

63.3(4Укр)6

М-18

РОМАНИ МАЛАШУК

З КНИЖКИ

МОГО

ЖИТТЯ

ТОМ

ПЕРШИЙ

І

ROMAN MALASCHUK

FROM THE BOOK OF MY LIFE

MEMOIRES

Volume I

YOU'LL GROW UP, MY SON,
AND FIND YOUR WAY

Cover design by Bohdan Stebelsky

ISBN — 0-919502-11-3

Published by Homin Ukrainy (Ukrainian Echo)
Publishing Co. Ltd.
and Studium Research Institute
Toronto 1987

РОМАН МАЛАЩУК

З КНИГИ МОГО ЖИТТЯ

СПОМИНИ

Том I.

ВИРОСТЕШ ТИ, СИНУ,
ВИРУШИШ В ДОРОГУ

ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ «УКРАЇНКА»

НБ ПНУС

576684

Видання Видавничої Спілки „Гомін України”
і Дослідного Інституту „Студіум”
Торонто 1987

Бібліотека „Гомону України” ч. 63
і Ліги Визволення України ч. 31

З циклу
Мемуаристика

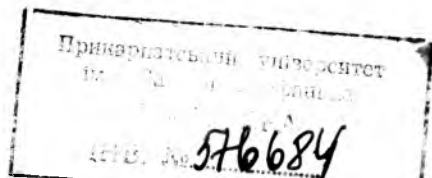
Обкладинка — Богдан Стебельський

Всі права застережені

Copyright

З друкарні Видавничої Спілки „Гомін України”
Printed by Homin Ukraine Publ. Co. Ltd.
140 Bathurst St., Toronto, Ont., Canada

*Друзям, що боролися і згинули
за українську державу,
що йшли „в огонь і в воду”
за честь, за славу, за народ,
що горіли любов’ю до України
і згоріли в огні крематоріїв
німецьких концтаборів — за Україну*

присвячує

автор

кол. політв’язень КЦ-ту Авшвіц
ч. 57.349

Dedication:

*To Freedom Fighters who fought and died
in the struggle for an independent Ukrainian State,
To those who went through hell and high water
fighting for honor, glory and their nation
who were burning with a love for Ukraine
and were burned in the fires of German
concentration camp crematoria — for Ukraine*

The Author

Former political prisoner
of KZ Auschwitz
No. 57.349

Роман Малащук

ВСТУПНЕ СЛОВО

„...і Україні скажи,
що звершений наказ,...
хай не сумує — на руїні
ми здвигнемо нові твердині
і святині...
і в бій підемо другий раз!...”

Володимир Янів

Поява кожної книжки мемуаристичної літератури має велике значення в ділянці художньої літератури, як теж у великій мірі, як історично-джерельний матеріал про ідеї, події і людей того часу, та має велику виховну вартість для майбутніх поколінь. На жаль, в цій ділянці ще сьогодні є великі прогалини. Крім деяких нарисів у часописах і журналах із подій головню воєнного періоду, появились — лише про деякі відтинки міжвоєнних і воєнних років, спомини М. Климишина „В поході до волі”, Я. Стецька „30 червня 1941”, Богдана Казанівського „Шляхом Легенди”, Володимира Макара „Бойові Друзі”, „Пройдений шлях”, Степана Мечника „Під трьома окупантами” й інші, про німецькі тюрми і концтраки: О. Данський „Хочу жити”, П. Мірчук „В німецьких млинах смерти”, о. С. Іжик „Сміх крізь сльози”.

Після історичної студії в двох томах „Deutschland und die Ukraine” (1934-1945) Р. Ільницького і „Нарису Історії ОУН” (до 1939 року) П. Мірчука, появу твору Романа Малащука „Із книги мого життя” можна вважати повним художнім твором історіографічної літератури, що широко змальовує факти розвитку, росту і будівництва українського національного, культурного і політичного життя в добі після Перших Визвольних Змагань українського народу, — в добі діяння нашого покоління.

Автор впроваджує читача в цю добу і вказує на вагу, впливи і ролі революційно-визвольних формацій УВО, ОУН, УПА, УГВР, на хід політичних процесів в Україні, і на значення підпільно-революційних дій, формування й унапрямування політичної історії цієї доби. Називаючи поіменно особи провідни-

ків і рядовиків — учасників цієї боротьби, дає читачеві свіжий образ недавньої історії українського народу, і націоналістичного руху, який у ході історичної необхідності створив перелім у розвитку української політичної думки і національно-революційної боротьби.

Як представник нового покоління, автор не показує якоїсь нехоті чи жалю до покоління наших батьків, що програли боротьбу за свою державу. Навпаки, він, якби із співчуттям розуміє, і потішає, мовляв, не журіться, ви не встоялися, вас перемогли. Ми вдячні вам і за це і прирікаємо Україні, що „... ми тую червону калину підіймемо...”.

І молодий Роман вже від гімназійних років стає членом ОУН і на кожному місці — рядовому чи провідному, всі свої сили й енергію вкладає в працю для добра свого села, міста, громади і народу. Автор дуже влучно подає як заголовок І-го тому своєї книги слова Василя Симоненка „Виростеш ти сину, вирушиш в дорогу...”. Це „вирушиш в дорогу” глибоко символізує історичну добу, покоління цієї доби, його працю, змагання і боротьбу за волю.

Виростеш і підеш, — в яку ж дорогу?

І автор змальовує нам цю дорогу показуючи картини своїх дитячих, юнацьких і студентських років. Картини дороги невідомої, дороги юнацьких зусиль, змагань і боротьби, дороги каторги і терпіння, — дороги, що часто провадила на смерть.

Читач цієї вартісної книги завважить, що автор дещо довше зупиняється на описах історії із свого життя, родини, приятелів і друзів боротьби. Це він робить з наміром точно змалювати добу між двома світовими війнами, добу нашої історії і таких подій і людей, які кожному з нас сьогодні стануть в очах живими. Історія автора, ідейність, його змагання, жертвенність і терпіння, — це історія соток тисяч таких же, як він — дітей села і міста, священичих дітей і української інтелігенції, гімназійних абсолютів, студентів університетів, ремісничих шкіл, робітників і всієї української молоді цієї бурхливої доби. Молоді — передових синів України.

Не доїдаючи, не досипляючи, у несприятливих умовах життя автор ставить собі як завдання: боротьбу за Україну — здобути знання, закінчити університетські студії, змагатися, працювати для свого народу, для його визволення з неволі, для

створення власної незалежної держави. Цим ідеям автор віддався з повною вірою і посвятою, і вони стали його дороговказом по сьогоднішній день.

Добре знаний українській громадськості в діяспорі, автор книги Роман Малащук, своєю відданою працею на полі студентського сектора ОУН, член КЕ у підпіллі в Краю, на полі революційних дій перед і після війни, на полі суспільно-громадської і політичної діяльності вже по війні й у Канаді, в ОУН, і в світі в системі Організацій Українського Визвольного Фронту і Світового Українського Визвольного Фронту (ОУВФ і СУВФ), виріс до найвищих провідних позицій і постів завдяки своїй ідейності, вірі, моральній і націоналістичній дисципліні і посвяті, бо вже від юнацьких років свого життя відданий ідеї й наказові — „Здобудеш українську державу, або згинеш у боротьбі за неї...”.

Розповідний стиль й жива мова, якою автор провадить читача по дорозі свого життя в селі і місті, картини чудової природи прикарпатських околиць, живі люди, товариші і друзі школи, праці і змагу в боротьбі за кращу долю нашого народу, глибоко підпільна праця революційної ОУН під окупантами, тюрми і концтабори і смерть мільйонів — це малюнок тієї доби, який дуже чітко стоятиме перед очима сучасників і свідків описуваних подій, які знають особисто автора і згадуваних в книзі людей, а молодому поколінню представляє яскравий образ нашої кривавої української історії, яку ми всі разом, збірним зусиллям творили.

І ще творитимемо — „і в бій підемо другий раз!”

Павло Шевчук

ВІД АВТОРА

Оце даю в руки читача мої спомини „3 книги мого життя”. Це I-ий том книги, під наголовком „Виростеш, ти сину, вирушиш в дорогу”, II-ий том, що повинен вийти наступного року, буде мати наголовок „Вибрати не можна тільки батьківщину”.

Цю мою книгу (обидва томи) можна б назвати також „3 книги життя мого покоління”, бо це моя широка розповідь якраз про це покоління. Про українське покоління, що народилося перед або в часі Першої світової війни, політично дозріло і боролось між двома світовими війнами, в Другій світової війні і довго по її закінченню.

Перші Українські Визвольні Змагання в Першій світовій війні (1917-1921) були програні, самостійна українська держава — втрачена, Україна — розшматована, український народ — поневолений, завдані ворогами рани — кривавили...

І саме тоді прийшли ми — нове, молоде його покоління: „ми зродились із крові народу, колисала нас грізна тюрма, гартували бої за свободу і ненависть до ганьби й ярма...”

До голосу прийшли, до дії, до чину, до боротьби станули ми — наша генерація, ті, що не вагалися, не сумнівалися, не хиталися, ті, що за „Україну, за її волю, за честь, за славу, за народ” йшли „в огонь і в воду” — українські націоналісти.

Про мою генерацію, про українських націоналістів — розповідь у моїй книзі: від її народження, вставання, про її життєві дороги, змаг, взлети і досягнення — „...льот ваш вірлиний не стримливий льот, льот крізь вітри і хуртечі...”, про боротьбу до загину, про тюрми, шибениці, пекло концентраційних таборів і вогонь крематорій. Лише одна смерть спиняла їх у їхньому леті.

Про багатьох я згадую — родину, друзів боротьби, приятелів, тих, що мені разом з ними довелось верстати не легкий життєвий шлях з усіма його перипетіями — радісними і трагічними. Від цього мені ніби легшає — я сплачую мій довг перед

тими друзями, що їх смерть зупинила, зламавши їхні дужі крила.

Деякі друзі ще живуть, і напевно з великим переживанням прочитають про себе, про других, про тодішні славні часи, події, людей.

Але більше таких, що вже в потойбічному світі — їх ми спільно згадаємо.

Всіх я, очевидно, не згадав, бо не міг. А лише тих, що їх знав і з ними йшов, або знав про них. (Про деякого не згадав із зрозумілих причин — ще йде боротьба й ще падуть воїни). Моя книга — це не історія, а розповідь учасника про те, що пережив, з ким співпрацював, кого й що я стрічав (декому попалося й твердше слово — не за мене, але за тих, що боролися й згинули смертю хоробрих), дещо і про те, що чув чи читав, що вкладалося в наголовок: „3 книги мого життя”.

Наголовок I-го тому „Виростеш, ти сину, вирушиш в дорогу” — це слова Василя Симоненка, що найкраще, на мою думку, з’ясовують зміст цього тому. Зміст поділений на чотири частини: I. „Веселі й щасливі хлоп’ячі літа”, II. „У життєвій мандрівці”, III. „На життя і смерть” і IV. „В пеклі — на дні”, а кожна частина має декілька розділів, що вже назвою впроваджують читача в зміст книги.

I-ий том закінчується визволенням українських політичних в’язнів з останнього німецького КЦ-ту Ебензее 6-го травня 1945 року, на наш Великдень, і моїм переїздом до Мюнхену в серпні цього ж року.

II-ий том „Вибрати не можна тільки батьківщину” — це розповідь про життя, працю, змаг поза межами України, про боротьбу за другому (допоміжному) визвольному фронті — за Україну.

Багато часу пройшло, дуже багато води проплило в українських ріках і також в ріці Дон (є така ріка в Торонті) від часу подій, про які пишу в I-му томі, і отже дещо й призабулося.

Висловлюю мою подяку друзям, що допомогли мені те дещо пригадати, уточнити, доповнити — д-рові Богданові Рибчукові, інж. Павлові Шевчукові (Авшвіцьким капетникам),

Андрієві Соколикові, д-рові Степанові Галамаєві, мгр-ві Романові Ільницькому, Корнилові Когутякові.

Сподіваюся, що мою книгу читатимуть не лише співтворці і співучасники цієї буревійної, не повторної доби, що на карту кинули все із своїм життям включно, — але також й їхні сини і дочки, щоб знати як жили, боролися і гинули їхні батьки.

Не сумніваюся, що книгу читатимуть ті, що прийдуть, що переберуть естафету боротьби.

І будуть боротися аж до перемоги!

Торонто, шпиталь св. Йосифа, у вересні 1986

Роман Малащук

Вперед!

I. ВЕСЕЛІ Й ЩАСЛИВІ ХЛОП'ЯЧІ ЛІТА

Початок був такий...

Це було давно — чим молодший читач цієї книги, тим давніше (для нього) все це діялося.

Прийшов я на цей світ 11-го листопада 1913 року в селі Бедриківці, повіт Заліщики в Західній Україні (в Галичині, як тоді в тих часах називали цю частину української території, що входила в склад Австро-Угорської держави). Народився я в сім'ї учителя народних шкіл Івана Малащука і Олени з Лагодинських. Батько походив з села Кобиловолоки, повіт Тереховля, народився 1881 року, мама з містечка Товсте, повіт Заліщики (в пів дороги поміж Заліщиками і Чортковом), народилася 1890 року.

Заліщики, положені над Дністром у найтеплішій частині Галичини, вирощували (теж й околиця) виноград і морелі, виробляли, очевидно, теж і вино. В цьому місті мій батько вчився і там закінчив учительську семінарію, директором якої в тому часі був відомий тоді (а тепер децю призабутий) український письменник і поет Осип Маковей. Таких учительських семінарій (за австрійських часів, а також і після Першої світової війни) було більше, майже в кожному повітовому місті, отже відносно багато, й після 4-5 років навчання — їхні учні ставали відразу учителями народних шкіл. До учительських семінарій могли йти ті, що закінчили 6 клас народної (виділової, як тоді казали) школи.

Таким учителем став і мій батько. Але не відразу — спочатку пішов працювати в українському асекураційному Товаристві „Дністер” у Львові при вул. Руській, а щойно пізніше став учителем. Спершу в селі Жежава, повіт Заліщики — це було перше місце учительської праці мого батька. Тут народився перший його син Тарас у 1909 році, після одруження з Оленою Лагодинською в 1908 році. Тарас скоро помер у віці немовляти, а в 1911 році в цьому самому селі прийшов на світ другий син — Олександр-Тарас. Я був третім сином, що народився,

Село Сороки 1931 р. Родина Романа Малащука: сидять з-ліва мама, Євген, батько, стоять: Олександр, Ольга (тіточна сестра), Роман

як я вже згадав, у 1913 році в Бедриківцях (черговому місці учительської праці мого батька).

Оповідали про залишки недалеко Жежави якихось валів чи то воєнного табору ще з римських часів.

В тих часах (також і пізніше) учителів народніх шкіл часто переносили з одного села в друге. Так було й з моїм батьком. Всіх нас було 6 братів (сестер не було), і кожний народився в іншій місцевості. Четвертий наш брат Євген наро-

дився в (згаданому вже) містечку Товсте в 1917 році, коли батько був там одним з багатьох учителів, а потім управителем (директором) міської школи за „українських часів”, після проголошення самостійности й незалежности Західньої Української Народної Республіки 1-го листопада 1918 року у Львові й у всіх містах Західньої України.

Після упадку західньо-української держави, мій батько був перенесений до села Лисівці, повіт Заліщики. В цьому селі народився в нашій сім'ї п'ятий син, Володимир, що помер там немовлятем. Шостий син — Мирон прийшов на світ 14-го листопада 1929 року в селі Сороки, повіт Коломия. В цьому селі мого батька поляки звільнили несподівано й передчасно з учительської праці, в середині шкільного року, в місяці лютому 1932 року, і післали на пенсію на 51-му році його життя.

На нашій не своїй землі

Передчасне звільнення мого батька з державної посади — відразу впроваджує в тодішнє положення українського народу, про що говорить і наголовок цього і наступних розділів уже на самому початку моєї книги.

Треба тут зразу сказати, що після упадку української самостійної держави, після того, як Рада амбасадорів в березні 1923 року віддала західні українські землі Польщі і після деякого, теж і в наслідок цього, занепаду, — прийшли роки великого українського національного освідомлення, піднесення і росту на кожному відтинку і ділянці збірного життя українського народу під Польщею.

Очевидно, перед вів наш прадавній княжий город, столиця Західньої України — Львів, а за ним йшли повітові міста і містечка і зокрема українські села. Відомо, що тоді (а так було вже й перед тим, здавна) переважаюча кількість населення в містах (Галичини) — це були поляки і жиди, а лише в селах компактною масою жили українці. Отже основою національного відродження і росту були, очевидно, наші села. Але провід вело місто, зі Львовом на чолі, хоча (як згадано) українське населення в містах було невелике.

Всі центральні українського національного життя — церковні, культурні, політичні, господарські, торговельні, жіночі, студентські, молодіжні, спортові й ін., всі газети, журнали, видавництва (за малими винятками: Перемишль, Коломия, Стрий)

12 + 12

576684

мали свій осідок у Львові. Також місцем постою Крайової Команди Української Військової Організації (УВО) і Крайової Екзекутиви Організації Українських Націоналістів (КЕ ОУН), хоча не завжди їхніх найвищих провідників, — був Львів. Зі Львовом, як проводом, зв'язане все українське життя в Західній Україні, особливо в часі між двома світовими війнами.

Поляки, не дотримуючись умов, на основі яких Рада амбасадорів віддала (часово) Галичину Польщі в 1923 році, (м. ін. польський уряд зобов'язався був дати українцям український університет у Львові, далі — автономію, чого ніколи не виконав), намагалися всякими способами стримувати національний ріст українців, висунувши навіть концепцію — за 25 років спольонізувати Галичину (як москалі намагаються обмосковити — перемінити в московський народ — український, надаремне). І в цьому напрямі поляки діяли весь час „пер фас ет нефас”, або на їхній мові: „правем і левем” („законом і не законом”). Але, очевидно, вони натрапили не лише на сильний спротив українців, але й на їхній протинаступ на всіх відтинках і полях, зокрема на найважливішому — на політичному, що мав найбільший вплив на всі інші й особливо на молодь і на села, а це була ОУН і її дія й чини.

Ілюстрацією намагання польонізувати на шкільному відтинку є передчасне звільнення мого батька з посади директора народної школи в Сороках, і поставлення на це місце поляка. Певно, причинилася до цього і наша діяльність, молодих тоді студентів, серед українського села для піднесення його національної свідомості. У висліді нашої діяльності основано в цьому селі читальню „Просвіти”, Кружок „Сільського Господаря”, „Рідну Школу”, в якій вчили аж двоє учителів-українців, споживчу кооперативу, яку спочатку провадив мій батько, і ін.

Всі народні школи (і вищі — гімназії, учительські семінарії й, очевидно, університет у Львові) були державними, але мовою навчання (також і в гімназіях, яких було декілька, але не в університеті) була українська мова. Так було і в нашому селі. Щоправда було в цьому селі декілька польських родин і навіть невеликий костел, кимсь уфундований (певне дідичем-поляком), був і „ксьондз пробощ”, але всі ці поляки говорили (також і між собою) лише по українськи і навіть святкували лише українські свята, що було особливо помітним під час Різдва і Великодніх свят, які святкувало дуже вчисто

все село, разом і „поляки” (про що я ще згадаю в дальшій моїй розповіді). Але якраз ці поляки стали добрим „вихідним пунктом” для польської влади й її польонізаційної політики в цьому селі.

Я вже згадав, що в селі була державна народня школа, а мова в цій школі була виключно українська. Був це великий будинок з чотирма просторими клясами для дітей і чотирокімнатним мешканням для директора школи, з великим городом і садом, при головній дорозі („цісарська дорога” або „гостинець”, як тоді казали), що проходила серединою села. Будинок був звернений фронтом до цієї головної дороги (була вона „шутрована”, тобто вбита дрібним камінням і йшла одним напрямом на повітове містечко Городенку (ок. 10.000 мешканців), а другий її напрям ішов на містечко Гвіздець і далі на повітове місто Коломию (ок. 40.000 мешканців). З двох сторін школи йшли сільські (весною й осінню болотисті, як і всі дороги в кожному галицькому селі) дороги, що при кінці лучилися в одну, отже школа з городом, садом, з господарськими забудованнями була положена у великому трикутнику по середині села, що мало ок. 3.000 мешканців.

При цій же головній дорозі, недалеко від школи, по другій стороні, в напрямі на Гвіздець, височіла велика трибанна церква, а побіч з великим садом, городом, численними господарськими забудованнями — „плебанія”, сімкімнатний партерований дім для пароха церкви. В тому часі о. парохом був Д. Вахняк, його троє старших дітей: Марта, Євген і Марійка були ровесниками нас трьох братів: Олександра, Романа й Євгена, й ми всі проводили разом веселі вакаційні місяці — „веселі щасливі хлоп'ячі літа...”

Вчилися ми тоді в Коломиї: ми три брати (Євген трохи пізніше) і Євген Вахняк у державній гімназії (великий двоповерховий будинок, в якому були дві окремі — українська і польська гімназії), що була зараз на початку вулиці Міцкевича, а Марта в дівочій гімназії „Рідної Школи” в Народньому Домі, де приміщувалася також українська дівоча учительська семінарія „Рідної Школи”.

Треба уточнити, що невеликий польський костел і дім „ксьондза-пробоща” були положені на тій самій стороні головної дороги, що й наша церква, відділені від себе бічною сільською вулицею, й майже напроти школи, а побіч хатина

польської родини. Згадую тому, що син цієї родини (ми її не знали) Янек, ровесник нашого Євгена, належав до нашого вакаційного товариства. Напроти школи жила жидівська родина, що мала крамницю з тютюневими виробами, а їхній син Буньо теж належав до нашого товариства. Недалеко була ще одна жидівська крамниця — мішаних товарів (як тоді це називалося), а їхня найменша донька, Кляра, теж належала до згаданого товариства. І ще недалеко жила одна польська родина, син якої Генік теж був з нами. Розговірною мовою цього нашого ще дуже молодого товариства була, очевидно, виключно українська мова, якою говорило, як я вже згадав, все село.

Так отже село Сороки було майже типовим українським селом у тодішній Галичині. Таких сіл на нашій землі були тисячі.

Хто переможе?

По упадку української держави і після кількох перших років зневіри й занепаду, всі оці села почали підніматися до нового життя. Почався і сильно розвивався процес національного освідомлювання, росту і підйому. Народ що раз більше почав розуміти, що йому ніхто не допоможе, якщо він сам собі не допоможе — власною працею, трудом, потом, усвідомленням „хто ми, чий сини”, боротьбою за своє право, за свою свободу, за незалежну державу. Почин давали і перед вели недавні воюючі українських армій, що ще вчора зі зброєю в руках билися за ідеї свого народу, і українська молодь.

Отже УВО і ОУН (Українська Військова Організація і Організація Українських Націоналістів) з полк. Євгеном Коновальцем на чолі, як авангард народу. Завдяки їм, разом з нами і поруч них — відповідна дія і праця на всіх відтинках, полях і ділянках різноманітного і різновидного українського національного життя.

В такий спосіб українці ставали вперек плянам окупанта — протягом 25 років спольонізувати західні українські землі. Але поляки, маючи владу і силу своєї держави, робили все, що вважали для себе потрібним, щоб не давати українцям рости і розвиватися. Дві не рівні сили, з не рівними засобами і можливостями станули проти себе — хто переможе?

Я вже згадав про польонізаційний наступ на наше село (Сороки), в наслідок чого польська шкільна влада післала на

передчасну емеритурі мого батька (в лютому 1932 року). На його місце прийшов, як директор школи, поляк, а двоє учителів поляків уже були до того часу (щоправда — вони говорили і вчили українською мовою). Була також у селі (зараз біля нашої школи, але за плотом) невеличка окрема народня польська школа, що приміщувалася в одній кімнаті т. зв. громадської хати (в другій кімнаті була вже тоді українська споживча кооперація), до якої ходили декілька дітей польських родин, і їх вчила учителька полька по польськи (але всі вони, як я вже згадав, говорили дома і в селі лише по українськи).

Тепер ці кількоро дітей перейшли разом з учителькою до української народньої школи, і так почалася польонізація всієї школи, директором й учителями якої були лише поляки. Але всі діти в школі говорили лише по українськи, польська мова була для них чужою і трудною. До спольщення школи, а тим більше всього села було дуже далеко, якщо взагалі було це можливим у тих часах. Напевно — ні.

А наше село (як і інші села) ставало що раз більше свідомим, патріотичним, активним. Селяни оснували Кружок „Рідної Школи”, спровадили двох учителів українців, які вчили їхніх дітей. Закон вимагав обов'язкової науки в народній школі, але дозволяв теж учити дітей приватно, не більше як дев'ятеро в одному приміщенні. Так і робили учителі „Рідної Школи” — наука відбувалася в сільських хатах по дев'ять в одній.

При читальні „Просвіти” я зорганізував хор, в якому сільська молодь вчилася не лише співати, також аматорський театральний гурток, де вчилися не лише сценічної штуки, відбувалися теж доповіді на відповідні теми. Ініціативу давали ми — студенти під час вакаційних місяців, діячі різних ділянок громадського життя, яких ми запрошували з міста, а далі молоді парубки, молоді одружені газди і теж старші ставали в організовані ряди.

Так село поступово піднімалося на власні ноги, будилося до нового життя. А поляки всіляко намагалися в тому перешкоджати.

На кін виходять українські націоналісти

Коли пишу про село Сороки, в якому проживала наша родина, то маю на увазі роки 1925-1932, отже половину 20-их і початок 30-их років. Це, як відомо, був час, коли на кін укра-

їнської історії повною, непереможною ходою вступав український націоналізм. І його завзяті, залізні, непохитні воїни революціонери — українські націоналісти з ОУН, ті, що „родились великої години з пожеж війни і з полум'я вогнів”, ті, що „присяглися долю переперти”, ті, що йшли „в огонь і в воду” — за Україну, за честь, за славу, за народ, „щоб підняти з руїни українську державу нову”.

До голосу й чину приходило нове, молоде українське покоління, що перебирало естафету боротьби і бойові (але похилені) прапори своїх батьків, що здвигнувши українську державу, не змогли встоятися і не закінчили переможно Перших Визвольних Змагань 1917-21 рр. — „хоч стільки народу впало за свободу, встоятись не було сили...”

„Україна в неволі — визволимо її” — стало гаслом нашого покоління, докінчимо те, чого не змогли наші батьки. „Здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї!” — стало девізіою ОУН, головою якої був полк. Євген Коновалець, а провідником на Західньо-українських Землях у 1933 році, а пізніше прапором і символом української визвольної боротьби в часі Других Визвольних Змагань 1939-1952 рр., і дотепер — став Степан Бандера.

Зрозуміло, що до революційної організації, якою була і так діяла ОУН, не могло належати багато, а лише ті, що надавалися до революційної підпільної боротьби під ворожою окупацією. А й ті, що надавалися, були строго добирали, селектовані, випробовувані, бож йшлося про таких, що кожної хвилини були готові на все, і на смерть, не згадуючи про постійну підпільну законспіровану дію, за яку грозив арешт, довгорічна тюрма, перекреслення звичайної життєвої кар'єри і ін. Так було в роках перед Другою світовою війною. Пізніше — у війні й у визвольній збройній боротьбі, в часах УПА — було дещо інакше, тоді в боротьбі брали участь тисячі, десятки й сотні тисяч.

ОУН звертала пильну увагу також і на всі інші ділянки українського національного життя, і спрямовувала туди всю патріотичну силу, головню молодь — студентську, селянську, робітничу, ремісничу. На всіх цих відтинках відповідно активізувалися й працювали, очевидно, також і старші із своїх власних національних спонук.

Так було і в нашому селі Сороки, про що я вже дещо написав. Для села, серед селян працював мій батько, працював

о. парох, учителі „Рідної Школи”, приїжджали громадські діячі з міста, студенти.

Я здав матуру в Коломийській гімназії 20-го червня 1931 року, маючи всього 17 з половиною років, і не пішов зараз студіювати в університет, а повністю віддався праці для нашого села. Ще на гімназійній лавці я став членом ОУН, отже був в курсі політики й дії ОУН серед українського народу. Йшлося мені тоді зокрема про сільську молодь, яку я згуртував при читальні „Просвіти” і в хорі, в такий спосіб були нав'язані добрі взаємини і збудоване взаємодовір'я, що в свою чергу дало відповідні й потрібні наслідки.

Мій перший арешт

На Різдво Христове 1932 року хор був уже готовий і ми пішли колядувати. А це була не аби-яка подія в селі, бо до того часу колядували лише церковне старше братство і сестрицтво, хлопці, дівчата і діти. А тут несподівано хор „Просвіти” (майже 100 хористів) колядує на „Рідну Школу”. Отак, почавши від директора народної школи і о. пароха, колядували ми всі три дні (по полудні і вечорі до пізньої ночі, бо рано всі в церкві) хата в хату — по всьому селі.

Одного вечора минаємо одну хату, староста хору каже, що в цій хаті живуть поляки, отже тут не колядуємо. Але лише минули ми цю „польську” хату, а з неї вибігає господар, ображений і майже із сльозами в очах робить нам завваження — як то ми могли минути його хату, та ж він „такий самий як всі і святкує як всі в селі”. Очевидно, завертаємо і колядуємо під його хатою (в тих часах колядники колядували під хатами, а не — в хатах, як тут тепер) з подвійною силою: „даруй волю, щастя й долю нашій Україні” — лунає під хатою поляка. От такі то були тоді в нашому селі „поляки”.

Це одна сторона медалі, а друга — зовсім інша. А ось: на закінчення третього дня Свят, обколядувавши всі хати, виходимо на гостинець — укладаю всіх хористів у чвірки і колядуємо аж луна йде по всьому селі. Колядували ми „Нова радість стала” і кілька разів останню стрічку: „просим Тебе Царю, просим Тебе нині, даруй волю, верни славу нашій Україні!”

І тут несподівано й з-заду (тому ніхто з нас не завважив) з'явився в повному мундурі й з крісом польський поліцай, що

ввійшовши в ряди хористів намагався внести розлад у нашу організовану групу. Дійшовши аж до мене, а я був на самому переді, сказав: „пан пуйдзе зе мнов” („підете зі мною”), і пішов разом зі мною. Хлопці перестали колядувати (диригент був арештований), але всі йшли далі за мною і поліцаєм. Треба тут сказати, що в деяких селах були станиці („постерунки”) польської поліції, що мали втримувати „лад і порядок” в доколицьких селах. Не раз давалися вони людям „в знаки”, їх обминали і не „любили”.

Проба сил

В нашому селі поліційної станиці не було, отже не маючи куди мене запровадити, поліцай повів мене до однієї польської хати. А хлопці-хористи, що йшли за мною, заповнили подвір'я біля цієї хати, готові її штурмувати як би зайшла така потреба, або якщо б я дав їм відповідний знак.

А в хаті поліцай провадив зі мною розмову (очевидно, я відповідав йому по українськи) на тему: хто я, хто ці хлопці, що ми робили серед ночі на гостинці? і т. ін. Найбільше його цікавило, „якого царя ми просимо” (московського?!) і за „яку Україну”, чей же Україна є, мовляв, за Збручем, а тут „єст Польска” („є Польща”). Мав я отже тоді добру нагоду „ловчити” польського поліцайя про основні справи, що відносяться до України. Я сказав м. ін., що ми молимося і просимо Господа („просим Тебе, Царю”) за Україну, і запитався, чи й поляки, як були недавно під московською (й іншими) окупацією, не робили те саме? На це моє питання поліцай відповів, „же он модлі сен тилько за перогі” („що він молиться лише за вареники”), що мало бути ніби жартом у даній ситуації.

А ситуація була така, що мої хлопці-хористи (сто чоловік) чекали під хатою на мій знак, або якщо б я був задовго в тій хаті. Наша розмова з поліцаєм була закінчена, розігнати хлопців і провадити мене на „постерунок” до сусіднього села він не мав відваги, бо що йому міг допомогти його кріс? Один його стріл, навіть лише в повітря, і він був би викінчений на місці, та й ніхто не міг би доказати, хто конкретно вбив поліцайя (такі випадки були). Ні, він не хотів ризикувати своїм життям (навіть за „перогі”) і тому відпустив мене. Всі ми були цим задоволені, ще трохи поколядували таки під цією хатою й на гостинці, я розказав хлопцям про мою розмову з поліцаєм, посміялися ми з нашої Різдвяної „пригоди”, і пізною ніччю

розійшлися додів. А наступного дня все село тільки про це й говорило, і надовго залишився в пам'яті людей цей небувалий випадок — з колядою в 1932 році.

Все таки все це тоді так не закінчилося. За кілька днів до нашої хати (до школи) прийшов польський поліцай (не пам'ятаю, чи той самий, який мене заарештував був, чи інший) і списав зі мною „протокол”, а ще пізніше — я і кільканадцять моїх хлопців-хористів отримали „візвання” до повітового старости в Коломиї. Ми поїхали (очевидно, саньми — це було 28 км.), староста розпитав нас про все те, що сталося в третій день Різдвяних Свят, і відпустив нас усіх, не покаравши жодною (навіть грошовою) карою.

Так було ще в тому часі, що ніби панувала якась „справедливість”, згл. вищий чинник влади бажав, щоб таким його бачили, до якогось часу. Пізніше було інакше — один чинник польської влади допомагав другому й навіть старався перевищити один другого, якщо йшлося про переслідування українців.

Виїжджаємо до Коломиї

Це був січень 1932 року, а вже 1-го лютого мій батько був звільнений з посади директора народної школи, а в квітні (був припис, що директор з родиною мав право перебувати в шкільному помешканні ще три місяці після звільнення з посади) ми виїжджали на постійний побут до Коломиї (до міста, як тоді казали, емеритів).

Не було це так просто. Зима в тому році була дуже засніжена, і навіть ще в квітні всі дороги (також і „гостинець”) були вкриті снігом, а що температура вже піднімалася вгору, то творилися великі „вибої” і важко було їхати чи то саньми чи возом. Було прийнято родинне рішення — їхати возами, а треба було кілька возів, щоб перевезти все наше добро разом з меблями. До Коломиї не було близько, а ще коли брати до уваги тяжку — не зимову і не весняну дорогу. Десь ок. полудня в половині квітня валка возів вирушила з-під нашої хати (школи). Я їхав на одному з возів, а батько й мама з наймолодшим Мироном (що мав тоді два з половиною років) і з Олександром (що не був цілком здоровим) доїхали возом лише до Гвіздця, 8 км. дороги (тут була найближча залізнична станція), а далі поїздом до Коломиї — 20 км., одна година їзди, з такою швидкістю їздили тоді в нас поїзди. Наш брат Євген вчився в

гімназії, був у четвертій клясі, і перебував у тому часі в Коломиї.

Наша дорога возами була тяжка, „вибоїста”, так що ми з трудом, далеко по півночі добилися до Коломиї. Мали ми там винаймлену в українця учителя-емерита хату при вул. Скупневіча — на західних окраїнах міста — що йшла в напрямі до недалекого села Воскресінці (попри спалений в Першій світовій війні, і не відбудований млин над т. зв. „млинівкою” — відноєю ріки Прут, що плила тут „дотикаючи” Коломию).

Помешкання складалося з двох кухонь (великої і малої) і трьох кімнат, до нього було добудоване ще одне помешкання, збоку в напрямі на город, — одна кухня і дві кімнати, в тому часі не замешкане. До цих двох хат приналежний був великий город, була власна криниця, з якої помпувалося воду помпою. Водопроводів у цій частині міста не було, такі були в середмісті лише, хоча й не у всіх кам'яницях і будинках-хатах, не було тут тоді ще електричного освітлення (було лише в середмісті). В кухнях палили й ogrівали кімнати, в яких були для цього відповідні печі, — дровами і вугіллям, освітлювали нафтовими лампами.

Як ми виїжджали до Коломиї, то нас прощало з неприхованим жалем усе село (деякі плакали), багато людей йшли за нашими возами аж за село й там стояли німо аж останній наш віз зник за обрієм, прощали нас помахами рук і білими хустинами...

Так виявляли свою подяку і вдячність наші люди — українці за все добро, яке ми їм дали. Це були для нас і для них дуже зворушливі хвилини. Ми розставалися назавжди (чи справді?) з нашим українським селом і їхали нашими селянськими возами в „чуже” місто...

Для мене закрився один розділ моєї праці серед і для рідного народу в одному селі.

Моє родинне село — Бедриківці

Трохи забіг я вперед, нарисовавши мою життєву дорогу майже за 20 років. Зробив я це побіжно, а треба докладніше й повніше, щоб кожен, кому попаде до рук ця книга, мав, наскільки лише це є можливим, — належний і правдивий образ тих давно минутих часів, подій, людей, ситуацій і загального положення українського народу, та народження, росту й дії

тодішньої нової, молодішої генерації, моєї генерації, що викарбувала свою тривалу історичну печать на долі всього нашого народу. Тоді, пізніше і тепер.

Тому, що мого батька, учителя народних шкіл, часто переносили з одного села в друге, — я їх мало пам'ятаю. І деколи, коли ведеться розмова на тему, де хто родився, то я так і кажу моїм співрозмовцям. Зрештою, скільки є ще таких, що знають, коли їм назвати якесь галицьке село, де воно знаходиться. Але коли сказати, що село положене в повіті Заліщики, то вже знають, де це є.

Я мало пам'ятаю моє родинне село Бедриківці, а ще менше або взагалі повітове місто Заліщики. Знаю лише, що там учився і закінчив учительську семінарію мій батько, що з Бедриковець до Заліщик було сім кілометрів, що туди треба було їхати возом якусь частину дороги лісом, в якому в одному місці дзюрчав маленький потічок, що спадав згори аж до нашої дороги.

До Заліщик мій батько їздив по учительську пенсію для себе і для двох місцевих учителів, а ми всі (мама, мій брат Олександр і я) деколи по закупи на щоденний прожиток, звичайно було це в ярмарковий день. Кожне місто чи містечко мало в тодішніх часах ярмарок у якийсь один день у тижні, на який з'їжджалися селяни з доколишніх сіл, щоб продати свої сільські (головно харчові) продукти і худобу, та купити те, що було їм потрібним, а чого не було в селі.

В Бедриківцях був шкільний будинок: три кляси для дітей і трикімнатне помешкання для директора школи. Будинок був положений під невеликою, лагідно спадаючою горою, з якої діти-школярі й ми з братом (ще не школярі в тому часі) з'їздили доморобними санчатами, звичайно після науки в школі або неділями. Нижче, недалеко була церква, а поруч плембанія — дім для о. пароха, не пам'ятаю, хто ним тоді був, ані його дітей. Через село перепливали велика ріка Дністер, найбільша в Галичині, в якій літньою порою ми всі купалися.

Пригадую, як одного дня я бавився в кімнаті цвяхами, і мені здавалося, що я пілкнув один цвях. Наробив я крику й всі почали шукати того цвяха там, де він повинен був упасти, але його не було. Не можна було з цією небезпекою для мого життя зволікати і тато відвіз мене негайно (поїздом) до лікаря аж до Черновець (бо в Заліщиках не було такого спеціаліста).

Показалося, що цвьяха не було ані в шлунку ані в кишках, і я „цілий і здоровий” повернувся заспокоєний і на радість всім — з татом додому.

Ще один (тяжчий) випадок залишився якось мені малому, дитині, в пам'яті. Це був другий або третій рік Першої світової війни — москалі удруте (мабуть) прийшли в Галичину і прийшли до нашого села. Пригадую, як кількох московських солдатів-черкесів (як їх у селі називали) прийшли до школи і під загрозою багнетів вимагали від мого батька грошей. Ми — діти й мама почали плакати, а далі кричати, збіглися люди і вирятували батька від смерти з рук озвірілих московських солдатів-грабіжників, що чей же були вояками регулярної армії.

Чи батько дав їм тоді якісь гроші, щоб викупитись від неминучої смерти (а таких випадків грабежі і вбивств було тоді багато), чи допомогли люди — не пам'ятаю. Але на все життя запам'яталася мені страшна картина: московські багнети проти безборонної людини, українця-учителя сільських дітей.

Недалеко, кілька кілометрів від Бедриковець, було село Жежава, в якому мій батько отримав був свою першу учительську посаду в 1908 році, зараз після одруження. Тут народився в нашій родині перший син — Тарас у 1909 році, що й помер там немовлятем, і другий син — Олександр у 1911 році. Цього села я не знаю, бо ніколи (пізніше) в ньому не бував. Лише дещо (як згадав) пам'ятаю мое родинне село Бедриківці.

Товсте — осідок-центр родини

В 1916 або 17-му році мого батька перенесли до містечка Товсте, місця народження моєї мами. Лише один раз отримав посаду учителя, а пізніше, за українських часів — був директором школи в місті. Перед тим і потім його посада була тільки в селах.

Товсте — містечко невелике, але школа тут була велика, більша як у будь-якому селі, працювали там також багато учителів у цій міській школі, серед них чоловік рідної старшої сестри моєї мами, Марії — Йосиф Куздровський. Був він поляком, але в тих часах, а також і перед війною (за Австрії), говорив по українськи, чого вимагала родинна ситуація і його професія учителя (головно в селах, де він також учителював, а не лише в містечку Товстім) і українське оточення і родина, в якій він оженився. Подібно було з поляками (зрештою,

дуже нечисленними) в українських селах, про що згадав уже я попередньо.

В Товстім проживала, або відвідувала часто найближча й дальша родина моєї мами. Це були: батько і мати моєї мами (яких я не пам'ятаю), згадана рідна сестра Марія (всі кликали її — Мариня) з чоловіком і трьома дітьми, рідний брат Тадей учителював у недалекому селі Сосулівка, другий брат Володимир працював суддею в Чорткові (пізніше і в інших містах, також у Львові в 1930-их роках).

З дальшої родини жила в Товстім тіточна сестра моєї мами — Корнелія Николяк (з дому Ковталюк) з дочкою Іриною, моєю майже ровесницею (народжена 1914 року). Чоловік Корнелії згинув у Першій світовій війні, а вона залишилася вдовою все своє дальше життя (померла в 1966 році в шпиталі в Brentford, недалеко Торонта, ок. 60 миль, в якому проживала від 1950 року), Ірина померла при пологах другої дитини в Мюнхені 1946 року, її чоловік — Михайло Смітюх (змінив тут на — Орлин) помер у Чикаго в 1981 році, їхній єдиний син Борис, одружений, працює адвокатом в якомусь місті в Каліфорнії, ЗСА.

До Товстого повернувся був із Східної України (вже після війни) рідний брат Корнелії — Іван Ковталюк, кол. старшина Київських Січових Стрільців, що після Другої світової війни спровадив її в 1948 році до Канади, до містечка Ватерфорд (20 миль на південь від Brentford), де був власником тютюневої ферми. До Канади прибув він після Першої світової війни (1926) і після „блукань” по цій просторій країні й активної діяльності серед української громади, осів на фермі у Ватерфорді. Тут і помер у 1965 році й похований на місцевому цвинтарі. Був одружений з українкою з західної Канади, мають семеро дітей, про нього ще згадаю пізніше. До Канади прибув був тоді (1926 року) рідний брат Івана — Йосиф, працював кухарем у різних містах і містечках провінції Онтаріо, головно в Торонті, втратив одну ногу, тут й помер у 1959 році, його дружина Стефанія померла на засланні в Казахстані в 1960 році. Корнелія довго не побула на фермі Івана й перенеслася до Торонта, якийсь час жила разом з нами в одній нашій хаті, деколи відвідував її внук Борис і дехто з дітей Івана, зокрема Наталка, яка й відвезла її хвору до шпиталю в Brentford, де вона й померла в 1966 році, похована на міському цвинтарі Ватерфорду в сусідстві брата Івана — дві могили в далекій чужині.

Жили в Товстім ще два брати Лагодинські (але це не були рідні брати моєї мами, а дальша родина), що провадили там два окремі ресторани. Один з них, Левко, проживав пізніше (в 1930-их рр.) в Коломиї.

Моя мама походила з роду Лагодинських — і це був широко розгалужений рід з Кам'янця Подільського, що споріднився з родом Ковталюків (теж численним): Михайло оженився був з Ангеліною Лагодинською, рідний брат якої Антін був батьком моєї мами. Так отже і Ковталюки були (відносно недалекою) нашою родиною. З цієї родини походили: Йосиф, Іван, Корнелія (заміжна — Николяк, що померли в Канаді, Клявдія, заміжня — Петрицька, і ін. З Петрицьких походить Стефанія, яка вийшла заміж за Василя Присовського з Чернігова (помер у 1944 році в Каліші, і вона залишилася все своє дальше життя вдовою), а їхня єдина донька Дарка вийшла заміж за Корнелія Когутяка, мають четверо дітей, всі живуть — одні в Торонті, другі в ЗСА.

Так отже Товсте було тоді (в часах, про які пишу) ніби центром всього нашого роду, маминого роду, бо татовий рід Малащуків проживав далеко в Тербовельському повіті, й ми його майже не знали. Знали лише, що рідний брат тата — Володимир був священиком, мав двох синів і мабуть одну дочку. Був він відомий як надзвичайний тенор у славному хорі богословів у Львові в часі своїх теологічних студій. Його сини один раз приїхали були до нас у відвідини (коли ми перебували в селі Лисівці), а пізніше пізнали ми їх ближче аж у Торонті, де вони нас відвідували в 1950-их рр. Молодший — Іван був священиком і душпастирював у різних місцевостях просторої Канади і ЗСА, як колись його батько був колись парохом у багатьох селах Галичини. Обидва вони вже не живуть, померли в ЗСА, куди прибули були після Другої світової війни.

Довгий час у Товстім жила родина Куздровських, тут він учителював за польських часів. Було в них троє дітей: найстарша Ольга (нар. 1907 року), син Казимир (нар. 1909 року) і донька Іванка (кликали її Яньця), моя ровесниця. Моя мама і тета Мариня отримали в спадку від своїх батьків хату, що складалася з двох кухонь і трьох кімнат та двох відносно великих сіней. Якимось так сталося, що наша родина мешкала (за українських часів) в Товстім і займала одну кухню і дві кімнати, а Куздровські — одну кухню й одну (лише) кімнату, що спричинувало деякі негодування із сторони „покривджених”, що

переходило і на нас — дітей. Я був тоді ще малим (4-5 років), але Олесь і Казік були вже старшими, часто „ворогували” між собою і билися, як то буває між такими хлопцями. А що Казік був старшим і сильнішим, то „пошкодованим” у цих бійках ставав наш Олесь. Не знаю напевно ані не можу твердити, але так говорилося дома, що Олесь вийшов з тих бійок з потовченою (в клубі) правою ногою. Залишився факт, що мій брат, помімо багатьох заходів і протягом багато років, до кінця свого життя не зміг вилікуватися, і мав коротшу ногу. Помер у Коломиї, (відбувши, не зважаючи на свій стан здоров'я, 10 років концентраційних таборів у Сибірі) в 1978 році, похований на міському цвинтарі, де спочивають наші батько й мати. Після повернення з Сибіру, де знущалися над ним-калікою московські опричники в 1945-55 рр., одружився, дітей в них не було. Вдова Євгенія проживає в Коломиї.

В наших родинних невзгодинах у Товстім мала своє велике значення не лише нерівність розподілу спільної хати, але також — національність. За Австрії не було великої різниці — всі були українцями, бодай всі говорили по українськи, але це змінилося за часів Польщі. Куздровський, охрестивши свого сина в костелі, що не мало в тому часі якогось особливого значення, тепер клав наголос на виховання свого сина в польському дусі. І хоча дві доньки були охрищені в церкві, були українками, то тато намагався надати польськості усій родині. Старша донька — Ольга стала згодом учителькою народніх шкіл і дістала посаду в селі (очевидно, українському), а вийшовши заміж за учителя українця, не піддалася польщенню. Але молодша — Іванка (Яньця), вийшовши заміж за поляка (спольщеного німця), що працював поштовим урядовцем у Товстім, віддалилася від українства, і свою єдину доньку (Грету) виховала полькою, чому дуже сприяло й місце перебування.

За большевицьких часів всіх Куздровських переселили до Польщі на т. зв. „земі одзискане” (відібрані від німців землі). Син Казік закінчив факультет права на Львівському університеті і офіцерську школу в польській армії, якийсь час відбував свою військову службу в 49-му (мабуть) полку піхоти в Коломиї. Тоді він відвідував нас і не раз, ведучи сотню на вправи вулицею попри нашу хату (ми жили в тому часі при вул. Скупневіча), салютував нам, дивуючи наших сусідів поляків. Всі ми (обидві родини — батьки і діти) говорили між

собою тільки по українськи (також, очевидно Казік і його батько), а лише в Куздровських дома — вони між собою вживали обидві мови (українську і польську).

Варт при цій нагоді сказати, що служба в польській армії (два роки) була обов'язкова для всіх громадян чоловічого роду, отже і для нас — українців. Був також припис всіх, хто мав закінчену середню освіту (гімназію) або вже студіював на університеті — брати на науку до офіцерських шкіл, отже й українців. І так практикували в початкових роках, і в той спосіб багато українців навчилися офіцерського військового ремесла, що дуже придалося в роках української збройної боротьби в час Другої світової війни.

Але згодом українських студентів не брали взагалі до військової служби (щоб не дати їм офіцерського вишколу, яке належалося) і при „асентерунку” давали таким букву „Б”, що означало — тимчасово не здібний до військової служби (прийняті отримували букву „А”, головню — селянська й робітничка молодь, якої не було обов'язком брати до офіцерської школи, букву „Ц” отримували не здібні). Коли мене покликали до „асентерунку” в 1934 році у Львові (покликали на 21-му році життя), то я отримав букву „Б”. І мав я ще й таку „пригоду” — я вимагав, щоб в мою військову книжку (яку отримував кожний, що ставав до „асентерунку”) під рубрикою „національність” — вписали: українська, а військові писарі впиралися і хотіли вписати — руська (такої назви вживали поляки на окреслення українців при багатьох нагодах і в різних місцях). Зрештою цієї назви вживали спочатку самі наші селяни, й треба було вияснювати: чому й від коли ми називаємося українцями, що було зроблено й прийнято в короткому часі, зробив я був це і в селі Сороки.

Почув нашу голосну суперечку якийсь полковник з центральної Польщі, і запитавшись, в чому справа, наказав вписати в мою книжку національність українська, що писарі неохотно, але мусіли виконати (наказ вищого є наказом).

Казіка розстріляли в Катинському лісі москалі, разом з польськими офіцерами (між ними багато українців) після упадку Польщі, в 1940 році.

З родиною Куздровських наша родина співжила найближче, не лише в часі спільного перебування в Товстім, але й пізніше ми відвідували себе взаємно під час Різдвяних і Вели-

кодніх Свят та літніх вакацій, аж до Другої світової війни, що все змінила і розкидала нас всіх по всіх усюдах, а сьогодні багато немає вже в живих і не лише тих старших...

В селі — Лисівці

Десь на початках 20-их років мого батька перенесли до села Лисівці, 7 км. від Товстого. Тут закінчив я в 1923 році народню школу (4 класи), розпочавши її ще в Товстім.

В цьому селі шкільний одноповерховий будинок був знищений в часі війни, і тому нам довелося мешкати в селянській хаті. Ця хата стояла під стрімкою не дуже високою горою, і складалася (як і кожняя сільська хата) з двох кімнат, до яких входилося з сіней на право й на ліво, в одній кімнаті була кухня і селянська піч, на якій варили, а в печі пекли хліб і деколи теж і варили, а на якій люди (головню старші) спали зимою. В цій одній кімнаті зимовою порою жила й спала вся селянська родина (бо не було досить палива, щоб огіртати дві кімнати). Недалеко від нашої хати, долиною дзюрчав певеликий потік, при якому були джерела, з яких ми приносили додому свіжу холодну воду, а зимою ховзалися „на підковах” наших черевиків, а зараз за цим потоком починався ліс.

Наука шкільних дітей також відбувалася в сільських хатах, кожняя класа в іншій хаті. Кілька років пізніше мій батько вчив свою класу в новій кількакімнатній хаті (в одній кімнаті), яку збудував один господар (мабуть Порценалюк), повернувшись з Канади. Очевидно, заробив там стільки грошей, що міг збудувати собі такий (інший, як місцеві сільські хати) великий будинок і ще й покрити його бляхою (хати на селі були покриті звичайно соломною — солом'яні стріхи).

Зими в нашому Краю були сніжні і морозні, селяни обклали свої дерев'яні хати соломною — клали загати, і також, очевидно, й наша хата, в якій ми мешкали, була зимою обкладена загатою. Не потребував загати мурований дім, в якому — в одній кімнаті вчив свою класу мій батько. Цей дім був положений недалеко від нашої хати, отже не треба було нам обидвом (я завжди вчився в татовій класі) далеко ходити, головню зимовою порою. Інші учителі вчили й далі в звичайних сільських хатах, до однієї з тих клас ходив і мій старший брат Олесь, а пізніше молодший — Євген.

Зруйнована війною була в цьому селі і плебанія, отже о. парох (тоді був ним о. Лозинський) з родиною жив також у

селянських хатах (здається — в двох, бо його родина була велика). Зацілілою у війні залишилася велика українська церква, що була положена біля зруйнованого шкільного будинку — з одного боку й біля зруйнованої плебанії — з другого, в середині села.

Біля школи і плебанії були великі городи й сади, якими ми користувалися, хоча садів не годен було на віддаль охоронити перед сільськими хлопцями, що залюбки обривали овочі (не раз ще навіть зелені).

Наш шкільний город межував з городом польського „ксьондза-пробоца”, на другому кінці якого, але вже при другій вулиці стояв костел і плебанія, не знищені війною.

В цьому селі (також) жили декілька родин поляків, певно таких, як я вже згадував, пишучи про село Сороки (в тому часі я ще не цікавився цією проблемою). В о. Лозинського були діти, старші і молодші (не пам'ятаю, скільки їх було), з тими молодшими (хлопець і дівчина, наші ровесники) ми не раз бавилися. В Різдвяні і Великодні свята ми відвідували себе цілими родинами (так практикувалося в кожному селі, де ми проживали). Такі відвідини відбувалися, як я вже згадав, між нашою родиною і родиною Куздровських у Товстім, доки ми були в Лисівцях, а пізніше, як ми були вже в Сороках — ми відвідували себе під час літніх вакацій (які і для наших батьків-учителів і для нас учнів тривали довго — липень і серпень) і тоді ми їздили з Товстого до села Сосулівка, кілька кілометрів від Товстого, до вуйка Тадея Лагодинського (рідного брата моєї мами), що учителював у тому селі, був одружений з полькою, мали вони дітей менш-більш у нашому віці.

З села Сороки була це досить далека подорож (ок. 40 км.), коли взяти до уваги, що ми їхали селянським возом. По дорозі минали ми різні села, теж недалеко було село Улашківці, відоме тоді як „відпустове” і з цієї нагоди своїми великими ярмарками. Через Дністер перепливали (мабуть в Устю) поромом, бо знищений у війні міст не був відбудований, і десь аж під вечір доїздили до Товстого.

Ціла ця наша „ескапада” тривала 7-10 днів, і був це приємно, весело й радісно проведений час — і для старших і зокрема для нас — дітей. Деколи діти залишалися в одному чи другому місці (в нас чи в них) і декілька тижнів. Були це для нас — „веселі й щасливі хлопчачі літа...”

Деколи стрічалися ми (в Товстім або в Сосулівці) з вуйком Володимиром (пізніше — в 1930-их рр. я зустрічав-бував в нього у Львові), що був одружений з жидівкою-вихристкою, що зовсім вільно говорила українською мовою, знала і гарно співала багато українських пісень, оповідала нам цікаві українські (нам не відомі) оповідання, практикувала всі українські звичаї і, очевидно, свята.

Раз відвідали ми (мабуть лише Казік і я) ще одну, якусь зовсім дальшу родину в якомусь недалекому від Сосулівки селі, що називалася Стеліга, це була зовсім польська учительська родина, властиво мама-вдова з доньками (Стеліжанками, не інакше) на відданні. Це була єдина цілком польська (далека) родина, яку я пізнав був у тому часі.

Треба наголосити, що всі наші спільні родинні взаємини, зустрічі, прийняття, свята, відвідини — відбувалися лише в українській мові, і навіть поляки в родині не виломлювалися з цього, прийнятого серед всіх нас — звичаю.

Зараз за нашим селом плила досить велика ріка Серет, в якій ми всі — старші, молодші і діти купалися літньою порою, і в цій ріці я самотужки навчився плавати.

Ми радо бавилися з сільськими дітьми — шкільними учнями, з якими вчилися в одних клясах. Під час літніх вакацій школярі „гонили” худобу (переважно корови, але теж і коні) за село пастися, „гонив” з ними нашу корову також і я, що тривало від раннього ранку до пізнього вечора.

Учитель на селі не мав великого господарства ані багато поля, мій батько мав у цьому селі два морги поля, які винаймав за якийсь там сніп одному селянинові. Все таки, окрім різного домашнього птацтва, в нас була ще й своя корова й безрога в стайні, а на подвір'ю, після жнив стояли „оденки” пожатого збіжжя.

Велике господарство з господарськими забудованнями, з кіньми, худобою і т. д. і багато поля (десятки моргів) мав, звичайно, місцевий священник-парох, чим окрім наймитів і служниць, займався сусід-селянин, очевидно під керівництвом о. пароха і його дружини, що в тих часах було практичним, всіми зрозумілим і прийнятним способом життя-буття. І треба підкреслити, що авторитет о. пароха і директора школи був високо-ціненим і шанованим населенням усього села.

„Сільська гімназія”

В 1923 році я закінчив 10 років життя і 4 класи народної школи, отже прийшла мені пора йти до гімназії. Найближче було до Бучача, де діяла пів-польська — пів-українська гімназія, в якій уже вчилися мої (старші) стрієчні брати, сини о. Володимира Малащука — Олесь і Іван, що відвідуючи нас під час вакацій, радили нам власне оцю гімназію.

Щоб бути прийнятим до гімназії, треба було здати вступний іспит. Отже повіз мене тато до Бучача, але якось цей іспит не пішов мені добре, ми повернулися додому, і стало питання: що далі?

Десь менш-більш у тому часі повернувся до Товстого із Східної України мій вуйко Іван Ковталюк, старшина Армії УНР — Корпусу Січових Стрільців, що був під командою полк. Євгена Коновальця.

Перша світова війна була закінчена в 1918 році. Українські Визвольні Змагання були програні, Галичину Рада амбасадорів віддала Польщі, Східню Україну окупувала Москва і під назвою УРСР (Українська Радянська Соціалістична Республіка) „воз’єднала” з ССРСР (Союз Советських Соціалістичних Республік), частину українських земель забрала Румунія і Чехословаччина. Отже повний розгром.

Частина вояків українських армій залишилася на східних українських землях, їх знищила з часом Москва, частина повернулася до Галичини, частина емігрувала до Чехословаччини, пізніше багато виемігрували до Канади і ЗСА.

Полк. Є. Коновалець (мав тоді 29 років) оснував УВО (Українська Військова Організація) в 1920 році, і пізніше — в 1929 році ОУН (Організація Українських Націоналістів), з завданням іншими способами — революційними, підпільними далі боротися за українську незалежну державу. І ця боротьба йшла весь час силою найбільшого завзяття, посвяти і найвищої ціни — крові і життя революціонерів націоналістів.

Москва, не даючи ради українській національній стихії, застосувала диявольський плян і знищила голодом в 1932/33 рр. мільйони українців, з дітьми, жінками і стариками включно. ОУН стрілом бойовика Миколи Лемика в советському консуляті у Львові скарала смертю за цей московський злочин — московського чиновника Маїлова в жовтні 1933 року. Так, як

стрілом бойовика Григорія Мацейка скарала смертю у Варшаві в 1934 році польського міністра Б. Перацкого за пацифікацію і польонізацію Західної України. Українська революційно-підпільна боротьба тих часів — це окрема велика тема, над якою не зупиняюся в цьому розділі.

У моїх батьків виринула думка, щоб мене і мого старшого брата Олесь — вчити першу гімназійну класу дома. Для цього надавався Іван Ковталюк, який ще за Австрії закінчив був гімназію і почав університетські студії, що їх перервала йому війна.

Отже Ковталюк приїхав до Лисовець, замешкав у нашій хаті (в другій кімнаті, разом зі мною, не зважаючи на те, що ця кімната зимою порою зовсім не опалювалася — ми обидва там ночували) і почав з нами науку. Скоро до нас долучилися ще два місцеві сільські хлопці (один називався В. Пастух) і два чи три хлопці з сусіднього села. Так у Лисівцях, у нашій хаті заіснувала українська гімназія, щоправда з кількома учнями і одним професором, і тривала один шкільний 1923/24 рік.

В червні всі учні поїхали до Станиславова, і там здали вступний іспит до української державної гімназії — я і Олесь до другої класи, інші до інших клас.

З села у великий світ

І ось несподівано став я на порозі великого світу. Під час літніх вакацій мама приготувала мені „виправу” (білля, убрання, все, що було потрібним для щоденного мого вжитку поза рідним домом), а в кінці серпня тато відвіз мене залізницею до першого для мене великого міста — до Станиславова. Це місто було осідком польського воевідського уряду і мало тоді ок. 70.000 мешканців, переважно поляків і жидів, українців було тут мало (як і в кожному іншому галицькому місті чи містечку).

Не зважаючи на такий стан, в Станиславові був осідок українського католицького єпископа, яким був тоді єп. Григорій Хомишин, була тут українська семінарія-теологія для майбутніх нежонатих священиків, була мала семінарія (з бурсою) для учнів гімназії, що їх усунули з різних державних гімназій, захоронка для дітей-сиріт, проживали сестри-служебниці. Всі ці установи приміщувалися в просторах будинках єпископства, недалеко від початку вулиці Липової. В середмісті, близько до ратуша височіла українська церква-катедра.

За українських часів, Станиславів, як відомо, — був осідком (короткий час) уряду Західньо-Української Народньої Республіки. Тепер і в цьому великому місті (як і в усіх містах) працювали різні українські товариства й установи, а спортивне Т-во „Сокіл” було власником великого будинку при вул. 3-го Мая, з просторою залєю, в якій відбувалися театральні вистави мандрівних українських театрів і місцеві та різні українські імпрези. (теж і академії української гімназії — на пошану Тараса Шевченка, єдиної публічної імпрези, яку дозволяла влаштовувати гімназії польська шкільна влада).

Станиславів: середмістя, в центрі ратуш, з-ліва українська католицька катедра

При вулиці Липовій чч. 44 і 46 приміщувалася державна українська гімназія з „руською мовою навчання”, як тоді було написано над вхідною брамою, а далі під ч. 80 „Селянська бурса”, в якій — на партері мешкали учні гімназії, а на першому поверсі була приватна дівоча українська гімназія „Рідної Школи”, яка не була державною, але мала (як тоді казали) „право прилюдности”, тобто права державних гімназій (таких українських гімназій і учительських семінарій було більше).

Українська чоловіча (або мужеська, як тоді називали) державна гімназія займала два великі двоповерхові (за європей-

ським назовництвом) будинки — фронтний і офіщини під ч. 44 та три кімнати-кляси під ч. 46. Директором нашої гімназії був тоді проф. д-р Микола Сабат.

Мене дав тато до „Селянської бурси”, управителем якої був тоді проф. Корнило Білобрам, тут перебув я один шкільний рік (1924/25) і був тоді учнем другої гімназійної кляси, господарем якої був проф. Дмитро Ліськевич, що його згадую ще й тепер як дуже симпатичну людину і приятеля молоді.

Як добре знають всі учні, не всі професори гімназії були такими у відношенні до учнів, і не раз тримаючи нас на великій віддалі від себе, вимагали безоглядного послуху й дисципліни та були дуже вимогливими щодо засвоювання науки.

В основному треба вважати такий спосіб виховання й вирощування правильним і доцільним (що виправдалося в майбутньому), але було й так, що деякі професори переходили в цьому межі і немилосердно „піпчили” (як ми тоді казали) учнів, що спричинювало резигнацію декого з дальшої науки або приводило до фізичної зневаги професора чи до побиття вікон у його помешканні. Доводило також (щоправда дуже рідко) часом і до трагедій...

В Станиславівській гімназії стався такий трагічний випадок, що учень, якого „спалили” при maturі, тобто не дали йому можливості закінчити гімназію, закінчив своє життя таки там на місці самогубством. Пам’ятаю, що другого дня всі учні (мабуть від четвертої кляси вгору) на знак маніфестаційного протесту не хотіли ввійти до своїх кляс, і треба було особливих заходів-переконувальних із сторони професорів і самого директора, щоб учні закінчили протест і пішли до кляс.

В Коломийській гімназії мій шкільний товариш Микола Митлюк ударив професора-поляка за „піпчення” його й других. За цей вчинок був засуджений на два роки в’язниці, які відбував в Коломиї, а ми під час Різдвяних Свят колядували йому, ставши під сусідню хату (тюрма приміщувалася при мешкальній вулиці). Відсидівши свій вирок, Митлюк подався на Далекий Схід в Манджурію. Туди втік був також учасник експропріаційного нападу на польську пошту в Городку Ягайлонському в 1932 року — Григорій Купецький (тепер у Торонті).

Там далеко від України і свого народу проживала і працювала організована українська громада — „Далеко-Східня Січ”.

„Виростеш ти сину...”

Сумно й тяжко було мені прощатися з татом і залишатися самому (я не мав ще тоді й одинадцять років) в „чужому” великому місті, серед незнаних людей і незнаної ситуації, зовсім іншої від рідної хати, в якій пройшло моє дотеперішнє хлоп’яче життя.

Але не було ради, прийшла пора і треба було мені переступити поріг нового життя, що мало бути від тепер моїм постійним життям.

Ми поверталися з недалекого парку, що був положений при кінці Липової вулиці і станули перед будинком ч. 80. Тато поблагословив мене і поцілував у чоло, я прослезився і поцілував татову руку, довго дивився йому вслід аж зник в далині вулиці, і щойно тоді переступив поріг брами „Селянської бурси”. Це сталося 31-го серпня 1924 року — „алеа якта” — „каміннь кинений” і його не повернеш назад.

(Багато років пізніше, 14-го вересня 1941 року, в цьому самому місті — в Станиславові/ тепер Івано Франківськ) був я разом з іншими арештований Гестапом у німецькому наступі-пляні зупинити Український Визвольний Рух у його поході до мети, та пробув у німецьких тюрмах і концентраційних таборах до 6-го травня 1945 року. Але про це пишу пізніше, тут лише згадав з огляду на те, що це сталося в тому самому місті, в якому я переступив був перший поріг у моє нове життя).

В „Селянській бурсі”

Бурса, як я вже згадав, приміщувалася лише на партері, в кількох кімнатах. „Моя” кімната була на ліво з головної брами і ще раз на ліво з коридора, в кінці якого знаходилося помешкання настоятеля бурси, в тому часі проф. К. Білобрама. „Наша” кімната з трьома великими вікнами, що виходили на вулицю, була заложена ок. 20-ма ліжками, посередині три довгі дерев’яні столи, при яких ми вчилися, в одному куті кафлева піч для ogrівання зимовою порою.

Всі ми тут були учнями другої класи, лише один був з сьомої і це був наш інструктор, завданням якого було дошкульовувати нашої науки і поведінки. Кожна кімната мала свого інструктора, їх ми звали „цензорами”, в нашій був таким Василь Пашницький, з природи добряга, що ми відповідно „використовували”.

В часах т. зв. „українізації” в Східній Україні — один з цензорів (пізніше) подався туди і був там знищений Москвою разом з тисячами таких, що далися заманити „українською державою” і місцевими українцями, що далися ошукати москалеві-„чарівникові”. Так загинув пізніше і рідний син Івана Франка — Петро (що вчив нас руханки в Коломийській гімназії), москаль не рахувався з тим, що його батько був одним між трьома найбільшими (Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка) українськими поетами, яких там тепер „спрепарованих” на московський лад — „шанують і поважають”. Пашницького замордували большевики в 1939 році (як і тисячі інших) після „визволення” Західньої України.

Бо москаль незмінний — розбійник, ошуканець, поневолювач народів, чого ще й сьогодні „не знає і не розуміє” Західній світ, за малими виїмками, як нпр. президент ЗСА Роналд Реген і його найближчі співпрацівники.

Почалися наші звичайні шкільні дні, поділені між гімназією і бурсою. Наука тривала від години 8-ої рано до 12:30 (точніше 12:25) або найдовше до 1:20 по полудні, якщо було навіть шість шкільних лекцій (по 45 хвилин кожна). Другу половину дня і вечір ми „зубрили” завдання професорами матеріал, засівши рядком по обидвох сторонах довгих столів, які вечорами були освітлювані нафтовими лампами (електрики в тому часі в бурсі не було, не пам’ятаю, чи була в гімназії), і під наглядом „цензора”.

На вихід з бурси „до міста” або до парку, чи до товариша або родини треба було мати дозволення „цензора”, який записував у відповідну книгу, до кого хто пішов, годину виходу і передбачену годину повернення, що треба було, повернувшись, — зголосити.

В Станиславові проживала моя близька родина — татова рідна сестра, отже моя тітка, що вийшла була заміж за Качанівського, залізничного урядника (ще з часів Австрії). В них були три сини, з яких наймолодший — Олесь був моїм ровесником і ходив тоді зі мною до другої класи гімназії. Мешкали вони в одному малому двокімнатному помешканні в урядовому „кольйовому” будинку близько залізничної станції, що було дуже далеко (пів або й більше години ходу) від нашої бурси, а міських автобусів у тих часах не було. І бувало так, що як я отримав дозволення їх відвідати, а треба було йти через „ціле місто”, в якому завжди було щось цікавого оглянути, то

я мав якраз стільки часу, щоб повернутись і зголоситися в „цензора” на визначену годину (не відвідавши родини).

Літньою порою раненько ми не раз непомітно (й без позволення) вискакували з вікон (брама була в тій годині ще закрита) на вулицю й ішли до поблизького парку вчитися. Деколи під час лекції руханки ходили ми туди всією клясою під проводом проф. Осипа Заславського плавати на човнах в місцевому ставі, або під час лекції рисунків під проводом проф. Василя Коцького — малювати „з природи”. Цей не дуже великий став у парку давав нам можливість їздити по ньому лижвами зимовою порою.

Всі бурсаки напевно пам’ятають ще й сьогодні, що окрім дисципліни ми відчували також і голод. Можливо, що в тому віці хлоп’ячий організм вимагав більше харчу з природних причин росту й розвитку, але ситі ми не були. А коли приїздив до когось із нас хтось з дому, то привозив або купував щось „їстівного”, і тоді в нашій бурсацькій кімнаті було „свято” — всі отримували якусь „дайку” від того, кому привезли або купили (пізніше ми практикували цей звичай в тюрмі).

Але пригадую собі й такий випадок, що одного разу на обід нам дали такі несмачні (й великі) вареники, що ми їх всіх майже залишили на наших тарілках (хоча, як звичайно, були голодні). Тоді настоятель (управитель) бурси наказав зігнати нас всіх назад до їдальні (це була одна з кімнат, в якій мешкали і вчилися учні однієї з кляс) і заставив нас під своїм наглядом їсти не докінчені вареники. Ми вдавали, що слухняно їмо, але насправді забрали оці вареники в кишені, і повикидали їх у парку, куди вийшли (голодні) по обіді.

До обов’язків управителя бурси належало також карати фізично тих, що були „виказані” (дістали недостатньо) під час шкільного року з двох і більше предметів. За кожен предмет „деліквент” діставав два удари скіряним паском по відповідній частині тіла. „Екзекуція” відбувалася в кімнаті, що служила як магазин харчових продуктів і була якраз напроти нашої кімнати. Отже ми були майже, „наочними” („наушними”?) свідками того, що там відбувалося, в кожному випадку ми чули всі звуки „екзекуції”, а наших „пошкодованих” з нашої кімнати, то ми, співчуваючи їм, бачили. Один з нашої кімнати був „виказаний” майже з усіх предметів (отже яких вісім, за винятком релігії й руханки), отже можна собі уявити, в якому стані він до нас повернувся. Але, очевидно, витримав, і поправився,

по війні проживав і працював у Торонті (мав своє власне підприємство), тут і помер в сімдесятих рр., не раз допоміг і мені. А тоді, на щастя, я був „виказаний” лише з одного предмету і виминув покарання.

Гімназія в Станиславові

Українська державна гімназія (з „руською мовою навчання”) в Станиславові була в тому часі велика — нараховувала понад 500 учнів, кляси поділялися на відділи а, б, в, деякі ще й на г, по ок. 30 в кожній. Не було досить місця, щоб всі могли вчитися в передполудневих годинах, отже деякі відділи вчилися по полудні.

Станиславів: українська гімназія, вул. Липова чч. 44 і 46

Щоб уникнути пополудневого навчання, всі ми бурсаки — учні другої кляси записалися на французьку мову, яку вчили у відділі б, що мав навчання перед полуднем. Інші відділи нашої кляси мали німецьку мову і два з цих відділів вчилися по полудні. Французьку мову вчив нас проф. Василь Стрільців, якого ми враховували до „добрих” професорів.

З часом учнів у цьому відділі ставало що раз менше, також в меншій мірі й в інших відділах (про деякі причини цього я вже згадав), і в четвертій клясі наш відділ б мав половину учнів, що вчилися французької, а друга половина вчилася німецької мови.

Для мене прийшли ще й такі ускладнення, що мого батька перенесли з Лисовець до села Сороки в Коломийському по-

віті. Тепер Коломия була вже нам багато ближчою, як Станиславів, отже треба було перейти до Коломийської української гімназії, а в цій гімназії не вчили французької, а лише німецьку мову. Мені було потрібно вивчити німецьку мову за час трьох кляс (другої, третьої і четвертої), щоб бути приготаваним вчитися цієї мови в п'ятій клясі, до якої ми з братом Олесем перейшли у вересні 1927 року.

Олесь не пішов був разом зі мною до другої кляси в 1924 році в Станиславові. Із-за своїх фізичних недомагань (хвороба правої ноги) він вчився ще й другу клясу дома і здав іспит та прийшов до Станиславівської гімназії відразу до третьої кляси, до відділу а, що вчився німецької мови, а я вчився в тому році (1925/26) у відділі б, що вчився французької мови. Олесь уникнув також і бурси, в якій я перебув один рік (моя друга кляса, 1924/25 шкільний рік).

Гімназія на параді

Кожної неділі і в кожне українське свято, після „екзорти“ (релігійної науки) в гімназійних приміщеннях, ми всі йшли на Богослуження до української катедри-церкви майже військовим маршем. Виходили з гімназійної брами на вулицю кляса за клясою, відділ за відділом — чвірками з клясними провідниками перед кожньою групою маршували людними вулицями до центру міста, де недалеко ратуша при великій площі була українська церква-катедра.

Це був парадний марш української гімназії, якому приглядалися не лише українці, але теж поляки і жиди, а всіх нас маршувало понад 500 української молоді, що робило враження на все довкілля і на нас самих. Провадити відділ кляси було великою почесстю, і цю функцію виконував обраний всією клясою її провідник, до якого належали також і всі інші справи щоденного життя цієї кляси, що визнавали теж і наші професори й зокрема господар кляси. Я удостоївся був цієї почесности, і провадив четверту клясу, відділ б у 1926/27 шкільному році, останньому мого перебування в Станиславівській гімназії.

Наші „військові“ парадні марші не подобалися полякам (очевидно!) і з часом були заборонені. І до церкви в середмісті ми вже не ходили, а Богослуження відбувалися в гімназійній (руханковій) гімнастичній залі, т. зв. авлі в офіцинах, що ледве приміщувала таку велику кількість учнів. У цій залі збуду-

вали престіл, що був відділений тривалою заслоною, яку можна було підтягати вгору. Богослуження для всіх учнів відбувалися тут у неділі й свята, а кожного дня перед наукою, о год. 7-ій Службу Божу правив для тих, що хотіли прийти, наш катехит о. др Іван Фіголь.

На станції в терціяна

В третій клясі ми обидва з Олесем мешкали в сторожа міської (польської) школи ім. Чацького, дуже близько гімназії. Це було українське подружжя, що мало тоді вже дорослого сина, і приміщувалося в двокімнатному помешканні, було отже нас п'ятеро в невеликому приміщенні.

А в четвертій клясі (1926/27 шкільний рік) ми обидва були на станції (мешкали й харчувалися) таки в гімназійного терціяна Павла Нехцяя (був одружений, дітей в них не було), в якого приміщувалися тоді ще два учні (Витрикуш і Депутат). Мав він дві кімнати (в одній була кухня), отже що не велику мешкальну площу займали 6 осіб. Такі були тоді умови побуту й життя, на що ніхто не нарікав.

В тому часі я кожного дня рано прислужував о. катехитові під час Богослужень, та знав тоді те все, що знає дяк і паламар, а окрім цього вмів подати і потім зложити, як належить, священничі ризи (не певний я, чи вміють це зробити теперішні дяки чи паламарі).

Наш терціян мав своє помешкання в головному будинку на партері, на ліво від вхідної брами і на ліво від сходової клітки, з другим виходом на подвір'я, що було між двома будинками (головним і офіцинами). По середині цього подвір'я була забудована криниця з помпою, з якої залюбки користали учні, що виходили сюди на перерви (павзи) між лекціями, головно з другого будинку (офіцини). З головного будинку учні виходили на павзи на не забудовану площу, яка була положена напроти через вулицю. Очевидно, не було заборони виходити на одну чи другу площу, але всі мусіли вийти з кляс, про що дбали дижурні професори.

У згаданій авлі (руханковій залі), що займала цілий партер другого будинку (офіцини), за виїмком невеликої кімнати, в якій приміщувалася гімназійна кооператива-крамничка з „віконцем“ на подвір'я — для продажу учнівського приладдя, відбувалася не лише руханка і правилися Богослуження, але

також проводилися внутрішні гімназійні імпрези, святкові загальні сходи і більші (для всіх учнів) виклади, не раз і тих з вищих клас, з прозірками висвітлюваними „епідіяскопом”.

В цій же авлі одного разу під час якогось обов'язкового польського державного („паньствоваго”) свята, що їх наша гімназія (і всі інші) мусіла влаштувати, хтось кинув „смердючку”, всі покинули залю і так це свято було „зірване”.

Таких і подібних випадків у різних українських гімназіях було більше, за що „винних” усували зі школи, і саме для таких було місце продовжувати науку в „малих семінаріях”, не лише у згаданій уже — в Станиславові, але також у Львові та в інших приватних українських гімназіях „Рідної Школи”.

В Пласті

Був і в нашій гімназії „Пласт”, виховна молодіжна організація, в якій гуртувалася гімназійна молодь від третьої класи вгору. Передумовою прийняття до Пласту були добрі оцінки в науці (не був „виказаний” з жодного предмету). Два роки (в третій і четвертій класі) я належав до „Пласту та брав участь у цьому патріотичному позашкільному вихованні, носив пластовий однострій, ходив на прогульки, що були обов'язковою частиною виховної програми (теренознавство, заправа) що пізніше, в 1940-их рр. пригодилося не одному з нас у визвольній боротьбі.

Не раз, як ми поверталися з таких прогульок і в повному виряді з пластовими довгими дерев'яними палицями на раменах чвірками маршували вулицями міста, то поляки „атакували” нас різними образливими словами, але ми (такий був наказ) не давали себе спровокувати до бійки (що відразу принесло б у наслідку розв'язання Пласту) співали українські пісні і „вбивали” рівний твердий крок аж луна по місті йшла.

Вся організація „Пласт” — у Галичині, поширений головню в українських гімназіях і учительських семінаріях (пізніше теж у середніх торговельних і ремісничих школах) був поділений на „курені” — в кожній школі один. В нашій гімназії діяв XI-ий курінь ім. гетьмана Івана Мазепи, основником і опікуном якого був проф. Осип Левицький.

В Станиславові діяли в тому часі, разом з нашим — ще такі пластові курені: XII-ий курінь (дівочий) ім. княгині Романової в гімназії „Рідної Школи”, що приміщувалася (як я вже

згадав) на першому поверсі „Селянської бурси”, XVI-ий курінь ім. короля Данила в українській учительській семінарії „Рідної Школи”, куди належали теж учні торговельної і промислової шкіл, та XXIII-ий курінь ім. Ганни Барвінок в учительській семінарії Сестер Василянук. Кожен курінь провадив свою діяльність окремо, але бували й такі імпрези, що їх улаштували всі пластові курені Станиславова разом. Це були імпозантні — імпонуючі всій українській громаді події, якими раділи всі: і виконавці й учасники (а поляки „скреготали зубами”).

І так, як наші парадні марші до церкви, не подобалися полякам і українські пластуни (як і взагалі все, що було українське і патріотичне). З часом польська влада розв'язала „Пласт” у всіх українських гімназіях і учительських семінаріях.

Частина старшого пластуництва поповнила ряди ОУН, частина пішла в таємний (ніби „підпільний”) Пласт, що однак не тривав довго, тодішню підпілля це була революційна боротьба, це була — ОУН. (перед тим УВО).

Коли я у вересні 1927 року перейшов до Коломийської гімназії (до п'ятої класи), то там „Пласту” вже не було, а був ще лише в дівочій гімназії „Рідної Школи”.

„Французи і німці”

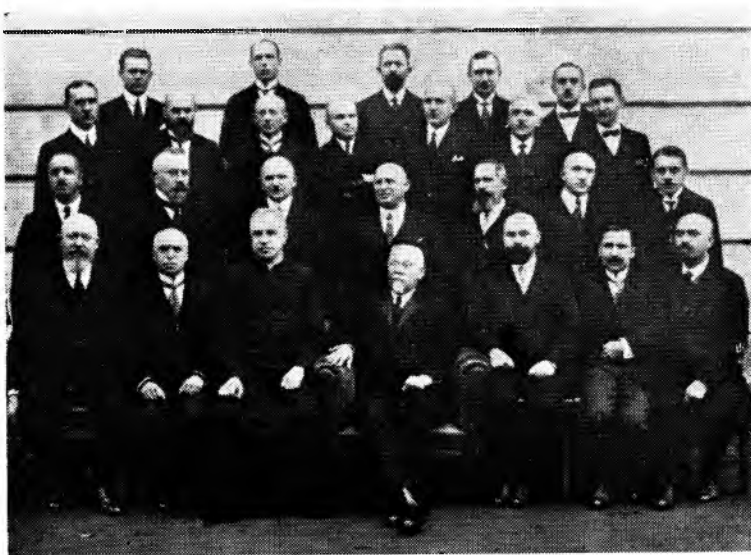
„Моя” друга класа, відділ б, приміщувалася на другому поверсі в офіцінах, і нараховувала ок. 30 учнів, а відрізнялася від усіх інших клас і відділів тим, що єдина вчилася французької мови (а не німецької, як уся гімназія). Пізніше наш відділ зменшився, і в четвертій класі ми злучилися з відділом, що вчився німецької мови, половина класи вчилася французької, а друга половина німецької.

Ми навіть мали в цій класі дві дружини копаного м'яча — „німців” і „французів”. Треба згадати, що в тому часі (як і пізніше, і також тепер в Європі) найбільше популярним спортом був копаний м'яч (ми казали тоді — „футбол”). А взагалі фізичне виховання в тому часі було важливим предметом навчання в нашій гімназії, отже т. зв. „шведська руханка”, вправи на драбинках і шнурках, біги, скоки, вгору і вдаль, мет ратищем (списом) і диском, стусан кулею, плавання, веслування човнами, їзда на лижвах (пізніше й на лещатах), — все це й інше було обов'язковим для всіх учнів.

Пригадую собі трагічний випадок у нашій гімназії, що один учень (старшої кляси) помер від удару ратищем (затруєння).

Директор Сабат

Станиславівська гімназія була давнього клясичного типу, з великим наголосом на старинні мови (латина і грека) і старинні культури.

Станиславів: Професорський збір української гімназії 1922/23, по середині проф. Микола Сабат, директор

На коридорах були вивішені латинські і грецькі сентенції, нпр. напроти головної вхідної брами над перехідною брамою до офіцин був великий напис „гноті савтон” („пізнай себе”), „ора ет лябора” („молися і працєю”) і багато інших латинських і грецьких розумних цитат. Були також, очевидно, цитати українських великих письменників і поетів — Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки і інших.

Директором був тоді, як я уже згадав, проф. д-р Микола Сабат, особливий прихильник клясичної старовини, що його „боялися” не лише учні, але також (як казали) і професори. Не раз він несподівано „впадав” до однієї чи другої кляси, головню на латину або греку, і горе було тому учневі, що не вмів відповісти на поставлене йому з-поза грізних окулярів дирек-

тора — питання. Він вписував такого учня до своєї грубої книги (називали ми її „шварцбух”), а його опінія багато важила на різних професорських конференціях щодо оцінок одного чи другого учня, і також при maturі. Впис до „шварцбух”-у був дуже небезпечним для нас, а якщо до цього ще додати подібні вписи до книжок наших професорів, то можна собі уявити долю такого учня.

Тверда школа життя

Але за днями йшли дні, за ними тижні, місяці, роки... Учні „гризли” книжки й записані виклади професорів, одні давали собі добре раду з наукою, деякі навіть дуже добре, дехто „шкунтильгав”, мало хто покидав гімназію з цієї причини. Допомогали собі взаємно, як треба було, то й відписували одні від других, послуговувалися, головню у вищих клясах — „бриками” (тобто готовими перекладами, якщо йшлося про латину або греку, або сконденсованими текстами книжок чи викладів).

Пригадую собі, як деякі з нас бурсаків-учнів другої кляси, не можучи належно опанувати штуки рисовання, зверталися до одного учня старшої кляси, а він за малою „харчовою” оплатою рисував нам різні картини (це була наша „домашня” вправа), які ми віддавали проф. Коцькому, як наші власні „твори”. Щоб допомогти учням у важливіших (як рисунки) предметах, батьки брали для своїх дітей й оплачували невеличкою грошевою винагородою інструкторів, які виконували для них таку функцію, як наші інструктори-„цензори” в бурсі.

Дехто „репетував”, тобто повторяв ще раз ту саму клясу, але таких було мало. Переважно кожен старався добре вчитися, розуміючи, що це потрібне для його дальшої науки в університетах, для його власного дальшого життя і належного в ньому майбутнього місця. Знав також і розумів, що його утримання на станції чи в бурсі коштує його батьків, зокрема батьків-селян, а вони не були заможними.

Хоча гімназія була державною, отже всі витрати покривала держава (щоправда за рахунок податків наших батьків, обов’язкових і високих, що вони їх так чи так мусіли платити), але була ще й оплата від кожного учня. Це становило 32 злотих річно, а лише 4 злоті від дітей державних урядовців (нпр. учителів народних й інших державних шкіл), але українське галицьке село не було багате, і грошей постійно не доста-

вало. За товари першої потреби (нафта, сіль, цукор і ін.) селянин платив у місцевій українській кооперативі на селі своїми різними продуктами (збіжжя, яйця), а молоко несла господиня раннім ранком до кооперативної молочарської станиці „Маслосоюзу”, як уже ці станиці були власним трудом і з допомогою інструктора з міста розбудовані майже в кожному селі.

За свої продукти наш селянин отримував від української кооперації невеликий гріш, а продавши ще виплекану рогату худобу, птицю чи безрогу в місті на ярмарку, сяк-так „зводив кінці до купи”. Оплата за навчання в гімназії, за удержання на станиці чи в бурсі (тут була оплата 50 злотих місячно), за книжки, убрання, зимовий плащ і ін. — це був додатковий великий видаток з не багатой кишені селянина, чи навіть о. пароха або сільського учителя, а ще як мав у гімназії більше дітей (нпр. 4 роки нас було трьох братів у Коломийській гімназії).

Селяни платили станцію головно сільськими продуктами, доплачуючи лише дещо грішми, а наш батько платив за кожного з нас по 70 злотих місячно, що становило більше як половину його місячної учительської платні. Станції були переважно переповнені, нпр. в одному чотирикімнатному домі мешкало нас (разом з домашніми) 11 осіб, та й харч не був (подібно, як у бурсі) вистачаючий, нпр. на друге снідання до школи ми отримували лише одну (не раз пісну) кромку хліба (в бурсі ми не отримували нічого).

Ілюстрацією нашого матеріально-побутового положення може послужити факт, що нпр. новий зимовий плащ діставав тільки один з нас, другий і третій ждали на свою чергу в старих витертих плащах. Та проте нарікань з жодного боку не було, всі старалися і докладали великих зусиль, щоб не залишитись позаду життя, що плило нестримною течією вперед. Деякі учні доїжджали до гімназії поїздом, нпр. з Єзуполя чи Ямниці біля Станиславова, а деякі доходили з поблизьких сіл, нпр. з Воскресінець чи Вербіжа біля Коломиї.

Пам'ятаю як доїжджаючи „прилітали” до кляси, задихані й спочені (а ще як поїзд спізнився, що часто траплялося, і залізнична станція була далеко), то професор, який провадив першу лекцію, не вписував їх до денника спізнених чи неприявних (що вплинуло б на оцінку поведінки на свідоцтві). До таких

доїжджаючих (з Ямниці) належали, разом з іншими), два брати Дейчаківські, Богдан і Володимир, мої шкільні товариші з однієї кляси в 1925/26 році, а саме — третьої (вони обидва були у відділі а, я — у відділі б). З Володимиром ми йшли пізніше, від 1941 року починаючи, одним шляхом: крізь пекло німецьких тюрем і концентраційних таборів, виконуючи наші організаційні обов'язки в Краю і закордоном аж до його передчасної смерті в Торонті (в 1964 році).

Несподівана допомога

Згадав я вже, як то учні допомагали собі в науці, деколи допомагали нам і професори (як я ілюстрував вище, і в інший спосіб, хоча були й такі, що нас „ліпчили”), а навіть наш гімназійний терціян Павло Нехцай. Він не раз казав не одному учневі, що попав в якусь „халепу”: „не бійся, ми з паном директором якось ту справу полагодимо”. Як наш терціян „з паном директором” полагоджували такі справи, то мені не відомо. Але в його пам'ять згадаю один такий випадок, що притрапився мені.

Це було тоді, коли ми з братом Олесем училися в четвертій клясі, і жили в нього на станції. В кожній клясі учні писали що якийсь час шкільні задачі під наглядом професора, що означало, що користування будь-якою допомогою було мінімальне, бо залежало не лише від сприту учня, але від спостережливості професора, а деколи неможливе, що залежало головно від професора. Писали ми також і домашні задачі, щодо яких були інші (більші) вимоги, якщо йшлося про зміст, форму і навіть довжину.

Після того, як ми написали наші шкільні задачі в клясі, професор забирав усі зшитки і відносив до професорської кімнати в головному будинку на першому поверсі, де він їх читав, поправляв і давав відповідну оцінку. Звичайно, як наші зшитки були вже в руках професора, деякі з нас усвідомлювали собі, які і скільки помилок зробили, але було вже запізно щонебудь порадити.

І ось одного разу трапилося, що й я зробивши, а потім усвідомивши собі помилки в моїй задачі, що могло мати особливо негативне значення й наслідки на кінцеву оцінку в цьому предметі (це була латинська задача), розказав про свою журбу при обіді, що почув терціян. Не кажучи ні слова (ні мені ні, очевидно, нікому) непомітно для будь-кого запровадив

мене до професорської кімнати (де не було в цій обідній порі нікого), знайшов зшитки нашої кляси, а серед них мій, і казав мені поправити зроблені мною помилки, навіть приніс для цього моє перо й чорнило. В такий надзвичайний спосіб моя ситуація була врятована несподіваною допомогою з цілком несподіваного боку (як деколи це трапляється в житті, не раз у без порівняння тяжчих і складніших ситуаціях — „Божа рука”, кажемо). Щоправда — це була тоді єдина така мені допомога з боку нашого терціяна, і не вважаю цього й тепер якимсь злим поступком ані з його ані з моєї сторони, коли ще зважити різні учнівські собідопомоги в усіх школах усіх часів, бож ніякої шкоди для нікого від цього не було, а навпаки — був порятунком для не одного „потопаючого”.

Потрібно згадати, що хоча гімназія в Станиславові, про яку пишу, була державною українською гімназією лише для хлопців, а в „Селянській бурсі” на першому поверсі приміщувалася приватна гімназія „Рідної Школи” лише для дівчат, то в нашій гімназії було, але лише у вищих клясах, декілька дівчат, серед них Леоніда Хромовська, (пізніша) інженер Вертипорох, в Канаді — активна й працююча суспільно-громадська діячка, зокрема в ОЖ ЛВУ, що була головним ініціатором і реалізатором пам’ятника Лесі Українки, поставленого в „Гай парку” в Торонті (тут вона й померла 1985 року).

А життя учнів у гімназії пливе...

Треба ствердити, що тому, що Станиславівська гімназія була давнього клясичного типу і що її директор Сабат клав великий наголос на клясичної мови (латина і грека) і на клясичну старовину, багато її учнів, у тому й я, ще й сьогодні (60 років пізніше) пам’ятають дуже багато розумних пословиць, афоризмів і сентенцій (не раз навіть довші тести) давніх римлян і греків, якими я ще й тепер радо й свобідно послуговуюся в своїх писаннях і промовах.

Римське право ще й сьогодні є фундаментом права всіх цивілізованих народів світу. А ще треба додати, що латинська і грецька мови є конечні й уживані в таких науках і професіях, як право, медицина, ветеринарія, фармацевтика, фізика, хемія, геологія, антропологія, астрономія і ін. „Бідними” вважаю професіоналістів згаданих тут (і теж інших) професій, що не вчилися або мало вчилися латинської і грецької мов. А скільки то слів з цих мов вживається в сьогоднішніх світо-

вих (та й не тільки) мовах, нпр. в англійській), Англія, як відомо, була довгі віки під окупацією римлян), а й в українській мові й ін.

В Станиславівській гімназії латинської мови вчили від першої до восьмої кляси, німецької (або французької) від другої, а грецької від четвертої кляси (так було й в інших гімназіях клясичного типу). Очевидно, але й треба підкреслити, що в нашій гімназії (і в інших) панував український патріотичний дух, про що дбали професори, самі учні й інші чинники (нпр. ОУН, що дбала про політичне виховання й націоналістичне спрямовування у вищих клясах, своїми підпільними способами).

В гімназії існував також хор, в якому й я співав у альтях, а був ще хор 16-тка — вибрані чоловічі голоси вищих кляс, яким диригував тоді Льоньо Крушельницький, пізніше відомий диригент знаного хору „Думка” в Нью-Йорку (де й помер). Обидва ці хори співали на Богослуженнях, виступали на наших внутрішніх гімназійних святах й імпрезах, а також перед широкою українською громадою на щорічних академіях в залі українського „Сокола”, не раз разом з хором дівочої гімназії — на пошану Тараса Шевченка. Окремими хорами і мішаними диригували учні, які їх і вчили, мішаний хор в нашій гімназії був під опікою д-ра Я. Поврозника, а співу в поодиноких клясах учив проф. І. Смолинський, що в нашій опінії належав до професорів-добряг. Інша „категорія” — це були дуже строгі професори, які в своїй запопадливості „переслідували” не раз і не одного учня, мали вони (майже всі) від нас відповідні „назвища”, про які мабуть і не знали.

Три роки в Станиславові

Як я вже написав, першу гімназійну клясу вчився дома, і в 1924 році здав іспит до другої, і другу, третю і четверту кляси вчився в гімназії в Станиславові. Батько залишив мене самого (майже ще дитиною, бо не мав я ще навіть 11 років) в далекому „чужому” великому місті, серед „чужих” і не знаних мені людей і таких самих як і я — дітей. Оттак перший раз у моєму дитячому віці я опинився далеко від рідної хати, від мами і тата, від братів, від моїх ровесників — сільських хлопців, від усього, в чому я виростав і чувся щасливим. Але так мусіло бути — я переступив перший поріг у великий „чужий” світ.

А скільки тих порогів у далекі-далекі, справжні чужі чужини я переступив у моєму житті від тоді й до тепер! Але в

той час я нічого про те не міг знати ані передбачувати. І добре, що не знав тоді.

Не знав тоді, що „діяти серцю, як серце болить...”, і не знав „як воно застогне як гірко заплаче і як у неволі воно защемить...” Ані „як горе мов терня всю душу поколе” — що діяти тоді?!

Все це прийшло до мене пізніше, багато пізніше. І не знав, що колись буде навіть так, що „буду банувати за днями, що в залізах грат...” Але я знов забігаю заскоро вперед.

Як учень другої кляси я мешкав у „Селянській бурсі” при вул. Липовій ч. 80, в одній кімнаті разом з 10-12-ма такими самими голодними бурсаками і з нашим інструктором-цензором — добрягою Василем Пашницьким, учнем 7-ої кляси. Разом вчилися ми при довгих столах освітлених нафтовими лампами, гуртками ходили до недалекої гімназії, на прогульки і на науку до парку літньою порою, виправляли нешкідливі хлоп’ячі „штуки”.

Про деякі епізоди бурсацького життя я вже згадав. Все наше життя плило рівним унормованим руслом, я привик до всього нового й до далекого великого міста, хоча й тоді й пізніше нетерпеливо очікував я (й всі) двотижневих Різдвяних і Великодніх та літніх двомісячних вакацій, викреслюючи з свого спеціально для цього зробленого „графіка” дні і години.

Так напевне діялося з усіма учнями всіх шкіл і всіх часів. Як нас питалися в поїзді: „а куди ти їдеш?”, то відповідь була аж надто голосна й радісна — „до дому на Свята”, але коли ми поверталися, то відповідь була дуже тихенька й сумна: „зі Свят до школи”. Так реагували ми — учні на наші життєві події — нормальна, природна реакція дуже молодой людини, що має вирости й приготується йти в життєву дорогу.

В 1925/26 році я вчився в третій клясі, вже разом з братом Олесем. Мешкали ми в сторожа (українця) міської польської школи (здається ім. Чацького) при вул. Липовій, недалеко гімназії по стороні до міста („Селянська бурса” була по стороні до парку). В тому часі українець міг ще мати посаду сторожа навіть і польської школи (сторож виконував такі самі обов’язки, що терціян у гімназії, але не мав такого титулу). З часом українців усували або не допускали на урядові (навіть найнижчі) посади або вимагали „зміни метрики”, тобто переходу на римо-католицьку релігію (обряд), що було одним із засобів

тиску польонізації на українців, головно в містах, де поляки (і жиди) були в переважаючій кількості. Села, в яких українці жили компактною масою, були складною (для поляків) проблемою і твердим горіхом у цьому відношенні.

За „VII-им Звітом державної гімназії з руською мовою викладовою в Станиславові за шкільні роки 1924/25 і 1925/26” в „моїй” III-ій клясі, відділ б у шкільному році 1925/26 вчилися такі учні (всіх 26, це був відділ, що вчився французької мови): Дзундза Михайло, Дорофтей Мирослав, Желеховський Богдан Сергій, Камінський Тадей Осип, Кіндрат Василь, Комарницький Ярослав Богдан, Крицун Іван, Лещишин Іван, Лукасевич Богдан, Малащук Роман Богдан, Михайлюк Клим, Олесницький Роман Маріян Антін, Паркулаб Василь, Петрина Іван Дмитро, Придаткевич Ярослав, Приймак Володимир Осип, Рубчак Зенон Теодор, Самотовка Ярослав, Сисак Михайло, Умриш Богдан Стефан, Будзуляк Мирослав, Кондрат Василь, Лапчак Зеновій Микола, Пастушенко Ярослав, Регей Василь, Скуба Ілія.

В III-ій клясі, відділ а, де вчився мій брат Олесь, у тому самому шкільному році вчилися такі учні (всіх 48, це був відділ, що вчився німецької мови): Аксентій Володимир, Анрохович Тадей, Асаулів Борис, Бродович Василь, Гірник Олексій, Гузан Роман, Гашпар Антін, Глиджук Евстахій, Дрогобицький Евстахій, Жолнерович Василь, Катамай Богдан, Качур Михайло, Кіршак Володимир, Когут Михайло, Косар Антін, Кушніренко Гаврило, Лабач Стефан, Лапчинський Василь, Легінь Ярослав, Лушпинський Тома, Леонтій Роман, Макогон Борис Клявдій, Малащук Олександр Тарас, Менцінський Мирослав Осип, Остафій Авксентій, Петрів Михайло, Процишин Роман Евген, Пужак Володимир, Свищ Богдан, Сеньків Михайло, Скалецький Павло, Стебельський Богдан, Тарнавський Володимир, Триняк Іван, Федишин Іван, Фіголь Богдан, Фітковський Теодор, Ясеницький Олександр Єремія, Яськевич Ярослав, Волчук Юліян, Пастушенко Дмитро, Риснюк Михайло, Лехицький Стефан Мирослав, Луцький Олександр, Припхан Маркіян Стефан, Пуйда Михайло, Чеховський Ілярій Марія, Дейчаківський Богдан, Дейчаківський Володимир, Гурик Ярослав Евген.

Шкільний рік 1926/27 був останнім роком нашого навчання в Станиславівській гімназії. Ми мешкали тоді в гімназійного терціяна Павла Нехчая і нам було найближче до школи, і що виявлялося також і в тому, що ми мали друге снідання з га-

рячим чаєм, що нам його приготувляла пані терціянова. А наш терціян, про що я вже згадав, не раз „ми з паном директором” рятував учнів з різних халеп, а в одному випадку допоміг і мені, й то без „пана директора”.

Також написав я і про директора Сабата і про професорів, таких, що „піпчили”, і таких, що їм учні на лекціях „по голові їздили”. А треба ще згадати, що вчили нас професори, і таких було найбільше, які вимагали від учня відповідної дисципліни і належного засвоювання навчального предмету, але були справедливими в підході до нас і в оцінці набутого нами знання. Незалежно від наголосу на клясичні мови, на старинну літературу й культуру, наші професори виховували нас в українському національному дусі. Із Станиславівської гімназії вийшли пізніші передові діячі на різних полях українського життя. З найближчого мого оточення згадаю лише декількох: д-р Б. Стебельський, В. Макар, В. Дейчаківський, о. Я. Бенеш, д-р М. Климишин, mgr. Є. Лозинський, д-р Б. Умриш, О. Новицький, П. Балагутрак, В. Щербій, В. Бродович, М. Когут, о. І. Лецишин, Р. Полутранка, Р. Миндюк, І. Чеховський, Я. Гарасевич, Д. Чайковський, Р. Басараб і ін.

В Нехчая ми з братом Олесем перейшли хворобу шкарлятину, яку в тих часах проходили майже всі в такому віці. Ця недуга триває два-три тижні і не залишає по собі жодних видних наслідків.

Мені необхідно було вивчити німецьку мову, матеріал за три роки, і здати іспит ще в Станиславівській гімназії, що я й зробив за допомогою відповідного інструктора, учня вищої кляси.

Наш перехід до Коломийської гімназії зумовило перенесення мого батька з села Лисівці, повіт Заліщики, до села Сороки, повіт Коломия. Перенесення сталося рік-два раніше, а тепер прийшла пора на наш перехід до гімназії в Коломій.

Коломия — наше місто

На початку дещо з історії цього міста. Деякі дослідники пишуть, що Коломия походить від римського — на цьому місці поселення Кольонія. Інші твердять, що це місто взяло свій початок у XIII-му сторіччі, і належало Галицькому руському князеві та мало сильно укріплений оборонний замок з частоколом і баштами. Це був тоді один із Червенських городів.

В новітній історії: в 1502 році здобули Коломию волохи, в 1532 молдавани, 1589 турки і татари спалили місто, населення вимордували, а рештки вивезли. Можливо, що про ті часи говорить назва теперішньої, першої залізничної станції в напрямі на Львів — Годи-Турка, а може й недалеко містечко в південно-західнім напрямі — Печеніжин, а про княжі часи свідчить виразно назва села Княждвір.

В 1869 році Коломия мала 460 хат і 8.000 мешканців, а вже в 1882 понад 24.000. В тому часі були тут дві українські (руські) гр. католицькі церкви. В 1869 році основано реальну нижчу, а в 1871 реальну вищу державну гімназію (це вже австрійські часи).

Коломия: ратуш (з книжки: Комітет Покутян — „Над Прутом у лузі”)

Треба згадати, що від Коломій походить назва дуже популярного ще й тепер танцю і жартівливих пісеньок — коломийка (і не лише серед всіх українців).

Ще заки перенеслися до Коломийської гімназії, ми вже були знайомими з двома її учнями, що жили з своїми родинами в Сороках. Це був син місцевого о. пароха Євген Вахняк і син місцевого господаря Микола Марусик, з якими ми проводили вакації в цьому селі. До нашого „вакаційного” товариства належали ще дві доньки о. пароха — Марта, що ходила до приватної дівочої української гімназії „Рідної Школи” в Коломій, і молодша Марійка (ще вчилася в народній школі), та неукраїнці: Буньо і Кляра (прізвищ не пригадую), діти місцевих

жидів, що мали в селі свої крамниці (мішаних товарів і тютюневих виробів), та поляки — Янек (прізвища не пам'ятаю) і Генік Зайончковські, ну й нас трьох братів: Олесь, Роман і Генік.

Всі ми менш-більш ровесники — грали копаний м'яч, мали навіть дві дружини: ЕрКаБеЯ (тобто Роман, Кляра, Буньо і Янек) і ГеМ (три Геніки і Марійка), вправляли легку атлетику (біги, скоки, стусан кулею, мет ратищем), ходили на проходи, не раз аж до містечка Гвіздець (8 кілометрів від нашого села), щоб там скупатися в невеликій річці (Сороки не мали своєї ріки), влаштовували сценічні вистави, спершу дитячі в шкільній клясі — для наших родин, а пізніше такі, як „Наталка Полтавка”, я виконував ролю Петра, Марта — Наталки, місцевий дяк — Миколи, ці „представлення” відбувалися в громадському будинку або в stodолі — для всіх. Мовою нашого мішаного товариства (також правильна вимова на сцені) була українська мова, очевидно.

Коломия: українська католицька церква (з книжки: Комітет Покутян — „Над Прутом у лузі”)

А Коломия сталася нашим містом з таких головних причин. Тут всі ми ходили до гімназії (Генік повністю, був відзначаючим учнем), тут всі ми здали матурі, сюди в 1932 році перебралася вся наша родина після звільнення мого батька з учительської посади (передчасна емеритура), тут помер і похоронений мій батько в 1936 році, тут померла і похоронена в 1960 році моя мати, тут помер і похоронений в 1978 році мій

брат Олесь, тут є наша хата, в якій проживає з родиною (дружина Ольга, син Андрій і дочка Оксана) мій брат Генік.

Тут був осідок Окружної Екзекутиви ОУН, якої провідником я був кілька років, і організаційній та й іншій громадській праці я віддав тут свої перші молоді роки. Коротко: тут наш рід і тут наш дім.

Саме в Коломиї я виростав з хлопця на дозрілого юнака (в Станиславові я був ще дитиною), що ставив свої перші кроки в дійсне життя.

Коломия, як уже я згадав — це давнє княже місто, хоча ні один наш князь тут постійно не перебував ані не обрав цього міста своєю столицею.

В часах, про які пишу, Коломия налічувала 40.000 мешканців, і вважалася (здавна) столицею Покуття.

Космач — землі гуцульської краса

Дехто з-далека вважав Коломию „столицею Гуцульщини”, хоча такою можна б (неофіційно, очевидно) вважати Косів або славний мальовничий Космач, одна й друга місцевість (що не були точно в одному напрямі — на полудне) на віддалі тридцять два кілометри від Коломиї.

Першою гуцульською місцевістю (містечко) — 15 кілометрів на полудне був Яблонів, де недалеко дороги розходилися: одна на місто Косів, а друга на Космач, що був славою й окрасою всієї Гуцульщини.

В історію Космача вписався наш „капітан на Підгір'ю” — Олекса Довбуш із своїми відважними легіями-опришками. В Космачі він і згинув від зрадливої кулі, тут є і його церква, іконостас якої „позичив” (для якогось фільму) і не віддав Погружальський (за підсоветських часів).

В цих околицях (взагалі — в Карпатах) оперувала в Другій світовій війні (і пізніше) славетна УПА. Відомий насок упівців на Яблонів якраз у тому часі, коли большевицькі пропагандисти висвітлювали там протипівський фільм. Ну от і висвітлила большевикам-москалям УПА! Втікали „чубарики” аж курилося...

Задля виїмкової краси природи, людей і одягів — Космач обирали собі для своєї мистецької творчості українські великі малярі, серед них славний Михайло Мороз (тепер у ЗСА).

Ще й тепер найкращі серед українських писанок — незрівняні космацькі писанки.

Через Космач, а далі „навпростець” на Ворохту й далі в наші прекрасні Карпати йшли наші студентські вакаційні прогульки. Йшли ми також і на Косів-Кути, не раз на Дору-Ямну-Яремче-Микуличин-Татарів-Ворохту, на Надвірну-Делятин й іншими дорогами, а вже в горах-лісах-борах стежками або за знаками поробленими різними красками на деревах (це були знаки туристичних товариств).

Майже всі прогульковці в Карпати, що приїжджали здалека поїздом, з Коломиї вже йшли далі пішки, а ми — коломияки зразу йшли пішки, роблячи ок. 30 км. денно (залежно від терену). Кожен ніс наплечник з сухими харчами, мав на ногах сильні черевики, потрібне білля і коц та 5 злотих готівкою — на молоко, масло, яйця, чого не можна було врахувати до сухих харчів, що треба було купити і відразу зжигати на місці перепочинку чи нічлігу. Все, що ми мали в наплечниках і докупили, вистачало на два тижні.

Ночували ми в стодолах, клунях, у сіні, в колибах, деколи треба було за нічліг заплатити (по 50 грошів, нпр. в схоронищі під Говерлею), часом спати в лісі під деревом із сокирою наготові (нпр. в Аршицях, на підступах до Маківки, де в лісах „грасували” медведі і вовки). Ночі в горах завжди були холодні й тому кожен мав коц, щоб було чим накритися, холодно, очевидно, було і в колибах на полонинах, хоча посередині всю ніч горів вогонь.

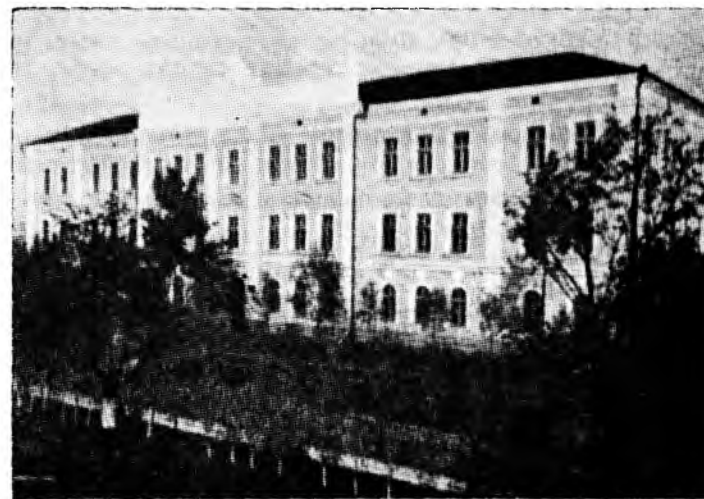
До Космача приїздили ми також з театральними виставами (звичайно на 2-3 дні) зорганізованими в одній міській читальні „Просвіти” в Коломиї, під режисурою нашого гімназійного професора Дмитра Николишина, який писав також свої театральні твори (головно з клясичної давнини). Це, що пишу тут (прогульки, театральні вистави) належить до пізніших років (не-гімназійних) мого побуту в Коломиї й я ще до цього повернуся.

Дві гімназії в одному будинку

В 1927/28 шкільному році ми одбидва з Олесем стали учнями 5-ої кляси Коломийської гімназії.

Це був великий двоповерховий будинок у формі не добудованого чотирикутника, поділеного на двоє, з двома головними брамами, на початку вулиці Міцкевича. Одна брама вихо-

дила на згадану вулицю і була входом для учнів польської гімназії, а друга головна брама була входом з бічної вулиці для учнів української гімназії. Велике подвір'я в цьому не зовсім забудованому чотирикутнику, відгороджене від сусідньої не забудованої парцелі високим парканом, було спільним для обох гімназій і на нього входили учні двома внутрішніми брамами на перерви поміж шкільними лекціями.

Коломия: українська гімназія (з книжки: Комітет Покутян — „Над Прутом у лузі”)

Години навчання були уложені так, що на перерву (павзу) виходили учні лише однієї гімназії, а потім другої, і ніколи там не зустрічалися. Велика руханкова заля приміщувалася в окремій добудівці на подвір'ю по стороні польської гімназії, і була спільною для обидвох гімназій, але й тут лекції були відповідно уложені.

Пізніше в нашій гімназії дві (або й більше) шкільні залі були перебудовані на руханкову залю, що служила пам також і для наших внутрішніх імпрез. У часах, коли я ходив тут до школи, жодних сутичок поміж учнями української й польської гімназій не було, чому допомагав відповідний розклад шкільних лекцій і павз обидвох гімназій. А такі сутички між хлопцями могли б були траплятися, бо ми належали до двох різних народів, поневолювача — і окупованого на нашій власній українській землі, і себе взаємно „не любили”.

Учні вищих клас вчилися в історії про взаємини обидвох народів, зокрема в роках недавніх Визвольних Змагань, про відновлення української самостійної держави в 1918 році, і про тодішню окупацію західньо-українських земель Польщею. Ми вже знали й відчували нашу ситуацію, а наше положення переможеного народу відчувалося на кожному кроці щоденного життя. Нпр. над вхідною брамою нашої гімназії висів напис: „паньство́ве гімназію́м з ру́скім ензикем нау́чаня” — „державна гімназія з руською мовою навчання”. Не було, отже (для поляків) української мови, хоча всі ми вживали назви українці, український. (Згадав я вже, як то я в 1934 році у Львові під час „асентерунку” до польського війська — боронив і оборонив свою українську національність у моїй військовій книжечці.).

Також і в нашій гімназії відчувалася приявність невловимої ОУН.

Наші „станції”

Ми з Олесем і Марусиком замешкали на станції в українця поштового урядовця Базалі, яких 200-300 метрів за гімназією, побіч польської бурси з одної сторони, а з другої була хата родини учительки-польки в нашому селі — Марії Врублунної. Ще далше на цій самій вулиці (Мицкевича), „за потічком і мостом” приміщувалася українська гімназійна бурса.

На цій станції ми пробули лише пів року, до кінця січня, а на другий піврік ми перейшли на станцію, де вже були Євген і Марта Вахняки — до вдови Горницької. Вона мала своїх двоє дітей, сина й дочку, що були нашими ровесниками і ходили — син до української державної, а дочка до української приватної гімназії „Рідної Школи”.

В половині червня до нас долучився ще наш наймолодший (тоді) брат Євген, від нього вимагали двотижневого курсу й іспиту, щоб міг вступити до першої гімназійної класи. Отже всіх нас на цій станції, що складалася лише з двох кімнат (в одній була кухня) було восьмеро. Але, як я вже згадував, на тісноту ніхто з нас не нарікав і „всім було добре”. За хатою, що не була положена при самій вулиці, простягався великий яринний город, а перед хатою досить велике подвір’я з виходом на вулицю Ю. Словацького, здається — спільне з власником невеликої кам’яниці, що прилягала до цієї вулиці.

На цьому подвір’ю ми „билися шаблями” (з пати́ків), наслідуючи тодішніх героїв з різних фільмів або грали якісь інші гри, а „студент з кам’яниці”, з ним ми не були знайомі, — „кував” право, пригтовляючись до котрогось річного іспиту. В тому часі студенти права не були обов’язані ходити на виклади в університеті, а лише на т. зв. „цв́ічення” (вправи) раз у тиждень, але й тут міг неприявного „заступати” якийсь місцевий студент за дуже малою заплаатою. Він же теж і на початку академічного року збирав „номина” (підписи) професорів на „індекс” (спис викладів і прізвища професорів-викладачів — така книжечка) не приявного студента. В такий спосіб не приявний фігурував як приявний і на викладах і на вправах, а на річних іспитах професори не пізнавали студентів (так багато їх було, головно на правничому факультеті) і давали їм оцінки на основі того, як вони вив’язалися на цьому іспиті.

У 1928/29 шкільному році пішли ми до гімназії вже всі три, Олесь і Роман до шостої, а Євген до першої класи. Жили ми тоді на станції у вдови по священнику — Олесницької при вул. Баньковського, далеко від гімназії (ок. пів години ходу), майже „на другому кінці міста”. На цій станції були також обоє Вахняки (Марта й Євген) і домашні — двоє старших дітей Олесницької, дочка була теж уже вдовою, а син ходив до восьмої класи, та три шкільні товариші сина, отже коли додати ще нас трьох, то разом жили в цій хаті 11 осіб.

Ця хата мала чотири кімнати (в цьому кухня, в якій варила й спала власниця вдова, одну не опаловану веранду (від вулиці) і ганок (від подвір’я) та великий яринний город. Прилягала з однієї сторони до касарень польського війська, а кількадесят кроків, майже напроти був великий пустий вигін, серед якого стирчала зруйнована (і тоді не чинна) цегольня — місце наших хлоп’ячих розваг у вільні від науки години.

Пам’ятаю як я вчився їздити на ровері на цьому саме вигоні, як падав з ровера і вставав, а раз упав у таку болотняну каложу, що ледви дотягнув до хати. Через цей цегольняний вигін ми не раз скорочували собі дорогу до школи, ідучи далше бічною вулицею (мабуть Камінського), при якій була міська тюрма, в якій пізніше відсиджував свій дворічний вирок наш товариш М. Митлюк за фізичну зневагу гімназійного професора поляка Гібчинського (що „дуже ”пипчив” нас українців). Далі ми виходили на вулицю Крашевських і лінією АБ (так усі називали дві головні вулиці від Крашевських до ра-

туша — траса наших вечірніх проходів) попри „Народний Дім”, через Ринок, попри ратуш і минувши по правому боці костел — на право на вул. Міцкевича до гімназії.

Треба згадати, що таких „вдовиних хат” у Коломиї було більше — хата мами мого гімназійного товариша Матковського при вул. Євангелицькій, при якій була також хата власника української книгарні Кузьми (недалеко біля церкви), де проживали дві сестри: Марта і Марійка, була ще й друга така книгарня, власність „Учительської Спілки”, що приміщувалася в „Народному Домі”, хата матері о. В. Жолкевича при вул. Скупневича, вдови Шефель (з донькою Нусею), вдови Бабіцької з трьома доньками (Віра, Надія, Любов) при вул. Млинській, і ін.

Казали тоді, що Коломия була не лише місцем осідку вдів по священиках (і інших вдів), але також і емеритів, головню учителів, кількість яких доповнив і мій батько в 1932 році, що став секретарем „Г-ва Українських Учителів-Емеритів”.

Коломия — файна

Так співається в одній коломийці (та й не в одній — Коломия ж є саме місцем народження коломийок). А як до Коломиї з'їжджалися на ярмарок гуцули, гуцульські легіні, молоді й дівчата в своїх яскравих барвистих одягах — то своєю красою й мовою, очевидно — українською, заливали все місто. Навіть місцеві поляки й жиди говорили тоді по українськи — Коломия цвіла, була файна...

Місто було положене над Прутом — „над Прутом у лузі хатина стоїть, живе там дівчина хороша (файна) як цвіт...” співали Українські Січові Стрільці, наші славні УСУСУСи. А на тих луках (ми казали тоді — „зарінки”) ми школярі не раз грали копаній м'яч, „кічку” і інші гри, та й купалися у водах бистрого Пруту, що впливав із сімох джерел під Говерлею і плив долиною, якою йшла також залізнична лінія і „гостинець”: Ворохта, Татарів, Микуличин, Яремче, Ямна, Дора — славні карпатські „курорти” — до Коломиї й далі... в синю даль...

Із-за ріки Прут через окремих залізничний міст вулицею попри Окружний Союз Кооператив (гуртівня товарів для сільських кооператив), попри українську церкву, ратуш, через Ринок, недалеко гімназії, отже серединою міста проїжджав пасажирський поїзд. Це був місцевий поїзд (ми казали — „льо-

калька”), що їхав з Рунгур через Печеніжин до головної залізничної станції в Коломиї, з перестанком також і на Ринку („Коломия ринка, проше вилізаць”, тобто „Коломия Ринок, прошу висідати”).

Цю залізничну лінію побудувала колись якась англійська фірма (звідси взялося: „англік з Коломиї”) в зв'язку з тим, що в Рунгурах знайшли були нафту. Тепер нафти вже не було, але поїзд залишився і далі їздив, обслуговуючи місцевих пасажирів, була отже така потреба для дооколичніх сіл і міст (нпр. містечко Печеніжин, ок. 10.000 мешканців, було колись повітовим містом, пізніше було прилучене до повіту Коломия).

Цим поїздом не раз їздила вся наша гімназія на одноденні прогульки в червні або вересні — в т. зв. „директорські” вільні від науки дні. Уявити собі тільки, як ок. 600 учнів „заладовувалися” до цього поїзду на Ринку, з яким гамором, криком і співом усе це відбувалося — сенсація для всіх кругом у середмісті, а ще якщо це траплялося в ярмарковий день. Радісні, веселі, прекрасні це були дні — дні нашої безжурної молодості золотої... — „веселі й щасливі хлоп'ячі літа...”

Жартували: їде поїзд з Рунгур до Коломиї і здоганяє молодичку, що несе молоко, сметану, масло, яйця й ін. на продаж на коломийському ринку або, на замовлення, до хат коломиян. Кричить (бо ж шум великий від такого поїзду) машиніст, що провадить поїзд: „сідайте, газдинько, підвезу вас”, а молодичка відвічає: „е, та вам добре жартувати, пане машиністий, а я спішуся на ярмарок...”

Бачив я раз, як цей поїзд доїжджаючи до Ринку не міг „взяти гору” біля церкви, вертався „в долину” і розганявся ще раз поки нарешті „переміг” (а ми тут не раз бачили або й самі були в такому положенні, що наше авто не мало сили нпр. зимовою порою „взяти” малу гірку на вулиці в Торонті). Але ратуш в Коломиї на Ринку таки стояв і не заносили його „наніч до стодоли” (як кажуть деякі „зlobні” люди).

Коломия — славна

В Коломиї, в околиці й в коломийській окрузі відбулися події, жили й працювали люди що ввійшли в аннали новішої доби української історії; про дещо треба й тут згадати.

Під Печеніжином відбувся в липні 1930 року експропріаційний напад боївки ОУН на польський поштовий віз, що його

виконали Микола Митлюк, Колитко і Кукурба-Барицький. Всі три перейшли через Карпати до Чехо-Словаччини, а далі через Німеччину — до Манджурії. В 1935 році Митлюк був тут представником ОУН, згинув від большевицької кулі в 1936 році під час переходу кордону в організаційних справах. За такий самий напад під Бібркою 30-го липня 1930 року — один з учасників Микола Максимюк (з Коломиї) був засуджений на 15 років тюрми, під час цієї акції згинув Гриць Пісецький; член КЕ ОУН Михайло Колодзінський-Гузар, (з Городенщини), пізніший полковник, один з командирів Карпатської Січі, згинув в Карпатській Україні в 1939 році.

Через Окружну Екзекутиву ОУН у Коломиї для потреб КЕ ОУН переходила нелегальна література з-за кордону („Сурма”, „Розбудова Нації”, „Український Націоналіст” і ін.), чим займався Микола Левицький з Повітової Екзекутиви ОУН у Городенці, а пізніше Євген Онищук з Коломиї.

В Коломиї проживав (тоді) поручник, а пізніше полковник — Командир II-го Куреня Дружин Українських Націоналістів ДУН в 1941 р. Євген Побігущий. Командиром I-го Куреня ДУН був тоді сотник Роман Шухевич.

Засуджені за приналежність до УВО-ОУН і за протипольські акції: (з Коломиї) Данило Березовський, Дем'ян Гарасимюк, Нестор Гнатишак, Марта і Марія Кузьмівні, Володимир Маруняк, Зиновій Михалевський, Константин Сельський, і ін. Про ОУН і про громадське життя в Коломиї — в дальших розділах.

В Коломиї жив і писав свої твори про славу козаччину, що їх читала і ними захоплювалася тодішня українська молодь — Андрій Чайковський. Тут він працював адвокатом у приміщеннях „Народного Дому”, і тут помер у 1936 році. На багаточисленних його похоронах, на які прибуло багато народу теж і з доколицьких сіл, прощали його численні промовці, домовину везли на санях (це було літом) дві пари волів, на міському цвинтарі при вул. Карпатській — від українського студентства прощав його студентський діяч, дуже добрий промовець, що походив з підколомицького села, здається Мишина — Микола Атаманюк (замордований большевиками у Львові в 1941 році).

Недалеко Коломиї, в селі Русові, повіт Снятин, жив, творив і там помер 7-го грудня 1936 року і похований відомий, ви-

значний український письменник, неперевершений новеліст Василь Стефаник (ходив до коломицької гімназії).

В селі Завалі цього ж повіту К. Трильовський оснував першу „Січ” (1900), що поширилася на всю Галичину. Коломия була важливим осередком Січового Руху, займала тоді (й пізніше) друге (після Львова) місце щодо різних видань.

В Коломиї (на її околицях) в час лещетарських змагань у січні 1934 року загинув (мабуть на серцевий припадок) гуцул-легінь з Космача — І. Кіф'як. На величаві похорони, в яких взяли участь тисячі гуцулів, прибули були й ми — молодь з Коломиї. Від КЛК (Карпатський Лещетарський Клуб) зі Львова промовляв інж. А. Палій (помер у Торонті в 60-их рр.), 50 трембітарів трембітали на всю Гуцульщину — незабутній космацький гуцульський похорон.

І про гуцула з Космача, що „пройшов пів світа”, — написав Валентин Мороз, як він, повернувшись до рідного села, — несе (у весільній „процесії”) гільце невмирущого життя, як несли його давні прапедки — як символ незнищимости, вічності гуцульського (українського) роду-народу... „...А нашому роду — нема переводу...” З села Смодне (Косівщина) походить Дарка Гнатківська, замужня Лебедь, засуджена у Варшавському процесі С. Бандери і тов. на 15 років тюрми.

В Коломиї в роках 1927-1935 вийшла Перша Українська Загальна Енциклопедія (Книга Знання) в трьох томах, основником і видавцем якої був Василь Микитчук (помер у Торонті 7-го серпня 1986 року, проживши 99 з половиною років).

В. Микитчук разом з дружиною Анастасією, відомою тоді серед жіноцтва, головню сільського — діячкою, заснували також В-во „Жіноча Доля” в 1925 році. Жіночий журнал (між двома світовими війнами) „Жіноча Доля”, а згодом ще й „Жіноча Воля” виходили пізніше під редакцією відомої провідної діячки українського жіночого Руху на ЗУЗ і на еміграції (була головою СФУЖО) — сенаторки Олени Кисілевської. Померла в Оттаві в 1956 році, матір В. Кисілевського, що написав книгу про українців у Канаді, і Ганни — дружини д-ра В. Ганківського, вуйка Ярослави Опарівської, що стала в 1940 році дружиною Степана Бандери.

Співала в Коломиї світової слави співачка Соломія Крушельницька, співав Михайло Голинський, відвідувала слава письменниця Ольга Кобилянська. З Коломиї походить відомий актор і режисер Володимир Блавацький.

Гімназисти — гімназистки — семінаристкки

Трьох синів у гімназії — це був не-абиякий фінансовий тягар для нашого батька, лише сама станція коштувала по 70 злотих за кожного, до чого, звичайно, доходили ще й інші видатки (книжки, одяг і ін.). Нам тоді, як казали, „не переливалося”, але ми вдоволялися тим, що мали, пильно ходили до школи і добре вчилися.

Наймолодший брат Євген мав спочатку деякі труднощі з латинською мовою, але я йому допомагав (недаром пройшов добру школу класичних мов у гімназії в Станиславові) і за короткий час він „вийшов на дорогу” та був відзначаючим учнем (один з нас трьох) від першої до восьмої класи.

В парі з цим, що я допомагав в науці Євгенові, я вчив — мав допоміжні лекції для інших його товаришів, а також і для інших учнів різних клас, що відставали в науці, головню в латині і греці. За це я отримував від батьків тих учнів по кільканадцять злотих місячно, що було дуже допоміжним у нашому бюджеті.

В наслідок якоїсь точніше не визначеної недуги (може була це недокровність від недоживлювання), я був змушений перервати науку, і поїхав на три місяці на село додому. Але це не перешкодило мені в тому, що наздігнавши, тобто здавши пророблений за той час моїми товаришами шкільний матеріал, — я разом з ними закінчив шосту класу (можливо — це сталося в сьомій класі, не пам'ятаю точно).

У 1928/29 шкільному році випала дуже тяжка, морозна, з великими снігами зима. Такої зими не пам'ятали й найстарші люди — мороз досягнув -43 Ц., а це було небувалим у нашому Краю. Пам'ятаю, що ми повернулися були до Коломиї з Різдвяних вакацій, а в нас найхолоднішими були звичайно Різдвяні, зокрема Йорданські свята, як за який тиждень-два впали оці небувалі морози. Було тоді так холодно, що нашу гімназію (і всі школи у всьому місті) закрито, а ми (й, очевидно, всі інші) сиділи на своїй станції в плащах, бо не можна було належно ogrіти кімнат. Ці страшні морози тривали яких два перші тижні в місяці лютому 1929 року. Наробили вони також багато шкоди, нпр. вимерзло багато овочевих дерев у садах, яких було багато теж і в Коломиї.

Я вже згадував, що біля коломийських хат (очевидно, не в середмісті, де були кам'яниці, переважно одно й двоповерхо-

ві) простягалися великі яринні городи, а в парі з ними й овочеві сади. Взагалі чим даліше від властивого міста, Коломия мала характер великого галицького села: невеликі хати (оче-

Коломия: Народний Дім, „крило” від вул. Т. Шевченка

видно, більші й кращі як у селах), відносно далеко одна від другої, городи, сади, власні криниці, подекуди господарські забудовання з домашньою птицею і навіть худобою на передмістях.

Таким було нпр. передмістя Багінсберг, заселене німецькими колоністами. До речі буде тут сказати, що ці німці, хоча далеко від своєї батьківщини — на чужій землі серед українського й польського оточення, плакали свою культуру, мову, звичаї, мали свою церкву і народню школу (з німецькою мовою навчання), в якій вчили, очевидно, польської й української мов. Але до середніх шкіл (гімназій і семінарів) висілали своїх дітей — до таких, які були, головню до польських, а також і до українських. Так само поступали і коломийські жиди.

Пригадую собі, що також і в нашій клясі було декілька жидів (Кугельмас, Ледерфайнд, Рехтер), останній мав дуже добрий голос (тенор) і співав у гімназійному хорі, також на наших патріотичних концертах, нпр. на пошану Тараса Шевченка, а навіть у церкві під час нашого шкільного Богослуження, виконуючи сольову партію в „Отче наш”. Такі були „старі добрі часи...”

Якщо мова про щорічні концерти в честь генія українського народу — Шевченка, то їх влаштувала наша гімназія (так, як і в Станиславові) спільно з українською дівочою гімназією й українською дівочою учительською семінарією в найбільшій залі міста (щоправда — польській) в будинку „Каси Ощадности” („Каси Ощадности”) при вул. Собеского (частина згаданої лінії АБ), що був положений побіч величавого українського будинку „Народного Дому”. А „Народний Дім”, найбільший у тому часі будинок у Коломії, що мав мати форму великого чотирикутника, не був тоді ще добудований. Мав лише великий двоповерховий фронт з розпочатими (але далеко ще не закінченими „крилами”) і з невеликою (тому) театральною залією. Цю залію вживали на менші імпрези, на забави тощо, але на українські маніфестаційні патріотичні концерти і також на вистави українських і славних тоді мандрівних театрів — ця зала була зовсім замала.

Треба тут згадати в першу чергу театр Володимира Блавацького і що він походив з Коломії (його справжнє прізвище — Ткач), і що зала „Каси Ощадности” під час його театральних вистав (а також і інших українських мандрівних театрів) була виповнена „по береги”. І пам’ятаю, як і ми „безгрішні” гімназійні учні намагалися якось „на шварц” дістатися на ці вистави, переважно на балькон, де були лише стоячі (отже не номеровані, як на залі-партері) місця, отож було багато легше

якось „всунутися” („перешварцуватись”) і „замішатися” з публікою, що мала добрі білети.

І також добре пам’ятаю, що зала ця також і під час наших згаданих гімназійних концертів була завжди заповнена. І теж було так і під час концертів на пошану Шевченка, влаштуваних щорічно українською коломийською громадою. Пригадую, що одного року випало так, що, що одного вечора (а це був будень) концерт давали спільно обидві наші гімназії й учительська семінарія, а зараз наступного вечора (це також був будень) українська громада. Обидва вечори зала була заповнена до останнього стоячого (стояли не лише на бальконі, але й на залі-партері) місця.

Такі були наші часи! і такі були ми — українці!, старші і молодь.

Того року ми вперше виконували не — відомий, популярний „Заповіт” Шевченка, але велику композицію М. Вербицького на мішаний хор з симфонічною (гімназійною) оркестрою і баритоновим сольом. Хочу згадати, що в цьому 200 голосовому хорі співав і я серед баритонів (в Станиславові я співав ще серед альтів), а диригував проф. Р. Рубінгер, директор Музичного Інституту ім. М. Лисенка. Під час виконання „Заповіту” (як завжди) вся зала встала і зацікавилася і так німо стояла ще довго по тім, як впала куртина. Це було надзвичайне пережиття для всіх — і для нас, виконавців і для всіх прихвних. (Встали, хоча нерадо, і стояли разом з усіма навіть польські поліцаї, що з обов’язку завжди були на всіх українських імпрезах.)

Так от і в тих підпольських часах був відчутний український дух, що проявлявся в різних формах і на різних місцях, зокрема в нашій гімназії, де кувалися майбутні провідники й борці українського народу.

Також і на коломийському ринку, зокрема в днях, коли відбувався щотижневий ярмарок, на який з’їжджалися селяни з доколишніх і гуцули з дальших сіл — скрізь і в усіх крамницях (переважно жидівських і польських) всеціло панувала українська мова. Якщо йдеться про наші села, то там ніхто не знав іншої й говорив лише по українськи. Треба згадати, що також і тоді просперували і українські крамниці, нпр. „Народна Торгівля”, „Покутський Господар”, „Маслосоюз”, „М’ясозбут”, український банк „Покутський Союз”, українські книгарні — „Учительської Спілки” і Кузьми, ресторани „Народному Дому” — „Гігієна”, українська фризирня там же,

українська цукорня Тофана на лінії АБ, щоб назвати лише декілька важливіших торговельних українських станиць. І найважливіший — Окружний Союз Кооператив при вул. Собеского, що обслуговував ок. 100 сільських споживчих кооператив.

А в усіх селах працювали не лише оці кооперативи, але теж читальні „Просвіти”, Кружки „Рідної Школи”, „Сільського Господаря”, „Союзу Українок”, молочарні „Маслосоюзу” і ін. із своїми повітовими осередками в Коломиї.

Українське село, як я вже згадував, „ставало на свої власні ноги”, ставалося національно свідомим, пізнавало „хто ми, чий сини, яких батьків”, і що нам на нашій власній землі належить те, що й іншим народам — свобода і своя незалежна українська держава. Очевидно, як я теж уже написав, у всьому цьому допомагало українське місто, провідні діячі на кожному відтинку українського національного життя, допомагали ми — студенти, учителі й учительки „Рідної Школи”, молодь на місцях і ін. А напереді невловима ОУН — безстрашний політичний авангард українського народу — ті, що йшли „в огонь і в воду” за Україну, за її народ.

Це я знов забіг трохи вперед. Отож повертаюся до другої половини 1920-их років, до нашої гімназії й до дівочої української гімназії й дівочої учительської семінарії „Рідної Школи”, та до моїх шкільних років від 1927 року починаючи.

Учні й їхні професори

Як ми всі три (Олесь, Роман і Євген) прийшли до коломиїської гімназії (1927/28 шкільний рік), то її директором був проф. Микола Мостович, м. ін. автор гімназійного підручника латинської мови, дуже вимогливий педагог, а наступного року директором був уже проф. Котецький.

В тому часі в нашій гімназії вчили й інші визначні професори-автори шкільних підручників, нпр. Йосиф Чайковський (не мішати із згаданим уже письменником Андрієм Чайковським), автор старинної історії (римлян і греків), виданої відомим видавцем-жидом Оренштайном у Коломиї, теж згаданий уже професор-україніст Дмитро Николишин, письменник-драматург, новеліст Петро Франко, професор руханки, син Івана Франка — замордований московськими большевиками, що заманили його в Східню Україну в часі т. зв. українізації (як і багато інших, відомих і менше відомих, по яких і всякий

слід пропав), україніст професор Лепкий (не мішати з відомим письменником Богданом Лепким), і інші.

Хочу тут згадати один маркантний епізод, як ілюстрацію несправедливого „ліпчення” учнів деякими професорами. Таким був у відношенні до мене (й інших) згаданий проф. Чайковський, який вчив нашу п'ятю, а потім шосту клясу історії. В нього я ледве-неледве „витягав” на оцінку достаточну.

Але коли він (на моє щастя) пішов передчасно на емеритур, то в його наступника проф. В. Чередарчука, я отримав оцінку дуже добре і таку мав на матуральному свідоцтві. Треба б додати, хоча це й зайве, що в проф. Чередарчука я напевно не вчився більше й пильніше, як у проф. Чайковського.

Про професора польської мови — поляка Гібчинського, якого за „ліпчення” вдарив був наш шкільний товариш Микола Митлюк (за що дістав два роки в'язниці) я вже згадав попередньо. Але ж це був поляк і намагався він всіми силами й способами обезцінювати учнів-українців. Це було для нас усіх зрозумілим, але зовсім незрозумілим і по нинішній день залишаються факти „ліпчення” професорами-українцями учнів-українців, тим більше, як показує оця ілюстрація — цілком не обгрунтованого і несправедливого (а не раз з трагічними наслідками, як ось згаданий випадок в Станиславівській гімназії або нпр. іншого порядку трагічний у Львівській). Очевидно, — це були лише поодинокі випадки, але які ж вони промовисті, а ще в тодішній ситуації чужої (польської) окупації і визвольної революційної боротьби, в якій клали свої буйні голови ОУН-івці.

Але — чи ж не так діється в житті в багатьох інших тяжких і складних випадках і ситуаціях?! Аж напрошується думка: ворог ніколи не був би переміг український народ, як би не такі й подібні випадки і такі люди, згадати б лише Перші Визвольні Змагання (1917-21 рр.) і от хоч би такого „провідника” В. Винниченка.

Не зупиняюся над цією темою, бо це загально відома (й все ще нова) історія, і багато книг написано (і не входить в засяг моїх споминів).

Українська сила

Не зважаючи на те, що Коломию (як і всі інші галицькі міста і містечка) замешкували в переважаючій більшості поляки й жида, — українці становили тут велику й на кожному

кроці видну силу. Не лише в українських хатах, товариствах, установах, підприємствах панувала виключно українська мова (що було самозрозумілим), але також у не-українських підприємствах, крамницях, на ринку на ярмарках, на вулицях, скрізь, навіть у польських державних установах українці говорили лише по українськи.

Очевидно, такий стан треба було завдячувати не кількості, але головно активності і патріотизмові коломийської української громади на всіх відтинках національного життя — культурному, мистецькому, суспільному, спортовому, торговельному і ін.

Велику роль відігравала в цьому українська молодь — студенти, що приїжджали додому на вакації, гімназисти, що перебували в Коломиї цілий шкільний рік, ОУН, молоді робітники і спортсмені і ін., що їх було „всюди повно”, і які ставили собі як „дункт амбіції” не сказати ані одного слова по польськи за жодних умов (навіть на поліції чи в суді) до поляка, а тим більше до жида.

Старші тримали таку саму лінію, так, що вся українська громада — від дитини до пенсіонера — була сильно спаяна і солідарна. А ще мали ми глибоке, стійке, велике „запілля”, бо аж понад 100 українських сіл (стільки сіл мав коломийський повіт), що як на ярмарок з'їхалися дооколицьні селяни і трохи дальші кольористи гуцули, то „заливали” собою й українською мовою всю Коломию.

Пам'ятаю наші славні Зеленосвяточні походи на цвинтар при вулиці Карпатській, де була висипана могила і поставлений високий хрест з написом: „Борцям за волю України”. В цих походах брала участь також і молодь з поближких сіл, десятки вінків, серед них вінок з колючого дроту, перед величелени ОУН (очевидно, не унааявнюючи своєї приналежності до цієї організації, але всі їм підпорядковувалися, немов відчуваючи, хто вони). Походи були такі багатовисхідні, що перші лави були вже на цвинтарі, а останні щойно вирушали з-під церкви (а це було ок. 2 км.).

Могили обступали студенти, як почесна варта, а кругом непроглядні маси народу. Патріотичну проповідь говорив священник, і як сьогодні пригадую останні слова однієї проповіді о. прелата Русина, пароха коломийської церкви: „де полягла, там воскресне воля України!”

А недалеко, на вулиці Карпатській стояв у повному поговті відділ польської поліції. Поміж людьми увихалися поль-

ські тайні „шпіцлі”, що приглядалися й прислуховувалися до всього, вони побоювалися демонстрації, на випадок якої стояв на вулиці озброєний відділ поліції.

Один з таких тайних поліцистів підійшов упритул до мене (я стояв біля могили) і: „пан пуйдзе з нами” — „підете з нами”. Я кинув поглядом на праві й на ліво — самі поліцейські пики, а на вулиці мундирова озброєна поліція. Повне оточення — і я пішов.

Оце вдруге я був арештований, перший раз під час коляди в селі Сороках у 1932 році. Мене запровадили тим разом до місцевої поліційної в'язниці (автоми тоді не возили, їх не мали), де єдиним „умеблюванням” були голі дошки на спільній великій „причі”.

Двері за мною закрилися, я розглянувся по келії і запримитив одного „товариша недолі” — був ним якийсь „посполитий” (так ми називали неполітичних в'язнів у всіх польських тюрмах, а вони нас — „фраерами”). Переночував я на цих дошках, а рано зі мною „списали протокол”: хто я, що й де я вчинив і т. д., і відпустили додому з погрозою, що якщо я ще раз попадусь в їхні руки, то „вони мені покажуть...”

Знов я забіг трохи вперед — це діялося тоді, як я вже був студентом (1933-ті роки), гімназійних учнів за такі „пригоди” зразу виключали зі школи. Знаючи це, я тоді відсунув був мого молодшого брата Євгена, гімназійного учня, з почесної варти біля могили на цвинтарі.

Згадаю ще, що в Коломиї було декілька вулиць з українськими назвами: Т. Шевченка, І. Котляревського, Українська. У Львові була, мабуть, лише одна така вулиця — М. Лисенка, ну й площа Юра біля катедри св. Юра, а всі інші, як тоді казали: „польське уліце, жидовське кам'єніце” — „польські вулиці, жидівські кам'яниці”, як у всіх тодішніх галицьких містах.

Гімназійні дні

У сьомій і восьмій клясах у шкільних роках 1929/30 і 1930/31 (Євген був тоді, в тих роках, у другій і третій клясах) ми всі три брати мешкали на станції у вдови українки Тимочко при вул. Боднарській. Звідси було близько до гімназії, до середмістя (ратуш, ринок, лінія АБ), до „Народного Дому” (вулицею Шевченка), а найближче до церкви (вулицею Собеского), куди ми поступали кожного дня, йдучи до школи попри ратуш і польський костел.

Ця наша станція була „найпоемніша”, бо складалася аж з 5-тьох кімнат, але й тут було „людно”. Мешкали тут ми три брати, два брати Іваницькі — старший Іван, пізніше д-р театрального мистецтва, режисер, актор і рецитатор, був нашим ровесником і ходив з нами до одної класи, а молодший Василь,

Коломия, 16-го жовтня 1930: Станція при вул. Боднарській, з-ліва перший ряд Василь Іваницький, Тимочко, Євген Малащук, Кавацюк, другий ряд Роман і Олександр Малащукі, Іван Іваницький

пізніше д-р економії і торгівлі, був ровесником нашого Євгена, Кавацюк і молодший син господині дому, отже разом (з її старшим сином) 9 осіб. Власниця хати була другий раз вдовою, з першого шлюбного життя мала старшого сина з прізвищем Фріц (певне німецького походження), що вважав себе поляком, працював урядовцем на залізниці.

Ця станція була під кожним оглядом для нас найкращою, тому ми й пробули тут два роки.

Гімназійним лікарем був усі ці роки д-р В. Білосор, кол. головний лікар УСС-ів, що урядовав у визначених днях і годинах у гімназійному приміщенні, і до нього можна було тоді прийти кожноразом кожному з нас, що потребував лікарської

допомоги, зголосивши про це професорові, що провадив лекцію. Пам'ятаю, як одного ранку (я був тоді, мабуть, в шостій класі, було далеко до школи) до лікаря зголосилося „лів гімназії” (між ними також і я) з обмороженими, великими й обвислими вухами („ослячими”, як з нас насміхалися наші шкільні товариші, що самі вийшли тоді якось „на сухо” з цієї зимової пригоди), а доктор рятував нас, смакуючи якоюсь мастю.

Про д-ра Білосора розказували, що він не брав від бідних пацієнтів грошей (а тоді там здоровельні забезпечення не існували), а ще й давав для них свої лікарства, відвідуючи їх у їхніх домах. Таким був також і д-р В. Ганківський, зять відомої жіночої діячки, сенаторки (за польських часів) Олени Кисілевської, що з Лемківщини переселився був до Коломиї.

Д-р Білосор, як наш шкільний лікар, зібрав був нас — всіх учнів сьомої і восьмої клас (разом ок. 150) у гімнастичній залі і дав нам обширний виклад на тему взаємин між чоловіком і жінкою. Ця його лекція про дуже важливі, складні і делікатні життєві справи (з якими тут у наших часах не можуть дати собі ради ані батьки ані школа ані суспільність ані сама молодь) запам'яталась нам (тоді 16-20-літнім молодцям) і стала вказівкою на все наше життя. Тільки один виклад, на якому були лише ми з нашим лікарем (і ані одного професора, як це завжди бувало нпр. на недільних ексортах або з інших нагод, коли зібралася вся або лише якась частина гімназії), і залишилася наука на все.

Цей виклад був для нас також показником, що ми вже „доростаємо”, що переходимо в дозрілий вік.

Так, — ми почали „доростати”, не лише фізично, але також і духово й розумово. Ми почали вже свідомо й розумово (а не лише чуттєво) цікавитись і нашою школою. Чому над вхідною гімназійною брамою висів напис, що наша гімназія є з „руською мовою навчання”, а не — з українською, чому вчимо польської мови і вчить професор поляк (Гібчинські), чому вчать нас історії Польщі, а не вчать історії України (історія України була влучена в загальну історію), чому наша гімназія мусить брати участь у польських імпрезах на пошану польських історичних річниць чи осіб (нпр. свято 11-го листопада — річниця польської державної незалежності), а не може вшановувати українські історичні річниці й постаті? (з єдиним виїмком — Тараса Шевченка).

Таких „чому” ми ставили більше, а відповіді не було. Серед учнів (головно вищих клас), скріплювався український патріотичний дух, поведінка, дія. Відчувалося, що перед у цьому веде ОУН, хоча ніхто не міг встановити, хто з учнів до неї належить (очевидно). ОУНівці, зрозуміло, діяли конспіративно, з найбільшою увагою, спостерігали і включували в свої ряди таких, що своїм характером відповідали революційній організації. З часом включили і мене.

Наш спротив

Одного разу всі коломийські школи, отже і наша гімназія, мали взяти участь у вшануванні польського маршала Юзефа Пілсудського, біля його пам'ятника, що був збудований у середмісті напроти ратуша.

І прийшов наказ ОУН — не допустити нашої гімназії до участі в цьому польському святкуванні. Але тут йшлося про ок. 600 учнів (у тому більше, як половина — учні нищих клас, майже діти). Ми робили, що лише було в наших силах, щоб не допустити української гімназії до польського святкування: частина учнів не прийшла взагалі цього дня до школи, а як гімназія під проводом своїх професорів рушила в напрямі пам'ятника, нагло з'явилися з грубими палицями невідомі нам молоді люди і почали розганяти учнів. Але з'явилась також і польська поліція, і частина під їхньою ескортою таки мусіла піти під пам'ятник, решта розбіглася. Ті, що таки мусіли прийти під пам'ятник, приведені туди силою польської поліції, стояли там зі „спущеними головами” й „піднятими ковнірами”, а до того всього дощ лляв і лляв... Польське свято не вдалося.

Як наслідок — прийшло слідство, покищо в гімназійному засягу: всіх учнів вищих клас допитував директор і професори. Наші „оправдання” були: не був того дня в школі (хворий), похід розганяли невідомі нам люди і „били” палицями, падав зливний дощ і ін. Вислід: кількох учнів виключили з гімназії, інші дістали упізнання й попередження (виключення), але гімназії тоді поляки не розв'язали, що було дуже правдоподібним і що вони робили з таких і подібних причин з іншими українськими гімназіями.

Розв'язали нпр. українську державну гімназію в Тернополі, відібрали право державної гімназії в Золочеві, розв'язали

Пласт у Станиславові і у всіх українських гімназіях у 1930 році; в Коломиї, куди я прибув в 1927 році, Пласту вже не було.

Перші юнацькі кроки в життя

Ми що раз більше почали спостерігати наше ширше оточення (не лише професорів у гімназії) — українське і не-українське, аналізувати його та шукали нашого власного місця серед світа, в якому ми жили.

Ми почали що раз більше зближатися до нашого народу, зокрема на селах, куди ми виїжджали на вакації, — пізнавали положення й потреби власного народу.

Написав я вже дещо про наші вакаційні часи в селі Сороках, про наше вакаційне товариство, про те, як ми проводили вільний від шкільних зайнятть час. Спочатку ми обмежувалися лише до нашого молодого товариства. Спільними силами ми влаштовували нпр. дитячі театральні вистави, переважно в шкільній кімнаті, глядачами яких були лише батьки й родина „акторів”.

Пригадую собі одну таку виставу (здається це була „Царівна”), в якій мені — акторові у сні з'являється (на сцені) закована в кайдани царівна (Україна), що промовляє до мене, а кінцеві її слова були: „...а як виростеш великим, не забудь про мене, прийди і визволи мене з тяжкої неволі...” Царівна відходить (цю роллю грала Марта Вахняк), я пробуджуюся і говорю: „прийду, прийду, ні, не забуду”!

І ці мої слова зобов'язання-присяги дзвенять мені по сьогоднішній день.

І чи не ця моя тодішня присяга хлопчини (мав я тоді 13-14 років життя) вирішила всю мою життєву дорогу на службі українського народу (закутої в кайдани Царівної)?! І як ці слова перекликаються з висловленими багато пізніше словами Василя Симоненка: „...виростеш, ти сину, вирушиш в дорогу...”

Ми давали й інші дитячі театральні вистави, а далі перейшли на такі, як „Наталка Полтавка” й інші, до яких ми вже ангажували сільських хлопців і дівчат. Після моєї матури в 1931 році я zorganizувач читальню „Просвіти” і при ній чоловічий хор, що колядував у всьому селі на Різдвяні Свята 1932 року. Деяким, вибраним хлопцям, я давав уже ОУНівську літературу („Сурму”), а найкращих намічував у члени ОУН.

Не зважаючи на те, що мій батько був у тому часі директором народної (державної) школи, я допоміг селянам зорга-

нізувати „Кружок Рідної Школи” і (приватну) народню школу та спровадити з Коломиї двоє учителів (Добровольського й Євгенію Якимович), які в селянських хатах провадили регулярну науку. Поляки дозволяли на приватну науку дітей, але не більше, як 9 в одному гуртку. Так ми й робили, і творили багато таких гуртків. Треба додати, що державне чи приватне, але навчання в народній школі було обов'язкове для всіх дітей.

У сьомій і восьмій клясах ми вже починали „кавалерувати”, тобто звертати увагу на дівчат, а вони задивлялися також і на нас. Вишукували різні нагоди, щоб взаємно познайомитись, поговорити, відпровадити додому. Звичайно це були перші захоплюючі невинні флірти, хоча декому від цього „закручувалося в голові”, що не раз зле відбивалося на науці в школі. А нагод для таких фліртів було багато, як ось нпр. спільні забави, спільні імпрези (концерти на пошану Тараса Шевченка, отже і спільні проби мішаного хору), пополудневі спортові гри (кошівка, відбиванка і ін.) на подвір'ю „Народного Дому”, „маївки” (вечірні Богослуження в честь Матері Божої в місяці травні в місцевій церкві), на які ми радо й численно ходили, і інші нагоди.

Написав уже я, що в „Народному Домі” приміщувалася українська дівоча гімназія й українська дівоча семінарія „Рідної Школи”, отже дівчат — наших товаришок було в Коломиї багато. Про деяких, моїх ближче знайомих (і „симпатії”) я напишу в дальших розділах, згадаю тут Марію Люхнич, заміжно за Богдана Дейчаківського (тепер на Фльориді, ЗСА) і Марію Бурачинську, заміжно за інж. Дмитром Негричем, активістку ОЖ ЛВУ в Торонті, Нусю Шефель-Богун, Ваську Козаченко (з Серафинець), обі теж у Торонті.

До учительської семінарії ходила в тому часі також і моя майбутня, незабутня дружина Марійка Левицька, що походила з села Серафинець, 5 км. від повітового міста Городенки. Її брат Микола (Мікадо), шеф Штабу В.О. УПА-Північ, згинув у 1944 році. Серафинці — це було одне з найбільших сіл у Галичині, національно високо свідоме, мало дві церкви, дві читальні „Просвіти”, дві кооперативи, багато учнів й учениць середніх шкіл (в Городенці, де була українська гімназія „Рідної Школи”, і головно в Коломиї) і студентів університетів, що приїжджаючи додому на вакації, надавали тону й змісту життю всього цього великого села.

Марійка Левицька, абсолювентка учительської семінарії, Коломия, травень 1935, пізніше дружина Романа Малащюка

До Серафинець приїжджав кожний мандрівний український театр, коли давав свої вистави в Городенці (звичайно по селах ці театри не їздили), і завжди мав повні залі глядачів. З цього села походив також мій шкільний товариш у сьомій і восьмій клясі Василь Книгиницький, з яким і з Іваном Іваницьким ми творили трійку приятелів. Обидва проживають під цю пору в Каліфорнії, Книгиницький, що жив раніше у Кіченер, у Канаді, тепер вдовець — живе у своєї заміжньої доньки (оное лікарі), а Іваницький, родом з села Демиче біля Заболотова, що перебував по війні в Аргентині, займаючись режисурою і продукцією довгометражних аргентинських фільмів, „вічний кавалер”, і далі займається фільмовим мистецтвом.

Іван Іваницький ще за гімназійних часів „залюбився” був у театральне мистецтво і вже тоді виступав на коломиїській

сцені, в комедії М. Гоголя „Ревізор з Петербургу” — він грав головну роль Хлестакова, режисерував О. Скалозуб, мистець слова з Наддніпрянщини, що після Першої світової війни поселився був у Коломиї.

Деякі наші професори, що знали про театральне замилювання й успіхи Іваницького, жартували собі з нього: „ех, ти, комедіанте” — клив собі один з них, коли наш Іван, не приготований з його предмету (а це траплялося кожному з нас), намагався різними штучками якимось „вимотатися” від „двійки” (тобто оцінки недостаточно в нотесі цього професора).

**Микола Левицький-майор
Макаренко, шеф Штабу
Военної Округи УПА Північ**

Але Іваницький таки пішов по своїй вибраній дорозі театрального, а пізніше й фільмового мистецтва і рецитаторства, і — як ніхто інший з українців у той час — вийшов на цих полях на справжні вершини не лише серед своїх, але й серед чужих. В 1934/35 році він студював у високій театральній школі у Варшаві, заробляючи на прожиток тим, що продавав полякам гуцульські косівські килими, доставляючи їх до їхніх помешкань на власних плечах. В тому самому році у Варшаві студював і мій брат Олесь на однорічному радіотехнічному курсі, і Василь Книгиницький — на однорічному косметичному курсі.

А Іван пішов далеко дальше: студював театрознавство в (передвоєнній) Німеччині й згодом працював актором і режисером (чужинець!) в німецьких державних театрах. Іваницький добрий показник і приклад того, що якщо хтось має талант і докладе великої праці, впертості і послідовності, — може досягнути надзвичайних успіхів, навіть серед зовсім несприятливих життєвих умов. „Пер аспера ад астра” — „по терню до зір” — казали старинні, розумні римляни...

Це був також час, коли, як я вже згадав, хлопці шукали й знаходили свої „симпатії”, залюблювались у дівчатах, „закручували собі голови” (взаємно) і як наслідок — занедбувались в науці, мріяли про рожеве майбутнє... Щоправда (на щастя) не всі „хворіли” на цю молодечу „недугу”. Нпр. я „залюбився” був у римських поетів, залюбки „зачитувався” їхніми прекрасними віршами й перекладав їх на українську мову та читав моїм товаришам. Ці переклади, очевидно, пропали в моїй нелегкій життєвій мандрівці, але ще й сьогодні пригадую собі початок одного з віршів Овідія (до речі — засланою римським цезаром у наші (пізніше) чорноморські степи), що в моєму перекладі звучав: „Я пам’ятник здвигнув собі, що твердий як криця, і вищий від припалих плісню пірамід (египетських), його ні зуб часу ні Зефіра (бог вітру) десниця не знищать... ні! я весь таки не вмру, мій дух безсмертний певно смерті уникне... я в пам’яті нащадків житиму...” Так писав про себе поет на далекому засланні, присуджений вмерти там. І справді — він живе й сьогодні у віршах своїх...

Так писали також і українські письменники і поети далеко від рідної України, в московських концтаборах і засланнях... Писав Тарас Шевченко: „караюсь, мучуся, але не каюсь...”, написав замучений Василь Стус: „як добре те, що смерти не боюся і не питаю, чи важкий мій хрест...” І вони живуть і житимуть повік!

Все ж таки, окрім латинських поезій — мав і я тоді (в сьомій класі) свою „симпатію”, що називалася Наталка Лясковська, родом з Городенки, а до неї „копався” теж і мій старший товариш (з восьмої класи) Роман Мигаль. Наша любов полягала на тому, що я відпроваджував Наталку додому, на станцію при вулиці Новий Світ, в долині за нашою церквою, де в хаті (ще) однієї вдови проживало більше дівчат, а з ними і Марійка Левицька (тоді я не був з нею знайомий). При прощанні я тримав трохи довше руку Наталки, під час вакацій ми писали до себе листи, але ні одного поцілунку — таке було залицяння в наш час.

А Роман Мигаль став відомим в 1934 році з судового процесу Степана Бандери за атентат у Варшаві на польського міністра Броніслава Перацкого, відповідального за „пацифікацію” Галичини в 1930-их рр. Атентат виконав, як відомо, на наказ ОУН бійовик Григорій Мацейко, якого полякам не вдалося спіймати, він перейшов через Карпати за границю, а потім переїхав до Аргентини. Там проживав довгі роки й помер у Буенос Айресі в 1966 році.

В 1972 році тлінні останки Мацейка перенесли до збудованої старанням Т-ва „Просвіта” гробниці. В цій церемонії брав участь делегат Світового Українського Визвольного Фронту (СУВФ) інж. Василь Безхлібник з Торонта. Рік перед тим (в грудні 1971 року) в приязності укарїнської громади й зокрема СУМ і представників Організацій Українського Визвольного Фронту, місцевих, з Бразилії, Канади, ЗСА й Європи — була відправлена ще на його могилі на цвинтарі панахида, під час якої я промовляв від ОУН і СУВФ.

В цьому самому році й місяці українська громада Аргентини відкрила в Буенос Айресі пам'ятник Тарасові Шевченкові при великому здвизі людей, і тут я промовляв під пам'ятником від ОУН і СУВФ. Від ОУН мельниківців і ІСНО (Ідеологічно споріднених націоналістичних організацій) промовляв Ярослав Гайвас, від СКВУ (Світового Конгресу Вільних Українців) — Йосиф Лисогір.

Ініціатором і вершителем цього історичного діла був д-р Василь Іваницький, тодішній голова УЦР (Українська Центральна Репрезентація — надбудова всіх українських суспільно-громадських організацій, товариств і установ в Аргентині) при видатній співпраці голови Централі Т-ва „Просвіта”, передового діяча УВФронту, будівельника Василя Косюка, помер у Буенос Айресі 8-го липня 1984 року.

Це була невелика дегресія — в майбутнє. Але повертаюся до гімназії в Коломиї. Мигалів у нашій гімназії було більше — один з них, молодший д-р Богдан довгі роки працює лікарем у Тандер Бей у Канаді, один лишився в Україні і писав протинаціоналістичні памфлети (на вимогу Москви), там і помер, один проживає в Оттаві, були теж і сестри Мигалівні, що ходили до української дівочої гімназії чи учительської семінарії „Рідної Школи”, що приміщувалися в „Народному Домі”. Була тоді ще одна така численна родина, що її хлопці й дівчата ходили до середніх шкіл у Коломиї — родина о. Лугового, пароха поблизького села, що вибудував при вул. Боднарській, недалеко від нашої станції — кількаповерхову кам'яницю. Один із його синів був нашим гімназійним товаришем у сьомій і восьмій класах.

Романа Мигалья добре пам'ятаю також і з львівських часів (1930-ті рр), коли він був референтом Служби Безпеки КЕ ОУН. На її наказ він виконав один атентат на Вулецьких горбах у Львові в 1933 році. В цьому я був товаришем і охороною Марійки Кос, що негайно після атентату перебрала револьвери

(Мигаль не стріляв сам), я підпровадив її до трамваю на вулиці Пелчинській, вона поїхала, а я повернувся до „Академічного Дому” при недалекій вулиці Супінського ч. 21, де я тоді мешкав. Польська поліція не знайшла виконавців цього атентату ані їхньої охорони, так, зрештою, як і виконавців інших атентатів ОУН, з атентатом на польського поліцейного комісаря Чеховського у Львові чи на міністра Перацького в самій столиці — у Варшаві.

Моя матура в 1931 році

А час у гімназії проходив і зближалася найважливіша подія — моя матура в 1931 році. Не всі осьмаки приступили тоді до матури, з різних причин не почувалися належно підготованими, а між ними були і мій брат Олесь та Іваницький і Кнігиницький. Вони здали матуру пів року пізніше — в лютому 1932 року.

Матура відбувалася в двох частинах: письмовій і усній. Від вислідів письмової частини, тобто від оцінки нами написаних задач, залежало скільки й які предмети треба було кому здавати. Теми письмових задач присилала Шкільна Кураторія зі Львова, і навіть наші професори довідувалися про ці теми аж тоді, коли відкривали урядові конверти Кураторії в нашій (зібраних у клясі абітурієнтів, які мали ці задачі писати) приязності.

З гуманістики (це: українське, польське, німецьке, латина, грека) було по три теми до нашого вибору; ще перед тим був вибір поміж українським і польським, латиною й грекою, математикою і фізикою, а остаточно кількість і які предмети треба було здавати — залежало і від кінцевих оцінок на свідоцтві у восьмій клясі і від оцінки написаних задач. Я писав дві задачі: з українського і з математики, з українського вибрав тему: „Україна — забороло християнства на сході Європи”, і так був почав: „Зажурилась Україна, що ніде прожити, гей витоптала орда кіньми маленькі діти...”, а далі розгорнув образи завзятої боротьби українського народу й зокрема безстрашного лицарства запорозького з ордами, що нападали на Україну з усіх боків: „за що ми билися з ляхами, за що ми ризалися з ордами, за що скородили списами московські ребра”. Оцінка цієї моєї задачі була: „визначно”.

Я приступив був до матури в приписаному реченці, здавав лише три предмети (польське, латина і математика), з інших предметів був звільнений, і здав матуру в суботу, 20-го червня 1931 року.

Здавали ми групами по трьох перед п'ятичленною іспитовою Комісією і директором та присланим Кураторією головою Комісії (поляком), що сиділи за довгим столом, застеленим зеленою скатертю (за „зеленим столом” — ми казали). Після іспиту директор і члени іспитової Комісії гратулювали нам, і зразу перейшли на „ви”, в гімназії — від першої до восьмої класи — всі професори зверталися до нас на „ти” (лише в дівочій гімназії чи семінарії — до дівчат говорили „ви”).

Я отримав оцінку моєї матури: дуже добре. Так переступив я великий поріг у інше, нове для мене життя. Мені було тоді всього 17 і пів років.

Ще перед матурою ми зробили т. зв. „табльо” зі знімками всіх абітурієнтів, директора і тих професорів, що вчили нас у восьмій класі (так робили тоді абітурієнти всіх гімназій). Наше „табльо” було виставлене за вітриною „Народної Торгівлі” на корзі „АБ”.

Наш товариш Курп'як запросив нас (яких 10-12 найближчих) до одного з коломиєцьких ресторанів на поматуральний обід (очевидно, на коштів батька, що був суддею в коломиєському суді). На цьому обіді були лише ми самі — „новоспечені” абсолювенти гімназії, здається, що до обіду дали нам також вино, в окремі кімнаті, мабуть всі ми, а я напевне, обідали перший раз у ресторані.

Була тоді така мода, що абсолювенти отримували від своїх батьків капелюхи і палиці, отримали і ми. Мій батько купив мені ще й ровер за 360 злотих (очевидно — на рати, яких не встиг сплатити до своєї смерті). Ми стали дозрілими, повноправними молодими членами української спільноти. Перед нами молодими відкрилася нова, для нас невідома, довга життєва дорога.

Що жде нас на цій дорозі? Кого й що ми зустрінемо? Як будемо йти цією дорогою?, чи і як дамо собі раду з холодними й суворими вітрами, що будуть снігами засипати не лише нашу дорогу, але й всі наші життєві стежки? „Ім північні вітри гудуть, їм сніги засипають путь, а вони йдуть... все вперед ідуть...” Але молоді ми й дужі ми, — багато нас... і „світ одкритий нам як двері” — думалося нам.

Не знали ми ще тоді, як жорстоко б'є життя і як ламає й найсильніші дуби. Не знали, що багато з нас не пройде, не дійде, що впадуть серед шляху і на своїй і на чужій землі. Не знали ми...

Були сповнені сили, надії і віри...: „ми присяглися долю переперти...”

II. В ЖИТТЄВІЙ МАНДРІВЦІ

„...Вирушиш в дорогу...”

Заки мене включили в ОУН, то деякий час був я під непомітною обсервацією; деколи провадили зі мною розмови на різні теми, включаючи також і відповідні питання на життєві, громадські і політичні справи.

На питання, які мої політичні погляди, моя відповідь була: я націоналіст і демократ. І сьогодні вважаю, що кращою і правдивішою відповіді я не міг дати. Таким я був тоді і таким залишився на все своє життя. І таким є, як пізніше я переконався, Український Націоналістичний Визвольний Рух, не лише від початків новіших часів (Т. Шевченко, М. Міхновський, а далі С. Петлюра, Є. Коновалець, С. Бандера, Р. Шухевич-Чупринка), але закорінений в глибинах віків української історії (Козаччина, Княжа доба, й ще давніше).

Отож пішов я в життя і пішов я в український народ з ОУН. Можна сказати, що націоналізм так зв'язаний з народом (кожен націоналізм з кожним народом), що становить одну нерозривну цілість, одне без другого не існує.

Так є також і в тих народів, які не конечно, не завжди називають націоналізм — націоналізмом. Для прикладу: англійський народ, націоналізм якого проявився дуже яскраво в часі Другої світової війни, отже в часі смертельної небезпеки для народу, або американський народ, націоналізм якого виразно заговорив у часі боротьби за державну незалежність. Прикладів можна б показувати багато, але це й не потрібне, бо кожен це спостерігає, хто вглиблюється в історію народів (не лише українського народу), або навіть лише обсервує їхню вчорашню й сьогоднішню історію.

Маємо глибоко продумані й науково висловлені дефініції націоналізму, має їх і український націоналізм у постановках Першого Конгресу українських націоналістів 1929 року. Цих 16 Постанов, так як і Декалог ми вчилися колись напам'ять, їх ще й сьогодні (також і інші основні фундаментальні доку-

менти ОУН) вимагається знати напам'ять на різних (не лише ідеологічних) вишколах ОУН.

Але також завжди треба „своїми словами” вміти передати мільйонам звичайних людей (бо народ не вчиться напам'ять ані не сприймає наукових теорій), все те, що для нього найважливіше і йому найближче й повністю зрозуміле. Народ має знати, що ті, що проповідують, є кров від його крові і кість від його кости, що вони наскрізь його люди, що вони знають, чим живе, що потребує і чого прагне народ. Це не є так просто, як виглядає на перший погляд. Можна б отже коротко сказати, що український націоналізм — це постійна дія і праця і труд для добра, потреб і росту й розвитку усього українського народу, для його кожноточасних інтересів.

Перший Конгрес українських націоналістів схвалив такі Постанови:

1. Український націоналізм є духовий і політичний рух, що зродився з внутрішньої природи Української Нації в час її зусильної боротьби за підстави і цілі творчого буття.

2. Українська Нація це вихідне положення кожної чинности та метове назначення кожного прямування українського націоналізму.

3. Органічна зв'язаність націоналізму з нацією є фактом природного порядку і на ньому основане ціле розуміння істоти нації.

4. Нація є найвищий тип органічної людської спільноти, що при найбільшій своїй психологічній та суспільній зрізничкованості має свою одну внутрішню форму, витворену на ґрунті подібного природного положення, спільного пережиття історичної долі та невпинного стремління здійснитися в повноті силової натури.

5. Внутрішня форма нації є основний чинник її динамічного тривання і разом з цим принцип синтетичного формування, який дає життю нації на протязі її історичного розвитку суцільну духову окресленість, зазначену в різних її конкретно-індивідуальних виявленнях. У тому означенні внутрішня форма — це є ідея нації, що основує та вможливує її історичне ставання.

6. Історичне ставання — цей наглядний вираз постійної актуальности національної ідеї — вказує на безглядний ідеал нації, який полягає в її стремлінні, втриматися в системі світової дійсности в ролі безпосередньо-чинного підмету з найширшою сферою впливу на оточення.

7. На шляху до власного самоздійснення в формі найбільшої інтенсивности історичного значення, нація чисельно збільшує запас своїх біо-фізичних сил на поширеній рівночасно територіяльній базі; у цьому відношенні відбувається в ній процес постійного переформлювання різних етнічних первнів у синтезу органічної національної єдности; з погляду цієї своєї чинности нація все знаходиться в стані власного росту.

8. Найвидатнішим силовим засобом росту нації є її духовна тугість, узмісловлена в витворених вартостях культури, що — з одного боку — затіснюють внутрішню спільність нації, а з другого — простелюють їй шлях відосереднього впливу на оточення. Культура не є тільки чинником національної окремішности та її відпорности назовні, але першим з-поміж чинників безпосереднього зазначення на оточенні духової сили нації, за яким з тимбільшим успіхом наступає цивілізаційне і політично-господарське його опанування.

9. Умовою, що забезпечує нації тривалу активну участь у світовому середовищі, є найбільш пристосована до всебічних інтересів національного життя політична організація, якою є суверенна держава.

10. Держава є зовнішньою формою такої взаємочинности всіх діючих сил нації, яка відповідає основним її якостям і в той спосіб уможливує нормальний її розвиток у всіх можливих виявленнях; держава — це стан кожноточасної окреслености нації формою організаційного співвідношення сил, замкнених в органічну цілість — систему, відмежовану назверх, як самостійна збірна одиниця.

11. Через державу стає нація повним членом світової історії, бо що лиш у державній формі свого життя вона посідає всі внутрішні і зовнішні ознаки історичного підмету.

12. Державна форма життя найвимовніше потверджує конкретне узмістовлення чинного характеру національної ідеї, а тому першим природним стремлінням нації є прикрити межі своєї державної виконности з цілим краєвидом свого етнічного розпросторення, щоб таким чином державно оформити цілий свій фізичний організм — цю найважливішу елементарну підставу своєї будучности.

13. Для Української Нації в стані її політичного поневолення начальним постулятом є створення політично-правної організації, означеної Українська Самостійна Соборна Держава.

14. Для створення, закріплення і розвитку держави необхідна є засаднича умова: щоб держава була висловом національної істоти у спосіб найбільш творчої видайності всіх складових органів нації, отже виявляла систему організованої їх взаємочинності на засаді інтегралізму суспільних сил з їх правами і обов'язками, відповідно до їх значення в цілості національного життя.

15. Український націоналізм висновує для себе з провідних засад державної організації практичні завдання, підготовчі для здійснення державного ідеалу соборними зусиллями українців-державників, зорганізованих на принципах: чинного ідеалізму, моральної своєзаконності, та індивідуального почину.

16. Першим зав'язком та переємником завдань українського націоналізму є покликана до життя Конгресом Українських Націоналістів, Організація Українських Націоналістів, побудована на засадах: всеукраїнства, надпартійності і монархізму.

Організація Українських Націоналістів

1. Беручи ідею Української Самостійної Соборної Держави в підставу свого політичного діяння та не признаючи всіх тих міжнародних актів, умов і установ, що стан українського національно-державного розірвання створили та закріпили, Організація Українських Націоналістів ставить себе в категоричне противенство до всіх тих сил, своїх і чужих, які цьому становищу українських націоналістів активно чи пасивно протиставляться, та протидіятиме всяким політичним заходам одиниць і колективів, що будуть являтися відхиленням від повищих засад.

2. Не обмежуючися в своїй діяльності на той чи інший терен, але змагаючи до опанування української національної дійсності на всіх українських землях та на чужих теренах, заселених українцями, Організація Українських Націоналістів вестиме політику всеукраїнського державництва без придавання їй партійного, класового, чи якогонебудь іншого суспільно-групового характеру, та в прямій послідовності протиставляє її всім партійним і класовим угрупованням з їх методами політичної праці.

3. Спираючися на творчі елементи українського громадянства та об'єднуючи їх вколо українського національно-державного ідеалу, Організація Українських Націоналістів ставить

собі за завдання уздоровити відносини внутрі нації, викликати в українському народі державно-творчі зусилля, розгорнути українську національну силу на всю її ширину, і таким чином забезпечити великій Українській Нації відповідне місце серед інших державних народів світу.

Декалог

1. Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за Неї.
2. Не дозволиш нікому сплямити слави, ні чести Твоєї Нації.
3. Пам'ятай про Великі Дні наших змагань.
4. Будь гордий з того, що Ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирового Тризуба.
5. Пімсти смерть Великих Лицарів.
6. Про справу не говори з ким можна, лише з ким треба.
7. Не завагайся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро Справи.
8. Ненавистю й безоглядною боротьбою прийматимеш ворогів Твоєї Нації.
9. Ані просьби, ані грозьби, ні тортури, ні смерть не приневолять Тебе зрадити тайни.
10. Змагатимеш до поширення сили, багатства й слави Української Держави.

Казали старинні римляни: „Salus Rei Publicae suprema Lex” — „добро держави найвищий закон”. Очевидно, це теж не так легко й просто визначити в щоденному житті. Найбільш переконливим аргументом є діла, — по ділах, а не по словах пізнати людину. Казали римляни: „dulce et decorum est pro patria mori” — „солодко і почесно є згинуті за батьківщину”.

Тому то між двома війнами і пізніше і тепер ОУН мала найбільше симпатій і прихильності серед всього українського народу. Бо то були „його хлопці”, то були ті, що „йшли в огонь і в воду”, що посвячували себе, своє здоров'я, весь свій труд, що віддавали своє життя „за Україну, за її волю, за честь і славу, за народ”. Це були його сини, що ділами ставали в його обороні, за його права, за його потоптану окупантом честь, за належну йому на його прадідівській землі самостійну державу.

Було багато організацій, товариств, установ в новій добі історії України, я про них теж уже написав, які працювали

для народу на всіх відтинках українського національного життя. Було багато людей різного рівня знання, освіти, відданости, які причинилися для піднесення свідомости і добробуту українського народу.

Але організацією, що за всяких умов билася з окупантом на життя і смерть, була й є лише одна ОУН. А всі знають і визнають, що без збройної боротьби і перемоги — український народ не матиме жодних прав ані жодного добра.

Декому деколи, залежно від ситуації, в якій знаходиться народ, може виглядати, що незалежність народу можна якось дістати, виспекулювати, виторгувати, але всі ці бажання і сподівання розтріскуються як миляні баньки в ситуації, коли інший народ ставить виключно свої власні інтереси на першому місці, не оглядаючись ані не респектуючи основних життєвих інтересів других народів (нпр. поляки, німці, москалі). Зокрема москалі в минулому, а особливо в теперішньому поставили собі ціллю зовсім знищити український народ, перемінивши його на московський народ.

Я не зупиняюся над цією проблемою, вона не є темою моєї книги, і на цю тему написано й ще буде написано багато, писали і пишуть не лише українські, але й не-українські автори, вчені, політики, свідки — очевидці, втікачі з ССРСР різної національності.

Очевидно й у першій мірі знає це, й на шкурі власних своїх членів відчуває ОУН, що поставила собі найбільшою і найважливішою ціллю боротися якраз з найбільшим ворогом України — з Москвою, всякою — білою, червоною, рожевою, бо Москва все однакова і від найдавніших років (від Переяславського договору в 1654 році, який вона пофальшувала і перекреслила) аж по нинішній день нищить український народ намагаючись (але надаремне) стерти його з лиця землі.

Чи може бути більший злочин на світі від того, що один нарід докладає всіх своїх зусиль (включно з спрепарованим державною владою голодом, в якому згинуло 7-10 мільйонів українців) і всіх способів і засобів, щоб пожерти другий народ? Це ж і робить московський народ по відношенню до українського народу. На очах усього Західного світу, що приглядається і ... мовчить!

Якої ж і скільки треба сили, щоб хотіти і вміти боротися з цією смертельною небезпекою? І не тільки боротися, але й

перемогти! Багато років кільканадцять українських поколінь бореться з Москвою, від Переяслава до сьогоднішнього дня, в різних формах і різними способами бореться український народ за пограбоване в нього право бути господарем на своїй власній землі і володарем своєї власної долі.

Гекатомби жертв поклав у цій боротьбі — був Конотоп 1659 року, але була й Полтава 1709 року, був IV Універсал 1918 року, були й Крути 1918 року, був голод 1933, було 15-те березня 1939 і було 30-те червня 1941 року, була славетна УПА, бореться ОУН, є Симоненкове покоління з прапорним гаслом „народ мій є, народ мій завжди буде, ніхто не перекреслить мій народ!”

В останніх десятках років, від 1917 року починаючи, визвольна боротьба нашого народу посилюється і кріпшає під кожним оглядом (якщо порівнювати з попереднім століттям). І хоча Перші Визвольні Змагання (1917-21 рр.) були програні, то вони дали великий поштовх до дальшої боротьби, до національного відродження народу, до УВО, ОУН, до Других Визвольних Змагань (1939-52 рр.) і до дальшого, постійного і сьогоднішнього змагу за ті самі ідеали — за свободу і державність України.

Моему поколінню, що перебрало естафету боротьби від попереднього покоління, прийшлося починати діяти в 1930-тих рр. Це час, коли на кін української історії непереможною силою вийшов український націоналізм і його непереврені завзятці — воїни ОУН, власне ті, що „йшли в огонь і в воду”, ті що не знали ні вагань ні стриму якщо йшлося про Україну і її народ.

ОУН, очевидно, знає, що до боротьби з Москвою потрібно сил всього нашого народу, але знає також, що необхідний авангард, який за всяких умов і в кожній ситуації прямує до мети, авангард, що дорогу показує, сам нею йде перший і приймає перші удари, авангард, що веде народ. Цим авангардом була й є ОУН.

І ми пішли в народ, в саму його гущу.

Наші противники

Мали ми також і противників ОУН і українського націоналізму — серед своїх і, очевидно, ворогів — серед чужих.

„Свої” критикували, „поучували”, навіть „атакували”, не дуже (або й зовсім), заглиблюючись в істоту самої справи чи

проблеми, і мало (або й зовсім) не читаючи того, що писали й що та чому робили українські націоналісти. Для ілюстрації згадаю тут брошуру Пушкаря (псевдо) п. н. „Критика фраз” (націоналістичних, очевидно), на яку я дав був йому відповідь у доповіді „Критика власних фраз”. Бо так й справді було — противники „видумували” те, чого не було, і те „атакували”. Практикували такі „штуки” і в пресі.

Багато з них замовкли, деякі стали на правильні позиції (Матвій Стахів, кол. редактор „Громадського Голосу” у Львові), але деякі роблять це ще й тепер. До таких належить Іван Кедрин Рудницький (тоді й тепер), можливо, що ще й тому, що він наполовину не-українського походження.

Для прикладу друкую тут мою теперішню відповідь на його недавно „атаку” на український націоналізм.

Націоналізм (український) змінився — медитує в предовгій статті Іван Кедрин („Націоналізм колись і тепер”, „Свобода” ч. 73, 18 квітня 1984).

Для підтвердження своїх міркувань Кедрин кличе „свідків”: тут і Микола Міхновський („Самостійна Україна”) і Юліян Бачинський („Україна Ирредента”) і Тарас Шевченко, батько українського націоналізму, і Дмитро Паліїв з Миколою Шлемкевичем і Дмитро Донцов, Євген Коновалець, Степан Бандера.

З одними Кедрин погоджується, інших критикує, ганить, або й хвалить, звичайно, коли вони йому подобаються або коли йому видається, що вони вміщуються в його математиці.

І хоч Кедрин і називає відомих всім батьків і світочів українського націоналізму, а теж і не світочів — одних і других для того, щоб оборонити свій погляд про зміну українського націоналізму, то його рахунок: $2 \times 2 = 5$. Він пробував цієї математики ще в передвоєнних часах у Львові і тоді дістав був від націоналістів відповідну науку.

Кедрин пише: „Націоналізм (український) як ідеологічна течія постав у Західній Україні в 1920-их роках, як логічна реакція проти політики національної асиміляції в Польщі...” Але яка ж тут логіка? — 1920-ті роки в Зах. Україні, а на початку статті написав про М. Міхновського, а це 1900 рік і в Східній Україні, про Ю. Бачинського, а це ж 1895 рік, а що вже й казати про Т. Шевченка й його „Заповіт” (1845 рік) з „вставайте, кайдани порвіте!”

А „Декалог українського націоналізму” в першій точці каже: 1. Здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї. То ж чи не є це те саме, що сказав Т. Шевченко, М. Міхновський, Д. Донцов, гетьман І. Мазепа, С. Петлюра, С. Бандера? Є це зміна українського націоналізму?

Хіба в Кедрина, який пише, що „націоналізм... (це) реакція проти асиміляції”. Але так не казав ані Шевченко ані Міхновський ані не каже ОУН. Нехай Кедрин прочитає „Декалог”, цілий, „Заповіт”, „Самостійну Україну” з 1900 року. Український націоналізм (і його батьки, світочі, провідники) казав і каже: „здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї!” А Кедрин морочить собі (і другим, і не від сьогодні) голову своїм власним твердженням, що націоналізм — це реакція проти чогось, тоді коли націоналізм — це боротьба за свою державу. Там, де всім ясно, що $2 \times 2 = 4$, то в Кедрина $2 \times 2 = 5$.

Така сама п'ятка (як із зміною націоналізму) виходить у Кедрина його власне порівняння українського націоналізму з фашизмом в Італії і гітлеризмом у Німеччині. Написав Кедрин: „...було зрозумілим (для кого?) і логічним явищем, що на український націоналізм того часу мусів мати вплив отой західній націоналізм з його тоталітарним устроєм...” Де Рим — де Крим?

Сам же написав про батьків і світочів українського націоналізму — Міхновського, Бачинського, Шевченка, а це ж роки 1900, 1895, 1845, і про 1920-ті роки в Західній Україні, і одночасно твердить про вплив фашизму і гітлеризму, а це 1933 роки. Тобто — тому, що фашизм і гітлеризм — це **1933 роки**, тому на першому Конгресі ОУН **1929 року** „прийняла екстремну радикальну філософію (фашизму і гітлеризму з 1933 років), яку охоплював Декалог українського націоналізму”. От тобі віз і перевіз або Кедринове $2 \times 2 = \dots 5$.

До цієї Кедринівської математики, а може вже до альгебри, належить його блудження „між чотирма соснами” — він написав: „ОУНР виступила з УНРади, але залишилась в УККА і Комітеті Українців Канади...” Може хтось з приятелів Кедрина освідомить його, що ОУНР ніколи не була і не є ані в УККА ані в КУК. І може (за одним заходом) також і про те, що теж і в Західніх країнах діє ворог України (чого не годен зрозуміти Кедрин і пише, що тут ворогів нема). Бо ж хто вбив Степана Бандеру, Євгена Коновальця, Симона Петлюру, і ін., щоб

назвати лише наймаркантніші „чини” Москви проти України власне в отих Західніх країнах.

Лише в одному розходиться Кедрин з своєю власною математикою, а саме, що вже найвища пора заперестати, як він пише: „...разом із советською пресою вести лайливу кампанію” а ми додамо — проти героїв української визвольної боротьби, що боролися і згинули за найвищу ідею українського народу — за самостійну українську державу. І щоб і Кедрин нарешті зрозумів, хто такі українські націоналісти й за що вони борються, та що таке український націоналізм.

Кедринові залишаємо те, що він сам собі вибрав — ворожу назву „буржуазні націоналісти” (так він написав про себе). Це й відповідає його математиці $2 \times 2 = 5$. І бажаво йому, щоб (як він сам написав) „...здається, що заклики Володимира Великого, Мазепи й Шевченка таки мали і мають актуальну вартість — вони мудрі і для народу спасенні”, а ми ще додамо — заклики Міхновського, Петлюри, Коновальця, Шухевича, Бандери, щоб ці заклики дійшли й до його свідомости.

А українські націоналісти залишаються такими, якими вони були, якими вони є і будуть — незмінними в боротьбі за незмінні вартості — за свободу і за державну незалежність українського народу.

В „Свободі” (ч. 91, 15-го травня 1984 р.) у статті „Геройський здвиг в епоху жаху” Іван Кедрин знов застосував свою математику. Він написав, що хоча „створення підпільної армії (УПА)..... — це була подія, вартість і сутне значення якої зрозуміють і належно оцінять щойно майбутні історики-аналітики”, то вже тепер „при відзначуванні 40-річчя заснування Української Головної Визвольної Ради як зверхнього політичного органу Української Повстанської Армії, треба чітко відмежувати факт збройного спротиву ворогам України від усіх інших тогочасних подій і явищ” (підкреслення наше).

От і знов Кедринова математика. То так, якби хтось (якийсь „майбутній історик-аналітик”) пробував „чітко відмежувати” нпр. Українську Галицьку Армію і ген. М. Тарнавського або Армію УНР і С. Петлюру від „усіх інших тогочасних подій і явищ” (за висловом Кедрина). То де тут логіка?, де звичайний простий глузд? Очевидно, що немає ні одного ні другого. Та ж треба не відмежовувати, а пов’язати в одну цілість. Але є тут ота власне Кедринівська математика $2 \times 2 = 5$.

Він не хоче бачити подій і явищ, про які пише. Якщо вони були, то тим гірше для ...фактів. Він (Кедрин) не хоче бачити ані відновлення української державности 30-го червня 1941 року ані організатора Української Повстанської Армії — ОУН ані ініціатора Української Головної Визвольної Ради як політичного керівництва тієї зорганізованої всенародньої боротьби — того „геройського здвигу в епоху жаху”, як і він назвав цю добу в заголовку своєї статті, так немов цей здвиг стався сам від себе. А може він хотів отак віддячитися, що його запросили до Комітету 40-річчя УГВР? Ну й „віддячився”! — своєю математикою. Він зумів також Мирослава Прокопа впрягти в ту свою математику, вирвавши з його шістьох статей про УГВР надрукованих у „Свободі” (чч. 54-58) відірвано те, що йому в його рахунку було потрібне, розраховуючи, що читач не має під рукою того всього, що написав М. Прокоп, ще й підкресливши, для своєї математики, що він (Прокоп) „один з нечисленних передвоєнних членів ОУН...” (а звідки Кедрин знає, що „з нечисленних”?).

А Головний Командир УПА і голова Генерального Секретаріату УГВР ген. Роман Шухевич-Тарас Чупринка в обширній статті „До генези Української Головної Визвольної Ради (Бюро Інформації УГВР”, ч. 2., серпень 1948 р.) написав: „3 ініціативи українських націоналістичних кіл 30 червня 1941 р., тобто зараз же в перших днях німецько-большевицької війни, на Українських Землях утворився незалежний уряд — Українське Державне Правління, яке перед усім світом проголосило відновлення Української Самостійної Держави”. „Активний бойовий елемент Полісся та північної Волині, зорганізований в рядах ОУН, з метою боронити українські маси перед терором гітлерівців і большевицьких партизанів та, прагнучи активно із зброєю в руках боротися за здійснення самостійницьких прагнень українського народу, осінню 1942 р. почав творити збройні групи.” „Повстанські відділи, що зформувалися після масового переходу на нелегальне становище тисяч української молоді, тисяч українських чоловіків і жінок, не могли вже існувати як бойові групи ОУН тому... прийшло до переорганізування усіх збройних відділів у загальнонаціональну, понадпартійну Українську Повстанську Армію (УПА)”. „Головне Командування УПА заініціювало акцію в напрямі утворення загальнонаціонального, всеукраїнського політичного центру, який взяв би на себе найвище політичне керівництво визвольною боротьбою за Українську Самостійну Соборну Державу та репрезен-

тував би цю боротьбу назовні” (підкреслення оригіналу). „Якщо аналізувати стан і уклад політичних сил на Українських Землях на провесні 1944 р. та абстрагуватися від т. зв. КП(б)У, як виразно неукраїнської агентурної політичної сили, то треба ствердити, що єдиною організованою, серйозною і політично-

Курінь УПА

активною силою була тільки Організація Українських Націоналістів (ОУН)”. Згадавши тодішні діючі середовища: Український Центральний Комітет (УЦК), „хоч його впливи в порівнянні з впливами ОУН були цілком незначні”, а в ньому „опинилося багато членів і симпатиків Українського Національно-Демократичного Об’єднання (УНДО), Фронту Національної Єдності (ФНЄ)”, назвавши групу колишніх політичних діячів УНР, гетьманців, представників східньо-українського громадянства, ОУН А. Мельника і її „скрайньо негативне ставлення до УПА”, ген. Р. Шухевич написав: „Беручи за основу формування загальнонаціонального керівництва українського народу демократичний принцип, Ініціативний Комітет (для створення УГВР) змагав цим способом якнайкраще, якнайповніше відбити в цьому тимчасовому парламенті всі, існуючі в цей час в Україні здорові національно-політичні сили”. І так „11 липня 1944 р., далеко від непрошеного ока, в Карпатах, почалися наради нового Українського Револьюційного Парляменту”. „Збори святочно проголосили себе Тимчасовим Українським Парляментом і назвали себе **Українською Головною Визвольною Радою (УГВР).**”

Так написав Головнокомандувач всієї тодішньої україн-

ської визвольної боротьби. Такі були тогочасні важливі факти, події, явища — дійсність.

Але не для Івана Кедрина. В своїй статті він пише про Поліську Січ, про Боровця-Бульбу, про старшин і підстаршин Армії УНР (в УПА), про ОУН Мельника...

А про ОУН під проводом Степана Бандери — організатора і творця УПА, про Головного Командира УПА ген. Романа Шухевича-Чупринку, про тисячі старшин і підстаршин — командирів і воїнів УПА, що билися і впали на безчисленних полях боїв, про ініціаторів і творців УГВР, про її президента, про голову Генерального Секретаріату УГВР — ані слова.

Одного він ніяк не годен заперечити і пише: „одно певне і незаперечне: в страхітливій атмосфері війни і терору постав збройний український спротив”. Але хто zorganizував той збройний спротив, хто ним керував, хто кров проливав і гинув, хто йшов в німецькі і московські кацети — про те ні слова. Хоча про Авшвіц написав, що там знищено (польських) професорів Ягайлонського університету, то про українців, що там каралися і згинули, нпр. два брати Степана Бандери — Олександр і Василь — ані слова.

І ще написав: „не слід переплутувати самого факту існування УПА і УГВР з іншими аспектами, які все ще контроверсійні...” (хіба для Кедрина).

Так ось пробує Іван Кедрин ще раз своєї математики, що $2 \times 2 = 5$. На якого читача він розраховує?

А може він сполюгає на тому, що сказав йому в часі Другої світової війни, як він написав: „один з українських активістів подав характеристику тодішніх відносин, що це був такий дурний час...” (!?, примітка наша). А це ж був час найтяжчої героїчної боротьби за самі основи життя українського народу!

Може Кедрин думає так, як той його „активіст”, (!), що „такий дурний час” настав тепер (для кого?!).

Оце недавно в книжці „У межах зацікавлення” (1986), в одній статті написав І. Кедрин таке: „...про акт 30-го червня 1941 року Митрополит Андрей Шептицький заявив, що „Неспокійний у своїй совісті”, чи добре зробив, що поблагословив новий уряд... „Але, що я мав діяти (були буквальні слова Митрополита), коли прийшли до мене і сказали: Благословіть український уряд, благословіть українську державу...”

От таке то! І в це мав би хтось повірити? І як можна аж так надуживати Святця із Свято-Юрської Гори?! Таж якщо Митрополит таке сказав, то було б це десь в нього написано, а не — таємниця, яку „розкриває” Кедрин. А може це був і тоді такий „дурний час”, як ніби хтось сказав, а Кедрин тепер вперто повторює?!

Серед українського народу

Коли я після матури приїхав додому, до села Сороки, то переді мною в усю свою ширину і глибину станула праця серед рідного народу.

В початкових розділах цієї книги, я написав про мої перші кроки праці в селі. Треба сказати, що для цієї праці потрібно було здобути собі довір'я селян, а вони не були скорі довіряти будь-кому з-поза їхнього власного круга (вони мали гіркий досвід, їх ошукували протягом століть і це передавалося їм „з рода в рід”).

Ми „виростали” в цьому селі, починаючи з другої гімназійної кляси, отже майже від дітей, аж до восьмої кляси, тобто до молодих дозрілих юнаків. Село бачило нас і наш „ріст” головно під час літніх вакацій, обсервувало наші „гри й забави”, але поміж нами (дітьми директора школи і о. пароха) була велика віддаль з цієї простої причини, що ми не були з їхнього круга. Тому зближались ми до селян поволі і поступенно, спершу до молодих парубків, а потім далі й далі.

Читальня „Просвіти”, головою якої став місцевий господар, а я містоголовою, споживча кооператива, яку спочатку провадив мій батько, „Рідна Школа” з двома учителями, далі — доповіді на різні теми — історичні й актуальні, мої і моїх товаришів-студентів, яких я запрошував до нашої читальні. Перші льоди були проломані і село Сороки ставало (так, як і інші галицькі села) на шлях відродження й національного освідомлення.

Переломом був zorganizований мною хор, коляда 1932 року, мій арешт польським поліціантом і виклик хористів до старости в Коломиї на переслухання в справі коляди. Рік 1931 був роком перепису всього населення Польщі, в формулярах якого м. ін. була рубрика — національна приналежність і мо-ма (а може — лише мова). Ще з-перед давніх і також під-австрійських часів галицьке село уживало назву русини і русь-

ка мова. Щоб не допустити до фальшивих відповідей у формулярах перепису, що вийшло б на користь поляків (мовляв є русини, а нема, або є мало українців) я виголосив відповідну інформативну доповідь для загалу місцевих селян, що напевно дало добрі висліди в цій справі. Оце є одною з ілюстрацій стану галицького села і потрібної в ньому праці.

Очевидно, що треба було починати від самих основ: „хто ми, чії сини, яких батьків”, яка наша історія (від найдавніших років, і тепер), чого ми хочемо, що нам належить, і чому? Далі — в якому положенні сьогодні український народ, що й як треба робити, щоб визволити Україну і її народ з неволі.

Дорога освідомлювання і вставання на „власні ноги” була і довга і кропітка. Певно, що не в усіх галицьких селах саме так у тих часах (1930-ті роки) було, багато сіл були вже напереді і других потягали своїм прикладом, але в селі Сороках, про яке пишу, було так.

Треба було читальні „Просвіти”, кооперативи, „Рідної Школи”, хору, театральних вистав, українських газет і багато іншого, щоб підняти село, щоб русина перетворити в українця. А тоді йти далі — до політики, до ОУН.

В деяких селах можна було це робити майже паралельно, бож до ОУН не треба було загалу, це було дуже небезпечним, та й не потрібним у той час, до ОУН надавалися і належали лише деякі, нечисленні. Для ОУН була потрібною серед загалу така праця, щоб панував серед українського народу високо-патріотичний дух. І так ми робили, так робив і я в „моєму” селі, а інші робили це в інших селах і містах.

Тому, що польська поліція „мала на оці” тих, що працювали дуже активно в суспільно-громадському житті, а зокрема тих, що займали передові і чоловічі пости, було доручення ОУН не висуватися, якщо це не було необхідним, наперед, а лише працювати так, щоб вся праця проходила по потрібних лініях. До суспільної передової праці були відряджені окремі відповідні члени, що мали завдання своєю активністю вибитися поміж членами тієї чи іншої установи чи товариства та стати (очевидно, бути вибраним на загальних зборах) головою.

Такі члени ОУН, що були обрані на чоловічі пости в суспільно-громадському житті, звичайно не мали інших організаційних навантажень, а зокрема таких, за які можна було потрапити

до в'язниці. Якщо їх і арештувала польська поліція за активність і за те, що вони були в громаді на чоловічих місцях (а якась причина завжди для арештування знайшлася), такий член ОУН, не маючи контакту з іншими „небезпечними” справами і людьми, звичайно не знав більше як те, що він робив на громадському полі. А приналежності до ОУН, за що, очевидно, грозили арешт і в'язниця, йому доказати не могли, хіба що деколи траплялася „всипа”, яка засягнула також і його.

В основному всі члени (за деякими виїмками) належали і працювали на громадському відтинку (який ми називали „органічним сектором”), але як рядовики, а якщо вже було кінцем ввійти до управи, то не на пост голови. Така була в тих часах, і не без причин, засада щодо нашого відношення й участі в суспільно-громадському житті, яке зрештою грало свою велику і важливу роль та виконувало великі завдання в укладі всього українського національного життя в Західній Україні. Очевидно, як у кожному правилі, були виїмки, якщо нпр. не було іншої доброї розв'язки в одному чи другому місці, або не можна було „відпроситися”, тоді й головство брав член ОУН.

Я вже написав про те, як я починав мою працю в Сороках, як віддаль поміж нами-студентами і сільською молоддю почала зменшуватися, а довір'я збільшуватися, що я вже навіть намічував декого в члени ОУН.

Ще треба згадати, що й в сусіднім селі Вербівцях, яке хоч було віддалене від нашого лише на 2-3 км, але належало вже до повіту Городенка, ми також зорганізували „Рідну Школу”, в якій вчила Люба Бабіцька з Коломиї, до якої я в тому часі „залицявся”, — ходив навпростець пільними дорогами, нераз заболоченими осінню і засніженими зимою (властиво це була одна осінь 1931 року, зима й одна весна 1932 року).

В цьому селі проживав мій гімназійний товариш Михайло Голинський, що в 1933 році, разом зі мною приїхав був до Львова студіювати на університеті й працював у гумористичному журналі „Комар”, у видавництві-концерні Івана Тиктора, писав головню талановиті редакційні гумористичні вірші (за підписом, здається, еМ Га). В цьому селі він і помер осінню 1941 року у відновленій 30-го червня українській державі (невідаючи, очевидно, що сталося на нашій землі пізніше).

І з цього ж села походив його вуйко, славний оперний співак — тенор Михайло Голинський, що в 1920-тих роках

їздив із своїми концертами теж по Східній Україні й навіть там (де було багато великих співаків) не зустрів собі рівного талантом і голосом. Пізніше виїхав до Канади й тут також виступав з концертами. Він мав овочеву ферму в Грімсбі, недалеко Торонта, де виступав з сольоспівами на різних концертах ще довгі роки, головню після того, як прибула сюди у великій кількості українська еміграція після Другої світової війни. Не раз він відвідував нас у канцелярії Ліги Визволення України і в редакції „Гомону України” та розповідав про „старі добрі” часи, — помер в Едмонтоні. Здається, що большевики намовили його писати спомини про своє славне минуле, і він їх писав, але чи закінчив і чи большевики видали цю його книжку, як обіцяли зробити і тим його „взяли” і „набрали”, або чи він відсилав їм частинами те, що написав, — мені не відомо.

Всю цю мою початкову працю серед народу в Сороках, що хоча тривала коротко, але вже давала добрі наслідки, перервали несподівано поляки перенесенням мого батька на емеритурю. Це сталося зовсім неочікувано і передчасно 1-го лютого 1932 року — батько мав тоді всього 50 років життя і 28 років учительської праці, а державних урядників давали на пенсію після 35-тих років служби. Але, як я вже написав на початку, такий був курс польської політики щодо учителів, які самі або їхні сини й дочки займалися працею серед селян для піднесення рівня свідомості і добробуту села.

Старших учителів посиляли передчасно на емеритурю або „засилали” на польські землі, а на їхнє місце присилали учителів-поляків, які часто-густо не знали (або замало знали) української мови. Коли ж зважити, що в цій мові відбувалася вся наука в школі, та й все село говорило лише українською мовою і що ані селяни ані їхні діти не знали і не розуміли польської мови, то можна собі уявити ситуацію. А деяких молодших учителів-українців, яких не було можливим післати на пенсію, поляки теж висилали (як і старших) вчити в школах на польських землях. Ці учителі рятували своїх дітей в такий спосіб, що висилали їх до українських шкіл — гімназій в Галичині.

Чи така польська політика відносно учителів-українців і взагалі польонізаційний курс принесли б були бажані полякам наслідки? Вважаю, що ні. Йшлося чейже не про одиниці чи якусь лише верству, але про мільйони українців, що компактною масою жили на великих просторах своєї прадідної землі,

мали своє, високо розвинуте на всіх відтинках, національне життя від найвищої гори до найнижчого низу, і українці становили майже четвертину всього населення тодішньої Польщі (а була ще велика кількість інших, не-поляків).

Молоді ми — і світ нам відкритий

В половині квітня 1932 року ми покинули село Сороки і кількома возами, по великих снігах і вибоях, що ще в тому часі вкривали головну дорогу (гостинець) через містечко Гвіздець (8 км від села) поїхали до Коломиї (ще 20 км далше). Тато і мама з Олесем і Мироном їхали з Гвіздця поїздом, а я з валкою возів — з села аж до Коломиї.

Про Коломию я вже дещо написав у попередніх розділах. Ми замешкали при вул. Скупневича, яка попри зруйнований (спалений) у Першій світовій війні млин, йшла до найближчого села Воскресінець. З цього села походить м. ін. Іван Гоянюк, член-основник і активіст-передовик Відділу ЛВУ в Нью Торонто — Етобіко, Онтаріо, сусіднє місто на захід „межа в межу” з Торонто, та сестри Гоянюківні (це не родина згаданого Івана) учениці української дівочої гімназії „Рідної Школи” в Коломиї, в моїх гімназійних роках.

В Етобіко з ініціативи Гоянюка й інших активістів була основана „Рідна Школа”, директором якої 25 років була моя дружина Марійка. А наша донька Христина почала свою науку в цій школі і закінчила її матурою в 1977 році.

При вул. Скупневича (на її початку) була хата вдови о. Жолкевича, в якій проживали тоді й їхні діти: дві сестри Надія і Люба, сини Іван і Богдан та Володимир, що студіював теологію у Львові, а після Другої світової війни, до 1953-го, або й 54-го року був священиком в церкві Св. Володимира в Парижі — Франція, а опісля довгі роки душпастирював у церкві св. Покрови у Торонті, і тут помер 20-го січня 1985 року. Напроти жила родина Почемсаних, що їхній син Ярослав багато років був дяком у цій же церкві і тут помер у 1984 році. Довголітнім парохом церкви св. Покрови і тепер є о. митрат Маркіян Стефанів з села Березів Баня (це вже Гуцульщина), повіт Коломия.

В хаті при вулиці Скупневича ми не жили довго, рік пізніше перенеслися до новозбудованого дому, що був власністю українського народнього учителя, при вул. Міцкевича (ближ-

че до міста) якраз напроти української бурси, в якій проживали гімназійні учні. Наше помешкання складалося з трьох великих кімнат (в цьому велика кухня) і було на партері, а на першому поверсі було друге подібне помешкання.

Одного дуже вчасного ранку (всі ще спали) прийшли до нашого помешкання два польські поліціянти і зробили ревізію. Не знайшовши нічого нелегального, як зброя або підпільна література, всеодно забрали мене на поліційну станицю, списали протокол та перетримавши до вечора, відпустили додому. Разом зі мною привели тоді мого товариша Осипа Сливинського, що мешкав на цій самій вулиці, трохи далше від нас, але вечором також і його відпустили додому.

Це був мій третій арешт. Я мав щастя, бо якраз ввечері перед ранньою ревізією я читав „Сурму”, але гей би передчуваючи небезпеку, заховав її у безпечнім місці на подвір’ї.

Такі ревізії й арешти на короткий час польська поліція практикувала не лише в містах, але також і в селах, особливо перед такими нашими національними річницями як 1-ше листопада, 22-ге січня. Вони сподівалися, що можуть при такій нагоді знайти щось нелегального і посадити в тюрму на довгий час.

В коломийській гімназії я здав матуру в 1931 році, а ходив там до вищих клас (п’ята до восьмої) і мав багато шкільних товаришів, хоча з самої Коломиї було їх мало. Тепер, прибувши сюди з всією родиною, я нав’язав знайомства з багатьма коломийцями, також і з такими, що не були моїми гімназійними товаришами, теж з багатьма місцевими дівчатами, і зі старшими українськими громадянами.

Тут був мішаний хор „Боян” під диригентурою проф. Р. Ставничого, до якого я вписався і співав у цьому хорі, що виступав на сцені перед загальною українською публікою, головною у великій залі „Каси Ощадности”, з нагоди українських національних патріотичних річниць. У цьому хорі співали деколи батьки і їхні діти; з таких пам’ятаю суддю Сельського і його доньку Марію (яку ми називали Манда). Її брат Кость був арештований (не пам’ятаю в якому році) польською поліцією разом з Мартою Кузьмівною, в часі як вони розліплювали вночі в місті ОУНівські протипольські відозви, дістали за це судовий вирок і відсиділи його в коломийській в’язниці.

В часі німецької окупації Сельський разом з братом Романом, Сатурським, Мельничуком й іншими коломийцями і неколомийцями були розстріляні німцями в 1942 році під Ягольницею біля Чорткова (в тому часі я був уже в КЦ-ті Авшвіц). Манда Сельська вийшла заміж за коломийця Степана Березовського (ми звали його „Мацько”), обидвое з одруженими вже дітьми проживають у Торонті.

І ще тепер пам'ятаю, як, одного разу, мені конечно було поїхати в дуже важливих організаційних справах до Львова, то Манда зорганізувала мені гроші на дорогу (перевела збірку на політв'язнів), відпровадила на залізничну станцію і побажала „щасливої дороги і повернення”. Це пам'ятаю і ціню до сьогодні. Бо не завжди ОУНівці поверталися домів.

Олена Кисілевська і Надя Голяш, воїн УПА, Торонто 1953

В Коломиї ми молоді гуртувалися, окрім деяких, що співали в хорі „Боян”, але й вони були з нами — в двох товариствах: в читальні „Просвіти” ім. Григорія Сковороди, головно студенти і абсолюенти гімназій, але теж і інші, та в спортовому Т-ві „Сокіл” (головно спортсівці), головою якого і меценатом був усі ці роки д-р В. Ганківський, одружений з донькою сенаторки Олени Кисілевської — Ганною.

Олена Кисілевська була передовою і визначною діячкою українського жіночого руху, не лише в Галичині, але й відомою у всьому українському світі. Видавала тут жіночий журнал „Жіноча Доля”, а згодом ще й додаток „Жіноча Воля”, (в Авшвіці ми видавали журнал „Жіноча не-Доля”, — про це ще напишу). Кисілевська була власником великої посілости, що була розположена поміж двома бльоками (як тут кажуть), тобто між двома вулицями.

Нагорі, — ближче до міста, була її хата в якій приміщувалася також „Жіноча Доля і Воля”, а внизу була хата д-ра Ганківського, в якій він мав теж свою лікарську канцелярію, де приймав пацієнтів, яких завжди було багато. Поміж цими двома хатами простягався великий город, в долішній частині якого був спеціально побудований (не так, як тут — бетонний) тенісовий корт, де грали члени Т-ва „Сокіл”. Був у Коломиї ще один такий український тенісовий корт при вулиці Українській (здається власність проф. Й. Чайковського), на якому вправляли українські тенісисти.

Д-р Ганківський був вуйком Ярослави Опарівської, згодом дружини Провідника ОУН Степана Бандери, що жила зі своєю мамою-вдовою (батько о. капелян УСС згинув під час Першої світової війни) і братом Левком на Лемківщині і там ходила до польської гімназії, а на літні вакації приїздила до вуйка. Була більш-менш у нашому віці, лагідної, привітної вдачі, скромна, спортсменка, радо вітали її в нашому тодішньому молодому товаристві. Під прізвиськом Ганківська брала активну участь у наших легко-атлетичних змаганнях, які ми влаштовували кожного року в літніх вакаційних місяцях на винаймленій польській площі 48-го, або 49-го полку піхоти, що стаціонував у Коломиї в касарнях недалеко міського парку, (інший полк стаціонував у касарнях при вулиці Баньковського, в сусідстві з хатою вдови Олесницької, в якій ми були давніше на станції в шкільному році 1928/29) та вибивалася на перші місця в різних спортових ділянках.

У цих змаганнях брало участь багато нашої молоді, між ними Степан Зошук, пізніше д-р лікар (після Другої світової війни) Гайле Сілясіє, цїсаря Абїсинїї, яку намагався (безуспішно) здобути Мусоліні ще перед Другою світовою війною, як теж вже згадана тут Манда Сельська, Марійка Кузьмівна, Галля Тарновецька, Ірина Боксівна, Марійка Грабовенська, брати Гошовські, В. Маруняк і багато інших, імен яких я вже тепер

не пам'ятаю. Такі легко-атлетичні змагання влаштовувано і в Городенці (в менших розмірах). Про себе скажу, що я був у цих спортових змаганнях одним із кваліфікованих (здав відповідний іспит) суддів.

Треба ще сказати, що Т-во „Сокіл” мало свою дружину копаного м'яча, яка успішно змагалася з такими ж українськими і не-українськими дружинами і не раз була першуню. Була в тому Т-ві також дружина відбиванки, кошівки і ін. Була й лещетарська дружина, (хоча, мабуть, це була дружина КЛК — Карпатського Лещетарського Клубу з централею у Львові).

Взагалі спорт і фізичне виховання були в той час дуже популярними і широко пропагованими і майже кожен брав у них активну участь (також, очевидно і я) і то не лише в містах, але також і в селах.

Пам'ятаю одні лещетарські змагання в околицях Коломиї, що закінчилися трагічно, про які я вже коротко згадав в одному із попередніх розділів. Молодий-здоровий гуцульський легінь з Космача І. Кіф'як, що брав участь у цих змаганнях, якось з невідомих причин відбився від визначеної траси, ніхто із змагунів цього не завважив, і аж як всі змагуни прибули до мети, завважено, що одного бракує.

Всі лещетарі кинулися в розшуки і в одному місці на віддалі від траси знайшли того, що не добився до мети, знайшли Кіф'яка мертвим. Лікар д-р Ганківський ствердив, що Кіф'як помер на удар серця (мабуть тому й відбився від траси, бо почув що з ним діється щось не добре і вже не міг завважити куди їде).

Похорон відбувся в Космачі величаво — вийшло ціле село, з Коломиї прибула велика група лещетарів на лещатах (між ними і я), на яких всі їхали всю дорогу (32 км) тримаючись за шнури в руках тих, що їхали на санях. Від централі КЛК зі Львова прибув і виголосив прощальне слово на цвинтарі інж. А. Палій (один з тодішніх директорів централі „Маслосоюзу”), трембітали-ридали за своїм легінем 50 гуцульських трембіт. Ця трагедія сталася великою й небувалою на всій Гуцульщині, і не лише там, подією, що мала теж і великий будуючий вплив на довкілля і далі. Сталося це в січні 1934 року.

Пам'ятаю також лещетарські змагання в Косові — біг на 10 кілометрів, в яких я брав участь як один із суддів, завданням яких було м. ін. першими переїхати всю трасу. На цій го-

ристій трасі при якомусь з'їзді я впав на плечі (найбільш небезпечний упадок, звичайно треба падати на бік) та довший час відчував цей нефортунний випадок. В таких лещетарських змаганнях брали участь змагуни головно з Коломиї, але також щораз більше гуцульські легіні, здобуваючи добрі місця.

В змаганнях у лещетарських скоках пригадую собі, як одному лещетареві в повітрі, з невияснених причин, зламалася на двоє одна його лещета (майже небувалий випадок), але якось він щасливо приземлився.

Такі змагання дуже популяризували лещетарський спорт не лише в містах, але також по селах можна було бачити хлопців-підростків як зимою вганяли на лещатах власного виробу. Також легко-атлетичні змагання з усіма видами спорту й ігор, а особливо змагання копаного м'яча були в тих часах дуже популярними серед української молоді в містах і селах.

А багато молоді, зокрема студентської, були активними на різних інших полях і відтинках українського національного життя. Взагалі активність, праця і досягнення української спільноти, молодих і старших, було видною (а для поляків дуже небажаною) цілою того часу.

Очевидно, окрім активності і діяльності на згаданих тут і попередньо ділянках, дуже важливою була політична дія, — видна і не видна. Видними були українські політичні партії: УНДО (Українське Національно-Демократичне Об'єднання), радикальна партія, Сель-Роб (лівого напрямку) ФНЄ (Фронт Національної Єдності) Дмитра Палієва, що вважала себе націоналістичною (ми називали цю партію „Файно є”) і ін. Ці партії видавали свої газети — УНДО — щоденник „Діло”, радикали — тижневик „Громадський Голос”, ФНЄ — тижневик „Батьківщина”, пізніше ще й щоденник „Українські Вісті”.

У Львові виходили ще й інші газети і також журнали: „Новий Час”, щоденник, безпартійний, у пресовому концерні Івана Тиктора, що видавав ще й інші газети-тижневики, для села „Народня Справа” („коров'яча” газета, казали), „Наш Прапор” під редакцією Василя Качмара і ін., теж книжки, гумористичний журнал „Комар” під редакцією ЕКО (Едварда Козака), що видає тепер свій власний гумористичний журнал „Лис Микита” в Детройті (що якийсь час „спеціалізувався” в протибандерівських напастях). Про націоналістичні видання я згадую в інших розділах.

Українські політичні партії проявляли більшу активність під час виборів до польського сейму в Варшаві, видвигаючи своїх кандидатів на послів до цього сейму. (Перші такі вибори українці бойкотували, в тому часі — 1922 рік Рада амбасадорів ще не признала була Галичини Польщі). І звичайно, деяка кількість була обрана послами до сейму, і не диво, чей же українці замешкували компактною масою великі простори і вибирали до сейму своїх — українців, а не поляків.

Не зупиняюся ширше на українському політичному житті в Галичині, не ставлю собі такого завдання в цій моїй книзі, а зупиняюся над тим лише, що потрібне радше для ілюстрації тих часів (про це життя багато написано в інших книжках).

Тут треба підкреслити, що все національне українське життя в Галичині, на всіх його відтинках і в усіх його виявах було спрямоване до однієї цілі: визволення українського народу з-під ворожих окупацій і самостійна суверенна соборна українська держава (за виїмком нечисленних комуністів і різних комунофілів, москвофілів та платних або обдурених „малоросів”, або „почцівих русінуф” — польських вислужників і агентів).

Головні різниці були в тактиці, в підході, в оцінці даної ситуації і в дії. Але якраз ці різниці в тодішній дійсності вистали до справ засадничого, принципового порядку і поміж українськими політичними партіями (які не раз не могли погодитись між собою, за виїмком комуністів і вислужників яких взагалі не брали до уваги) і головно поміж ними і не видною політичною силою, яка одначе своєю програмою і головно дією мала величезний вплив на всю українську спільноту — ОУН.

ОУН, хоча була не видною, була всюди приявною, мала відповіді на всі питання, на кожну тактику, що її застосовували інші — програмою і тактикою ОУН була боротьба з ворогом-окупантом, з кожним ворогом, на кожному місці і в кожних обставинах і ситуаціях. І не лише на словах, але, що було найважливішим і найбільш переконливим — прямою боротьбою. ОУН боролася чинами, не зважаючи на ціну крові і життя, яку вона кожночасно складала. І це діялося на очах всієї української громади і всього українського народу, не лише в Галичині.

Про стріл бойовика ОУН Григорія Мацейка в польського міністра Перацького у Варшаві, чи стріл бойовика ОУН Миколи Лемика в московського чиновника в большевицькій ам-

басаді у Львові — знав не лише весь український народ по обох сторонах Збруча, але знав і подивляв увесь світ. Чи можна дивуватися, що за ОУН, а не за українськими політичними партіями (які і так не могли добитися того, що було вимогою і потребою народу) йшов український народ? ОУН — це були такі люди, що ще за свого життя ставалися героями, яких обожав увесь народ.

Дещо про ОУН у Коломиї

Очевидно, і я вже згадував, що ОУН була також і в Коломиї. Я теж написав уже про дію ОУН в нашій гімназії, була теж ОУН і в українській дівочій гімназії і в учительській семінарії. Але як відомо, ОУН була організацією підпільною, конспіративною, кожен її член знав лише те, що йому треба було знати і мав контакт лише до того, до кого треба було йому такий контакт мати. ОУН не провадила жодних записок чи нотаток, бо це грозило „всипою”, судами, довгорічними вироками і смертю. Всі знають, які тяжкі наслідки приніс т. зв. „архів Сеніка”, який був захований „за границею” в Чехословаччині, мовляв, там „безпечно”.

Судовий процес Степана Бандери і товаришів у Варшаві і пізніше у Львові, смертні присуди — все це добре відоме, хоча виконавець замаху на Перацького Мацейко, завдяки справності дії Крайової ОУН (під Польщею) не попався в руки польської поліції і вирвався неспостережено за границю.

З тих то причин і про ОУН у Коломиї є можливим написати лише дещо, небагато. Структурально Коломия була Округою, яка підлягала КЕ (Крайовій Екзекутиві) ОУН, тобто найвищому Проводові ОУН на ЗУЗ (Західньо-Українські Землі), популярно ми говорили — Край, що в цілій структурі всієї ОУН, становив одну організаційну одиницю, найважливішу поміж іншими такими організаційними одиницями. Край підлягав ПУН-ові (Проводові Українських Націоналістів) як найвищому Проводові всього Українського Націоналістичного Руху в Україні і в усьому світі. Головою ПУН був тоді основоположник УВО і ОУН полк. Євген Коновалець.

Край (ЗУЗ) був поділений на десять Округ: Бережанська, Коломийська, Луцька, Львівська, Перемиська, Рівенська, Сокальська, Станіславівська, Стрийська і Тернопільська. Кожна

Округа ділилась на повіти, повіт на райони з районним на чолі. Округою керувала Округна Екзекутива ОУН, повітом — Повітова Екзекутива ОУН, ПЕ підлягала ОЕ, а всі ОЕ — КЕ ОУН.

Округою ОУН Коломия керувала Округна Екзекутива ОУН, якій підлягали чотири повіти: Коломия, Городенка, Косів і Снятин з Повітовими Екзекутивами на чолі. Якщо йдеться про мене, то напочатку я належав до Юнацтва ОУН у гімназії, як член ОУН я діяв після матури в 1931 році в селі Сороки, а з переїздом на постійне до Коломиї я був покликаний до Округної Екзекутиви ОУН, згодом став провідником цієї Екзекутиви. Членами екзекутиви були: М. М., С. О., Ц. Є., і К. М. Я мав організаційний контакт вгору до одного члена КЕ ОУН у Львові і вниз до кожного провідника Повітових Екзекутив.

Провідником Повітової Екзекутиви Городенка були: Б. Рибчук (1935-37), Ярослав Хомів (1937), згинув у 1942 році на СУЗ у Похідній групі ОУН, провідником ПЕ Косів був Ю. Никорак (1934-38), прізвища провідника ПЕ Снятин не пам'ятаю.

Якщо йдеться про прізвища, то (так роблю і в інших випадках), не всі подаю, з різних причин, деколи подаю лише ініціали.

Треба тут сказати, що після матури я не пішов відразу студіювати на університет з причин, що „мав ще час” (мені було всього 17 з половиною років) і фінансових. Батько пішов на емеритурі і його платня була багато менша від тої, яку мав як був директором школи в Сороках. Нас усіх було шостеро: наймолодший брат, що народився 1929-го року був ще дуже маленьким, Євген ходив до 4-ої класи гімназії, Роман — абсолювент гімназії і Олесь, що здав матуру на півроці в лютому 1932 року і також ще не міг піти студіювати (ще й із здоровельних причин, лікувався постійно).

Отже на початках мого побуту в Коломиї я мав багато часу для організаційної праці в ОУН. Ровером (під прикриттям, що це моя краєзнавча прогулянка) я відвідав підлеглі мені повіти (повітові міста, а теж і деякі містечка і села), познайомився з їхніми провідниками, орг. станом (кількісним і якісним, хто, де і до чого), місцевими потребами, побажаннями і ін. За короткий час я мав повний образ стану, сили, людей і їхніх спроможностей у всій коломийській окрузі. Очевидно, все це не було ніде записане, а лише закарбоване в моїй пам'яті і такий образ я передав, звітуючи тому, до кого я мав

орг. контакт у КЕ ОУН у Львові. У важливих, але не дуже спішних справах (бо в спішних треба було відразу особисто являтися) ми послугоувалися відповідно закодованими листами, — вгору і вниз. Зрозуміло, що орг. контакти були не лише знизу вгору, але також і згори вниз.

На інших відтинках

Окрім організаційної праці я займався тоді також і іншими справами, які мали, або й не мали прямого відношення до ОУН. Передовсім, і це треба підкреслити, я жив і обертався в довкіллю так, як кожен інший, щоб нічим не звернути нічийої уваги, що я маю щось з ОУН. Така була, і цілком правильно, вимога до всіх членів ОУН.

Отже я працював (був на безплатній практиці) двома наворотами по пів року і по пів дня в Округному Союзі Кооператив (ОСК), теж з розрахунком — може приймуть мене згодом на постійну працю, що однак не сталося. ОСК затруднював кільканадцять працівників, це була велика гуртівня споживчих товарів, що обслуговувала всі споживчі кооперативи головню в коломийському повіті, бо інші мали свої Повітові Союзи Кооператив (можливо, що не всі повіти).

Тут я мав теж добру нагоду спостерігати, розмовляти й оцінювати людей з усіх сіл (а це були передові в селах люди) коломийського повіту, а також втримувати неспостережливо орг. зв'язок з деякими, що приїздили як кооператори. Належав я, як уже згадував, до читальні „Просвіти” ім. Григорія Сковороди, був в управі містоголовою, хоча не раз пропонували мені головство, але я „відпрошувався” (з відомих лише мені причин), видавав стінну газету „На верхів'я”. Співорганізував імпрези, нпр. Академія в пошану героїв поляглих в бою з москалями під Крутами 29-го січня 1918 року, і інші, на деяких виголошував головну промову, їздив з доповідями на села як делегат філії „Просвіти” (що була централею для всіх читалень „Просвіти”, яких було в повіті ок. 100), філії „Рідної Школи” чи філії „Сільського Господаря”.

Треба також відмітити, що жодна українська публічна імпреза не могла відбутися без позволення повітового старости, якому треба було дати на письмі всю програму цієї імпрези, і на кожній імпрезі була приявна польська поліція, яка слідувала за виконуваною на сцені програмою. Для ілюстра-

ції дійсності скажу, що повітовий староста відмовив був дозволу на нашу імпрезу „Свято стрілецької пісні”. Ми виждали якийсь час (місяць-два) і внесли подання на імпрезу „Свято пісні” з дещо лише зміненою програмою, і дозволення отримали. Я вже згадував, що польські поліціанти приявні на Академії в пошану Тараса Шевченка в часі співу „Заповіту” коли всі встали, то встали (хоча з деяким малим опізненням і з неохотою) і вони. А звичайно перед самим закінченням, коли вже мали співати „Ще не вмерла Україна”, то польські поліцаї в поспіху покидали залю.

Був я також членом спортивного Т-ва „Сокіл” і виконував там обов’язки, про які я вже згадував, співав у хорі „Боян”, грав ролі в аматорському гуртку міщанської читальні „Просвіта” під режисурою проф. Д. Николишина, грав також разом з братом Олесем на гітарі (в малій оркестрі) для цього гуртка, що виїздив також і до Космача, звичайно на два дні, грав ролі в нашому власному аматорському гуртку під режисурою згаданого вже Олекси Скалозуба: „Заколот”, „Казка старого млина” і ін., разом з іншими вправляв руханку о 6-тій годині ранку на площі „Народнього Дому”, кожного дня.

В Коломиї мав свій початок націоналістичний тижневик „Рідний Ґрунт” (чим я тоді займався) у часі, коли у Львові польська влада зліквідувала деякі наші друковані видання. („Наш Клич”, „Голос Нації”)

„Верховино, світку ти наш...”

Робили ми також прогульки в наші чудові гори Карпати в різних напрямках: Яблонів, чотири села Березів (Вижній, Середній, Нижній і Баня), Ворохта і далі в гори — Дора-Яремче-Ямна-Микуличин-Татарів-Ворохта і далі в гори; Яблонів-Космач-Ворохта і далі; Косів-Куті-Жаб’є і далі.

Те, що я кажу „і далі” — це Чорногора із своїм найвищим шпилем Говерля (2.058 метрів понад позем моря), на яку ми йшли звичайно через Жаб’є, Зелене, Буркут, де ми пили воду з його „цілющого” джерела, попри озеро Шибене, з якого випущена з-під шлюзи вода гнала гуцульські дараби обома Черемошами — Білим і Чорним і Прутом. Десь тут у цій околиці мав свою станицю „Маслосоюз”, що літом виробляла бриндзю, де працював теж і мій гімназійний товариш і співробітник в ОСК Михайло Матковський.

А далі — Говерля, Шпиці, Сивуля, Піп Іван і ін., все прекрасна карпатська сторона з чудовими горами і полонинами, лісами, селами, барвисто-кольорово одягненими дівчатами з їхніми коломийками „Верховино, світку ти наш...” і з вогнистими легінями, що танцювали неперевершеного аркана з топірцями... „є у мене топір, топір, ще й кована бляшка, не боюся того пана ані того ляска...” та статечними газдами і газдинями. Все це згадується сьогодні в далекій чужій чужиниці-стороні як сон молодости нашої, золотої, неповторної, єдиної.

Ми не обмежувалися лише Чорногорою, наші шляхи простягалися далі й далі, на захід — у Beskid. Через відоме лікувальними джерелами Підлюте, (власність митрополита Андрея Шептицького), „Сокіл” і „Осмолоду”, де відбувалися пластові літні табори (з доїздом вузькою лісовою „колейкою”), через гори Аршиці, де застукала нас одного разу темна ніч, то ми „переспали” її на колодах з сокирою на поготовлі, бо там у лісах водилися вовки і ведмеді, через село Людвиківку, де жили німці-колоністи (що говорили по українськи), через Сколе — на славну гору Маківку.

А славна Маківка була тому, що саме тут у 1915 році, вперше, після програної великої битви шведського короля Карла XII-го і гетьмана Івана Мазепи під Полтавою в 1709 році, збройно зустрілися українці — УСуСуси (Українські Січові Стрільці) з наступаючими москалями, і перемогли. А перемогли, бо билися на життя і смерть з найбільшим ворогом України і поставили собі як ціль, за всяку ціну перемогти, або згинути.

І сюди — на Маківку відбувалися прощі українців, зокрема молоді, щоб тут на могилах поляглих УСуСусів віддати пошану і зложити поклін героям-борцям за волю України. Очевидно, що почин давала і походи на Маківку організувала ОУН, так як маніфестаційні Зелено-святочні походи, як походи і на інші могили борців, і на висипані для цієї мети могили — ініціативу давала і провадила ОУН, гуртуючи до походів якнайбільшу кількість людей і особливо молоді.

На Маківці кожного року в серпні збиралося дуже багато прочан і ОУН переминовала прощу у велику патріотичну демонстрацію, що хоча своїм головним вістря була звернена проти москалів (бій був у 1915 році з москалями, а не з поля-

ками), але вся настанова маніфестуючих була за Україну, отже звернена проти всіх окупантів (теж і поляків). Польська поліція намагалася не допускати людей на Маківку, роблячи застави й облави по всіх дорогах, але це багато не допомагало, люди вміли знайти свої дороги і стежки і таки прибували на Маківку масово. Тут також було повно і польської поліції і не раз приходило до сутичок між ворогом й українськими демонстрантами. Вислід таких прощ і сутичок з ворогом завжди був додатнім, будуючим не лише для всіх учасників-українців, але також для всіх українців, що довідувалися про події на Маківці з українських газет.

Наша прогулянка з Коломиї на Маківку відбувалася літом 1935 року, в 20-річчя славного переможного бою УСС-ів з москалями, і це була наша найдальша на захід гірська прогулянка.

Прогулянки в Карпати ми влаштовували кожного літа, були це чоловічі або й мішані (з дівчатами) прогулянки. Пам'ятаю, що в одній такій мішаній прогульці брали участь Марійка Кузьмівна, Люся (Святослава) Витвицька і Ірина Рекшинська. Звичайно ми йшли 30 км. денно (в горах, очевидно, менше) і не всі могли витримати цілих два тижні (стільки часу переважно тривала прогулянка), дехто залишався „по дорозі” і повертався до Коломиї поїздом з найближчої станції.

Одну прогулянку ми зробили в-двійку з А. Михалевським (що працював у книгарні „Учительська Спілка”, яка приміщувалася в „Народньому Домі”) роверами трасою: Коломия-Яремче-Ворохта-Буркут-Жаб'є-Кути-Косів-Коломия.

Українське громадське життя в Коломиї

Вже я згадував, що Коломию вважали містом емеритів. Було тут Товариство Українських Емеритів, секретаром якого був кілька років, аж до своєї смерти в 1936 році, мій батько. Жили тут також вдови по українських священниках, що мали свої власні хати і допомагали собі також у такий спосіб, що приймали на станції учнів і учениць українських гімназій (чоловічої і жіночої), учительської семінарії і теж тих, що ходили до польських середніх шкіл нпр. до польської учительської семінарії, до якої перейшла, після закриття української, Марійка Левицька, до торговельної школи, до якої перейшла була згадувана вже Наталка Лясковська, а в дещо пізніших

роках (я вже студіював на університеті у Львові) Володимир Окіпнюк, теперішній діяч Українського Визвольного Фронту, головний директор Видавничої Спілки „Гомін України” в Торонті.

Згадати тут треба ще декількох передових діячів УВФронту, що прийшли тепер на зміну сеньйорам — д-р Р. Малащук, інж. В. Безхлібник, В. Макар, В. Солонинка, Марія Солонинка, О. Матла, І. Вараниця, д-р Б. Стебельський, мгр. В. Кліп і ін у нашому керівному центрі в Торонті, а саме — мгр. Т. Буйняк, голова ГУ ЛВУ, і ще молодші: редактори „Гомону України” д-р О. Романишин, А. Бандера (помер у 1984 році), Софія Сосняк, Ірина Мицак, провідні діячки ОЖ ЛВУ — Ольга Заверуха, голова ГУ ОЖ ЛВУ Марія Шкамбара, Леся Шуст і ін. (на цю тему напишу в II-му томі)

Андрій Бандера

Українська студентська молодь і абсолюенти гімназії гуртувалися в читальні „Просвіта” ім. Гр. Сковороди, що приміщувалася в будинку напроти кіна „Гв'язда” (Зірка), спортова молодь належала до Т-ва „Сокіл”, що також приміщувалось деякий час в цьому самому будинку. Про ці два товариства я вже писав у попередніх розділах.

У цьому ж будинку приміщувався також „Союз Українок” (будинок з великим городом був, мабуть, їхньою власністю); це було на бічній вулиці, але недалеко від відомої головної (вже тут згадуваної) „траси” — лінії АБ, що йшла від ратуша і кінчалася на вулиці Крашевських. На цю „трасу” виходила на проходи „вся” Коломия, (а головню молодь) як теж на закупи (на цій лінії й поруч, на право і на ліво від ратуша, приміщувалося найбільше і найкращих крамниць, також і українських) і на щотижневі ярмарки, що відбувалися поруч, — на великому ринку.

По середині на лінії АБ стояв імпозантний „Народній Дім”, може й найбільший (поруч гімназійного будинку), солідної будови, з фронту гарно викінчений, ще передвоєнний двоповерховий будинок, що був центром коломийського українського життя. Я вже згадував, що в „Народньому Домі” приміщувалася українська дівоча гімназія „Рідної Школи” і така ж учительська семінарія, де на подвір’ї молоді дівчата і хлопці вправляли руханку і різні спортові гри.

Тут приміщувалося теж Т-во старших „Родина” — читальня, в якій були всі українські часописи і журнали, оплачувані членами, а ми — студенти також приходили туди читати (і були звільнені від вкладок, мовляв, щоби лише приходили, і ми приходили і читали). Приміщувалася тут велика українська бібліотека з якої всі, а зокрема ми — молоді користали і багато книжок прочитали. Відбував тут свої проби мішаний хор „Боян”, в якому деякі з нас співали, разом із старшими, диригував Р. Ставничий.

Був тут музей „Гуцульщина”, який заініціював і ним керував В. Кобринський. Влаштувала тут для ширшої громади деякі доповіді читальня „Просвіти” ім. Гр. Сковороди (між доповідачами виступав теж і я), яка вважалася в структурі українського студентства в Польщі — Союз Українських Студентських Організацій під Польщею (СУСОП), його організаційною одиницею тому, що тут гуртувалися головню студенти. Провід СУСОП — Студентська Репрезентація був обраний делегатами всіх студентських товариств і організацій на Студентських Конгресах у Львові і там мав своє місце осідку.

На партері „Народнього Дому” приміщувався український банк „Покутський Союз”, книгарня Учительської Спілки, ресторан „Гігієна” і українська фризійня — всі у фронтівій

частині, що виходила на головню вулицю. Увесь цей великий будинок мав бути вибудований у формі чотирикутника, але на той час мав лише фронт і розпочаті бічні частини. З цієї причини мав лише відносно невелику залю, в якій відбувалися менші імпрези, деякі театральні вистави, забави тощо. Великі імпрези і театральні вистави відбувалися в просторій й винаймленій польській залі „Каси Ощадности”, що була в будинку зараз біля „Народнього Дому”.

Майже напроти „Народнього Дому”, трохи ближче в напрямі до центру міста працювала філія „Просвіти”, яку провадив Велигорський, і яка обслуговувала 100 читалень „Просвіти” в коломийському повіті. Були теж філії „Рідної Школи”, „Сільського Господаря”, „Союзу Українок”, що мали свої кружки, відділи чи інші організаційні одиниці майже по всіх селах повіту.

Ми — студенти радо допомагали в корисній праці цих усіх установ, виїжджаючи на села з доповідями чи на загальні збори. Звичайно приїздили по нас господарі з відповідно вистеленим і зі зробленим сидженням возом і з парою добрих коней, а після цього відвозили нас назад до Коломиї. Залежно від віддалі цього села такі наші поїздки тривали довго, не раз цілу неділю до пізної ночі.

Був у Коломиї також Музичний Інститут ім. Миколи Лисенка, директором якого був проф. Р. Рубінгер (українець).

Як відомо поляки обмежували організованість і вияви українського суспільно-громадського життя в Галичині (а ще більше на Волині, Поліссі, Лемківщині), і так було і в Коломиї. Але українська громада вміла виминати польські приписи (один яскравий приклад цього я показав, як то було з концертом „Свято Пісні”, але таких прикладів було скрізь багато), і українське національне життя процвітало. А там, де вже не було можливим, то діяла ОУН, для якої все було можливим.

Деякими потрібними, але дискретними справами займалася молодь, як нпр. збірками на українських політичних в’язнів, у чому не відмовлявся ніхто, якщо до нього прийшов відомий йому з іншої діяльності молодий збірщик (зокрема, коли цим збірщиком була знана всім дівчина), або доставою обідів для політичних в’язнів, що сиділи в коломийській тюрмі, що їх охотно і радо приготувляли пані — українки. А наш молодіжний хор, яким диригував А. Михалевський і який коля-

дував під час Різдвяних Свят біля всіх українських хат (так, як це робив „мій” хор в селі Сороках у 1932 році), ухитрювався заколядувати і нашим політв'язням, уставившись і колядуючи під сусідньою українською хатою, а в'язні знали, що колядуємо для них.

Взагалі українське національне життя в Коломиї було добре зорганізоване і багате на різні вияви і прояви на всіх відтинках, ділянках і полях діяльності, в тому і на суспільно-громадському.

Велику і важливу позицію і ролю відігравала, як завжди в нас, українська католицька церква (так, як на Волині українська православна церква). В Галичині була лише наша католицька церква і жодних міжцерковних проблем тут не було. Священики, зокрема по селах, були напереді всього національного життя, були всіми визнаними і шанованими передовими українськими патріотами.

В Коломиї були дві католицькі церкви: одна велика в середмісті недалеко ратуша, в якій парохом був о. прелат О. Русин, з головним і двома бічними престоломи, і мала церква на цвинтарі. Всі ходили до великої церкви, також обидві гімназії й учительська семінарія, для яких відправляли окремі Служби Божі їхні катехити. На цих Богослуженнях співали гімназійні хори, що притягали також багато вірних старшого віку та інших (я вже згадував, що в нашому хорі співав, також і деякі сольові партії, жид Рехтер).

До церкви ходила наша гімназія двійками хідником, а не як це було в Станиславові — чвірками й вулицею. В церкві на цвинтарі правилося дуже рідко. Була ще невеличка євангелицька церква, яку провадив Федів, але вона не мала для громади особливого значення. Оповідали, що Федів був католицьким священиком, але через якісь внутрішні непорозуміння відступив і оснував (певно з заморською євангелицькою допомогою, бо сам не міг би збудувати церкви) „свою” церкву. Його ни ходили з нами до гімназії і були між нами як всі інші.

Варто відмітити, що деякі поляки висловлювалися про українців і українське національне життя під Польщею, як про „панство в паньстве” („державна в державі”). Подібно висловлювалися й деякі українці, а дехто йшов ще дальше, мовляв у наслідок розбудови національного життя і справді прийде українська самостійна держава, впаде ніби дозріла

грушка (з верби). Була навіть така політична концепція, плекана серед деяких українських кругів.

А націоналісти казали: ніколи такого не буде, за державу треба змагатися, треба боротися на всіх відтинках національного життя і „тільки зброя дасть нам волю”. І так вони поступали в щоденному житті, віддаючи свою кров і життя в боротьбі за українську державу.

Така була дійсність і її підтверджували також і поляки: „пацифікація” безборонного українського населення, присилані в Галичину польські колоністи, польонізація українських шкіл, нищення українських православних церков на Волині, стримування розвитку українських національних здобутків, нищення його надбань (головно в часі т. зв. „пацифікації”), довгорічні тюремні засуди і смертні вироки польських судів для українських націоналістів, постійні цькування і переслідування та ін. — все це вказувало, що українці в Галичині знаходяться під ворожою польською окупацією і що немає іншої альтернативи розв'язки як лиш боротьба. Цю розв'язку давала єдина ОУН і тому симпатії всього народу були по її стороні, а найкращі ставали в її ряди.

Львів — столиця Західної України

Після майже двох років мого побуту (по матурі), моєї активності і праці на різних відтинках і місцях, і зокрема в ОУН, в Коломиї, прийшов час продовжувати мої студії, які я міг і повинен був почати ще осінню 1931 року. І так у вересні 1933 року я вирушив поїздом до Львова, віддаль від Коломиї 195 км — їзда п'ять годин.

Не маючи ще 20 років життя я прибув до найбільшого західно-українського й до одного з найстарших історичних українських міст, яке так славно записалося в аннали історії України.

Від найдавніших часів, бо ще від XIII сторіччя Львів — пройшовши разом з народом його долю й недолю, його взлети й упадки, але завжди, від його основника короля Данила, що збудував це місто на честь свого сина Льва, залишився вірним Україні („Leopolis semper fidelis”) і передовим на фронті української національної боротьби.

Вийшов я з поїзду на головному двірці, де починалася алея Фоша й де на великій площі стояли кінні дорожки, так-

сівки і трамваї, що служили транспортом усім, хто приїхав поїздом до Львова. На основі інформації тих студентів, що вже студіювали у Львові, я знав що до вулиці Супінського, при якій стояв під числом 21 Український Академічний Дім, де я мав замешкати, треба їхати трамваем ч. 1 до вулиці (відомої пізніше багатьом нам) Лонцого, де на її розі і вулиці Коперника, на початку вулиці Льва Сапіги була положена велика, три або чотириповерхова, кам'яниця — команда польської поліції і поліційна в'язниця.

Тут треба було висісти з трамваю і бічною вуличкою під гору, перейти попри Цитаделю, до якої (здолини) доходила вулиця Супінського, і зараз трохи нижче на право було ч. 21. Трамвай ч. 1 мав мабуть найдовшу дорогу, бо через середмістя їхав аж на кінець дуже довгої вулиці Личаківської, тобто аж на другий кінець Львова. Або можна було їхати трамваем ч. II., це була трохи довша дорога, і доїхати до вул. Супінського на її початку-надоліні, та трохи підгору йти до числа 21.

Я вибрав був трамвай ч. II, бо хоча це була довша дорога (около 20 хвилин їзди), то не треба було мені висідати біля поліційного будинку та звертати непотрібно увагу польської поліції на те, що до Львова прибув ще один український студент (а це було видно, бо кожен ніс велику валізу і ще якісь пакунки) і прямував до Українського Академічного Дому, що вважався центром українських націоналістів.

І так 19-го вересня 1933 року я ввійшов у браму Українського Академічного Дому, переступив великий новий поріг великого нового світу в моєму несповна двадцятилітньому житті.

Адміністратор студент Сенів призначив мене до наріжної кімнати на першому поверсі, в якій було чотири ліжка зі солоними сінниками, всю постелеву білизну кожен студент мав мати свою власну (привіз свою і я). Порядок у кімнаті втримували самі мешканці, в одному місці коридору була обширна, з кількома умивальнями спільна для всього поверху лазничка. Пам'ятаю, що напроти нашої кімнати в такій самій обстановці замешкали, разом з іншими, згадуваний уже мій шкільний товариш Михайло Голинський і відомий тоді фейлетоніст-гуморист Федь Триндик (Гірний). Оплата за одно ліжко в чотириособовій кімнаті була 10 злотих місячно.

Український Академічний Дім (на фронтівій стіні був видний напис Український Дім Академічний, фундація Є. Чика-

ленка (придніпрянець) — це була велика триповерхова будівля. У високій, з великими вікнами, півниці приміщувалася студентська харчівня, а при вході до неї, по лівій стороні, невеличка крамничка, в якій можна було купити в найменшій кількості цукор, масло, хліб та прибори до писання.

Студенти дуже радо користувалися цією крамничкою, бо за 10 грошів дістав чверть кілограма найдешевшого, чорного хліба (цілий цей хліб коштував 24 гроші) і чотири кісточки цукру, з тим ішов до харчівні, де дістав даром горня чаю, купив за 15 грошів зупу (на друге не міг собі дозволити, бо коштувало 40-сіканці, або й 60 грошів — котлет), і так за 25 грошів мав „цілий обід”. Багатіші брали обід за 75 грошів, але таких не було багато, назагал українські студенти більше або менше, але таки не доїдали, що однак не стримувало їх приїздити до Львова і студіювати.

В такому фінансовому положенні був також і я, діставши від батька-емерита лише 40 злотих на місяць. Але це не мало великого значення, пробивався я на своєму шляху з тим, що мав (не один чейже я такий), будучи свідомим, що це не багато важить для українського націоналіста, перед яким великий, тяжкий і складний шлях змагу, труду і боротьби.

Вдома „родинна рада” не вирішила була на які студії я мав записатися у Львові, це я мав вирішити сам на місці. І я вирішив: вписався студіювати у „Вищій Школі Заграничної Торгівлі”, що приміщувалася при вул. Бурлярда ч. 5 (цю школу переіменовано пізніше і вона називалася Торговельна Академія). Це була школа університетського рівня, а щоб до неї дістатися, треба було мати матуральне свідоцтво з добрим поступом, студії тривали лише три роки.

Відповідне матуральне свідоцтво я мав, приваблювало те, що студії тривали коротше, як в університеті, і тому я пішов до цієї Академії. Мої пляни були: після закінчення студій піти як фахово й високоосвічений працівник в українську кооперацію й головне — працювати серед і для українського народу. В тому часі наша кооперація сильно й широко розвивалася й потребувала високоосвічених фахових людей, я хотів бути одним з таких.

Міг я вписатися на студії права в університеті, ці студії не вимагали тоді слухати викладів, а лише обов'язково брати участь у т. зв. „цв'іченнях” (вправах, які звичайно провадив асистент професора і було можливим післати на своє місце ко-

гось іншого), отже можна було вчитися вдома і при кінці академічного року здавати іспит. Студії тривали чотири роки і після успішного кінцевого іспиту студент отримував титул магістра права, та міг починати працю в котрогось адвоката як адвокатський конціпієнт.

З вище згаданих причин і головню тому, що я хотів перебувати в центрі українського національного і націоналістичного життя у Львові, я вписався до Торговельної Академії.

А Львів був у тих часах (також і в інших) дійсним українським центром, і мрією було дістатися до цього центру тим, які мали для цього підстави і причини. Львів був проводом і орієнтиром для мільйонів українців, що в наслідок висліді Першої світової війни опинилися під польською окупацією, і у великій мірі для всіх українців — в Східній Україні під большевицько-московською окупацією й у всьому світі.

Отже зовсім зрозуміло, що я, прибувши на студії, бажав залишитися в цьому світовому центрі українства — у Львові. І я залишився. І тут пройшли мої найкращі дні і юні роки моєї молодості золоті, на студіях і головню в праці, трудах і змагу в національному і підпільному націоналістичному житті.

В студентському житті я дійшов до найвищих постів — в напів-легальному я став членом Студентської Репрезентації СУСОП, і в підпільному — в ОУН я став провідником Студентського Відділу ОУН і членом КЕ (Крайової Екзекутиви) ОУН в 1937 році, тоді під проводом Мирослава Тураша.

На цих передових постах я був заарештований у часі й разом з усім Студентським Конгресом, що відбувався 20-21-го березня 1939 року в студентській домівці при вул. Міцкевича ч. II у Львові.

Тут роблю малу „дегресію вперед” — до Львова привезли мене німці разом з великою групою арештованих у Станиславові 14-го вересня 1941 року, що сталося в наслідок німецької ворожої політики щодо України й до відновленої у Львові 30-го червня 1941 року незалежної самостійної української держави.

І звідси, з в'язниці при вул. Лонцкого, куди звели нас зі Станиславова і всіх більших міст Галичини, вивезли нас до в'язниці Монтелюпіх в Кракові, а в 1942 році до КЦ-ту Авшвіц, і далі 18-го січня 1945 року до КЦ-ту Мавтгавзен, Ебензее і ін.

Так 17-го вересня 1941 року я попрощався з моїм Львовом...

„Візьми мати піску жменю й посій його на каменю, як той пісок тобі зійде, тоді син твій додому прийде...” Чи справді? Я вірю, що я ще побачу Львів, що я ще вернуся до нашого Львова. Якщо б це не сталося за мого земного життя, то я прийду з того світу, на ліктях і колінах я ще повернуся до мого Львова, до нашого Львова...

Так, як на ліктях і колінах я повз до моєї смерти в останньому КЦ-ті Ебензее, а вийшов живим 6-го травня 1945 року на наш Великдень...

Український Центр

Ми говоримо й пишемо, що Львів — це столиця Західньої України, але у багатовіковій історії нашого народу Львів не завжди був такою столицею. Та незалежно від цього Львів, якщо й не був у різних часах формально столицею, то завжди був фактичним центром західньої вітки українського народу, деколи із засягом на всю Україну, а то й (як я вже згадував) на весь український світ.

Таким саме центром був Львів у тому часі, коли у вересні 1933 року я прибув туди як молодий студент.

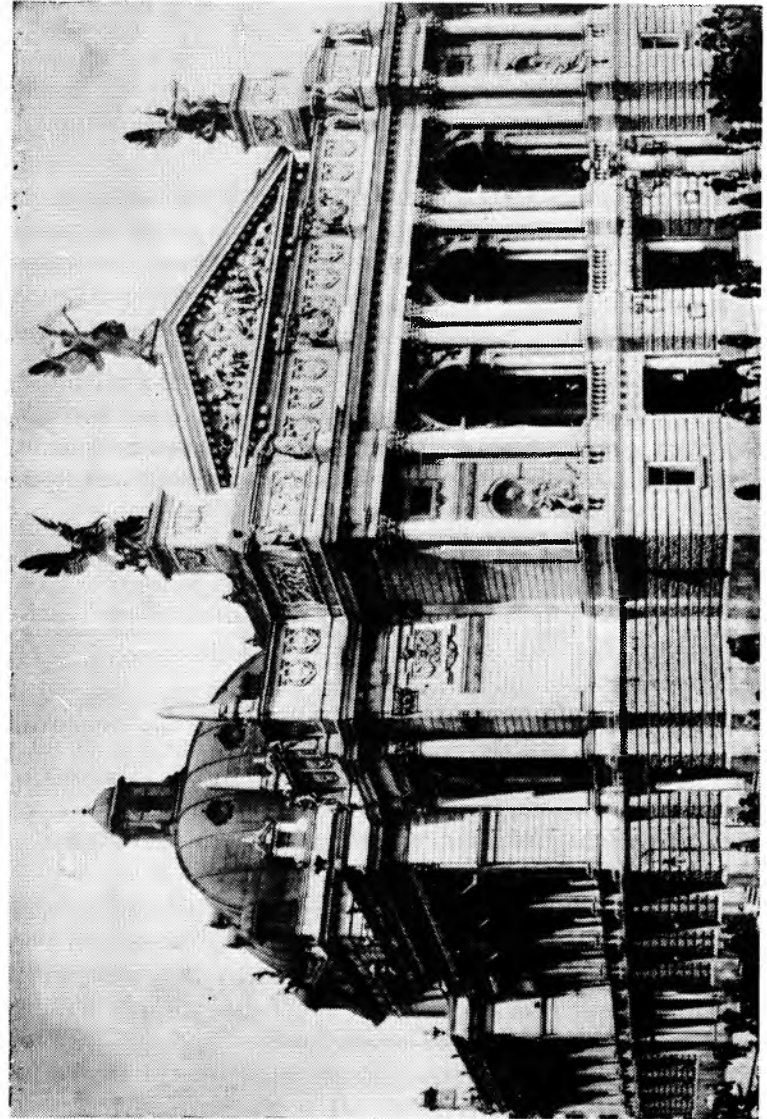
Я вже дещо ширше писав, що Львів був тоді, після Першої світової війни, всеобіймаючим центром українського національного життя на всіх його полях і відтинках діяльності, від релігійного й політичного починаючи й на спортовому кінчаючи.

Львів був тоді також і націоналістичним центром. Незалежно від того, що Провід ОУН з його головою полк. Євгеном Коновальцем перебували закордоном, то революційна дія ОУН зосереджувалася на західньо-українських землях. Тут діяла КЕ ОУН, від 1933 року під проводом Степана Бандери, звідси йшли всі накази й інструкції для мережі ОУН на ЗУЗ (західньо-українських землях), тут було керівництво всіх великих політичних революційних акцій, актів, експропріацій, атентатів, що відбувалися головню також у Львові, але теж і на провінції, а й в столиці Польщі у Варшаві — атентат на польського міністра Б. Перацького виконаний бойовиком ОУН Григорієм Мацейком 15.6.1934 року, як кара за „паціфікацію” — в дійсності за нищення українського життя і майна. А у самому Львові, таки в большевицькому консуляті бойовик ОУН

Львів: ратуш

Великий Театр у Львові

Микола Лемик, осінню 1933 року, стрілом в обороні мільйонів покарав московського чиновника Маїлова — за зорганізований Москвою в 1932-33 рр. голод в Україні, в якому згинувло 8 мільйонів українців: чоловіків, жінок і дітей. А великі акції, як напр. проти польських колоністів, шкільна — проти польонізації українських народніх шкіл і ін., зокрема маніфестаційні патріотичні, нпр. Зеленосвяточні походи на могили поляглих за волю України борців, сипання могил у їхню пошану, прощі на Маківку, Лисоню, Підлисся і ін., були ініційовані і проводжувані ОУН.

В цю і таку діяльність була включена і вела перед українська студентська молодь у Львові, а далі патріотична молодь у всьому Краю.

Здобудеш українську державу, або згинеш у боротьбі за неї

Це був час, коли ОУН, покликана до життя і дії на I-му Конгресі Українських Націоналістів, 28-го січня до 3-го лютого 1929 року, розправляла свої дужі молоді крила до льоту, до боротьби — „льот ваш вірлиний, нестримливий льот, льот крізь вітри і хуртечі...”, писав поет.

І справді до слова і до дії приходило якраз тоді молоде українське покоління, що „зродилось великої години, з пожеж війни і з полум'я вогнів”, покоління, що „плакав нас біль по втраці України, кормив нас гніт і гнів на ворогів...”, як писав про це інший поет.

Це були — ми. Ті, що йшли „в огонь і в воду”, що за Україну давали все без решти — свою життєву кар'єру, свою молодість, кров і життя. Для нашого покоління був „закон найвищий і наказ соборна українська держава, міцна й одна від Тиси по Кавказ”, а девізою — „здобудеш українську державу, або згинеш у боротьбі за неї!”

І це не були святкові фрази на якійсь патріотичній академії. Це була жива дійсність. Так жило, діяло, боролось і вмирало наше покоління. Ми не могли погодитися з тим, що попереднє покоління, наші батьки програли війну, втратили Україну, і не лише тому, що „встоятись не було сили”, але головно тому, що провідниками відродженої в вогні і бурі революції української держави були такі соціалісти, а потім комуністи як нпр. її голова В. Винниченко, які своєю політикою завалили державу, То ж сором, біль і досада підняли нас до боротьби за втрачену Україну, „за честь, за славу, за народ”.

Ми були якраз те покоління, що знов взяло в свої дужі руки прапор, який випав з рук наших батьків. Очевидно, ми мали до них претенсії: чому так сталося, чому вони програли, не тільки із-за переваги ворожих сил, але також тому, що такі нездари були тоді провідниками народу, який несумнівно хотів і виявляв свою волю і давав своїх озброєних синів до боротьби за свою незалежну державу, нпр. Військові з'їзди, і теж інші в тому часі, (1917 рік) вимагали проголошення української держави і давали на її оборону два мільйони вишколених і в боях заправлених вояків — „з Москвою треба говорити не словами а кулаком”, казали вони. Але проти цього був не лише Винниченко, були й другі, і саме такі „провідники” „перемогли” інших, що думали інакше і боролися з ворогами, і тому Україна програла.

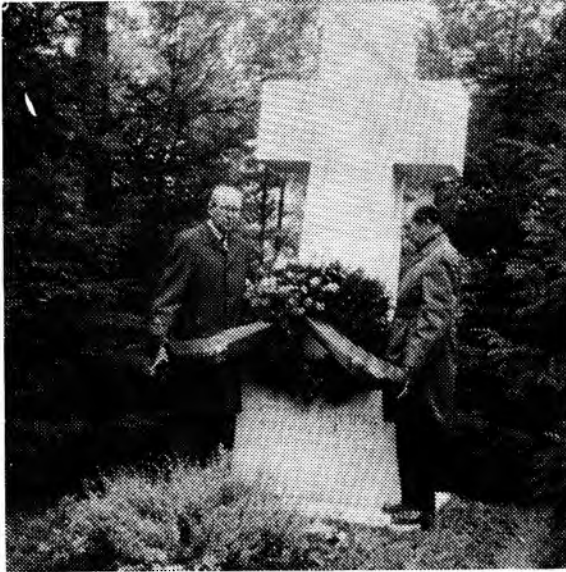
А тому ми, наступне покоління, беручи до уваги причини української програної, взяли напрям безкомпромісової боротьби за відновлення української держави. Це було для нас перше й найважливіше завдання, якому ми віддавали всі наші сили, все своє знання, всю нашу діяльність і життя.

Зрозумілим теж було, що ми мали непорозуміння і спори з нашими батьками, що в новій післявоєнній ситуації під Польщею, мали свої, інші погляди на тодішню дійсність і на способи діяльності в існуючому тоді положенні. Ми змагалися з нашим попереднім поколінням — в пресі, на спільних зібраннях і форумах та серед найширших народніх мас. Незалежно від того, що ми працювали на всіх відтинках українського національного життя, де головами і провідниками було головно старше покоління.

Ясно і зрозуміло, що провідниками студентського життя і молодіжних (також спортових) організацій було наше покоління. Ніхто цього не зможе заперечити й сьогодні, що вплив на молодь і взагалі на мільйони українців мали ми — націоналісти, перед вела ОУН. Провідником нашого покоління і провідником КЕ ОУН був тоді Степан Бандера.

15-го жовтня 1959 року у Мюнхені Степан Бандера згинув з руки большевицько-московського агента. В травні 1960 року на Святи Героїв у Торонті я виголосив промову на пошану українських героїв, поставивши Бандеру серед найбільших.

На могилі Степана Бандери: Р. Малащук і П. Башук

Герої не вмирають

Два з половиною століття — коли рахувати від битви під Полтавою в 1709 році, де була переможена українська зброя — Москва насильством, обманом, підступом і хитрощами, терором і прямим розбром поневолює Україну.

Всі ці довгі роки український народ бореться з Москвою за потоптане і пограбоване в нього, природне право бути самостійним господарем на своїй власній землі, — за свою власну українську суверенну державу. Бореться тому, бо лише в своїй власній суверенній державі наш народ може бути, був і буде господарем своєї волі і своєї долі.

Важкий і твердий шлях пройшов наш народ на протязі цих довгих років. Велику ціну крові і життя — не тисячів, не десятків тисяч, не соток тисяч, а мільйонів зложив на цьому шляху. Але витривав у своїй тугості, у своїй твердості і бажанні жити самостійним свободним життям. Своєю власною силою, своєю неподатливістю, своєю відпорністю встоявся проти всіх ворожих намагань, відбив усі ворожі удари, витримав усі найбільш рафіновані методи спрямовані на його знищення.

Москва не в силі подолати українського народу, не в силі зламати його духа. Бо так, як повітря, як вода, як пожива, як сонце — необхідні для життя людини, так воля і самостійність необхідні для народу. Прямуння народу до волі жодна сила не може ні зупинити ні знищити ні вбити.

Щоправда на протязі півтори тисячолітньої історії українського народу були часи, що вороги так довго, пляново, систематично й послідовно нищили, окрадали, отруювали і обезголовлювали Україну, що їм видавалося, що наш народ уже подоланий. Але тоді український народ видавав із себе своїх духових велетнів-провідників, які — як найкраще втілення духа народу, його найістотніших хотінь, бажань, стремлінь і прямувань — піднімали всю Україну до дальшої боротьби і до нового життя.

Саме в такому тяжкому положенні була Україна на початку 20-го століття.

Так знищили, приспали й отруїли вороги Україну, що громи першої світової війни застали наш народ на самому дні упадку й руйни. Окраденим із усього пробудився наш народ. Як співається в одній історичній пісні:

„Мертвий степ, — його громами тільки й можна розбудить!” Але громи війни і революції пробудили Україну і в перших днях березня 1917 року український народ підняв вгору синьо-жовті прапори... Вставайте! кайдани порвіте!” І народ встав. Подивляти треба, як нараз, по стільки літах неволі, — покоління, яке цілком не знало самостійної України, якому вже навіть не було кому про неї розказати, — як це українське покоління виявило таку велику свідомість, таку велику активність і бажання жити самостійним життям, в українській самостійній державі. Не інакше, а заговорив дух народу, невмирущий, непоборний, нездоланий. Щоправда, народ мав лише загальний образ отого власного самостійного життя, він не знав докладних шляхів, якими треба було йому до цієї самостійної держави іти. Народ давав своїх синів, свою силу і зброю. А справою провідників народу було спрямувати всю цю силу й енергію, весь запал і ентузіязм і зброю — на відповідну дорогу.

На жаль, цього не сталося. Не сталося в перших початках, в перших місяцях 1917 року. 150-літня неволя давала тепер свої наслідки: не було серед народу відповідних, на міру вели-

кої історичної хвилини провідників, згідно — вони в своїй величезній більшості діяли під впливом довголітньої психічної московської отрути, а голос здорової меншости тонув серед розбурханих хвиль, що не знаходили своїх твердих берегів. І так було безповоротно прогайновано найсприятливіший час і розбазарено силу народу, аж сталося запізно, аж большевицька Москва скріпила і змобілізувала свої сили і пішла на підбій України. Певно, були також і інші великі труднощі, внутрішні і зовнішні, як наслідки довголітнього поневолення, але перше й найважливіше, чого бракувало в той час, — то великого провідника, який взяв би стерно Української Національної Революції в свої дужі руки.

Симон Петлюра, Головний Отаман Військ УНР і Голова Директорії УНР

Щойно в третьому етапі української визвольної боротьби приходить до голосу народній провідник — Голова Директорії і Головний Отаман Українських Збройних Сил, — СИМОН ПЕТЛЮРА. Як еманация духа українського народу, як найкращий вислів його найглибших бажань, хотінь, стремлінь і прямиць. Симон Петлюра попровадив український народ на боротьбу з Москвою. На шлях, яким вів Україну гетьман Виговський, розгромивши тому 300 років Москву під Конотопом, на шлях, на який повів був Україну великий Мазепа. Бо лише розгром Москви, білої, червоної і всякої, — це запорука свободи і самостійности України. Це був виразний і ясний шлях, на який спрямував всі сили народу Петлюра. **Це єдиний шлях для нас і тепер.**

І тому Симон Петлюра серед всіх великих постатей українських визвольних змагань 1917-1921 рр. найбільша постать і

всеукраїнський національний герой. Так оцінив його також і ворог України — Москва, стріляючи рукою свого агента на вулиці Парижу, 25-го травня 1926 року, не в кого іншого, але в Петлюру, як у виразника бажань і стремлінь української нації. Цим було ще раз стверджено з одної і з другої сторони, — зі сторони України і зі сторони Москви, — що поміж Україною і Москвою немає і не може бути ніякої спільної мови, як це пробували деякі в 1917 році, і пробують тепер, що Москва тоді, як і на протязі цілої своєї історії, від нападу на Київ Андрія Боголюбського в 1169 році, як пізніше, як тепер, незалежно від того, — царська вона, большевицька, біла чи червона, — була, є й буде ворогом України, ворогом української самостійної держави, і що єдиною мовою, якою треба з Москвою говорити, — це боротьба, послідовна, негнута, безпереймна, аж до того часу, поки останній москаль покине українську землю.

Цього не розуміли чи не могли зрозуміти ті, що їм припало керувати Українською Національною Революцією в перших її початках, і змарнували нашу велику історичну шансу.

Але це розумів Петлюра, який щоправда в силу тодішнього українського внутрішньо-політичного укладу пізно прийшов до голосу, і в часі, коли вже і вся зовнішня ситуація і внутрішнє положення були незвичайно важкі.

Україна прогнала на полях боїв, але не скорилася ані московському наїзникові ані іншим ворогам, що розшматували українську землю. Завдяки Петлюрі український народ підняв пощерблену під Полтавою зброю і завернув на давній шлях, на шлях наших князів і гетьманів, на шлях боротьби за свою свободу і самостійність. З мало свідомої маси, до стану якої допровадили були його вороги, — він став знов народом, свідомим своєї сили і значення, свідомим свого великого історичного минулого, свідомим своєї ролі і свого місця серед других народів і свідомим своїх завдань.

Під ударами переважаючих ворожих сил, що напали з усіх сторін, Україна не встоялась. Але не зложила зброї. Окропленний кров'ю Петлюри прапор перейняв співучасник і співтворець Української Національної Революції — Командир Корпусу Січових Стрільців, творець УВО і пізніше основоположник ОУН — ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ.

Незвичайно важка була ситуація після програної визвольних змагань, і треба було людини великого духа і характеру,

людини великої міри, щоб зараз же після програної взялася до організування дальшої боротьби. Треба не забувати, що це був час великої української національної поразки, — українські армії були розбиті, Україна була розшматована, війна була закінчена. Це був час загальної розтічі, безнадії, відчаю і зневіри. Програна була не одна битва, а програна була війна.

Полк. Євген Коновалець,
основоположник УВО і ОУН

У такий час на кін нашої історії виступає Коновалець. Щоб наново мобілізувати духа українського народу, щоб збирати його сили, щоб організувати його революційні кадри, щоб підготовляти націю до нової війни.

Коновалець знав, що хоч Україна програла, то це не є її кінцева програна, що будуть нові бої, до яких треба приготуватися, що боротьбу треба вести далше, бо це єдиний шлях до цілі. Що української держави нам ніхто не дасть, що її ані не виторгують, ані не виговорять, ані не випросять. **Що лише наша власна сила і зброя вирішать нашу долю.**

В новій дійсності Коновалець застосовує нові форми і методи боротьби з ворогами, — підпільно-революційної на українських землях і пропагандивно-освідомлюючої поза межами України. Він стає творцем і керманічем нового періоду української визвольної боротьби. Спочатку УВО (Українська Військова Організація), яка заговорила збройними виступами й акціями — своїм і ворогам і світові, що Україна живе і бореться. А далі ОУН (Організація Українських Націоналістів), якої завданням було ввійти в усі ділянки українського життя, в усі

верстви народу, зреволюціонізувати весь український народ, приготувати його і повести до майбутніх боїв.

Український народ отрясається з хвилевого заламання. Виростає нове покоління революціонерів-борців в якому з непогамованою і непереможною силою відродився невмирущий дух української нації, що прагнув — по стільки роках пониження, понівечення, заперечування і поневолення — виявити себе тим, ким він був на протязі століть великої і могутньої княжої доби і лицарської і славної козацької доби — володарем і господарем свого власного буття, підметом, а не предметом історії.

Микола Міхновський, батько українського націоналізму

З попелу і руїн знищеної української державності 1917-1921 рр., в ситуації нашої катастрофічної національної поразки в Першій світовій війні вставала нова доба. Вставала силою найбільшої жертвенності і посвяти аж до самозаперечення, аж до самоспалення її носіїв і сподвижників, що мужньо і відважно йдуть на поклик свого Провідника, готові боротися, — і борються до загину. На місце впавших стають нові незламні воїни Української Національної Революції. Народ стається твердим і рішучим, набирає гарту, завзяття і невгнутости. І переконання, що **лише в боротьбі і лише боротьбою здобудем ми право своє.** Український народ стає готовим до нової розправи з ворогом.

І саме в цей час, напередодні Другої світової війни, напередодні нашої другої великої шанси, — 23-го травня 1938 року в Роттердамі від ворожої бомби гине Провідник українського революційного націоналізму, творець і керманіч другого періоду Української Національної Революції, — сл. п. Євген Коновалець.

Ворог знав, у кого спрямувати свій черговий смертельний удар. Це ж був другий удар, спрямований в серце України. — Але хоч які великі й болючі були втрати Провідників українського народу, — сл. п. Симона Петлюри і сл. п. Євгена Коновальця, то ворог не зламав народу, не збив його з дороги, не скорив його духа, пробудженого в вогні революції і вирощуваного боротьбою впродовж двох десятків років. Кинутий на світанку нашої доби клич Міхновського — „єдина, нероздільна, вільна самостійна Україна”, — стався метою цілої української нації, а шлях до цієї мети, на який вивели націю Петлюра і Коновалець, став шляхом, яким іде ціла Україна.

В наступних роках, після смерті Коновальця, вже не було в нікого й найменшого сумніву ані щодо мети українського народу ані щодо шляху, яким треба йти до цієї мети. Боротьбою, вогнем і пролитою кров'ю, своєю власною і ворожою, наш народ змив і спопелив тавро вікової неволі та завершив своє духове відродження, ставши знов нацією в повному розумінні цього слова.

15-го березня 1939 року, в найбільш несприятливих умовах, найменша і найдовше поневолена вітка українського народу проголосила в Хусті самостійність Карпатської України і боронила її проти переважаючого ворога до останнього вояка.

У розгарі Другої світової війни прапор визвольної боротьби переймає СТЕПАН БАНДЕРА. 30-го червня 1941 року ОУН під його проводом проголосіло у Львові відновлення української держави. Похідні групи ОУН маршують на схід: Житомир, Вінницю, Київ, Полтаву, Харків, Донбас, Одесу, Миколаїв, Крим, проголошуючи по всіх містах і селах відновлення української держави, встановлюють українську владу, мобілізують український народ до боротьби з Москвою.

На вістку про проголошення української держави, сотні тисяч українців вояків червоної армії кидали большевицькі ряди і зі зброєю переходили на захід у переконанні, що прийшов

час такий, як був двадцять-кілька років тому, що прийшла пора розправитися з Москвою.

Але історія не повторилася. А плян Німеччини був загарбати Україну для себе. Тоді український народ звертає свою зброю проти нового наїзника, проти Німеччини, — проти Москви і проти Німеччини. До боротьби стають тисячі, десятки тисяч. В особливо важкій ситуації український народ бореться на двох фронтах, проти двох тодішніх найбільших європейських потуг. До боротьби стає УПА (Українська Повстанська Армія) з її Головним Командиром ТАРАСОМ ЧУПРИНКОЮ, який як Провідник ОУН і Голова революційного уряду України — УГВР (Української Головної Визвольної Ради), в цьому періоді української визвольної боротьби нашої доби стає її провідником і керманічем.

**Степан Бандера,
Провідник ОУН**

Степан Бандера був у цьому часі ув'язнений у німецькому концтаборі Саксенгаузен. Було ув'язнено тоді багато провідних і рядових членів ОУН. Але боротьба продовжується незважаючи ані на важке положення, ані на виїмкові обставини, ані на переважаючі сили ворогів, ані на численні втрати. Боротьба не припиняється і після закінчення Другої світової війни. Це борються гідні наступники і переємники заповітів Петлюри і Коновальця. Це борються ті, що їхньою девізою є — „Здобудеш українську державу, або згинеш у боротьбі за неї!” Вірні цій девізі гинуть тисячі відомих і невідомих нам

борців-героїв, вірний цій девізі гине 5-го березня 1950 року у Білогорщі під Львовом їхній Командир і Провідник українського народу сл. п. РОМАН ШУХЕВИЧ-ЧУПРИНКА.

З його смертю не припиняється боротьба. Символом і прапором боротьби цілого народу — СТЕПАН БАНДЕРА. ОУН не зложила зброї, змінила лише форми, способи і тактику. У цих нових формах і в нових обставинах боротьба йде далі, ідея

Ген. Роман Шухевич, Головний
Командир УПА

української самостійної суверенної держави скріплюється і поширюється не тільки серед народу в Україні, але навіть у далеких місцях заслання. Про боротьбу з українським націоналізмом і з українськими націоналістами постійно говорить московський окупант. Москва постійно закликає своїх вислужників до чуйності і до боротьби з „рештками — як вони кажуть — українських буржуазних націоналістів”, тобто до боротьби з українським народом. Ім'я Степана Бандери зганяє сон з очей московських верховодів, бо це ім'я мобілізує мільйони, веде, дає напрям, вказує шлях, яким іде весь український народ. Тому Москва намагається вбити Степана Бандеру, організуючи кілька невдалих атентатів, аж нарешті 15 жовтня 1959 року досягає своєї цілі.

Прапороносець впав, але ідея української самостійності живе і діє, і жадна сила не може її перемогти. Жадна людська сила не може повернути колеса історії, що котиться нестримно вперед, ніякий ворог не всилі повернути український народ

у добу, з якої вивели його великі провідники, жадна сила не зможе стримати українського народу в його поході до свободи. Написав український поет Г. Кулеба в поневоленій Україні.

„А як впав у степу опівночі,
До грудей пригорнув колосину,
Бачив рідної матері очі,
Вони кликали: Сину мій, сину!

Я підвівсь... Я ще йтиму і йтиму,
Буду ранки стрічать солов'їні, —
Я дивитимусь тими очима, —
Україно моя, Україно...”

Василь Симоненко

Написав (пізніше) поет Василь Симоненко:

„Україно, ти моя молитва,
Ти моя розпука вікова...
Громотить над світом люта битва
За твоє життя, твої права...”

А національний пророк України Тарас Шевченко — сказав:

„Свою Україну любіть!
Любіть її во врем'я люте...”

які вражаюче подібні вислови про Україну!

Важкий шлях пройшов наш народ на протязі останніх років, важчий як пройшов будь-який інший народ на протязі цього самого часу. Велику ціну крові і життя зложив на цьому шляху, то підносився до світлих висот, то падав на саме дно, то знов піднімався. Але вже ніколи не завертав з цього шляху, що вивів його з темряви рабства, остаточно й дефінітивно розбив окупи вікової духової неволі, піднявся із свого найважчого упадку, став тим, чим і яким він був. „Я підвівсь... я ще йтиму і йтиму” — аж до перемоги, аж „на оновленій землі врага не буде, супостата...”

Сьогодні ми, — віддаючи пошану і поклін всім тим, що впали на цьому шляху, що віддали все, що мали, і життя, — а ім'я їм легіон, — для того, щоб жив і був свободним український народ, — з особливою пошаною схиляємо наші голови перед найбільшими, що теж віддали все, що мали, і життя, і полягли смертю героїв, — що були творцями цієї великої доби і вели весь народ.

Імена ПЕТЛЮРИ, КОНОВАЛЬЦЯ, ШУХЕВИЧА-ЧУПРИНКИ і БАНДЕРИ — записані золотими літерами в історії українського народу, їхнє місце в національному Пантеоні серед найбільших синів України, пам'ять про них назавжди закарбована в серцях і душах народу.

Герої не вмирають. І хоч їх вже немає серед нас, хоч їхній життєвий шлях закінчений, то їхній дух наснажує і веде весь український народ до дальшої боротьби. Під їхнім духовим проводом наш народ піде в останній бій, що закінчиться нашою перемогою.

А тоді, як по всій Україні замають синьо-жовті прапори, коли в блиску і славі знов засяє золотий Тризуб, тоді ми гідно спом'янемо наших великих Героїв.

Для цього світлого моменту працюймо повсякчас. До цього світлого моменту будьмо готові ми всі, розкидані по всьому світу.

Затяжна боротьба з московським окупантом, яку ведуть наші брати на рідній землі, віддаючи свою кров і своє життя, зобов'язує нас тут до посиленої праці й жертвенности, до активности і політичної акції серед вільного світу для допомоги українській визвольній боротьбі.

Ми повинні й ми можемо тут багато зробити для України.

Це добре розуміє Москва і тому атакує нас різними способами. Підступно, хитро й ехидно. А де це не помагає — то насильством і вбивством. В цьому їй допомагають московські вислужники і запродавці, місцеві і прислані. А все це лише підтверджує страх Москви перед силою — українського народу на рідній землі і нашою тут, у вільному світі.

Збільшімо наші зусилля! Ще більше розгорнімо нашу працю!

Будьмо готові разом з цілим українським народом переможно завершити шлях і дійти до нашої великої Мети, що їй на ім'я — **ВІЛЬНА, САМОСТІЙНА, СОБОРНА УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА!**

Я — у Льва - городі

В такому часі і до такого Львова прибув тоді й я у вересні 1933 року. І хоча я в тому часі вже був заавансованим членом ОУН, і був активістом-передовиком у суспільно-громадській праці в Коломиї й околиці, був членом Окружної Екзекутиви ОУН на повіті Коломия, Городенка, Косів і Снятин з Повітовими Екзекутивами то все таки все це було на мірку однієї з багатьох провінцій.

А тепер я прибув до Львова, до центру всього українського національного життя, в тому й нашого — націоналістичного. Тут у глибокому підпіллі діяла КЕ ОУН, що давала інструкції й накази всьому Краєві (ЗУЗ), чії накази і бойовики, як пізніше стало відомим, діяли й у столиці польської держави — у Варшаві, а не лише у Львові і в Західній Україні.

Тут в центрі — у Львові голосно виявлялося українське студентство, серед якого з наказу КЕ ОУН діяли його передовики — активісти, деякі члени КЕ, відряджені для цієї наявної діяльности серед студентства, як нпр. студент Володимир Янів, ідеологічний референт КЕ, дуже здібний провідник-діяч і знаменитий оратор, що поривав своїми промовами студентів, Ярослав Старух, Дмитро Штикало, Ростислав Волошин, Осип Тюшка, Омелян Логущ, Михайло Палідович, Мирослав Прокоп, Василь Рудко і ін.

Українське студентство відогравало тоді передову важливу роллю не лише у Львові, але також у всіх містах Польщі, де були університети (Краків, Познань, Варшава, Люблін і Вильно) і серед усієї української молоді на ЗУЗ, завдяки тому, що

КЕ ОУН післала на той відтинок відповідних для цієї праці членів-студентів. Центром студентства і його діяльності в тому часі був згаданий Український Академічний Дім у Львові. Був цей Дім і осідком КЕ та її дії, про це говорили, таким вважала його теж і польська поліція, на нього йшли нераз розбишацькі поліційні напади, а також і польських студентів, але про КЕ знали лише втаємничені, згідно з точкою „Декалогу”: „про справу не говори з ким можна, лише з ким треба”.

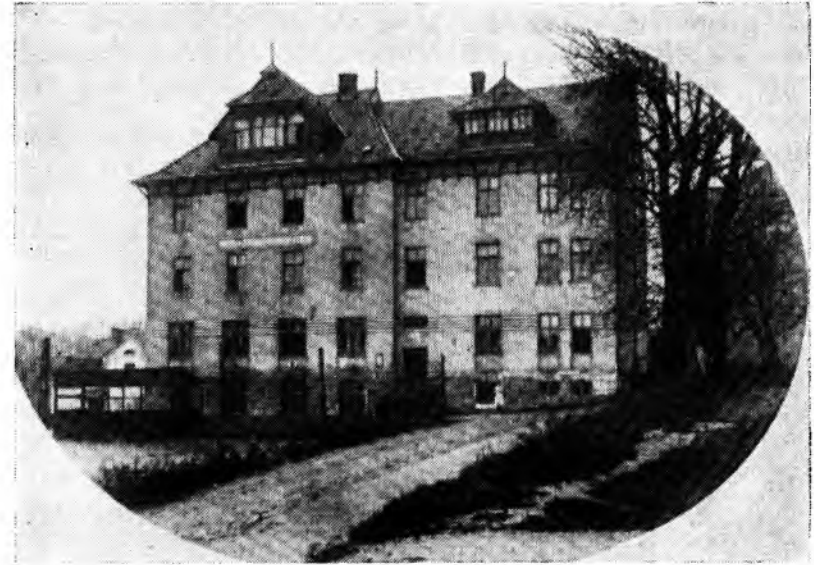
В тих часах ця засада (як також і інші) була точно дотримувана, бо ж грозила довгорічна тюрма і смерть. І ОУН не могла б була боротися з ворогом, якщо б її члени не дотримувалися її законів, приписів, наказів і конспірації. Все це треба мати на увазі, коли мова про тодішній наш Львів і тодішні часи.

Отже прибув я до Львова. І Львів зробив на мене колосальне враження; наш націоналістичний і взагалі український національний Львів. Це перше враження домінувало цілий час мого побуту у Львові, і домінує й тепер. І хоча від того часу (1933 рік) я пройшов довгі, складні і тяжкі життєві дороги, на українській і не-українській землі, не раз ясні й світлі, а нераз темні і сумні, з найтяжчими переживаннями у німецьких тюрмах і концтаборах, із „славним” КЦ-том Авшвіц, де згинуло 5 мільйонів в'язнів, і Ебензее, де я дослівно вже вмирав, — то наш Львів залишився ясною і провідною зорею на все мое життя. І якщо б це було можливим, то я готов ще раз пройти мою життєву дорогу, щоб ще раз повернутися до Львова.

Коли я приїхав до Львова і замешкав в Українському Академічному Домі, то я відразу попав у кипучий вир студентського життя. Тут, окрім того що мешкали студенти, приміщувалися всі студентські товариства й організації, за винятком студентів інженерських факультетів, що студіювали на Політехніці при вул. Льва Сапіга і були згуртовані в товаристві „Основа”, що приміщувалося в Свято-Юрських забудованнях.

Я почав студіювати, як уже згадав, у Торговельній Академії, студенти якої гуртувалися в студентському товаристві „Торговельник”, і вписався до цього товариства, яке теж приміщувалося в Академічному Домі. Головою того товариства обрано було тоді, осінню 1933 року, М. Гаврилишина, що пізні-

ше, в роках великого ісходу з рідної землі в 1940-их роках, поселився в Аргентині, а звідти переїхав до Канади і згинув, у відносно ще молодому віці, в автомобільній катастрофі біля Торонта (де жив з родиною) в 1950-их роках. Мене вибрали тоді членом Управи „Торговельника”.

Академічний Дім у Львові
(Із Збірника Львів — Б. Романенчука)

До цього студентського товариства належали, не лише студенти Торговельної Академії, але також однорічних торговельно-кооперативних курсів, які влаштовували в тих часах українські кооперативні надбудови для гімназійних абсолювентів. Таких курсантів було завжди багато, бо розрахунком було — в короткому часі (лише один рік) дати українській кооперації, яка тоді росла і розвивалася, потрібних кваліфікованих працівників, а й українські молоді інтелігенти йшли на ці курси з цих самих причин — короткі студії і скоро праця серед свого народу.

А коли мене — нового й незнаного ще на студентському форумі, обрали ще того самого року до управи загально-студентського товариства „Кружок Рідної Школи ім. Петра Могили”, то я відразу відчув, що тут діє рука ОУН, також і в таких справах, де і на яких постах має працювати студент-член ОУН в студентському житті. По організаційній лінії призначено мене до одного з багатьох студентських звен ОУН.

Серед студентського життя

Отак почався мій побут у Львові. Осінню 1933 року почав я студіювати і відразу став активним в організаційному, студентському і громадському житті. В організаційному звені я проходив, разом з іншими студентами-членами цього звена, ідеологічний і політичний вишкіл на найвищому рівні, — організаційний, суспільно-громадський, конспіративний, військовий та інші потрібні вишколи.

А практичні вишколи — це була активна участь у різних акціях, як ось нпр. розкидання чи наліплювання летючок і розповсюдження літератури ОУН, інвігіляція потрібних об'єктів — будинків або осіб — поляків, які тяжко провинилися перед українським народом і були присуджені на знищення (як пізніше ставало нам і всім відомим), практичне теренознавство, що виглядало ніби то прогулянка, та ін.

Відносно суспільно-громадського практичного вишколу, то ним було, в першу чергу, студентське життя, а далі в терені, тобто поїздки на села, на загальні збори громадських товариств, або з доповідями. Мій старший товариш з коломийської гімназії Микола Атаманюк, дуже добрий бесідник, студентський і громадський діяч (замордований большевиками в червні 1941 року в тюрмі у Львові), з яким я пізніше (1937 р.) мешкав при вул. Кордецького ч. 5, запровадив мене до головної канцелярії Т-ва „Рідна Школа” і представив директорові М. Ластовецькому (його замордували, мабуть у 1943 році, поляки). З того часу почалися мої поїздки по селах Львівського повіту до місцевих Кружків „Рідної Школи”, в чому я вже мав досвід з поїздок на села Коломийського повіту.

Так я відразу „пірнув з головою” в студентське і громадське життя, що „полонило” мене повністю так, що на мої торговельні студії залишилось мені небагато часу. І я не прикладав до цих студій ані потрібної уваги, ані вони мені не відповідали, незалежно від початкової постанови, що це були короткотривалі студії і після їх закінчення була добра нагода йти в кооперацію, йти в народ.

Серед народу я вже й так працював, ще заки я поїхав до Львова, і працював і тепер, а торговельні студії пішли на дальший плян, бо я був ще відносно молодий і ще міг переключитися й на інші студії. Тепер я був зайнятий працею в ОУН, серед студентства і української громади.

Працювало тоді в Академічному Домі студентське товариство наукових викладів ім. Петра Могили, де відбувалися виклади і доповіді заавансованих студентів і запрошених доповідачів на різні (головно націоналістичні) ідеологічні, програмові, політичні й ін. теми.

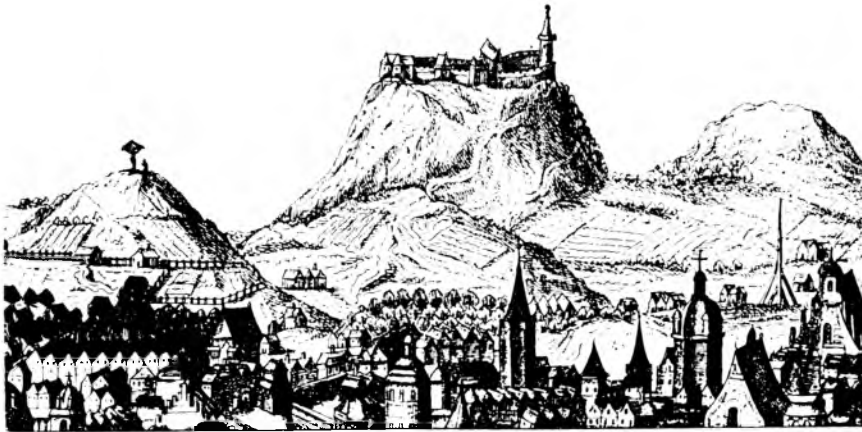
Пам'ятаю, що одного року головою цього Т-ва був Роман Паладійчук (тепер у Торонті) і пам'ятаю з тих часів симпатичну його сестру Орисию, що пізніше вийшла заміж за Івана Вітушинського (пропав у час війни), а тепер замужня Кривинюк і також живе в Торонті. На сходинах цього товариства приходило багато студентів, також студентів-дівчат, з яких згадую Марію Головку, Надію Соколовську, Ольгу Галушку, Дору Дмоховську, Віру Свенціцьку, Катрю Зарицьку, Дарку Гранківську і ін.

Форум Т-ва був полем не раз запальних, а не раз дуже спокійних, але як же дошкульних для „противника” словесних двобоїв поміж доповідачем і дискутантами, що намагалися переконливими аргументами подолати один одного. І не раз не один доповідач виходив з цього двобою „збитим на квасне яблуко” на втіху всієї аудиторії. До таких дискутантів, що „збивали з пантелику” неfortunного доповідача, належали вже тут згадані: Янів, Старух, Ростислав Волошин, Штикало і ін. А коли попався доповідачем такий, що висловлював противні націоналізмові і націоналістам погляди, то не міг він „позбиратися до купи” під безперервними словесними ударами націоналістів „фехтантів”-дискутантів на втіху всіх слухачів. Це була дуже добра і потрібна практична школа для „новоприбулих” тоді до Львова. Такі, як я і інші, багато там навчилися і самі теж заправлялися, що пригодилося нам пізніше, а й тепер, у нашому громадському житті.

На прохання мого гімназійного товариша О. Чубатого, який почав у 1933 році студіювати теологію, що приміщувалася при вул. Коперника ч. 36 („Коперника 36, там гешіхта кашу їсть”), тому що було тоді забагато студентів, він не міг дістати місця в приміщенні теологів і мусів мешкати приватно, — я погодився мешкати разом з ним, щоб спільно платити одну кімнату (коштувала 50 злотих місячно, а не мала навіть окремого входу й треба було йти через кухню і кімнату господарів). Пізніше ми знайшли кімнату за 30 злотих при вул. Зелений, але тоді вже мого товариша прийняли до приміщення теологів, а я повернувся до Академічного Дому.

Я вже згадав був, що мої фінансові засоби становили тоді 40 злотих місячно, які я одержував від свого батька. Це було, очевидно, замало і треба було жити більш чим ошадно, але це не змінило моєї настанови перебувати у вимріяному нашому Львові.

У всіх містах Галичини, а тим більше в її неформальній тоді столиці — у Львові — населення в подавляючій більшості було польське і жидівське. І коли в менших містах, де й циферне відношення українців до поляків і жидів не було аж таке незначне, а як що до того додати, що й жиди в тих містах говорили по українськи і постійно приїжджали сюди (зокрема на ярмарки) українські селяни, то польськості аж так дуже й не відчувался. Інакше було в найбільшому місті — у Львові, в некористь українців, яких і процентово було багато менше, а й польська навала була більша і сильніша під кожним оглядом, як на головне провідне місто серед українського моря на селах.

Львів: Високий Замок
(Із Збірника Львів — Б. Романенчука)

Але хоча в самому Львові „заливало” нас польське море, що помічалось на кожному кроці, включно з виключно польськими назвами вулиць (були лише дві чи три невеличкі вулиці з українськими назвами: І. Котляревського, М. Лисенка і мабуть М. Шашкевича), з багатьма костьолами, з великими державними урядовими будинками, нпр. воєвідські забудовання, ратуш, університет, Великий театр і ін., з пам'ятниками польським видатним людям як нпр. найбільший пам'ятник Адамові Міцкевичеві на репрезентативній Марійській площі, і ба-

гатьма іншими наочними показниками польськості, — то ми цього всього „не помічали”.

Для мене, та й взагалі для всіх українців — Львів це був прадавній український город, який збудував ще в 1256 році український король Данило на честь свого сина Льва. Всі ми знали, що Львів — це українське княже столичне місто, що відо-гравало передову роллю в минулих віках і недавно під час I-их Визвольних змагань 1918-1920 рр.

Богдан Хмельницький

Під Львовом стояв гетьман України із своїми непереможними полками — Богдан Хмельницький 1649 року, не взявши його з якихось, нам незрозумілих, причин. Ми знали і відчували що Львів є всеукраїнським центром і тепер, за наших часів, дарма що хвиливо (так — хвиливо) перебував під польською окупацією.

Над Львовом височів на горі собор св. Юра з князем української церкви митр. Андреем Шептицьким, а ще вище Високий Замок, свідок української величі і слави. У Львові і за наших часів було ще багато пам'яток історії і українського славного минулого і ми почувалися його природними активними переємниками, дарма що крүгом чуже, вороже море.

Ми — українська молодь — відчували це найсильніше, в нас любов до України горіла найясніше і бажання визволити

Україну домінувало над всім нашим життям — „Батьківщині будь вірний до загибуні, нам Україна вища понад все... І так ми діяли, тому й для того була покликана ОУН.

Львів: Собор св. Юра

Не повторні славні роки 1933 і 1934

Я студіював, тобто ходив на виклади, здавав якісь іспити і т. д., але фактично я повністю пірнув у студентське й разом з цим в організаційне життя, яке було тоді дуже активним, різностороннім і цікавим, багатим, кипучим. Відбувалися сходи, віча, акції, вишколи, в яких я завжди брав участь.

Саме тоді (осінню 1933 року) вийшов на волю, відсидівши в польських в'язницях свій вирок, студент Богдан Кравців і з'явився у Львові в Академічному Домі, де кожний з нас вважав його нашим героєм і прагнув бодай доторкнутися до нього. Незабаром вийшла друком його збірка майстерних тюремних поезій п. н. „Сонети і строфи”, в яких всі зачитувалися, а деякі виучували напам'ять: „...і нині нам як звірям кліті і хід розмірянний у-лад, чотири кроки ,все чотири, туди й назад, туди й

назад...” або „... як зрадить волю друг і брат, я знаю, буду банувати за днями, що в залізах ґрат, за ночами суворих келій, налитих померками вщерт, де йшли юнацькі роки друзям, де з усміхом стрівали смерть...”.

Ці вірші промовляли до нас, що стояли в боротьбі, особливою мовою, прямо вгризались в наші молоді душі. Говорив чей же герой, що жертвував собою, що пройшов найтвердшу життєву пробу і витримав, не заломився, і відразу після виходу з тюрми знов став до активного життя і дії. І якою переконливою, мистецькою мовою — прецизно викарбованими віршами заговорив, такими, що промовляли до всіх українців, а

Василь Білас

Дмитро Данилишин

нас вони прямо полонювали. Більше цього — Кравців передовий член ОУН, революціонер і надзвичайний поет, він один з нас, що вийшов з наших націоналістичних студентських рядів, пройшов тяжку дорогу, і ось — він знов серед нас, готовий іти з нами далі, немов нічого й не сталося.

А це означало, що й ми можемо бути такими й особливо ставило виразно й в практиці точку Декалогу: „ані прозьби, ані грозьби, ані тортури, ані смерть не приневольять тебе зрадити тайни”, очевидно ОУН, друзів, боротьби. Пізніше таких прикладів ОУН дала багато, також і перед тим: Дмитро Данилишин і Василь Білас, що згинули на польській шибениці у

Львові 23-го грудня 1932 року, а далі тисячі-тисячі у визвольній боротьбі в час Другої світової війни й після неї, і тепер.

Повертаючись до студентського життя, треба підкреслити, що це були буйні, славні 30-ті роки, коли ми, тодішнє молоде покоління, клали основи нової доби української історії, в тому передову роль відігравали ми — члени ОУН — студенти в самому центрі, у Львові.

Отже студентське життя кипіло: акції, віча, сходини, видання — місячник „Студентський Шлях”, тижневик „Клич Нації”, що їх редагували студенти, підпільні видання КЕ ОУН — „Бюлетень”, „Юнак” і ін., теж закордонні — „Сурма”, „Розбудова Нації” і ін.

Пригадую собі многолюдні віча в харчівні Академічного Дому, управителем цієї харчівні був тоді св. п. Осип Тюшка, — помер в Австрії 2-го вересня 1983 р., темою яких були різні актуальні політичні проблеми і справи, такі, що за них треба було б відповідати перед судовими польськими чинниками. Щоб цього уникнути, оголошувалося віче на якусь релігійну або культурну тему, а як уже зійшлися студенти і віче було відкрито, тоді хтось з приявних (очевидно, задалегідь до цього визначений студентським керівником ОУН) ставив внесок, що є тепер інші важливіші теми і пропонував, щоб це віче присвятило увагу цій справі.

До цієї теми були вже наперед призначені промовці, всі приймали пропозицію і віче йшло на актуальну політичну тему. І заки польська поліція, що мала під своєю пильною обсервацією Академічний Дім, дізналася про віче, воно вже відбулось. Це ілюстрація того, як ми працювали серед найширшого студентського загалу. Якщо йшлося про іншу діяльність студентського сектора ОУН, то, очевидно, вся його праця (як і всієї ОУН), була глибоко законспірована, хоча багато з цього відбувалося якраз у тому ж Академічному Домі.

З цього відтинка діяльності пригадую організаційне доручення — перебрати, від неznаної мені особи, на підході до Цитаделі, якусь річ і передати її неznаній мені, але точно описаній особі в Академічному Домі, що я й виконав. Як я встановив, цією особою був Степан Бандера. Він студіював тоді агрономію у Львівській Політехніці, був дуже рухливий і товариський, любив і вмів жартувати і тому багато студентів його знали, знав і я. Але, що він у тому часі був на найвищому пості

ОУН на ЗУЗ, що був провідником КЕ ОУН, того не знав ніхто крім найближчих членів КЕ ОУН, не знав тоді теж і я.

Це були, як я вже тут не раз згадував, зовсім інші часи, не повторні часи, яких з нічим тепер не можна навіть старатися порівнювати.

На цей час, а вже й раніше, припадає на студентському відтинку, а далі серед всіх українців, актуальність річниці події з 29-го січня 1918 року, а саме бій українських студентів з наступаючими на Україну, конкретно — на Київ московськими полчищами Муравйова під Крутами.

Володимир Янів

КЕ ОУН видвинула цю подію — бій українських студентів, що загородили Москві, одвічному ворогові України, дорогу до столиці України — Києва, і згинули всі в не рівному бою — наступали 6,000 москвинів, а проти них станули 300: „і впади всі, героїв триста”, на п’єдесталь найвищого героїзму. За цю справу взявся тоді ідеологічний референт КЕ ОУН Володимир Янів, і в дуже короткому часі бій під Крутами відзначували не лише українські студенти у Львові, але вся українська молодь і спільнота на ЗУЗ. В. Янів написав на цю тему історичну розвідку і також дуже патріотичний вірш — апотеозу бою під Крутами п. н. „Зоріла золота заграда”, в якому м. ін. є такі слова: „... на зустріч шість тисяч нащадків Андрія (Боголюбського), од жаху застигли лани біля Крут, бо триста, лиш триста, хоч світить їм мрія, застигли у лаві бойовій і ждуть...” Про бій під Крутами писали й інші студенти і поети, нпр. Олекса Стефанович, в якого є м. ін. такі слова: „... сніже, та ж в нього нема голови, нащо ж йому підголов’я?, як захлиналися співами ви, так захлинулися кров’ю...”

Бій під Крутами був піднесений в Галичині на вершок патріотизму і героїзму, його порівнювали до бою 300 спартан-

ців під Тернопілями з наступаючою навалою персів у старовинній історії, а навіть ставили вище, бо там згинули 300 вишколених вояків, а під Крутами згинули 300 молодих українських студентів, що не один з них перший раз в житті тримав у руках кріса.

Пригадую, як на одній Академії в честь поляглих під Крутами промовляв Богдан Кравців, а на одній я в Коломиї, в найбільшій, виповненій по береги, міській залі. Також пам'ятаю пориваючі крутянські промови Яніва й інших у Львові. Подаю тут Крути як промовисту ілюстрацію тих часів і того, як українські націоналісти вміли захоплювати загальне українського студентства і зокрема найширші круги молоді, а й всього народу національними ідеалами, прикладами найвищого героїзму, а в слід за цим розорювали ґрунт для тодішньої боротьби, патріотизму і героїзму.

Стріли в обороні мільйонів

В такій ось, насиченій національними почуваннями ситуації, несподівано для всіх впав стріл у Львові. Хто стріляв? — бойовик ОУН Микола Лемик застрілив 22-го жовтня 1933 року, в советському консульстві при вул. Набеляка високого московського чиновника, як показалося пізніше — висланика-контролера з Москви Маїлова. І це сталося, як кажеється, в білий день на советській території (консульстві й амбасаді одних держав мають в інших державах начебто власні території, на яких стоять також їхні власні будинки, і до них не мають доступу жодні чинники тієї держави, в яких вони приміщуються).

До такого то советського будинку підступом дістався Лемик — сказав при входовій брамі, що хоче говорити з консулем у справі свого „виїзду в Україну” на студії (ще в часі т. зв. „українізації”, але й пізніше, виїжджали деякі в Україну, і слід по них пропадав). От, і заговорив — на питання, чи має він які листи від родини в Україні, Лемик витягнув з нагрудної кишені револьвер і вистрілив у „застиглі від жаху” очі ворога зі словами: „оце тобі, московський окупанте, від ОУН — за смерть мільйонів українців, що гинуть в Україні від спрепарованого Москвою голоду”. Маїлов згинув від цього одного стрілу.

А Лемик мав наказ ОУН — після виконання атентату, не стріляючи нікого більше, вийти на вулицю і датися в руки

польської поліції. Був плян, щоб на судовім процесі представити справу голоду в Україні перед усім світом. І так сталося, а Лемик дістав вирок досмертної тюрми. Треба ще додати, що Лемик підстрілив ще одного большевика, який пробував загородити йому дорогу до брами (а міг постріляти всіх, і всіх їх він поставив під стіни з руками вгору), що брами він не зміг відчинити і що польська поліція дісталася до советського консульству через дах із сусідньої кам'яниці і арештувала Лемика.

Микола Лемик

Плян КЕ ОУН був виконаний повністю. Впав стріл в обороні мільйонів, стріл був спрямований, як кара, в представника московського окупанта. Відбувся судовий процес, на якому в обороні Лемика виступали найкращі українські адвокати, — процес дав великий світовий розголос, що відбився гомоном також і в Україні. (У фільмі про голод в Україні п. н. „Жнива розпачу” (?) чомусь не впроваджено цього великого моменту — стрілу Лемика, хоча ми звертали продуцентам на це увагу).

Микола Лемик був пізніше — в 1941 році провідником Центральної Похідної Групи ОУН, згинув з німецьких рук.

Постріл Лемика в обороні мільйонів у 1933 році мав величезний вплив на весь український народ, а зокрема на українську молодь. Зріс авторитет ОУН, а слава про її героїв, що стали народними героями, рознеслася широко. Поляки ніколи не довідалися, хто дав наказ Лемикові застрілити високопоставленого московського чиновника у Львові (Лемик мав застрілити московського консуля, а застрілив висланика Мос-

кви, що контролював консулів, отже його стріл сягнув далеко вище).

Стріл Лемика впав у жовтні 1933 року у Львові, в столиці Західної України, але ніхто не сподівався, що ОУН могла сягнути багато вище. В 1934 році, 15 червня, впав другий стріл ОУН в обороні мільйонів. Бойовик ОУН Григорій Мацейко виконав атентат на міністра внутрішніх справ — Броніслава Перацко в столиці Польщі — у Варшаві. Це була кара за т. зв. „пацифікацію”, за насильну польонізацію Західної України. Цим разом атентатник не мав датися в руки польської поліції. І він не дався. З Варшави через Люблін — Львів — Карпати Мацейко перебрався за границю Польщі і дістався до Аргентини. Тут він і помер в 1966 році. Там і похований на цвинтарі біля Буенос Айресу, спершу в могилі, а пізніше, заходами Світового Українського Визвольного Фронту і місцевих ОУВФ збудовано йому на цьому ж цвинтарі пам'ятник-гробницю, де він спочиває тепер.

Григорій Мацейко

У 1971 році, коли то в грудні українська громада відкривала пам'ятник Тарасові Шевченкові в Буенос Айресі, де і я промовляв від імені ОУН і СУВФ, місцеві організації Українського Визвольного Фронту відбули прощу на могилу сл. п. Григорія Мацейка, панахиду відправив о. парох Гарасимчук у сослуженні о. М. Харини з Торонта, я виголосив відповідно промову.

Стріл Мацейка дістав ще більший розголос, як стріл Лемика у Львові, бо ж стріляв бойовик ОУН не в Галичині, а в самому серці Польщі — в її столиці, у Варшаві, і застрілив польського міністра, а сам зник, мов крізь землю провалився. Слава і авторитет ОУН зросли ще більше, великий розголос пішов по всьому світі.

І знов польська поліція станула перед загадкою. Лемик мав датися в її руки, такий був плян КЕ ОУН, але не мав сказати, хто дав йому наказ застрелити московського большевика у Львові, в його власній охоронюваній норі. І не сказав. А Мацейко мав наказ застрелити польського міністра в столиці Польщі — у Варшаві, де повинна б була бути найбільша охорона і оборона, та ще коли йшлося про міністра, і не датися в руки польської поліції. І він не дався. І тут, і як то кажеться — в білий день — стріл, впав міністер, а атентатник зник.

Очевидно, весь польський поліцейний апарат був тоді поставлений на ноги, і не лише в самій Варшаві, але в усій Польщі, почалася загальна погоня, також і польського населення. Та все це не дало жодних вислідів — атентатник пропав. Як виявилось пізніше, погоня ще тривала, а Мацейка вже перепроводили члени ОУН через Карпати за границю, нікого з них не арештували і, видавалося, що вся ця справа зайшла „в сліпий кут”.

Але „допоміг” тут т. зв. „Архів Сеника”. Не зупиняюся докладно на цьому, бо справа цього „архіву” загально відома, написали про неї ті, що знали, представлена теж в „акті оскарження” Степана Бандери і товаришів у Варшавському судовому процесі. Тут треба лише сказати, що цей „Архів Сеника” попався в руки чеської поліції, яка його копії передала польській поліції.

І як наслідок цього — у Варшаві, від 18-го листопада 1935 до 13-го січня 1936 року, на лаві оскаржених за атентат на міністра Перацко засіли 12 провідних членів ОУН, у тому члени КЕ ОУН із провідником КЕ ОУН Степаном Бандерою на чолі.

Оскаржені: Степан Бандера, Микола Лебець, Дарія Гнатківська, Ярослав Карпинець, Іван Малюца, Яків Чорний, Євген Качмарський, Роман Мигаль, Микола Климишин, Богдан Підгайний, Катерина Зарицька і Ярослав Рак. Оборонці: д-р Володимир Горбовий, д-р Ярослав Шлапак, д-р Лев Ганкевич і д-р Олександр Павенцький.

Не ставлю собі завданням зупинятися на цьому великому, світово відомому Варшавському судовому процесі. Про це добре відомо з писань інших, як теж з перекладу судових оригінальних актів. Підкреслю лише, що цей процес не був би можливим, якщо б не „Архів Сеника”; ніхто з підсудних, як теж оборона, не знали що цей „архів” має польська прокуратура, через це якраз прийшло заламання деяких підсудних на процесі.

Микола Лебедь

Вислід Варшавського процесу був: три карі смерти — Степан Бандера, Микола Лебедь, Ярослав Карпинець (замінено на досмертну тюрму), два: досмертна тюрма — Микола Климишин, Богдан Підгайний, інші підсудні отримали вироки довічної тюрми. Треба також наголосити, що Степан Бандера виявив себе на тому процесі революційним провідником і державним мужем найвищого рівня. Таким визнала його і дуже високо оцінила (як теж деяких підсудних) навіть ворожа — польська преса Варшави.

Після арештування Степана Бандери в 1941 році — Микола Лебедь був провідником ОУН до 1943 року.

У слід за Варшавським — відбувся в травні-липні 1936 році великий Львівський процес ОУН. На лаві оскаржених сидів як головний обвинувачений — Провідник КЕ ОУН Степан Бандера і також ще чотири з Варшавського процесу — Іван Ма-

люца, Роман Мигаль, Євген Качмарський і Катерина Зарицька, — разом на Львівському процесі було 23-ох підсудних. На обидвох процесах славні двобої з польською прокуратурою зводили найкращі українські адвокати, цвіт української правничої полестри — це був двобій, перед усім світом, України з Польщею — окупантом за безстрашних революційних провідників-бойовиків ОУН.

Катерина Зарицька (заміжня — Сорока) засуджена за ОУН польськими судами (Варшавським і Львівським, 1935 і 1936 рр.) на 13 років тюрми, витримала 25 років московської каторги — народилася в Коломиї (померла 29 серпня 1986 року).

Катерина Зарицька

Отак стрілами в обороні мільйонів українців — ОУН дійшла в 1933 і 1934 роках до свого апогею. І не лише вся українська студентська і взагалі вся молодь, але і весь український народ пішли за ОУН, прийняли ОУН як свій авангард у боротьбі за визволення України з-під ворожих окупантів.

Після тяжкого удару

Засудами у Варшавському і Львівському процесах КЕ ОУН була розбита. Потрібно було якогось часу, щоб знов піднятися після тяжкого ворожого удару. Треба було відбудувати в пер-

шу чергу КЕ, бо сітка ОУН на ЗУЗ залишилася майже незаторкненою, хоча дуже відчувала брак найвищого проводу.

КЕ відбудовувалася поволі і з різними перебоями, але другого Бандери вже не було, а й дія нової КЕ та й всієї ОУН на ЗУЗ вже не піднялася до попереднього рівня й сили. Часами бувало й так, що деякі провідники КЕ (Лев Ребет) пробували звести ОУН з революційного шляху, в наслідок чого творилися окремі групи (група „Зов” — Михайло Копач, Марія Ковалюк, Юліян Дмитерко), деякі провідні члени, не згідні з новою лінією політики тодішніх провідників КЕ, пішли в глибоке власне підпілля (Роман Шухевич), та й сітка ОУН на ЗУЗ була „збаламучена”, головню в таких місцях, де якимсь чином знали, або якось довідалися більше про ситуацію, як інші. Все таки збудована на військовий лад, у строгій підпільній дисципліні вищого ОУН діяла даліше і виконувала доручення КЕ, хоча й не всі були згідні з такою лінією політики і дії.

В короткому часі після арештів 1934 року — ПУН призначив провідником КЕ ОУН Осипа Мащака, а після його арешту справою формування нової КЕ займався Микола Кос, — наміченими до складу КЕ були: Ярослав Старух, Михайло Коржан, Василь Ривак, Юліян Боднарук, Софія Мойсейович, Богдан Мартинюк і ін. Врешті на пост провідника КЕ ОУН на ЗУЗ був призначений Лев Ребет, склад КЕ був такий: Микола Бігун, Микола Кос, Ярослав Старух, Михайло Коржан, Олекса Гасин, Василь Ривак, Богдан Мартинюк, Дарія Цісик, Юліян Боднарук, Софія Мойсейович, Василь Турковський, Осип Тюшка, Ярослав Гайвас, Дмитро Мирон, Мирослав Тураш. Отже, як бачимо, до складу КЕ ввійшли всі намічені М. Косом і деякі інші, але під проводом Л. Ребета. М. Кос був призначений ПУНом (пізніше, в 1935 році) провідником КЕ ОУН на ПЗУЗ (північно-західні українські землі), в склад цієї КЕ входили: Я. Старух, Яків Бусел, Ігор Шубський, Ростислав Волошин, Степан Пшеничний (волиняки).

Під тиском членів КЕ ОУН на ЗУЗ — Лев Ребет зрезигнував з посту провідника, а на його місце призначено Мирослава Тураша, в склад КЕ якого ввійшов і я (про що — в дальших розділах).

Десь у тому часі провідник студентського звена, до якого я належав, за якусь провину був усунений, а мене покликано на його місце. Легальне студентське життя плило даліше своїм руслом. Що-правда нестало деяких провідних студентських

діячів, тих небагатьох, що їх КЕ ОУН відрядила була на цей відтинок, але інші не були заторкнені Варшавським ані Львівським процесами, не були арештовані, а якщо деякі й були, то не були засуджені, отже студентське життя у Львові (і в інших містах, де були університети й українські студенти) йшло даліше, тим більше, що до нього кожного року вливалися все нові студенти, серед них і провідні, і не лише з Галичини, але також з Волині, як нпр. пізніше широко відомий командир УПА Ростислав Волошин, Яків Бусел (Київський) з братом

Ростислав Волошин

Олексою, Андрій Марченко, Іван Балацький, Валентина Дзівак з братом Миколою, Павло Шевчук, Павло Шадурський, Олександр Г. і ін.

Марченкові належать слова широковідомої (пізніше) повстанської пісні:

„Чуєш сурми грають, юнаків скликають,
у ряди збирають — буде бій звіщають, гей!
націоналісти, раз два, молоді орлята,
хлопці, хлопці, соколята!

Не спляймо роду нашого народу,
підєм в огонь й воду за нашу свободу, гей!
націоналісти...

За нашу державу, за щастя і славу
знищимо криваво Москву і Варшаву, гей!
націоналісти...”

Якраз прийшов тоді, в 1934 році, час студентських ваканцій (друга половина червня до половини вересня), ми всі розїхалися до своїх міст, і Львів неначе спорожнів і притих, бо покинула його найбільш активна і рухлива частина української спільноти. Для ілюстрації подам, що Львів у тому часі нараховував 320.300 мешканців, у тому поляків 160.200 (50.9%), жидів 102.200 (31.9%), українців 50.900 (15%) та інших 3.800 (1.2%).

Осіною 1939 року в наслідок втечі перед німцями поляків і жидів та наїзду зі сходу советів, населення Львова зросло до 1,200.000.

Для порівняння варто сказати, що в самому лише Торонті нараховується ок. 80.000 українців (на два і чверть мільйона всього населення). А відносно невелике і майже невідоме місто на західних окраїнах великого Торонта — Міссісага нараховує 320.500 мешканців. Не знаємо скільки в тому українців, але знаємо і подивляємо там величезну українську церкву, може й найбільшу з усіх 15 церков у Торонті, і знаємо, що в Міссісага діє українська школа, працюють українські національні організації, в тому відділ ЛВУ. Очевидно, порівняння до Львова — тут немає жодного.

Понад Прутом моя Коломия

На ваканції я виїхав до моєї Коломиї, де проживала вся моя родина. Тут на мене вже ждали — по організаційній лінії я знов зайняв своє місце в Окружній Екзекутиві ОУН, в Студентській Секції, — це була (як я вже попередньо згадував) місцева клітина в структурі загального студентського життя,

що завершувалося в Крайовій надбудові СУСОП, в Коломиї це була читальня „Просвіти” ім. Гр. Сковороди), я виголошував доповіді на політичні теми для студентів і не-студентів. (з доповідями виступали і інші студенти). Саме до цих часів належить моя доповідь „Критика власних фраз”, що була відповіддю на протинаціоналістичну брошуру Пушкаря п. н. „Критика фраз” (націоналістичних), що була критикою саме його власних (Пушкаревих) фраз. Про це написав я ширше в попередніх розділах.

У суспільно-громадському секторі я продовжував поїздки по селах з відповідними доповідями і на загальні збори читальень „Просвіти”, кружків „Рідної Школи”, „Сільського Господаря” і ін.

Згадана читальня „Просвіти” ім. Гр. Сковороди була також клітиною в крайовій структурі Матірнього Т-ва „Просвіта” з осідком (як і всі громадські центральні) у Львові і з філіями по всіх більших (повітових) містах Галичини. В цій читальні гуртувалася не лише студентська, але теж і не студентська молодь, переважно абсолювенти гімназій та взагалі молода українська коломийська інтелігенція.

Другим товариством, в якому гуртувалися майже ті самі молоді люди, з додатком і наголосом таких, що займалися лише фізичною культурою і спортом — було Спортове Т-во „Сокіл” (з централею, як і всі, у Львові), головою якого був багато років д-р В. Ганківський.

Після виходу з рідної землі — д-р Ганківський помер у 1945 році в Австрії, а його дружина-вдова Ганна, що поселилася в 1949 році з двома малими дітьми, Аскольдом і Оксаною, в Торонті — померла тут в 1984 році. Була донькою відомої провідної діячки українського жіноцтва в Галичині і в світі, сенаторки (за польських часів) Олени Кисілевської, що померла в Оттаві в 1956 році.

Отак то проходило наше життя, — як у попередніх роках мого постійного життя в Коломиї, так і тепер, — проходило на самоосвідомлюванні, на праці для і серед рідного народу, на фізичній, спортивній заправі, немов би передчуваючи, що все це пригодиться нам у вже не далекій збройній боротьбі. Ми влаштували прогульки в наші прекрасні Карпати, гей би наперед вимірювали оті гірські стежки і шляхи, якими кілька років пізніше багато з нас пішло в бої славетної УПА з німецькими і московськими окупантами нашої землі і нашого нескореного народу.

Все це пригадую і бачу ніби на фільмовій стрічці сьогодні, пишучи ці рядки про давнє й ніби зовсім недавнє славнє минуле моєї генерації, що в свій час поставила на карту все: свою молодість, кров і життя...

Знов у Львові

У вересні 1934 року я знов був у Львові, в осередку моїх молодечих мрій, праці і боротьби. Знов закипіло студентське життя в Академічному Домі і скрізь прибулою активною хвилею. Всі студентські товариства відновлювали свою, перервану вакаціями, діяльність, відбували свої загальні збори, вибирали нових членів до управ, втягали до праці нових товаришів, що тільки що, перший раз прибули до Львова.

Тепер, я вже очевидно, не був новиком, уже мав своє місце і знав, що, де і як робити. В Торговельній Академії не повезло мені з іспитами, які я відложив був на повакаційний час, чому я й не дуже дивувався, бо ж цими студіями я майже не займався, „поринувши з головою” в студентське і організаційне життя.

Але цим я зовсім не переймався, бо ці студії мені й так не відповідали, і я записався в університет на філософію — на студії україністики (які провадив професор не-українець, як повинно б було бути, а поляк Януф, зрештою на Львівському університеті не було ні-одного професора українця) та почав ходити на виклади.

З фінансового боку допомогою мені стала крамничка в Академічному Домі, про яку я вже згадав, а я провадив її тепер пів години рано, півтори години в полудне і одну годину ввечері за 40 злотих місячної винагороди. Ця праця вкладалася так, що я мав змогу ходити на виклади, що було обов'язковим (а не так, як на факультеті права, де прихвильність на викладах не була конечною, а лише на т. зв. щотижневих „двіченнях — вправах”, на які було можливим післати навіть когось іншого за себе, — лише пред'явити індекс).

Моє життя знов поплило звичайним, як і попереднього академічного року, своїм руслом. Знов я „поринув” в студентську і організаційну діяльність, присвячуючи тепер трохи більше уваги також і моїм студіям україністики на університеті.

Але тому, що винагорода за мою працю в академічній крамничці (40 злотих місячно) таки не вистачала на утриман-

ня і на студійні оплати на університеті (а від батька-емерита в Коломиї я вже не міг отримувати фінансової допомоги), я покинув крамничку і пішов працювати до новоствореної української фабрики пасти до обуви у Львові „Рекорд”.

У тому часі загально-відомою й єдиною у Львові і в усьому Краю була українська паста „Елегант”. Але, як і я вже тут згадав, також і українське господарське і торговельне життя, не лише кооперативне, але також і приватне, сильно розвивалося і розросталося, і так кількох підприємців взялось за продукцію пасти „Рекорд”. З другого боку — всі вже привикли були до пасти „Елегант” і треба було доложити багато зусиль, щоб пробити дорогу для нового продукту, тим більше, що такий український продукт уже опанував був ринок збуту.

Мене прийняли до цієї нової фабрики нового продукту із завданням „пробити дорогу” з початковою винагородою 80 злотих місячно (за деякий час я вже отримував 120 злотих). Приняв я цю не легку працю, яка, хоча непевна й тяжка, давала мені відповідне фінансове забезпечення — для студій і для моєї студентської й організаційної діяльності і, що було для мене найважливіше — можливість далі перебувати у Львові.

Моїм обов'язком було піти на села Львівського повіту і робити замовлення на пасту „Рекорд” головно в кооперативах. На тиждень я повинен був зробити 12 замовлень, що я й робив, улаштувавшись так, що ці замовлення я робив протягом двох днів, а 5 днів перебував у Львові виконуючи мої властиві обов'язки, із студіями включно.

Праця в „Рекорді” дала мені також можливість познайомитися з усіма селами і багатьома людьми Львівського повіту. І хоча я вив'язувався дуже добре в праці (про що свідчить теж і підвишка моєї платні), то вона не тривала довго з якихось інших причин (може фабрика не витримала).

Тоді я став працювати у Видавництві „Червона Калина” у Львові, з обов'язком їздити по більших галицьких містах і збирати гроші від довжників за видання цього В-ва, (також і тоді, не лише тепер, були довжниками такі, що не дуже дбали про такі справи).

І знов я мав нагоду познайомитися, тим разом — з головними галицькими містами і багатьома передовими людьми. Отже я їздив по таких містах: Станиславів, Стрий, Дрогобич, Борислав, Мразниця, Самбір, Старий Самбір і ін., та збирав гроші. І треба признати — довжники радо сплачували свої довги,

виходить, що треба було лише відповідної „принуки”, в моєму випадку — треба було „бідного” українського студента, що в такий спосіб заробляв на свої студії, й це розуміла і цьому сприяла українська міська інтелігенція.

В одному місті (здається в Стрії) я зустрів довжника кол. Українського Січового Стрільця, який показав мені трубку, якою він протрубів проголошення української самостійної держави 1-го листопада 1918 року у Львові. Цей УСус був самотнім, радо погостив мене в своїй хаті, переночував та сплатив увесь свій довг до „Червоної Калини”, мабуть передчуваючи, що я один з тих, що підуть його слідами — „піднімати червону калину і з московської неволі братів визволяти...” Не знаю, чи він дочекався того часу, коли наше покоління пішло в „страшний, лютий бій” проти німецьких і московських загарбників — за українську державу (на жаль прізвиська цього славного УСусу я не пам’ятаю).

Так ось у студіях, праці і змагу 1934/35 академічний рік добіг до свого кінця.

Моє місце постою

У червні 1935 року я знов прибув до місця мого „постою” — до Коломиї. Ще ввів участь у великому маніфестаційному Зеленосвятчному поході на міський цвинтар, де на могилі височів великий дубовий хрест з написом „Борцям за волю України”, став до почесної варту довкруги могили (цю варту сповняли студенти, — гімназістам цього невільно було робити під загрозою виключення з гімназії). Ще в останній хвилині завважив мого молодшого брата гімназиста Євгена, що став біля могили, не зважаючи на заборону і наслідки, то я його дуже делікатно відсунув і став на його місце. На цвинтарі я був у-друге арештований (про що я вже написав попередньо).

В Коломиї я знов „поринув” у знайому мені працю, в знайомій мені обстановці, серед знайомих людей. Дотримуючись конспірації, я не висувався на передові місця (як ось нпр. не давав своєї згоди вибрати мене головою читальні „Просвіта” ім. Гр. Сковороди), і був рядовим членом у різних товариствах. У спортовому Т-ві „Сокіл” я, разом з іншими, вправляв руханку о год. 6-й ранку на площі „Народнього Дому”, грав там відбиванку чи кошівку, на спортових змаганнях був суддею, так як і перед тим. Зимовою порою ми їздили на лижвах і ле-

щатах, грали шахи або пінг-понг, влаштовували доповіді як теж і студентські забави.

Співав я (про що вже згадував) в хорі „Боян” під диригентурою Р. Ставничого, а потім Р. Рубінгера, який був теж директором Музичного Інституту ім. М. Лисенка. До цієї Музичної школи я пізніше вписався на студії, щоб мати можливість одержувати 40 злотих місячно з пенсійного фонду після смерті мого батька-емерита, хоча ніколи в цій школі не вчився.

Українське життя в Коломиї і зокрема життя молоді було в тих часах активне і рухливе, багате різними виявами, про що я вже згадував, а доповню тепер, щоб дати повніший образ тих років і тих людей, як і чим вони жили, чим і як займалися, як у цих умовах і обставинах польської окупації змагалися й жили щоденним життям.

Можна б сказати, що в часі польської окупації західньо-українських земель (ЗУЗ) діяли два українські покоління — наші батьки і ми — наше покоління українських націоналістів, покоління ОУН, що страждало від програної наших батьків, і яке поставило своїм завданням і обов’язком визволити всю Україну від всіх окупантів і загарбників. І ми діяли в тому напрямі не зважаючи на нікого і на ніщо: „... ви вперед все наступайте, ні на кого не зважайте...”, або як писав Василь Стефаник: „...взад не йдіть, за мене пам’ятайте...”. І ми йшли, о, як ми йшли! Не зважали на жодні перешкоди ні на жодні власні втрати крові і життя.

Але в парі з цим ми також жили й працювали звичайним життям — ходили до шкіл, займалися спортом, співали, танцювали на забавах, знаходили свої „симпатії”, фліртували, женилися і закладали свої власні родини (хоча таких і не було багато, хіба що по селах, де життя плело своїм звичайним румом, але й цілий цей міжвоєнний проміжок не тривав довго, — всього 20 років). Так було скрізь і так було в Коломиї.

Вже зараз після того, як мого батька післали передчасно на емеритурі, і вся наша родина перенеслася до Коломиї, я познайомився тут (про децо я вже згадав) з багатьма, головно з молодими людьми. Вже й перед тим мав я тут багато знайомих — шкільних товаришів і товаришок, бо ж я ходив тут 4 роки до гімназії і тут здав матуру. Тепер знайомства поширились, і з-посеред багатьох згадаю лише декількох ближчих — Михайла Матковського, Євгена Цирика, Костя Сельського,

Осипа Сливинського, Ксеню Світликівну, Марійку Грабовенську і її сестру, (замордовані більшовиками в 1942 р.) Богдана Войткова, що пізніше оженився (вже в часі війни) з Мартою Кузьмівною, — розстріляний мадярами, Богдана Тичинського (замордований москалями), Любу Жолкевич, Марійку Кузьмівну, Іванку Кочій, заміжно Кононів, в наших часах відому артистку-співачку і рецитаторку на наших сценах в Нью-арку, Нью-Йорку й околиці, (також у дуеті з Валею Калин). Ці три, згадані останньо, панни були в різних часах моїми молодечими симпатіями, зокрема Марійка Кузьмівна, яка прибула була у вересні 1941 року до Станиславова, напередодні мого арешту. Була заслана москалями в Сибір, а повернувшись до Коломиї — тут померла, батьки її загинули на засланні.

Коли я повернувся зі Львова до Коломиї літом 1935 року, то моєю симпатією тоді була Люся (Святослава) Витвицька. Пізніше вийшла вона заміж за Данила Березовського, мого гімназійного товариша, по війні переїхали вони до ЗСА і тут вона померла. Її сестра Маруся, дуже добра п'яністка і акомпаньйторка хору „Боян”, була симпатією іншого мого товариша — Осипа Сливинського, і не раз ми обидва відпроваджували сестри додому та й бували в їхній родинній хаті. Вони жили тоді в Ксломії при вул. Українській. Обидвоє вони одружилися, також виїхали до ЗСА, і в Дітройті Маруся померла.

Я вже згадував попередньо про наші щорічні прогульки в Карпати, то варто ще додати, що в одній такій прогульці взяли участь Люся Витвицька, Марійка Кузьмівна й Ірина Рекшинська, з якими ми ходили підгірськими дорогами та чудовими гірськими масивами аж на Говерлю. Мандрували ми на Делятин, або на Яблонів — Космач і іншими дорогами. І взагалі сходили ми наші Карпати „вздовж і впоперек”, як у нас казали. „... Карпати, Карпати, високі Карпати — лети моя пісне, лети...”, рідним вітрам навздогін...”, що прошуміли, прогреміли пів століття тому”... лети моя журлива пісне через море у даль... лети, лети...”

Але й під час вакацій першою і найважливішою була для мене організаційна праця. Тому, що тодішній провідник Окружної Екзекутиви ОУН перейшов на інший пост і виїхав з Коломиї, а в мене заносилось на те, що залишуся тут довше, мене призначено провідником Коломийської ОЕ.

Для пригадки додаю, що це був час після вдалого атентату бойовика ОУН на польського міністра Перацького у Вар-

шаві й в ситуації після великих процесів ОУН, Варшавського і Львівського, що розбили тоді КЕ ОУН з провідником Степаном Бандерою на чолі.

З Коломийської округи, з повіту Косів, з села Смодне була арештована в цьому селі, в липні 1934 року, Дарка Гнатківська, яка за участь в атентаті на Перацького (виконувала функції інвігілятора загиблого в атентаті польського міністра) була суджена у Варшавському процесі ОУН і засуджена на 15 років тюрми. Вийшла тоді в тюрмі заміж за Миколу Лебеда, пізніше в 1941-43 рр. виконуючого обов'язки провідника ОУН після арешту Степана Бандери. Живуть обидвоє тепер в ЗСА.

Згадав я вже про ситуацію навколо КЕ ОУН у тому часі і, як наслідок, про стан сітки ОУН на ЗУЗ. Моїм головним завданням на пості провідника ОЕ в Коломиї було втримати незахитаною сітку ОУН в окрузі і виконувати те все, що в тому часі було потрібним. Отже я відбував відправи з членами ОЕ, втримував контакти з ПЕ, їздив до них на зв'язок, або викликав провідників ПЕ до себе — для відповідного інструктажу та інформацій і вказівок в актуальних тоді справах і акціях, доставки організаційної літератури тощо. Все це проходило нормально й без жодних перебоїв.

Найважчий удар у моїй родині

Залишився я в Коломиї на довший час з двох головних причин: тяжко захворів тоді мій батько, у Львові я втратив місце своєї праці у фабриці пасти „Рекорд” і в В-ві „Червона Калина”, отже не мав фінансових засобів на дальші студії і проживок. То ж рад не рад — мусів я залишитись в Коломиї.

Щоб не втрачати років, я записався на студії, господарства й економії з наголосом на кооперацію, в Українському Технічно-Господарському Інституті (УТГІ) в Подебрадах (Чехословаччина); це були т. зв. позаочні студії, проваджені кореспонденційною метою.

Я отримував з УТГІ студійний матеріал (т. зв. скрипти), засвоював собі прочитане і що якийсь, докладно визначений, час давав професорам відповіді на поставлені питання, (віддані на пошту в точно визначений день). Опісля отримував я, в належний час, оцінки професорів на мої відповіді, отримував дальший матеріал і питання та так ішов уперед у моїх студіях.

Оплата за навчання не була висока, а ще коли врахувати, що мій прожиток дома був набагато дешевший як окремих у Львові, то це вкладалось в мою ситуацію і пляни на майбутнє.

А пляни мої були такі, як і попередньо в 1933 році, коли я почав був студіювати в Торговельній Академії у Львові — закінчивши студії йти працювати в українській кооперації, отже працювати серед власного народу і для народу.

І, очевидно, на відповідних місцях і постах віддавати всі свої, вмилості й знання для визвольної справи діючи в рядах ОУН.

І саме в тому часі впав на нашу родину несподіваний найважчий удар. Хоча наш тато нездужав уже деякий час, то смерть прийшла по нього передчасно (мав лише 54 роки) і майже нагло. Коли я пішов з татом до д-ра Ганківського, то він, після докладного обслідування, сказав мені, що потрібна негайна операція шлунка, бо тато має рака.

Хочу тут підкреслити величезну різницю між українським лікарем д-ром Ганківським і тим канадським лікарем, що лікував мою дружину Марію в 1979 році в Торонті. Д-р Ганківський ствердив, що в тата є рак і сказав про це лише мені, напоминаючи, щоб я не сказав цього татові ані мамі ані нікому, і я так зробив. А лікар у Торонті, ствердивши, що в моєї дружини є рак, заявив мені, що він „мусить” сказати про це і моїй дружині, а на мій протест заявив, що якщо він цього їй не скаже, то не буде її далі лікувати. І сказав, і тим наніс моїй дружині перший і найважчий удар. Вважаю, що правильніше поступив український лікар д-р Ганківський.

Я зробив як він мені сказав, відвіз тата до міського шпиталю, на другий день лікар зробив йому операцію, але тато не прийшовши по операції до свідомості (я був увесь час біля нього) помер в ночі 28-го лютого 1936 року.

Серед ночі я вийшов із шпиталю, приголомшений ходив по місті й обдумував як повідомити про смерть маму, щоб не наробити паніки. А як настав уже день, я взяв дорожку і поїхав додому. Мамі я сказав, що по операції тато дуже зле чується, і нам треба їхати негайно до шпиталю.

Дорожка чекала і ми обидвоє поїхали. По дорозі я також не сказав мамі, що тато помер ще вночі, про це мама дізналася аж у шпиталі від медсестри. Я ще й сьогодні вважаю, що

так було легше (якщо це взагалі є можливим, але пробувати треба) перенести мамі цей найважчий момент найтяжчого удару.

В місті ми поладнали всі необхідні у зв'язку з похороном справи, повідомили священника, ближчу родину поза Коломиєю телефоном, похоронне заведення, замовили в друкарні клепсидри, місце на цвинтарі, купили чорну суконку і капелюх з крепою для мами, чорні краватки і опаски для нас — 4-ох синів, і повернулися додів.

Похорон відбувся 1-го березня (місяць лютий мав у тому році 29 днів) з нашої, тоді вже власної, хати при вул. Затишній ч. 4. В тих часах похоронне заведення влаштувало померлого в його власній хаті (а не в похоронному заведенні) і звідси везли відповідною кінною каретою на цвинтар, не повертаючи до церкви, лише зупиняючись перед церквою для прочитання священником відповідного розділу з Євангелії, похорон відбувався завжди по полудні.

В Коломиї не було вже ані сліду снігу в тому часі, а лише мокро й сіро. В такий непривітний день ми хоронили нашого тата — похорон провадив о. Капустинський, гімназійний катехит, співав гімназійний хор (мій молодший брат Євген був тоді у восьмій класі гімназії), йшов директор гімназії Котецький і професори та багато наших приятелів і знайомих. За каретою з домовиною йшла наша мама, ми — чотири сини (наймолодший Мирон мав тоді лише 6 років і мало що розумів з того, що сталося) і члени маминої родини, що приїхали з Товстого і Сосулівки, татова родина проживала далеко і ніхто від них не прибув. Спочив наш тато на міському цвинтарі при Карпатській вулиці.

По втраті тата настала нова ситуація для нашої родини. Щоправда ми жили вже тоді у власній (сплаченій) хаті, що мала чотири кімнати, коридор, який розділював хату на дві половини, пивницю, дуже потрібну зокрема літом, де була відповідно холодна температура, необхідна для харчових продуктів (холодильників у тому часі ще не було), власну криницю і подвір'я, частину якого ми вживали на яринний город (садили ми там теж і бараболю та вирощували й кукурудзу), було посаджено кілька овочевих дерев.

Щойно осінню 1935 року ми купили були згадану 4-кімнатну хату при вул. Затишній, за гроші, які ми отримали за половину хати (3 кімнати і половина великого городу), яку наша

мама отримала була в спадку по її батьках Лагодинських у Товстім. Другу половину цієї хати отримала її рідна сестра Марія, замужня Куздровська, і тепер, маючи троє дорослих дітей, відкупили і половину від нашої мами.

Хоча (нащастя) у власній хаті, — після смерти батька ми опинились в досить скрутному матеріальному положенні, — ніхто з нас двох старших синів не заробляв, третій — Євген ходив ще до гімназії. Щоправда найстарший Олександр, що мав особливі здібності до механіки закінчив в тому часі однорічний радіомеханічний курс у Варшаві, але не мав фінансових засобів для основи власного підприємства чи хоч би відповідної крамниці, а лише, за дрібною оплатою, напрував у себе дома радіоапарати знайомим та виконував іншу електротехнічну працю.

Конечним було знайти якусь розв'язку поліпшення фінансової ситуації нашої родини. Я все ще й далі студював позаочно на УТГІ і вписався знов на другий 1936/37 рік, але до закінчення моїх студій, а з тим і до покращання нашої фінансової родинної ситуації було ще дуже далеко.

Літом 1936 року в-двійку з Антошком Гошовським поїхали ми до Львова, я — в пошукуванні за працею. Примістився на кілька днів в хаті Михайла Коржана на Знесінні, займався він тоді виробництвом килимів. А інші колеги: Микола Атаманюк, Юліян Боднарук і Мурин виробляли паперові торби для українських підприємств і крамниць, ще інші розвозили двоколесними возиками, в які вони самі впрягалися, (замість коня, а розвозили тоді возами запряженими кінями), молоко і інші продукти „Маслосоюзу” до приватних домів. Пам'ятаю, що в тому часі одна літра молока в крамницях „Маслосоюзу” у Львові коштувала 18 грошів, а сама пляшка (яку можна було віддати) — 50 грошів, склянка кислого (ми казали — квасного) молока з булкою-кайзеркою коштувала 10 грошів. То ж скільки міг заробити наш розвізник молока, встаючи раннім ранком — на зорі? Так пробивалися українські студенти крізь життя.

Наша подорож до Львова роверами тривала два дні туди і два дні назад, а ночували ми в столах придорожніх господарів, в Галичі на стозі сіна, навіть не повідомивши власника (бо було вже дуже пізно, а раненько ми вже відїхали, ровери витягали нагору на сіно, щоб хто не вкрав у ночі). А праці у Львові я не знайшов.

Осіною цього ж року я отримав працю в Районній молочарні „Маслосоюзу” на передмісті Городенки — Котиківці, де начальником був тоді Іван Ступар. Заробляв я там 2 злоті денно, з чого платив мешкання й харчі в підміського господаря (і ще дещо мені лишалося). Мої старання дістатися до Молочарської школи „Маслосоюзу” в Стрії не увінчалися успіхом (мали забагато кандидатів до цієї школи). З тієї самої причини не прийняли мене теж і до сільсько-господарської школи в Милованні.

І ось несподівано для мене я прочитав в газеті оголошення централі „Просвіти” у Львові про двомісячний (березень-квітень 1937 р.) курс вишколу фахових організаторів читалень „Просвіти”, за що я й вхопився. Централь у Львові мене прийняла на курс і 28-го лютого 1937 року, точно у першу річницю смерті мого тата, я покинув мою Коломию і знов виїхав до українського центру — до нашого Львова.

Навіть і на думку мені не прийшло тоді, що моє місто, з яким було зв'язане десять років (1927-1937) моє бурхливе юнацьке й молоде життя — я покидаю назавжди. А може? — може й ні. Бо ніхто не знає, якими дорогами провадить нас Господь.

На пості в КЕ ОУН

Того самого дня (28 лютого 1937 року) я прибув знов до Львова — до нашої столиці, яку я вже добре знав, в якій студював, працював і змагався, яку я високо цинив.

Замешкав на якійсь бічній вулиці Личакова і зараз другого дня пішов на виклади, що відбувались у відомому двоповерховому історичному будинку Централі „Просвіта”, Ринок ч. 10. Всіх курсантів було тридцять кілька, між ними 4-5 дівчат.

Отримав я тоді 40 злотих місячно з пенсійного фонду, що належалося кожному до закінчення 24 років життя, якщо його батько-емерит помер, та якщо міг виказатися, що ще вчиться. (цей припис був не діючим, якщо хтось учився закордоном, нпр. у моєму випадку — УТГІ де я почав був студювати в 1935/36 році). Пізніше перенісся я до мешкання, де жив (в одній кімнаті на піддашшю, в якій не було навіть води й треба було виходити туди приставленою внутрішньою дерев'яною драбиною) мій молодший брат Євген, що почав тоді (в 1936/37) студювати на філософічному факультеті у Львівському Університеті.

Мешкало нас там, у цій кімнаті, чотирьох студентів, кожний платив 8 злотих місячно, а якщо хтось з нас покинув кімнату, то ті, що залишалися там, все одно платили разом 32 злотих місячно. Мій брат Євген також отримував 40 злотих місячно з пенсійного фонду, певно, що це було дуже мало на утримання і на студії. Але такий був тоді час — треба було пробиватися крізь життя.

Курс „Просвіти” я закінчив 30-го квітня 1937 року з найвищою оцінкою „визначно” і ждав на призначення на працю до котроїсь із філій „Просвіти”.

Але сталось зовсім інакше. Ярослав Старух, про якого я вже написав, як про дуже доброго студентського оратора і дискусанта в Академічному Домі в 1933-их роках, а який тепер був головним редактором тижневика у Львові „Нове Село” й одночасно виконував високу функцію в КЕ ОУН (мабуть організаційний референт) після розбиття КЕ в 1934 році, запропонував мені (до вибору) один з двох дуже важливих постів: стати провідником робітництва або студентства.

Ярослав Старух

В парі з цим він запропонував мені місце праці у В-ві „Нове Село”. Ці пропозиції найвищого чинника ОУН вказували на опінію, яку мали про мене ці чинники, а з другої сторони — на потреби ОУН у тому часі. Для мене це був наказ — я вибрав пост провідника студентства, на цьому відтинку я мав практику і досвід.

Залишивши ще навіть не почату працю вишколеного організатора „Просвіти”, почав я діяльність студентського рефе-

рента КЕ ОУН. До мене належала тепер студентська сітка ОУН у всій Польщі, точніше в усіх містах, в яких були університети і де студіювали українські студенти, отже Львів, Краків, Варшава, Познань, Люблін і Вільно.

До обов’язків референта студентства КЕ ОУН мені додали ще обов’язки референта юнацтва, але лише у Львові, практично — сітку юнацтва в обидвох українських мужеських гімназіях: в академічній і в філії.

Обов’язки провідника Окружної Екзекутиви ОУН в Коломиї я передав призначеному на той пост моему наступникові.

Я написав уже про те, що після стрілів бойовиків ОУН у Львові 1933 і у Варшаві 1934 роках і після Варшавського і Львівського процесів — КЕ ОУН була розбита, а разом з цим уся сітка ОУН на ЗУЗ послабла.

Перебираючи в свої руки студентську сітку ОУН я відразу зорієнтувався наскільки сильним був польський удар на цьому відтинку. А це ж був найважливіший, передовий, провідний відтинок ОУН на ЗУЗ, з якого чей же рекрутувались майже всі члени КЕ ОУН, що була центром ОУН на ЗУЗ. Все це відносилось майже виключно до Львова, частинно до Кракова, а в меншій мірі до інших університетських міст та до Окружних і Повітових Екзекутив ОУН в Краю. Але я був у центрі, у Львові, і звідси треба було починати.

Від Ярослава Старуха отримав я деякі контакти до студентів лише у Львові і до студентів Богословської Академії, ректором якої був у тому часі Йосиф Сліпий, пізніший Патріарх Української Католицької Церкви. Впливи ОУН сягали, очевидно, і сюди, хоча доступ був утруднений через особливий ригор стосований до студентів теології і до відвідувачів. З теологів пригадую собі І. Галему, Ю. Никорака, І. Пецу, з якими я мав тоді контакти, але ситуація була така, що студентську сітку ОУН треба було тут скрізь відбудовувати і розбудовувати. Такий самий стан був, якщо йшлося про юнацтво в обидвох Львівських українських гімназіях.

Я поставив своїм завданням вивести студентський відтинок на відповідний йому рівень, як це було в першій половині 1930-тих років. Почав я, очевидно, від Львова. У В-ві „Нове Село” я отримував 50 злотих місячно, що було мало, але треба було якось із цим давати собі раду.

Тижневик „Нове Село” був спочатку лівого напрямку (про що казала також і сама назва „нове”), але з часом як прийшов туди працювати Ярослав Старух, пізніше провідник ОУН Закарзоння в 1943-47 роках, там і загинув як „СТЯГ”, один з тих визначних провідників, що вірні присязі „збудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї”, так вірили, так других навчали, так жили і так загинули, — „Нове Село” стало націоналістичною газетою, що мала тоді чи не найбільший з усієї української преси наклад — 35,000. Старух взяв до праці в редакції Бориса Левицького (помер у Мюнхені, Німеччина, 1984 року), Миколу Арсенича, пізніший шеф СБ, загинув біля Бережан 1947 року, Ярослава Матлу. Головним редактором від самого початку, головно господарської частини, був Воробець і аж по непорозумінні з Левицьким у кінці 1938 року (мабуть), уступив, а головним редактором став Борис Левицький, тоді націоналіст, пізніше пішов іншими дорогами.

Микола Арсенич

З газетою був зв'язаний інж. Осип Сецінський, кол. хорунжий УСС-ів, що відзначився в боях за Львів 1918 року. (помер у Торонті). Після відходу Воробця писав до газети на господарські теми і ще займався справою дрібної ощадності для котрогось з українських банків (може для Промбанку), мешкав таки в приміщенні газети.

Працював у „Новому Селі”, редагував господарську частину, ще один інженер-агроном Цімура. Книговодство провадив Квасниківський, пізніше Данило Чайковський, в картотеці

працювали Дора Коцюбівна, Ольга Галущка, пізніше ще Дацків.

В другій половині 1937 року був арештований Микола Арсенич, а потім у Моршині (був тоді на відпустці) Ярослав Старух (власне в тому часі уступив Воробець у наслідок непорозуміння з Левицьким, що прийшов на його місце). В-во „Нове Село” було кооперативним видавництвом з невеликою кількістю членів. Загальні збори, які відбулись в тому часі в приміщенні Видавництва, затвердили новий стан після уступлення Воробця, і так уже залишилося до вересня 1939 року, коли большевики зайняли Львів і зліквідували все видне українське організоване життя разом з усіма його надбаннями і багатьома провідними людьми на ЗУЗ, за виїмком підпільної ОУН.

У моменті арештування Старух ще не передав був мені всіх організаційних контактів до студентської сітки ОУН, вже з тюрми передав (якось умів він це зробити), дещо на папірцях, а решту, головно в університетських містах, треба було промишляти самому з допомогою тих, яких я вже знав.

Відновлюю студентську сітку ОУН

Згадав уже я, що студентський відтинок потерпів тоді найбільше, зокрема в самому центрі — у Львові. Отже треба було не лише відновлювати, але майже наново будувати і розбудувати. Це було мое тоді перше і найважливіше завдання.

У тому часі я ввійшов у близький контакт із студентом права на Львівському університеті — з Богданом Рибчуком. Знав його я ще з того часу, коли я був провідником Окружної Екзекутиви ОУН у Коломиї, а він був тоді провідником Повітової Екзекутиви ОУН у Городенці. Тепер, у Львові ми зблизилися ще більше, він став моїм заступником і так сказати б моєю „правою рукою” на організаційному студентському відтинку. Він належав до моєї провідної п'ятки, як її перший член, і багато допомагав мені у відновлюванні і розбудові студентського сектора ОУН. Я переконався, що можу ставити на нього повністю у всіх моїх починах, і так я робив, тоді і пізніше — в роках нашої визвольної боротьби під час Другої світової війни.

В серпні 1941 року, коли Провід ОУН призначив мене провідником Обласної Екзекутиви ОУН у Станиславові — Рибчук був мої заступником, був арештований у першій чвирці 14-го

вересня 1941 року (Р. Малащук, Б. Рибчук, Василь Бандера, Євген Лозинський), разом ми йшли крізь німецькі тюрми (Станиславів, Львів, Краків) і млини смерті (Авшвіц, Мавтавен, Ебензее) і разом були визволені американською армією з КЦ-ту Ебензее 6-го травня 1945 року, на наш Великдень.

Цього дня Рибчук покинув, разом з іншими, КЦ Ебензее, а я, хоча й визволений, лежав тоді разом з такими ж — Данилом Чайковським, Володимиром Мартинцем, Петром Болехівським і іншими, що вже не мали сили звестися на ноги. Чотири місяці мене приводили до життя — в Ебензее американські лікарі, австрійські — в санаторії Бухберг, і аж в другій половині серпня Рибчук перевіз мене до тодішнього центру української еміграції — до Мюнхену (давньої столиці Баварії).

Торонто 1976: Марія, Хрестя і Роман Малащуки

Тут познайомив мене з Марійкою Левицькою, родом з села Серафінці Городенського повіту, з якою я одружився рік пізніше, 25-го серпня 1946 року в Інсбруці, Австрія, повінчав нас о. Захарій Золотий (помер у Вінніпегу).

І саме о. Золотий допоміг нам у тому, що ми дістали інформацію про українську сироту в сиротинці у Вінніпегу — 6-літню дівчинку Христину, яку ми адоптували в лютому 1966 року.

Але я забіг трохи вперед. А повертаючись до 1937-их років у Львові, треба сказати, що за допомогою Рибчука, а далі його товариша Ярослава Хоміва (згинув з німецьких рук у 1942 році в Східній Україні.), Святослава (Свентка) Левицького (помер у ЗСА), брата згаданого Бориса, і інших мені вдалося відновити і розбудувати студентську сітку ОУН у Львові, а тоді й у всій Польщі.

Для керівництва Студентським Відділом ОУН я покликав таку п'ятку: Б. Рибчук, Я. Хомів, К. Білинський, Т. Семчишин і Б. Лівчак, — це був Провід. З провідників дальших п'яток і провідних членів у тих п'ятках згадую таких: О. Литвинович, Р. Сеньчук, С. Григорців, Питляр, Ю. Цьвіль, Л. Харкевич, П. Мельник, Я. Дудар, М. Матвійчук, М. Рудко, Р. Мирович, М. Палідович, М. Прокоп, Є. Стахів, І. Сабаль, О. Грабець, М. Левицький, М. Голинський і ін. і ін. Кожен з моєї провідної п'ятки, був провідником своєї п'ятки і т. д. — така була побудова цієї сітки, що кожен знав лише 4-ох, а тільки провідник звена знав ще одного — свого зверхника. З часом наладнав я теж зв'язок з сіткою ОУН в університетських містах.

Легальне студентське життя — СУСОП (Союз Українських Студентських Організацій під Польщею) почало знов плисти своїм звичайним руслом, поповнивши втрати, завдані в 1933 і 1934 роках.

Осіною 1937 року відбувся черговий Студентський конгрес СУСОП, який головою Студентської Репрезентації обрав Омеляна Логуша, студента агрономії на Львівській Політехніці, секретарем — Богдана Рибчука, студента права на Львівському Університеті. До Студ. Репрезентації ввійшли тоді: Ярослав Хомів, Омелян Литвинович, Микола Филипчак, Ярослава Опарівська, Тиміш Семчишин, Юрій Цьвіль, Петро Мельник, Роман Сеньчук, Володимир Фединський і ін.

Однією з важливіших проблем цієї Студ. Репрезентації було наладження співпраці з т. зв. опозицією в студ. Т-ві „Основа” (студенти Політехніки). Логуш зумів з'єднати „опозицію”, речниками якої були Сергій Костецький і Олесницький, та допровадити до повного узгодження і співпраці.

В 1938 році відкрито філію Студ. харчівні на Личакові (головна харчівня була тоді при вул. Міцкевича 11, в студентській домівці-центрі), яку провадив студент Політехніки Юрій Цьвіль (з „Основи”).

У липні 1938 року був влаштований Студенський табір праці в Крилосі. Тут, біля столиці Західної України-Русі —

Галича над Дністром проф. д-р Ярослав Пастернак (помер у Торонті) робив розкопи княжої палати князя Ярослава Осмомисла, його асистентом був інж. Степан Гела. Тут відбувся тоді націоналістичний ідеологічно-політичний вишкіл для студентів. Комендантом табору був Роман Минович, членами команди — Мирослав Прокоп, Тиміш Семчишин і ін., писарем Богдан Рибчук. Польська влада припинила розкопки в Крилосі (як для неї не бажані, очевидно!).

Головою Студентської Репрезентації СУСОП був тоді, як я згадав — Омелян Логуш, було відряджено на цей відтинок, як і в 1930-их роках, відповідну кількість студентів, а також, щоб безпосередньо бути в курсі всіх справ студентської надбудови, — й я увійшов до Студ. Репрезентації, почав виходити „Студентський Вісник” (на місце „Студенського Шляху”), що його редагував Мирослав Прокоп, до редакційної колегії входили: Тиміш Семчишин, Михайло Палідович і ін.

Почали виходити нові націоналістичні видання: „Дешева Книжка”, „Самоосвітник”, „Геть з большевизмом”, чим займався Р. Паладійчук, І. Вітушинський і І. Мітрінга, та „Дорога” і „Юні Друзі” під редакцією Б. Гошовського, і ін.

Жили ми й тоді теж і звичайним товаришким життям. Я обертався в товаристві: Рибчук-Хомів-Свентек Левицький-Ковалюківна (дочка власника В-ва „Рекорд”, перенесеного з Коломиї до Львова), Тиміш Семчишин, пізніший, в 1941 році, провідник Полудневої Похідної Групи ОУН „Річка”, який згинув з німецьких рук у Східній Україні, Марійка Білас, рідна сестра Василя Біласа, що тоді стала працювати у В-ві „Рекорд” (в цьому В-ві працював і я, коли воно було ще в Коломиї, це 1932/33 роки, розповсюджуючи по селах його книжкові видання) і інші. Очевидно, тут і взагалі в студентському житті, молоді находили собі взаємні симпатії.

У серпні 1937 року з товаришем Володимиром Коком поїхали ми роверами (випозиченими) на Шашкевичівську могилу — на Підлисся. Було тут, як і кожного року, багато людей-прочан не лише з близьких околиць, але теж, як і ми два, зі Львова. І тут принагідно я познайомився з Ольгою Галушкою, що з часом стала моєю симпатією, а як вона почала осінню цього ж року працювати в „Новому Селі”, то й моєю любов'ю.

Осінню 1937 року вписався я на студії права у Львівському університеті, маючи тепер уже змогу ходити і на виклади (бодай деколи) і на т. зв. „дівчення”-вправи (семинарі), які від-

бувалися раз у тиждень вечором, участь на вправах була обов'язкова, і це я міг робити.

Здавалось мені, що мое життя менш-більш унормувалося: ОУН, праця, студії — це були тепер головні поля моєї діяль-

Львів, Марійська площа, 4-го грудня 1937: Ольга Галушка і Роман Малащук

ности, хоча очевидно, із своїми проблемами, ускладненнями, досягненнями й невдачами. Все це й було „нормальне життя”. Але довго так не тривало.

Скінчився 1937-ий і прийшов вагітний у події 1938-мий, а там ще більше — 1939-тий рік. Приготовляючися до великої війни, почав „рухатися” Гітлер, і перші його кроки в тому на-

прямі були — „аншлюс” Австрії, Судети в Чехословаччині, що призвело до розподілу цієї держави на Чехію, Словаччину й Карпатську Україну, що однак не прийшло так гладко, особливо якщо йдеться про останню. Ані чехи, ані німці не хотіли самостійної Карпатської України.

Але, і це було зрозумілим, та — цієї держави хотіли карпатські українці. В допомогу карпатським самостійникам прийшли галицькі українці. Гітлер, бажаючи мати в не далекій війні союзником Мадярщину, „відписав” Карпатську Україну мадярам. Але українці, очевидно, поставили опір-спротив і то збройний: Карпатська Січ, ОУН, галицькі українці, що не зважаючи на ворожу настанову і дію Польщі, переходили границю і включались в збройну боротьбу українського народу на Закарпатті.

полк. Михайло Колодзінський

Події й боротьба на Закарпатті викликали великий відгомін у Галичині. Хлопці переходили границю в Карпатах і йшли у бій, разом з Карпатською Січчю — проти чехів, а далі проти мадярів. З визначніших націоналістів з Галичини, що боролися за Карпатську Україну треба згадати Романа Шухевича, пізнішого Головного Командира славної УПА (1943-1950), полк. Михайла Колодзінського (з Городенщини) шефа Штабу Карпатської Січі, Зенона Коссака із Дрогобиччини, що обидва згинули на полі бою з мадярами, Юрка Лопатинського — близького приятеля Романа Шухевича, пізнішого полковника

Штабу УПА (помер у ЗСА 1985 р.) і багато інших, що полягли як герої в боротьбі за Україну.

Коли німецький консуль у Празі поставив вимогу, щоб „Карпатська Січ” скапітулювала і піддалася наступаючим, переважаючим збройним силам Мадярщини, то полк. Колодзінський відповів, що в українському словнику немає слова „капітуляція”, і „Карпатська Січ” билась до останнього вояка. Ми можемо згинути, можемо програти, нас можуть перемогти, але капітулювати — ніколи!

З тодішньої настанови Гітлера до Карпатської України, вже тоді можна (й треба) було зробити належні висновки щодо його намірів відносно України в цілому. (Але... може це був лише епізод...?, думалось тоді).

Пізніше, в 1941-му році виявилось, що це не був лише епізод, але, що це була основна настанова і політика Німеччини у відношенні до всієї України. Політика, яка допровадила в 1945 році до повного розгрому Німеччини, і загнала Україну й інші європейські народи, одних у пряму московську неволю, а других у сателітську, що триває по сьогоднішній день.

Маніфестації і демонстрації у Львові

Особливо добре пам'ятаємо, як глибоко переживали події в Карпатській Україні галицькі українці.

Треба згадати, що напередодні цих подій помер кол. вожд Української Галицької Армії (УГА) ген. Мирон Тарнавський. Його похорон у липні 1937 року став найбільшою жалобною маніфестацією у Львові. А Львів знав і пам'ятав великі українські маніфестації і демонстрації, такі відбувалися кожного року: багаточисельні зеленосвяточні походи на Личаківський і Янівський цвинтарі, під час яких завжди відбувалися сутички і бійки з польською поліцією, погоні, арешти...

Звичайно як священики закінчили правити панахиди на могилах героїв Визвольних Змагань, між ними і загиблих бойовиків ОУН, а маніфестанти починали співати „не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служити...” — в наступ йшла польська поліція...

Львів пам'ятав теж велику демонстрацію УВО в 10-ріккя 1-го листопада 1918 року, і пам'ятав великі щорічні релігійні маніфестації, що відбувалися в середмісті на Ринку — Йордан-

ські святкування з участю всього українського священства, з славним хором Богословів, з тисячами народу, серед якого, казали, були також поляки і жиди.

І ще казали, що відповідні польські чинники звернулися були до митрополита Андрея, графа Шептицького, щоб дозволити, щоб у цій маніфестації брав участь відділ польського війська (так було за австрійських часів). Але митрополит відмовив, і зовсім слухно, бо це було не лише релігійне свято, але патріотична УКРАЇНСЬКА маніфестація.

А похорон ген. Мирона Тарнавського перевищив усі ці маніфестації. Почався Службою Божою і панахидою, що їх відправив у катедрі св. Юра митрополит у сослуженні численного духовенства, найвищої ранги комбатанти винесли домовину з катедрі і поставили на високому підвищенні на площі св. Юра.

Найбільше зворушливою була дефіляда перед домовиною кол. вояків УГА — остання дефіляда перед найвищим командиром — вояцьким кроком, сотня за сотнею, курінь за курінем, полк за полком... (а їх було тоді ще багато), а далі розгорнувся величезний похоронний похід народу. В поході на Янівський цвинтар несли 200 вінків, ми — студенти йшли окремою колоною, наші представники несли найбільший вінок з двома навхрест крісами. Поляки „скреготали зубами”, а польська поліція мусіла регулювати вуличний рух, і не могла інтегрувати так, як це робила на Зеленосвяточних маніфестаціях на цвинтарях, бо це був похорон, хоча й найвищого командира УГА, що боровся з поляками.

Заскочені такою великою українською маніфестацією у Львові поляки, що вважали Львів „своїм” містом, не могли вийти з дива, що тут маніфестують так багато українців (гайдамаків — як вони казали). А ми йшли й йшли... Напереді хрест („на диявола хрест, на ворога шабля”), далі церковні хоругви, безчисленне духовенство, кол. вояки УГА, студенти, молодь, вінки-вінки і непроглядні ряди народу. Перші ряди підходили вже до цвинтаря а останні все ще не рушили з площі св. Юра. Поляки „казилися”, але ніхто не посмів будь-яким словом, рухом або чином виявити свою злобу і ненависть. Нехай би був хтось із них лише спробував... І так маестатично „поховали пана отамана...”

Були тоді й інші демонстрації у Львові — проти жидів і проти українців. Перед вели польські студенти і з ними вулич-

не шумовиння — били вікна в українських крамницях, розбивали українські підприємства, нападали на прохожих, калічили... Українці боронилися — будували барикади в установах, студенти забарикадували свою домівку, яка приміщувалася тоді при вул. Міцкевича ч. II, з виходом також на вул. Земляковського ч. 2 (тут тоді приміщувався студентський центр, Академічний Дім був уже під іншим зарядом), це було напроти площі і катедрі св. Юра, боївки ОУН пішли в протинаступ. Було всяко — били ми й били нас, але ми встоялися...

Найбільша демонстрація

У травні 1937 року, коли я з доручення Ярослава Старуха залишився у Львові, дістав пост провідника Студентського Відділу ОУН і працю у В-ві „Нове Село”, я замешкав при вул. Кордецького в одного українця — шевця. Помешкання складалось з двох кімнат: кухня і одна спальня і в цьому приміщенні жив швець з жінкою і 10-річною донькою в кухні, де мав ще й свій шевський варстат, а в спальні були чотири ліжка, на яких спали брати Арсеничі, Микола, що про нього я вже згадав і Степан, що працював у щоденнику „Новий час”, (помер у Польщі в повоєнних роках) Микола Атаманюк і я. Отже всіх разом у двох кімнатах жило сім осіб. Треба ще додати, що умивальня для всіх була в кухні (злив і кран з біжучою водою, де господиня мила також начиння і прала білизну), а туалети для мешканців усього поверху знаходилися в кінці довгого (на весь поверх) внутрішнього балькону. Це була велика, 5-поверхова кам'яниця з 5-ма такими бальконами і, очевидно, з такими ж „комфортними” помешканнями, можливо деякі мали більше як дві кімнати й менше мешканців.

За мешкання (тобто за ліжко) у нашого „майстерка” (так ми його кликали) кожен з нас платив 10 злотих місячно. В цьому вже була кава (напевно українська „Пражінь” з ячменю), по пів літри кожного дня, рано і ввечір. Хліб ми купували собі спільно самі й їли його не додаючи масла ані нічого іншого, і це було наше снідання й вечеря.

Весь день були ми всі „поза домом”: в праці, а опісля або в студентській домівці (там була теж і харчівня, де ми обідали за 40 грошів — сіканці з „бебе”, тобто більше бульби), або в міських читальнях „Просвіти”, з доповідями або й так, для дружби з українським робітництвом. Українські

робітники мали ще й свою окрему організацію під назвою „Сила”, де в тому часі головою був друкар Павла Музика, (який в 1950-тих роках працював у друкарні В-ва „Гомін України” в Торонті). Дружили ми з українською міською молоддю, з метою її національного освідомлювання, а згодом і намічування передових у ряди ОУН. З такими завданнями працювали в „Силі” Юліян Петречко, Степан Ніклевич і інші.

Тоді надзвичайно актуальною й життєвою була справа Карпатської України і наш друг Степан Арсенич приносив нам і багатьом слухачам в міських читальнях „Просвіти” найновіші відомості й інформації з „Нового Часу”, що ставались найважливішими в нашому тодішньому житті, широко обговорювались, робились різні припущення, передбачування і т. ін. Вся галицька Україна жила тим, що діялося в Карпатській Україні, й зокрема молодь, що, як я вже згадав, вважала своїм обов'язком допомогти своїм братам по другій стороні Карпат, переходила нелегально чеську границю і ставала в ряди Карпатської Січі.

Студентський Відділ ОУН отримав наказ бути в строгому стані найвищого поготівля й як прийде відповідна хвилина — „йти під нові Крути”, всі були готові. Була також переведена проба практичної готовости українського студентства у Львові.

Більш-менш у тому часі стало нам відомим, що всі три українські щоденники („Новий Час”, „Діло” і „Українські Вісті” Палієва) мають надрукувати злочинний осуд якоїсь дії ОУН (не пригадую собі якої саме). Я дістав доручення і дав наказ студентським звенам ОУН піти до редакцій цих трьох щоденників і перестерегти головних редакторів, що вони й виконали і тим припинили „відвагу” деяких редакторів напасти на ОУН.

А в Карпатській Україні події мінялися „з дня на день”. Чехи давали й не давали автономію, Карпатська Січ вишколювалася, озброювалася, відбувалися бойові сутички з чеським військом, німці провадили свою політику, поляки обставляли границю, щоб не пускати українців на той бік Карпат.

Дуже були вони проти державної самостійности Карпатської України, хоча брали від чехів нібито „своє” Заользя, за згодою німців, — з чого й постав жарт: „бежце ви Заользе, а я вам поможе” — себто — беріть ви Заользя (у чехів) а я (у вас) Помор'я, — ніби поможу.

У жовтні 1938 року Студентський Відділ ОУН провів у Львові масову демонстрацію в обороні Карпатської України. В товаристві ще двох студентів я пішов до о. д-ра Івана Гриньоха, тодішнього студентського капеляна (що мешкав у приміщеннях собору св. Юра) і попросив його, щоб тиждень пізніше відправив молебень у наміренні українського народу й його починань на Закарпатті. Він охоче погодився, і впродовж тижня ми зайнялися приготуванням демонстрації й зокрема повідомлюванням якнайбільшої кількості людей т. зв. „африканською поштою”: один повідомляє двох, ті два — чотирьох, чотири — вісьмох і т. д. (телефонів було тоді дуже мало, а інші засоби комунікації, як радіо, українські газети, очевидно, навіть не входили в рахунок, з відомих причин — не було там доступу, та й не вільно було, зрозуміло, говорити публічно про наш плян).

На визначений день, вчасним вечором до собору св. Юра стали напливати маси народу, значить добре попрацювали наші хлопці-організатори. Але це була лише половина пляну (легша), а друга, багато тяжча — випроводити всю оцю масу людей на вулиці Львова і допровадити аж до мадярського консуляту, що містився у великій кам'яниці Шпрехера при Марійській площі, а це було ок. 2-3 км від катедри св. Юра. Ані священики, що правили молебень у катедрі, ані люди, що масово з'явилися і в катедрі і на обширнім подвір'ю і на самій площі св. Юра, нічого не знали про наш плян демонстрації.

Також і з цим завданням ми справилися дуже успішно. Як тільки закінчився молебень, о. Гриньох сказав патріотичну, бойову проповідь, хор відспівав „Боже великий, єдиний...”, а люди почали виходити і сходити з катедри по сходах униз (це було досить високо), на підвищенні, гейби на балконі, при виході несподівано для всіх, один з наших студентів раптом крикнув: Українці!, і народ стрепенувся, — за Карпатами ллється українська кров..., і він „сипнув” палку промову. Цього студента, — називався він Ярослав Чепак, кілька днів перед тим я вибрав, як дуже доброго промовця та пройшов з ним зміст промови, яку він мав виголосити, а тепер він знаменито вив'язався із свого завдання. Біля нього ми поставили, для охорони, кількох членів звена, завданням яких було не допустити до промовця польських немундурованих (і умундурованих, якщо б такі підходили) поліціантів, — „шпіцлів”, або „хатраків”, як ми їх називали, та після промови, вивести його в безпечне

місце. І так було зроблено. Промовець закінчив свою патріотичну, запальну промову (що тривала ок. 5 хвилин) і заки „хатраки” зорієнтувалися і почали з-посеред великої товпи пробиватись до промовця, то він уже скінчив і „зник”, як „крізь землю провалився”.

І коли їхня увага була спрямована на те, щоб спіймати промовця, серед мас зібраного й „розбудженого” промовою народу, наші студенти то тут то в іншому місці кидали голосці кличі: „на мадярів”, „на мадярський консулят”, „проч з мадярами”, „проч з ляхами”, „за Карпатську Україну”, „за Україну — вперед!”

А при брамі виходу з подвір'я св. Юра, наші хлопці вже формували похід-демонстрацію. В першому ряді Палідович, Семчишин, Рибчук, Логуш, Прокоп, Марійка Білас, Ольга Галущка — десятка за десяткою — тисячі рушили вперед, вниз по вулиці Міцкевича, попри університет на вулицю 3-го мая, вулицею Костюшки на вул. Сикстуську і на широку вулицю Легіонів у напрямі на мадярський консулят.

Тисячі українців-демонстрантів йшли й йшли... — „за Україну”, „смерть мадярам”, „смерть ляхам”, „хай живе ОУН”, „хай живе Україна!” І ніхто й ніщо не могли спинити українського походу. Польські поліціанти, що стояли на перехрестях вулиць і регулювали рух, втікали й зникали. Прохожі поляки збентежені й злякані скривалися, де хто міг. Український Львів вийшов на вулиці свого міста і „в розтіч пішли вороги його...” Я з деякими друзями з моєї п'ятки маршували в середніх колонах, інші п'ятки були розміщені напереді і здовж усього походу, давали мені знати про все, що діялося довкруги.

Заскочена була й польська поліція, і заки вони „зібрались до купи”, українська демонстрація доходила вже до мадярського консуляту. Посипались вибиті вікна консуляту..., і щойно тоді впав удар на демонстрацію. Але демонстрація досягнула свою ціль. І сказала всім, кому треба було, і всьому світові, хто ми і чого ми хочемо. В цій демонстрації, що відбулась 10 років після демонстрації УВО в 1928 році в 10-річчя 1-го листопада 1918 року, — тоді в 1938 році взяло участь ок. 20 тисяч українців.

Це була найбільша українська демонстрація у Львові в роках між двома Світовими війнами. Ця демонстрація була заініційована, запланована і переведена Студентським Відділом ОУН у Львові під моїм проводом.

Студентський відділ ОУН діє

І найбільша демонстрація у Львові та й інші показники й вияви підтверджували, що Студентський відділ ОУН, після розгрому в 1933-34 роках, знов почав діяти. І це мало позитивний вплив на поживлення праці сітки ОУН в терені.

В роках 1937-38-39 я вже не покидав Львова, і разом з моїми найближчими друзями-співробітниками найбільший наголос клав на Студентський відділ ОУН, як на центральний у всій дії ОУН.

Ще в липні 1937 року я перейшов мешкати до студентської домівки при вул. Міцкевича ч. II на вакаційні місяці (липень, серпень, вересень), а потім і в цій самій порі в 1938 році, там мав я свою окрему кімнату і вкінці в лютому 1939 року, я зовсім перейшов на постійне мешкання до студентської домівки (покинувши кімнату, згл. ліжко при вул. Кордецького і нашого доброго „майстерка”).

Осип Тюшка

В цьому часі, — в лютому 1939 року Осип Тюшка, член КЕ ОУН що був управителем харчівні в студентській домівці, з доручення Проводу ОУН покинув Львів і виїхав до Данцігу, а я перебрав його обов'язки, покинувши працю у В-ві „Нове Село” (де я тоді вже отримував 80 злотих місячно). Тепер я замешкав у кімнаті управителя, яку займав перед тим Тюшка, а в „моїй” попередній кімнаті примістився Богдан Рибчук з функцією магазинера харчівні. За мою працю я отримував, окрім безплатної кімнати і цілоденного прохарчування, 60 злотих місячно, Рибчук отримував те саме і 40 злотих місячно. Ці наші побутові обставини були на той час зовсім добрі.

Обидва ми студіювали право, осінню 1938 року я зробив приписані іспити першого року і вписався, на другий рік студій.

Треба згадати, що більш-менш у тому часі прибула до Львова з „далекої” Лемківщини Ярослава Опарівська пізніше дружина сл. п. Провідника ОУН Степана Бандери, — (померла в Торонті 1978 року), і почала студіювати агрономію на Львівській Політехніці. І так, як колись у Коломиї, була вона теж

Ярослава Опарівська

і тут серед нашого студентства милою появою, в якійсь мірі перебувала в нашому, вже згаданому тут, товаристві. Здається, що Тюшка був її симпатією, як він покидав студентську домівку (і Львів), то вона разом з Рибчуком винесли його валізки, щоб не звертати непотрібної уваги польських „шпіцлів” на Тюшку (що було правдоподібним, коли б він сам вийшов з валізою в руках, що означало б, що він кудись їде і слідкування — куди й чого він їде).

Згадуючи Львівську Політехніку та агрономію, хочу тут згадати групу студентів-волиняків, між ними Павла Шевчука, якого ближче я пізнав вже в Авшвіці, через його характеристичну і від довгих років незмінну лисину. Його „притулили” тоді в Авшвіці сл. п. Микола (Микольцьо) Мостович і сл. п. проф. Степан Ленкавський, що кликав Павла „лиса пала”. Вони були „старі знайомі” ще зі Львова. Це була група волиняків (Яків і Олекса Бусли, Іван Балацький, Павло Шадур-

ський, Павло Шевчук і Олександр Г.) „Основ’яків” із своєю харчівнею (50 грошів повний обід включно з „буселиками”), що приміщувалася у будинках катедри Св. Юра. Шефом кухні був тоді Я. Бусел, дрібної будови і низького росту. „Сіканці” в харчівні „Основи” були не раз дуже маленькі (бо ж за 50 грошів лише). Хтось із наших тодішніх студентів-гумористів назвав їх „буселиками”.

З Волині були теж й інші студенти, що студіювали право, філософію й літературу і, дуже мало, медицину. Всіх їх не було багато і ми, галичани „хухали і дмухали” на наших братів-волиняків. На агрономічному відділі Львівської Політехніки студіював теж сл. п. Степан Бандера, — до свого арешту у 1934 році. З дівчат, крім згаданої Ярослави Опарівської, студіювала тут Христина Терлецька, сестринка Юрка Лопатинського-Калини, пізніше дружина д-ра Ярослава Воевідки, Оксана Кордуба з Тернопільщини і Ольга Лиса, сестра Романа Лисого, арештована в січні 1941 року НКВД в академічному гуртожитку в Дублянах, біля Львова разом із Іваном Балацьким.

Всі інші пошуківані тоді НКВД, — Богдан Пласкач, Павло Шадурський і Павло Шевчук, повтікали з партерових кімнат гуртожитку через вікна до ліска — експериментального городу-парку. Доля тоді арештованих по сьогодні невідома. Всі згадані студентки і студенти були членами української студентської корпорації „Основа”.

Моею симпатією і любов’ю була в тому часі Ольга Галушка, але вийшла заміж в 1940 році за Антона Романюка, який (як вона мені багато пізніше сказала) виявився джигуном, з ним вона не могла жити, розвелася, вийшла заміж у-друге, живе тепер у Калифорнії.

Ще в тому самому році і місяці (в лютому 1939 року) я зробив організаційну поїздку до всіх університетських міст у Польщі: Краків, Познань, Варшава, Люблін, за виїмком Вильна, бо не вистачало часу (я мав білет на два тижні за 100 злотих на всі залізничні лінії Польщі).

Закріпив з ними контакти, ознайомився з місцевими провідними студентами-членами ОУН, ситуаціями і справами на місцях, дав їм потрібні інформації й інструкції та ін. В Кракові був тоді провідником Нестор Процик (помер в Бофало, ЗСА 1973 року), у Варшаві Любомир Пеленський, інших не пам’ятаю. Мій двотижневий білет, окрім того що був дешевий і вигідний, мав теж і практичне для мене значення, нпр. коли у

Варшаві не було в наших членів відповідного безпечного нічлігу, а до готелю я не міг іти з конспіративних причин, — треба було виявити своє прізвище, звідки приїхав і т. ін., я тоді сів до потягу і поїхав на північ, на якійсь станції пересів до поїзду, що йшов до Варшави й рано був уже знов на місці.

Мирослав Тураш

Перевірка Студентського Відділу ОУН у згаданих містах та дія у Львові під моїм безпосереднім керівництвом показували, що Студентський Сектор піднявся на належний рівень і діє. Функціонувало також і доручене мені юнацтво в обох чоловічих українських гімназіях у Львові. Я втримував контакт лише з провідниками юнацтва цих двох гімназій, не пригадую собі їх прізвищ (думаю, що й вони не знали тоді мого прізвища, можливо довідалися багато пізніше, — конспірація в тих часах була в повній силі).

Провідником КЕ ОУН на ЗУЗ був тоді Мирослав Тураш, членами КЕ були В. Тимчій, В. Гринів, В. Турковський, Д. Мирон, Р. Малащук, Б. Рибчук і П. Мірчук.

Дмитро Мирон-Орлик, пізніше Крайовий Провідник, згинув у Києві від німецької кулі в липні 1942 року.

Згинули Тимчій, Гринів і Турковський.

На початку 1939 року (мабуть у березні-квітні) Тураш пішов був на контакт з Проводом ОУН закордоном, і не повер-

нувся вже більше ніколи на свою базу до Львова. Де й що з ним сталося, хто, чому й з чийого доручення його „спрятав” — не відомо до сьогодні.

Дмитро Мирон-Орлик

Тут треба пригадати, що 23-го травня 1938 року в Роттердамі, Голляндія, з рук московського агента згинув основоположник і перший голова Проводу ОУН (ПУН) сл. п. Євген Коновалець. Пізніші показники цього атентату вказували на Валюха й далі на ролю Полуведька. Того самого Полуведька, який „крутився” в товаристві Сеніка і Сціборського в Житомирі в 1941 році, і в часі атентату на них обидвох. (Полуведько, як теж відомо, повісився пізніше в гестапівській тюрмі).

Після смерті Коновальця головою ПУН став Андрій Мельник на основі нібито „завіщання” Коновальця, що його ніхто й ніколи не бачив. І саме на контакти до цього Проводу ОУН пішов був провідник КЕ ОУН М. Тураш, і, як відомо, не повернувся.

Студентський конгрес — у тюрмі

На 20-21-го березня 1939 року був скликаний черговий Конгрес СУСОП у Львові. Зїхалися студентські делегати з усіх університетських міст і Студентських Секцій на ЗУЗ. Конгрес відбувався в студентській домівці при вул. Міцкевича ч. II. Народи тривали вдень і вночі, йшлося про те, щоб не дати

можливості польській поліції „вмішатися”, бо СУСОП був напів нелегальною установою, не був зголошений ані зареєстрований, ані затверджений відповідними польськими чинниками (що вимагалось від усіх українських установ, товариств і організацій на ЗУЗ).

Конгрес проходив ділово і вже зближався до свого закінчення, вже обрав був головою Студентської Репрезентації СУСОП Клявдія Білінського (перед ним головою був, уже тут згаданий, Омелян Логуш), вибрав відповідну кількість членів, між якими був обраний теж і я, а було це вже по півночі, як раптово і несподівано студентську домівку оточила польська поліція, один відділ з витягненими револьверами вдерся до середини: „ренце догури” („руки вгору”) ревіли поліцисти і поставили всіх попід стіни з руками догори. Це було для нас усіх не бажана несподіванка (попередні конгреси відбувалися теж у Львові, але польська поліція про це не знала і не інгерувала), і зродилося підозріння, що хтось „всипав”, пізніше стало відомим і прізвище „сипача”.

А тепер озброєні польські поліціанти, побиваючи кольбамми крісів поставлених під стіни студентів, „переслухували” їх, і групами відводили до тюрми „Бригідок” на Казимирівській вулиці.

Нас було багато. Серед темної ночі 21-го березня (ще було зимово-холодно, скрізь лежав сніг), пішки, підганяючи кольбамми крісів нас попровадили до тюрми („та й повели хлопця молодого битим шляхом до тюрми...” згадалися слова однієї пісні). Я йшов в останній групі. Перед нами розкрилися й за нами закрилися грубі залізом ковані брами „славних” Бригідок — „візьми, мати, піску жменю, посій його на каменю, як той тобі пісок зійде, тоді син твій з тюрми вийде”...

І так ніччю 21-го березня 1939 року майже весь Студентський Конгрес був заарештований (кілька студентів, а втім й охорона брам і коридору змогли вирватись поліції) і разом пішла в тюрму переважна частина Студентського Сектора ОУН. Закінчилась одна сторінка нашого буревійного життя..., хоча ми тоді про це й не знали.

Арештовані тоді були: Микола Арсенич, Андрій Білінський, Клявдій Білінський, Богдан Боцюрків, Марія Боцюрків, Борис Вітошинський, Іван Вітушинський, Іван Галема, Олександр Горбач, Омелян Грабець, Василь Грималюк, Роман Гут, Богдан Дада, Валентина Дзівак, Микола Дзівак, Юліян За-

блоцький, Василь Захаревич, Микола Коваль, Анна Ковалюк, Ірина Козак, М. Козак, Володимир Кок, Сергій Костецький, Микола Кравс, Надя Корилатович, Орест Кузьма, Андрій Кульчицький-Дашний, Олександр Курчаба, Володимир Левицький, Михайло Левицький, Юра Левицький, Богдан Лівчак, Омелян Логуш, Василь Литвин, Омелян Литвинович, Михайло Любак, Микола Матвійчук, Зиновія Матійчук, Роман Малащук, Мирослав Малецький, Остап Мацілінський, Петро Мельник, Петро Мірчук, Юрій Никорак, Олесницький, Ярослава Опарівська, Любомир Ортинський, Маркіян Охримович, брати Охримовичі, Михайло Палідович, Богдан Плоскач, Роман Прокіп, Нестор Процик, Любомир Пеленський, Іван Равлик, Оксана Радзівіл, Богдан Рибчук, Василь Рудко, Теодосій Самотулка, Іван Сабаль, Орест Семчишин, Роман Сеньчук, Іван Серант, Оксана Сіяк, Богдан Томків, Зенон Тершаковець, Володимира Трильовська, Микола Филипчак, Мирослав Харкевич, Роман Харкевич, Ярослав Хомів, Люба Шевчик. Цей список не повний, всіх заарештованих було ок. 100.

Історичні події

І так оце у-друге була розбита КЕ ОУН і Студентський Сектор. Ми пішли в тюрму, але життя не зупинялося, йшло далі й ішли з ним події.

Ще 15-го березня 1939 року в Хусті Карпатська Україна проголосила свою державну самостійність, зараз почався наступ мадярів, Карпатська Січ пішла в бій... Не зупинили переважачою збройною силою ворога, хоча й билися до останку. „Полягли в нерівному бою”, склали свої молоді буйні голови в обороні України, між ними і славні провідні сини галицької землі — полк. Михайло Колодзінський-Гузар, Зенон Коссак-Тарнавський, і ін.

А ми сиділи в Бригідках, відрізані від життя і від історичних подій, що йшли і ще мали грянути... Минали дні й ночі, тижні, місяці... Треба додати, що тієї самої ночі, 21-го березня, польська поліція арештувала ще кільканадцять видних (і „нотованих” в поліційній картотеці) націоналістів і доставила їх до Бригідок, — між ними В. Янів, В. Качмар, А. Мілянчик, С. Арсенич, В. Безхлібник і ін. .... і нині нам, мов звірям, кліті і хід розмірний у-лад, чотири кроки, все чотири, туди й назад,

туди й назад...”, написав був про життя в тюрмі відомий націоналіст-поет Богдан Кравців.

В Бригідках ми вже „застали” багато українських політичних в’язнів, що сиділи там за різні „антипаньство́ве” (антидержавні) справи і дії, і наша велика студентська група, очевидно, „включилася” у численну українську тюремну сім’ю. З одного боку нам було трохи відрадніше — нас багато, а з другого — тюрма є тюрмою, незалежно від того, скільки і яких в ній „мешканців”.

Нашу групу розкинули по різних келіях і вимішали з т. зв. „посполитими” в’язнями (такими, що сиділи за різні кримінальні злочини), а ці, як добре відомо всім, що сиділи в тюрмах, були ворожо наставлені проти політичних в’язнів, яких вони вважали „фраерами”, — тобто не дуже мудрим, бо за що вони сидять?, — в їхній кримінальній opinіi — за пусто-дурно, — вони їм нерівня і треба „дати їм школи”.

Отож, до всього іншого, що приносила польська тюрма, додавалася ще й „школа” кримінальних злочинців, які часто були ще й на послугах в’язничної адміністрації. І все це нам, українським політ-в’язням треба було витримувати та й вміло „грати”, щоб якимось тривати в цих тяжких обставинах. Харчі в тюрмі були мінімальні, та все таки і сам побут і прохарчування були не до порівняння до пізніших у німецьких тюрмах і концентраційних таборах. До тюрми були допущені харчеві посилки.

На час нашого побуту в Бригідках припадає славна подія — втеча в’язнів Петра Башука і Ярослава Гайваса на волю. Над цією подією не зупиняюся, вона відома з автентичних розповідей згаданих двох друзів. „На всякий випадок” вони написали начальникові Бригідок поздоровлення... з-закордону.

Прошло гаряче літо, а ми сиділи... Не відомо чому — нас біля 20 перенесли на одну келію, це була келія ч. І на першій відділі, і лише „старостою” цієї келії залишили кримінальника — поляка. (відомо для якої цілі — донощицтва) Я попав до цієї келії.

Раптово й несподівано з келії до келії (відомим тюремним способом) прийшла відомість, що цього дня, 1-го вересня 1939 року, раннім ранком німці перейшли свою східню границю і великою збройною силою вдарили на Польщу. Цього самого

дня німецькі бомбардувальники кинули бомби на багато міст і на Львів, і першою українською жертвою впала м. ін. Шипайлівна (з Коломиї), про що ми дізналися, очевидно, пізніше.

Відомість про німецький удар на Польщу був сприйнятий всіми українцями (а зокрема нами, що сиділи в польських тюрмах) радісно, бо ж було ясно, що Польща не втримається, а Польща — окупант нашої землі і ворог, що нищить нас, як і скільки лише йому вдається.

У цей час ніхто й не думав — а що ж буде далі?, ніхто серйозно не застановлявся над політикою і можливими планами Німеччини щодо ССРСР і зокрема щодо України. Зрештою ніхто не знав цього, і не міг знати, напевно. Всі радше відчували, як знали, що удар Гітлера на Польщу — це лише початок німецького походу на Схід. Ніхто не уявляв собі, „як то буде”, але всі відчували, що почалася велика війна, а на війні „всіко буває”.

В кожному разі всі українці вважали, що приходить наша велика історична шанса для визволення України з-під всіх ворожих окупацій, найстрашнішою з яких була московська окупація.

Польський опір німцям був зламаний відразу і за три тижні німецька армія була вже у Варшаві. Це й ми завважили, бо до Львова почали прибувати утікачі з заходу і навіть до Бригідок прибули нові польські в’язничні сторожі. А ще перед тим поляки почали великі арешти, головню українців, а що не було куди дівати в’язнів, то їх звозили до Бригідок, а звідси поспішно до Берези Картузької, польського концентраційного табору на північному сході. Одного дня серед тих, що їх транспортували через Бригідки до Берези, я завважив мого молодшого брата Євгена. І в Бригідках і в Березі було велике переповнення, і що раз більше привозили в’язнів з заходу на схід, бо німці дуже швидко наступали.

Наступав щораз більший хаос — польський уряд і генераліція втікали до Румунії, в’язничні сторожі стріляли в’язнів у транспорті, так згинув Роман Мигаль і мало що не згинув Микола Лемик. Інші в’язні визволялися самі, — так зробив і Степан Бандера і ін., і також ішли на схід, згл. на полудне. Так визволилися в’язні Берези Картузької, між ними і д-р Дмитро Донцов.

Визволені в’язні прямували переважно до своїх домів, деякі йшли на Львів. А ми далше сиділи у Львові в Бригідках,

нас ані не випускали, ані нікуди не транспортували. Наше місто оточила німецька армія, обстрілюючи головно цитаделю й інші військові об'єкти. Так тривало деякий час.

Большевики перейшли Збруч

Нагло і зовсім неочікувано з котроїсь сусідньої келії до нашої „впала” новина: сьогодні, 17-го вересня московсько-большевицька армія перейшла Збруч і прямує на Львів. (ми, мабуть, не знали тоді про договір Ріббентроп-Молотов з 23-го серпня 1939 року, згідно з яким Німеччина і Росія, як два співники, розпочали в такий спосіб Другу світову війну).

Що в'язні нічого про це не знали, ані навіть на думку таке не приходило, говорив короткий „коментар” до поданої нам новини: „хочете — вірте, а не хочете — не вірте...”

Ніщо покищо не підтверджувало цієї новини. Навпаки: німці дальше обстрілювали Львів, і одного дня кинули з літака летючки до всіх мешканців Львова, щоб жінки, діти і старики покинули місто, бо воно завтра буде збомбардоване і зрівняне з землею.

І така реальна можливість існувала, і німці були на це спроможні, отже мешканці почали покидати місто. В'язні потішали себе, що чейже тюрми німці не будуть бомбардувати, але ми й так не мали жодного вибору: ми сиділи за замкненими дверима і за грубими мурами і ґратами.

І нагло — тиша. Німці вже не обстрілювали ані не бомбардували Львова, але... відступали до Сяну (певне, така була домовлена поміж ними і москалями демаркаційна лінія). Большевики зближалися до Львова, нас гуртами почали поляки випускати з Бригідок — я вийшов з групою 20-го вересня по полудні. Попід мурами львівських кам'яниць, скриваючись від пострілів (а стріляли вже большевики) ми добралися до забудовань собору св. Юра. Тут було вже таких багато, дістали й ми приміщення і прохарчування.

Займають Львів

Другого або третього дня (22-го або 23-го вересня) московська армія ввійшла до Львова...

Ми бачили їх: низькі, косоокі, в дуже довгих, „обстріпаних” шинелях з крісами на мотузках вулицями нашого Львова йшли „переможці-здобичники” нашого міста, ніхто їм не ста-

вив опору — німці відійшли, поляки були розбиті, українська сила щойно вийшла з польських в'язниць і з Берези Каргузької.

В наш Край приходив новий ворог — Москва. Ніхто тоді навіть не припускав, що цей ворог вдержиться тут довго. І так і було: 22 червня 1941 р. Німеччина збройною силою 3 з половиною мільйона вояків вдарила на 2.000 кілометровім фронті від Балтицького до Чорного моря, на ССРСР, але завдяки біснுவатій політиці Гітлера московський ворог знов повернувся 1944 року на нашу землю.

Серед наступаючої большевицької армії були не лише азіяти, але також і українці. Було їх багато, більше як нам на перший погляд виглядало, були, очевидно, й москалі. Разом з армією йшли різного роду політруки, пропагандисти, агітатори, очевидно й у першу чергу, різні „чини” НКВД.

Але наперед на всіх місцях висувалися українці, для підкреслення, що Західню Україну „визволяють” з-під панського польського ярма — брати українці, — саме вони „простягнули нам помічну руку” (а ноги, то простягнете вже самі, як пізніше говорили про оте „визволення”, і як у дійсності сталося).

У Львові наразі все припинилося... очікуючи, що буде далі. А й большевики поступали обережно, як би в непевності і в страху перед невідомим. Були випадки, що озброєні большевицькі стійки втікали, коли побачили львівську товпу, що „наступала” (переважно на крамниці і магазини, бо нараз всього почало бракувати, головно харчів).

Українське національне життя у всіх його формах і виявах (за виїмком ОУН) перестало існувати. Наша настанова (не було часу ані можливості в перших днях на організаційні контакти і рішення) була йти в усі нові установи і на всі місця, бути всюди приязними у даній дійсності і ситуації. Перше, що большевики почали формувати — це була міліція, її творили в різних місцях Львова і висилали як охорону до важливіших львівських об'єктів, як залізнична станція (ми називали — двірець), пошта, будинки кол. воевідства, університет, трамваєва реміза, радіостанція і ін. Міліцію формували також і на подвір'ю і на площі св. Юра, ми пішли до цієї частини, дістали шинелі і кріси, і вислали нас на охорону покинутого польського воєнного табору, що стояв під Високим Замком.

На самих початках міліція була теж своєрідною обороною українського населення перед — „місцевими червоними”, що всіляко почали дошкулювати українцям. Це не тривало довго, бо НКВД і їхні місцеві співробітники, головню жиди, доносили на свідомих українців, і їх вивозили на Сибір, звідки вони вже ніколи не повернулися.

Пам'ятаю, як одного дня ми з Богданом Рибчуком, у советській уніформі, з крісами зайшли до помешкання нашої приятельки Марійки Біласівної (що мешкала тоді у своєї товаришки, недалеко при вул. Пісковій) та й „настрашили” своїм виглядом. Але в той час не було до жартів. Хоча українці й були напереді (вони формували також і міліцію), домінувала ьсюди українська мова, то ми вичували велику небезпеку, зокрема для провідних українців на ЗУЗ, особливо для ОУН, і треба було застосувати відповідні протизаходи.

Зустріч з Бандерою

В тому часі, „інкогніто” в забудованнях св. Юра перебував провідник КЕ ОУН на ЗУЗ Степан Бандера. Він викликав нас (членів КЕ і провідних членів, що були тоді у Львові) на розмови і наради щодо тодішньої ситуації і — що далі?

У висліді — ОУН іде в ще глибше підпілля, залишається на ЗУЗ з пляном поширювання на Східню Україну (СУЗ), деякі члени йдуть на захід із загальними завданнями дії серед Західнього світу, що будуть розроблювані на місцях, у новій дійсності. Я попав до тих, що мали йти на Захід.

Що передбачування ОУН були обосновані, показало найближче майбутнє. Після перших днів і тижнів „визволення” і „залищовання” до західніх українців, большевики відкрили своє правдиве обличчя. Почалися арешти і вивози на Сибір, у першу чергу провідних і видних українців, а далі — свідомого, передового активу, й то не лише з міст, але й з сіл. Арешти, політичні процеси, вивози відбувалися весь час московської окупації ЗУЗ.

І щойно удар німців 22-го червня 1941 року припинив большевицький геноцид. Коли я в липні повернувся в Україну й відвідав мою родину в Коломиї, то мама сказала мені, що вони (мама — вдова, брат — інвалід і другий брат, що мав тоді лише 11 років) вже були на листі тих, що їх мали вивози-

ти. А це ж ілюстрація справжнього московського геноциду над українським народом, бо ж таких, що вони їх призначили на повільну смерть у Сибірі, Колімі, Казахстані і „ім же ність числа” були сотні тисяч, мільйони зовсім невинних людей. Оце й було оте московське „визволення”...

Большевики арештували і вивозили навіть галицьких комуністів, членів КПЗУ (Комуністична Партія Західньої України), що багато з них сиділи (разом з нами — націоналістами) за комунізм у польських тюрмах і в Березі Картузькій. Москалі боялися навіть цих галицьких комуністів, бо ці не були їхнього „покрою”.

Треба тут сказати, що й деякі члени ОУН, незалежно від того, що перейшли в глибоке підпілля, були арештовані і засуджені на політичних процесах, нпр. процес у Станиславові, судовий процес 50-ти членів ОУН у Львові, так звана справа Максимова, між ними згадана вже Ольга Лиса і Іван Балацький, (і не допомгла нічого інтервенція проф. Кирила Студинського у Сталіна в Москві). Але це були лише випадки, сітка ОУН діяла і встоялася, що підтверджували також постійні організаційні контакти поміж КЕ ОУН на ЗУЗ і Проводом ОУН у Кракові.

І в такій ось ситуації прийшло ще осінню 1939 року до „воз'єднання” Західньої України з Східньою Україною — в одну підневільну Україну.

Цього всього я вже не бачив, бо як уже згадав — мене вислали на Захід. Чи ще повернусь колись...?

„З далеких світів я вернусь посивілий на рідні карпатські плаї...”

Туди, де рідний „Черемош плине, Черемош в'ється, Черемош в даль поспіша...” Як колись-давно...

Прощай рідна земле

І так в останніх днях місяця вересня 1939 року ми вирушили... Ми йшли так, ніби за короткий час мали знов повернутися. Отже пішли, як стояли — в одному убранні (плащів не мали, бо ще було тепло), в течці дві пари білля й необхідні туалетні прибори, особисті документи, трохи грошей, і з тим ми пішли на Захід (не далекий), щоб після короткого повернення літом 1941 року — піти ще далі й ще далі, за моря, ріки, гори, океани...

Щоб не повернутись ніколи в рідну Україну? Ні, в це я не вірю — ми ще повернемося! Ще „світ правди засвітить і помоляться на волі невольничі діти...!“”, як сказав наш національний пророк Тарас Шевченко. Лише працювати, жертвувати, змагатися, боротися і вірити, вірити. Ми ще повернемося! Повернемося до тебе, наша Україно єдина!

А тепер ми йшли на Захід... В моїй групі йшли: Богдан Рибчук, Ярослав Хомів, Тиміш Семчишин, Омелян Логуш, В. Захаркевич, і Богдан Дида. Ми йшли, прямуючи на Перемишль, а „разом з нами“ машерувала в тому самому напрямі і советська армія — ми серединою „царської“ дороги, а вони побіч ровами (такий військовий припис). По дорозі ми ночували в українських селян у природорожніх селах, де не обійшлося й без пригод.

В одному селі селяни „пізнали“ в одному з нас (Яр. Хомів) перебраного в цивільний одяг польського поручника, хотіли з ним „розправитися“, і ледве ми їх переконали, що вони помиляються. В другому селі, згідно вже за селом, ми зустріли на дорозі справжнього польського поручника на коні, який питався нас, щоб йому показати дорогу до... Варшави.

Прибувши до Перемишля, ми відразу пішли над Сян. Міст через Сян був знищений і єдиною дорогою на другий бік, там уже були німці, були човни, якими принагідні перевізники „за якоюсь оплатою“, перевозили всіх бажаючих. Ще перед тим різні спекулянти, на березі по цьому боці міняли польські злоті на німецькі марки (по ціні, яку вони самі встановляли), мовляв — на тамтому боці приймають лише німецьку валюту (а так не було, про що ми дізнались зараз на другому березі). Ми виміняли злоті на марки, заплатили перевізникові і... „прощай, руська земле, ти вже за Шелом'яним еси...“, прощай Україно! Щоправда — за Сяном була також ще українська земля, але лише її невеликі західні окраїни.

Цікаво, що ані в Перемишлі ані над берегом Сяну совети не перевіряли наших документів, ані ніхто з них не питався, хто ми й куди хочемо чи прямуємо. На другім березі Сяну, де белі німці перевірили наші документи, і ми опинилися на Засянні — в частині міста Перемишля, що була вже за Сяном, де вже діяв Комітет допомоги втікачам з-під советів, та „наситив і напоїв“ нас усіх у церковній залі. Втікачів там було уже більше, бо Сян переходили не лише такі, як ми — з завданнями, але й інші.

На другому боці

Комітет не лише „годував і поїв“ нас — втікачів з-під советів, але також розмістив нас (як і інших) по різних помешканнях. Зустрілися ми тут, на Засянні, з нашими друзями і знайомими, що прибули сюди раніше і прибували пізніше. В нашому вужчому крузі (не раз і в ширшому) ми застановлялися над ситуацією, в якій ми знайшлися, і взагалі над тодішньою політичною ситуацією в цілому.

Одного дня з'явився тут організаційний референт КЕ ОУН В. Тимчій-Лопатинський, який після того, як провідник КЕ М. Тұраш не повернувся був з-закордону, виконував тоді обов'язки провідника. Ми — члени останньої КЕ, і провідні члени українського студентського життя: Р. Малащук, Б. Рибчук, Т. Семчишин, Я. Хомів, О. Логуш — зібралися разом з Лопатинським для обговорення організаційних справ і плянів. Але організаційний референт КЕ не виявився на належній висоті свого завдання, і „рисуючи“ свої пляни навіть не брав до уваги з якого рівня і стажу членами він має до діла.

З тієї причини і тому, що ми не були ще включені в сітку ОУН закордоном, і тому, що нас вислав на Захід провідник КЕ ОУН Степан Бандера, ми постановили йти далі в напрямі на захід. Щойно пізніше була встановлена на заході сітка ОУН і провідником її став Роман Шухевич, а назва території, на якій вона діяла, була: Окраїни Західньо-Українських Земель.

В часі, про який тут мова, ця організаційна структура ще не діяла, і члени ОУН, вислані на Захід, самі вибирали свою дорогу (так, як і зі Львова). Наша група переїхала із Засяння до Ярослава, і по кількох днях побуту в цьому княжому городі, ми три — Р. Малащук, Б. Рибчук і О. Логуш — товаровим поїздом поїхали до Кракова. Разом з нами, в тому самому вагоні, їхав також Едвард Козак (Е-ко). Хомів і Семчишин поїхали до Сянока.

Краків — український центр

А Краків у цьому часі, в 1939 і дальших роках, став центром українського національного життя закордоном. Тут були табори для втікачів з-під советів, тут уже діяв Український Допомоговий Комітет, (початки якому дали д-р В. Загайкевич і д-р Я. Кальба), головою був тоді д-р Володимир Горбовий,

секретарем Ярослав Старух, тут пізніше — і аж до кінця Другої світової війни, згл. до 1944 року, — діяв Український Центральний Комітет (УЦК), головою якого (провідником, як називали німці) був проф. д-р Володимир Кубійович. Тут діяв також і ПУН, і тут був покликаний до життя Револуційний Провід ОУН під керівництвом Степана Бандери, коли кількратні переговори з головою ПУН-у Андрієм Мельником не дали жодних наслідків.

В Кракові відбувся II-гий Великий Збір ОУН в 1941 році, що обрав Степана Бандеру провідником ОУН, тут були і приміщення ОУН (при вул. Зеленій).

Треба також згадати, що в Кракові було тоді багато втікачів-українців, що займалися торгівлею і промислом, або працювали в різних урядових установах (нпр. в „Арбайтсамт-і” — в Уряді Праці). І хоча, мабуть, Кракова ніхто не обирав, то це місто стало тоді українським центром і в якійсь мірі відіграло таку роллю навіть і пізніше.

Коли в 1941 році німці вдарили на московську імперію, коли ми знов повернулися на ЗУЗ і до Львова і там проголосили 30-го червня 1941 року відновлення української самостійної держави, — центром знов став Львів і був ним і тоді, коли німці зайняли 19-го вересня 1941 року наш Київ. Відомо, що політика несамовитого Гітлера зруйнувала все, включно і з Німеччиною, що впала в 1945 році розгромлена в руїнах.

До Кракова прибули ми товаровим потягом на початку жовтня 1939 року. Зголосилися до Ярослава Старуха (що в 1937 році покликав був мене до КЕ ОУН), та представили йому справи і нашу ситуацію. Старух виказав повне зрозуміння і включив кожного з нас до потрібної праці, — наша група розформувалася.

Табори для біженців

Мене призначено на пост коменданта всіх таборів біженців у Кракові. Було їх п'ять, а головним і місцем мого осідку був табір при вул. Льотеранській (мабуть ч. 18), перед тим приміщувалася тут якась польська школа. Це була велика кам'яниця, на двох або трьох поверхах з великими шкільними кімнатами, в яких тепер на підлогах, на сінниках розмістились перші підсоветські біженці — українці.

В таких обставинах, в одній з кімнат перебував якийсь час і Степан Бандера, виконуючи всі таборіві приписи, аж знайшли йому відповідне конспіративне мешкання. На партері приміщувалася комендантура, де окрім коменданта, його заступника і секретаря, працювали теж кілька бюрових працівників. Через цю головну канцелярію переходили майбутні мешканці не лише цього табору, але й інших чотирьох; тут розпитували і записували всі персональні дані кожного біженця та спрямовували до одного з таборів, — тут була центральна картотека.

Побіч канцелярії приміщувалася невелика (кільканадцять ліжок) шпиталька для легко хворих, і в глибині велика, колись гімнастична, зала, в якій я збирав час від часу всіх таборовиків, щоб закомунікувати їм важливі для них інформації.

В таборах панували відповідний ригор і дисципліна, що виявлялося в обов'язкових ранніх апелях, кожний поверх окремо, в яких брали участь всі таборовики, на які завжди приходив комендант або його заступник і відбирав звіт від начальників поверхів. Кожен таборовик мусів бути в приписаний час і особисто відібрати собі снідання, обід і вечерю, зголошувати якщо хотів піти до міста і ін. Кожен з чотирьох таборів мав свого окремого коменданта, що підлягав головному комендантові в таборі при вул. Льотеранській.

На окрему згадку заслуговує табір при вул. Яблоновських, сусідній до Льотеранської. Це був великий дво- або триповерховий будинок кол. польського Академічного Дому, положений недалеко від т. зв. „Плянтів”, які опоясували перстеном середмістя Кракова.

На „плянтах” був Ягайлонський університет, в якому студіювали також перед війною й українські студенти, і в якому (а не у Львівському університеті) була катедра української мови і літератури під керівництвом видатного українського письменника і поета, проф. Богдана Лепкого. В його широковідомий епохальний твір — трилогію Мазепа, зачитувалися всі перед війною, очевидно, також і в інші великі повісті і поезії: „...о, Краю мій, не знаєш ти, як тужу за тобою...” — приходять на думку його вірш, — на цій далекій-далекій чужині і „горять свічки, синявий дим снується попід стелю, думки твої біжать за ним у батьківську оселю”.

На цьому університеті студіював у свій час медицину, бо у Львові на медицину українців не приймали, був для них „ну-

мерус клявзус” (але не для поляків) неперевершений новеліст Василь Стефаник, що походив з села Русів, повіт Снятин, округ Коломия. Із молодших — Юліян Генік-Березовський (з Березова Нижнього, а було їх чотири, коло Яблонова, 15 км від Коломиї), славний український рецитатор, помер передчасно у Торонті. Тут треба теж згадати менше загально відомого рецитатора, великого артиста і режисера д-ра Івана Іваницького (тепер у Каліфорнії). А ще з молодших студіював медицину на цьому університеті Нестор Процик (пізніше д-р лікар у Бофало, де й помер передчасно), в роках перед Другою світовою війною провідник українського студентства ОУН у Кракові, з яким я контактувався в моїй поїздки по університетських містах Польщі в лютому 1939 року.

Очевидно, на Ягайлонському університеті в Кракові студіювали й інші українські студенти, і зокрема ті, яких не хотіли поляки прийняти на студії у Львові (що належить до історії українського студентства, й над чим я тут не зупиняюся). Тепер, осінню 1939 року, Краківський університет був зовсім нечинний (от і на поляків прийшов повний „нумерус клявзус”). Треба згадати, що на „плянтах” були ще й в цьому часі, відомі історичні „сукеннице” (суконниці), а для нас дуже важливе — українська католицька церква, парохом якої був тоді о. П. Хрущ.

В таборі при вул. Яблоновських був (порівнюючи з іншими таборами) „комфорт” — малі окремі, для двох-трьох кімнати, ліжка з матрацами, біжуча вода і ін.

У цьому таборі приміщувався і працював перший Український Допомоговий Комітет під керівництвом д-ра Горбового і Старуха. І в цьому таборі мешкали також кол. українські політичні в’язні, що у вересні 1939 року вийшли з польських тюрем і з концентраційного табору Береза Картузька. Деякі політв’язні поїхали на відпочинок до Піщан, не лише з тих, що були приміщені в таборі при вул. Яблоновських.

Очевидно, і цей табір мав свого окремого коменданта і тут теж обов’язували таборовий ригор і дисципліна. З часом політв’язні дістали деякі „полегші”, нпр. були звільнені від щоденного ранішнього апелю, отримали більшу „автономію” і ін., але підлягали загальній адміністрації, як і всі табори. А всі табори підлягали команді при вул. Льотеранській, приміщення і харчування отримували від німецької суспільної опіки.

Перебування в таборах для біженців не тривало довго. Згадані табори були лише для біженців-українців, що перевіря-

ла і про що дбала головна канцелярія при вул. Льотеранській.

Одного дня трапився тут цікавий випадок. До канцелярії ввійшла невелика група утікачів, їх запитували по черзі і вписували в картотеку. І ось один з них сказав, що він німецького походження, — це не було звичайне явище і тут я вмішався в його розмову з працівником канцелярії. Пояснив цьому німцеві, що ми приймаємо лише українців, а втікачі-німці мають свої власні окремі табори. Але він лише замахав руками і чистою українською мовою (такою як і ми говоримо) заявив, що він такий самий, як ми і хоче бути разом із своїми хлопцями, з якими прийшов. Очевидно, ми прийняли цього „німця” до нашого українського табору.

І цей випадок пригадав мені, як то німецькі колонії в Польщі на ЗУЗ, серед українського океану, так швидко українізувалися, що по мові не можливо були розрізнити чи він німець, чи українець, а ще як багато молодих пішли до українських гімназій (як робили це в якійсь мірі і жиди), то й поготів.

Пригадалось теж, як літом 1935 року ми, студенти, йшли на Маківку і переходили село — німецьку колонію Людвиківку, то з усіма стрічними людьми говорили ми по українськи і так вони нам і відповідали. І це дуже повчаючий приклад як українська багатомільйонна стихія на своїй власній споконвічній землі втягувала і „всисала” в себе чужі народні елементи.

Та й добра й переконлива відповідь полякам, що сподівалися за 25 років (Габські), зовсім, спольонізувати українців на ЗУЗ. (Пригадую також коляду в 1932 році і „поляків” в українському селі Сороки). Також це добра лекція москалям, що й тепер намагаються обмосковлювати український, понад 50-мільйоновий нарід на його прадідній українській землі. А знають добре, що не один наїзник і окупант, із Сходу чи й з Заходу і Полудня, зламав свій хребет власне на українській землі та й дістав стільки цієї землі, що на могилу, або навіть і того не дістав. Це саме дістане й московський окупант! Бо Україна нескорена й непереможна у віках. Теж і проти сьогоднішньої дикої півночі!

3 таборів у дальший світ

Табори в Кракові були для біженців переходовим місцем, звідси ми їх відправляли далі, на працю в Німеччині, згідно з фактом кожного. Багато ми відправили на окраїни ЗУЗ, Полісся,

Підляшшя і ін. для праці серед осілого там українського народу. Це головно учителі, кооператори, просвітянські діячі. Декуди там був уже такий стан, що лише в церквах відправляли священники в старо-слов'янській мові, а проповіді говорили вже по польськи, цих українців називали тоді „калакутами”. І ці, що пішли працювати на тих теренах „відвоювали” оцих „калакутів” для українського народу.

Інші пішли з таборів до т. зв. „веркшүців”, тобто до охорони великих фабрик і підприємств, з наміром опанувати підставову військову техніку: — вони були озброєні і вивчали те, що вивчав звичайний вояк т. зв. рекрут. Ще інші пішли до т. зв. „бавдінсту”, з тим самим наміром.

Деякі, вибрані, пішли до Дружин Українських Націоналістів (ДУН) під командою Романа Шухевича і Є. Побігущого, завданням яких було здобути якнайбільше високого військово-воєнного знання і заправи, і бути зав'язком української національної армії в передбачуваному недалекому поході проти московського окупанта, за визволення України і встановлення української самостійної держави.

Такі були наші сподівання і пляни — вивчити якнайбільше, щоб піти в бій за Україну. Такі були й надії, наші і всього українського народу. Але, як стало пізніше відомим, завдяки несамовитій політиці Гітлера, — всі ці пляни й надії впали в руїнах, також і Німеччини. І московський окупант знов опанував Україну.

Відправи з таборів відбувалися більшими, або меншими групами, і відповідно до призначення команда головного табору відправляла їх належними інформаціями і прощальними промовами. До деяких груп (нпр. тих, що від'їздили до ДУН) промовляв Ярослав Старух. Я, як комендант таборів прощав і промовляв до всіх груп.

В тому часі (кінець грудня 1939 року) я простудився і захворів грипою та пішов до згаданої тут шпитальки для легко хворих. Мое виздоровлювання чомусь продовжувалось, а що пост, на якому я працював, не міг залишитись вакантним задовго, на моє місце комендантом біженецьких таборів у Кракові призначено іншого. Після одужання я пішов до табору при вул. Яблоновських на відпочинок та дістав окрему кімнату.

А групи й далі вийжджали з таборів на місця призначення, до Кракова прибували нові біженці, що по деякому часі теж вийжджали на відповідні місця.

Треба зазначити, що не всі біженці переходили через Краків, багато переходили границю в різних місцях і в різному часі, та відразу були спрямовувані на призначені місця праці чи вишколу. Так перейшов границю в якійсь групі і в якомусь місці і мій брат Євген, про якого я вже згадував, що його я бачив у вересні 1939 року в Бригідках, у транспорті до польського концентраційного табору Береза Картузька.

Чи була це остання моя зустріч з ним? Ні, ми ще раз стрінулися в 1944 році, про що розкажу пізніше.

Тепер я довідався був, що мій брат, як і багато інших, перейшовши границю, учителював у якомусь селі чи місті на Поліссі чи Підляшшю (він студіював перед війною філософію й україністику на Львівському університеті).

Вишкіл у „Бавдінст”-і

Як я вже згадував — загальною нашою настановою, окрім освідомлюючої праці серед і для власного народу на окраїнах ЗУЗ, було — йти на всі такі місця, де можна було здобувати військовий і воєнний вишкіл. А тоді майже на всіх місцях можна було такий вишкіл перейти, бо німці в цей воєнний час давали всюди такий вишкіл. Так було теж і в „Бавдінст-і” (служба будови). Окрім або точніше разом з працею для будови й розбудови, молоді хлопці переходили також основний військовий вишкіл, ми ж їх туди тому й висилали.

Відпочивши після недуги, я дістав призначення до „бавдінст”-у із завданням політичного інструктора для даного відділу, викладав я там історію України, ідеологію українського націоналізму і інше, що було потрібним для піднесення політичного рівня українського відділу „бавдінст”-у. Комендантом того відділу призначено поручника Карачевського-Свободу (що у Карпатській Січі воював з мадярами), а місцем побуту — Дуклю в Карпатах. Карачевський-Свобода, пізніше згинув у німецькому концентраційному таборі Авшвіц (в 1943 році). Одного дня на апелі в'язнів німецькі начальники викликали всіх польських офіцерів, щоб стали на „ліве крило” — що означало смерть. Свобода (а він був поручником колись теж і в

польській армії) непотрібно вийшов і станув серед польських офіцерів на „ліве крило”, — всіх їх німці постріляли. Про „ліве крило” в Авшвіці я ще згадаю.

Тепер весною 1940 року, наша група „бавдінст”-у заквартирувала в забудованнях якогось кол. польського фільварку в Дуклі, піднявши його з господарської руїни по повного порядку. Була в нас тут дуже добра співпраця і з комендантом Свободою і з усім відділом, всі виконували призначені їм функції й обов'язки.

Після кількох тижнів у Дуклі, всю нашу групу повезли в околиці Бранденбургу за Берліном. Не поїхав Свобода, що залишився на місці комендантом для наступних груп, а я виїхав з моїми тими самим завданнями — політичного інструктора. І щойно тут „дали нам справжньої школи” — дали нам тяжкий і виснажуючий вишкіл, який давали німецькому воякові. Але ж ми були молоді й дужі, хотіли багато пройти і навчитися.

І ми не лише, що „не далися”, але навіть викликали захоплення німецьких військових інструкторів, що мали чейже багато до діла з німецькими рекрутами. Я, як згадано сповняв тут обов'язки політичного інструктора, але теж проходив військовий вишкіл разом з усіма.

Пам'ятаю, як один німецький інструктор приглядаючись нашим вправам в стрілянні, завважив, що я не дуже попадаю в ціль, забрав від мене рушницю, щоб показати мені (і другим), „як треба стріляти”. З німецькою самопевністю й погордою „юберменша” (в тому часі і місці німці не дуже хизувалися своїм „юберменшівством”) він вистрілив п'ять разів, але його осяг не дуже то різнився від мого, а він чейже інструктор, а я — рекрут, німець знітився і як не пишний відійшов.

А „помстився” він на мені в такий спосіб, що на одній викладовій лекції, яку він провадив, викликавши мене, вважав, що я заповільно встав і тоді наказав мені кільканадцять разів скоро встати, і скоро сісти, думаючи в такий спосіб „скомпромітувати” мене перед всім відділом. Але ж він не врахував того, що ми — українці і що я мав серед них великий авторитет провідника й інструктора в усіх українських справах.

Моїми викладами німці взагалі не інтересувалися, — раз вони не розуміли української мови (якою я викладав), а два — їх ці справи зовсім не цікавили. А для нас усіх якраз наші спра-

ви, побіч засвоювання військового і воєнного ремесла, були найважливішими. На наші Зелені Свята, що припадали тоді (в 1940 році) на травень, я виголосив перед усім нашим відділом запальну патріотичну промову.

Німці завважили, що я маю великий авторитет, але не розуміючи, мабуть, причин, пропонували мені залишитися після вишколу цієї групи — інструктором для наступної.

Через Краків до Варшави

Не пам'ятаю причини, але я не залишився інструктором у „бавдінст”-і в Бранденбургу і повернувся назад до Кракова — до, як я вже згадав, українського центру. Тут перебувало тоді багато українців, окрім провідних політичних, також і таких, що тут працювали або провадили різні підприємства і торгівлю, а не лише ті, що прибували до таборів для біженців і відходили на працю до дальших місць.

З близьких мені ще зі Львова друзів перебували тоді в Кракові Богдан Рибчук, Степан Галамай, Антін („Антошко”) Гошовський з Коломиї, Нестор Процик, з яким я мав організаційний контакт, як з провідником студентської групи ОУН у Кракові (ще перед війною), Клавдій Білинський і ін. Саме у К. Білинського, а він був тоді уже жонатий і займав двокімнатне помешкання з кухнею, мешкали Рибчук, Галамай, Микола Арсенич і Я. Хомів.

Білинський був обраний на останньому Конгресі українського студентства (СУСОП) у Львові, 21-го березня 1939 року, головою Студентської Репрезентації і був тоді, разом з нами усіма (з усім цим Конгресом) арештований і разом з нами вийшов на волю 20-го вересня цього року. Був він також членом провідного студентського звена ОУН у Львові, що було під моїм безпосереднім керівництвом, і провідним студентським діячем.

Зупинився я довше на його особі тому, що він був останнім головою Студентської Репрезентації СУСОП, закінчуючи славний, буревійний, неповторний історичний період українського студентства, його діяльності і змагу на ЗУЗ і в передвоєнній Польщі. Очевидно, своїх обов'язків голови він уже не міг виконувати. Перед ним головою СУСОП був Омелян Логущ.

До помешкання Білинського, до кімнати де мешкали Рибчук, Галамай та інші, прийшов і я на короткий час. Мене при-

значено до Варшави і я виїхав туди 12-го липня 1940 року. Рибчук і Галамай виїхали до Праги.

У Варшаві був тоді вже О. Логуш і ми поділилися орг. працею, моїм відтинком стало українське громадське життя в цьому польському, колись столичному, місті. Ще відносно недавно, в лютому 1939 року, я приїздив до Варшави, до студентської групи ОУН, тоді під проводом Любомира Пеленського і до якої належали Любомир Ортинський і Мирослав Малецький.

Варшава, як відомо, була по Першій світовій війні осідком УНР-івської (Петлюрівської) еміграції, головню генераліції, жили тут, з родинами, працювали в польській армії і розвідці українські генерали і полковники. Між ними був і ген. М. Безручко, який із своїми українськими дивізіями брав участь у великій битві над Вислою з московськими большевицькими наїздниками в 1920 році, що перли на Захід („дайш Європу”), і видатно причинився до того, що большевиків розгромлено, — „цуд над Віслов” (чудо над Вислою) кажуть і пишуть ще й тепер поляки, але навіть не згадують ген. Безручка, його важливої ролі і його дивізій.

Так як пишуть також про перемогу на Монте Касіно (в Італії) в Другій світовій війні, і зовсім не згадують, що до цієї перемоги причинилися українці, що становили 40% всіх, які бились там в польських уніформах. Так пишуть поляки теж і про славні перемоги гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, а він ішов із славними козацькими полками і на Москву, про перемогу під Віднем, де Собеский не розпочав бою аж прибули і бій вирішили наші козаки, і ін.

У Варшаві проживав тоді, творив (і працював як інженер) найбільший тодішній поет і есеїст Євген Маланюк, що друкувався у „Віснику” Дмитра Донцова у Львові. Його есеї — велику „Книгу Спостережень” видав „Гомін України” в 1962 році в Торонті. Помер Є. Маланюк у Нью-Йорку і похований на цвинтарі в Бавнд Бруку.

Проживав там тоді проф. Огієнко, пізніший митрополит української православної церкви Іларіон (греко-православної з осідком у Вінніпегу, в Канаді), мовознавець, що видавав журнал „Рідна Мова”. Митрополит Іларіон помер у Вінніпегу. Жили там також полковники: Сальський, Чеботарів, Садовський (пізніше генерал), помер у Торонті, і інші старшини української армії УНР.

В ген. Безручка (вони були бездітні) проживала донька ген. Змієнка — Галина, його знищили большевики. З молодого Галиною я познайомився ближче і приятелював у часі мого побуту у Варшаві, вона вийшла заміж за Сенишина, живуть у Монтреалі.

Взагалі в тому часі я познайомився з молодими і старшими українцями в кол. польській столиці, — з деякими співпрацював, що й було в засягу моїх завдань. У Варшаві діяв Український Допомоговий Комітет, головою якого був полк. М. Поготовко, його застрелили пізніше поляки.

Приміщувався УДК на бічній вулиці і до нього треба було йти з однієї з великих Варшавських магістраль, — мабуть Маршалковської через вулицю Фоксаль. При цій то вулиці ч. 5, у вході до клубу виконав атентат на польського міністра Перацького бойовик ОУН Григорій Мацейко, 15 червня в 1934 році.

Як всім відомо, і я вже згадував про це, Мацейко після виконання атентату — „зник”, і вся польська поліційна машина у Варшаві й у всій Польщі не змогла його знайти. Треба сказати, що вулиця Фоксаль була т. зв. „сліпою” вулицею, кінчалась високим парканом, а за ним простягалися якісь великі городи, і що на цих то городах сконцентрувалася головна увага поліції у розшуках.

А Мацейко, як пізніше виявилось, пішов не в городи, але першою вуличкою на ліво, зайшов до однієї з високих кам'яниць, на котромусь поверсі скинув свій літній плащ, вийшов назад на вулицю і змішався з товпою, що разом з поліцією гналася за атентатником...

Саме на цій першій вуличці, здається називалася вул. Щигля, на ліво від вулички Фоксаль примістився тепер Український Допомоговий Комітет під головством полк. М. Поготовка. В часі мого теперішнього побуту у Варшаві я ходив також і цими вуличками і подивляв відвагу, сприт і холонокровність бойовика ОУН Гриця Мацейка, що виховався на вулицях Львова, столиці Західної України, а зумів виконати вдалий атентат у столиці Польщі — у Варшаві, і перемогти всю польську „моцарствовість” та закрити з „Польські од можа до можа” (Польщі від моря (Балтицького) до моря (Чорного), про що мріяли, говорили й писали, поляки. А тут ось у самій столиці, у Варшаві, якийсь „русін-гайдамака” (так вони назива-

вали нас українців) виконав атентат на їхнього міністра і вся їхня сила не змогла його знайти.

18 листопада 1934 — до 13 січня 1936 року відбувся Варшавський процес, про що я вже писав у попередніх розділах, на лаві підсудних сіли 12 оскаржених, з провідником КЕ ОУН Степаном Бандерою на чолі, але Мацейка, головного оскарженого, на лаві підсудних не було.

Тепер був 1940-ий рік, Польща була розгромлена німцями, Західню Україну окупували московські большевики.

Степан Бандера у Варшаві

Дещо пізніше від мене, але ще в 1940-му році прибув до Варшави Степан Бандера з дружиною Ярославою. Привіз їх тодішній шеф Служби Безпеки Микола Лебедь. Було вирішено, що Бандері краще перебувати законспіровано в цьому віддаленому від Кракова, де скупчувалося все українське національне життя закордоном, — великому чужому місті.

Тепер я отримав ще один, дуже важливий, обов'язок — бути в контакті з Бандерою. Всі, хто мав справи до Бандери, проходили через мене, я вирішував кого до нього допустити, а кого не допустити.

Я часто відвідував Бандеру і провадив з ним довгі розмови на різні, актуальні тоді, політичні теми, та завважував, що він з пильною увагою прислуховується до висловлюваних мною думок, поглядів, опіній, чим маркував, що бере до уваги не лише свої, але також і других — міркування. Не раз у таких наших розмовах брала активну участь і його дружина Слава, з якою ми були знайомі з давніх, ще передвоєнних, коломийських і львівських часів, що, очевидно, впливало й на мої теперішні дружні взаємини з нею і з Степаном Бандерою, провідником КЕ ОУН перед війною і майбутнім провідником всієї ОУН.

Для легалізації Бандерів перед німецькими чинниками і також перед поляками, в яких обоє мешкали, вони зареєструвалися, при моїй допомозі в Українському Допомоговому Комітеті (де я вже був членом) під ім'ям Гуцул. До Бандери часто прибували його найближчі співробітники, і провадили з ним ділові розмови, також і він деколи виїжджав з Варшави по ділових справах. В його охороні був тоді Цица.

Варшава, листопад 1940: з-ліва Цица, Роман Малащук, Свентик Левицький

При кінці грудня 1940-го року виїхав з Варшави на інше призначення Омелян Логуш, з яким ми ділилися організаційною працею, і я залишився сам для всіх організаційних справ. У тому часі я дістав працю в одному із відділів „Арбайтсамт”-у (уряд праці), залишившись сам у помешканні, яке ми займали разом з Логушем в поляків. Очевидно, вони знали, що ми українці.

З поляками в тому часі ми не втримували жодних контактів, ані з їхньої сторони не було виявів чи бажань якогось зближення. Ті, що ми в них мешкали, відносились до нас коректно, а в місці спільної праці (нпр. в „арбайтсамт”-і), де працювали виключно поляки під керівництвом начальника — німця, трактували нас „з резервою”, як чужих інтрузів. Щоправда один старший працівник приносив мені для читання польські (передвоєнні) патріотичні книжки, не знаю з яким наміром, можливо щоб мене настановити приязно до поляків.

До німців поляки відносились приховано ворожо (чому не треба дивуватись), хоча їхні мистці виступали перед ними на сценах в різних розвагових льокалях і театрах. Час до часу німці влаштовували на вулицях Варшави т. зв. „лапанки” (облави), тобто забирали всіх молодих людей до Німеччини на роботи, або до концтаборів.

Характеристичним явищем були численні „грайки” (4-5 музикантів), що заходили на подвір'я кам'яниць і грали польські патріотичні пісні, за що мешканці кидали їм з вікон гроші. Німці їх толерували, або не знали й не вміли доцінити їхньої такої праці для піднесення польських патріотичних настроїв.

Варшава, червень 1935, парк „Лазенки”: зліва Олександр Малащук, Іван Іваницький, (лежить) Василь Книгиницький

В 1941-му році (квітень), я поїхав до Кракова на II-гий Великий Збір ОУН, який вибрав головою Проводу ОУН Степана Бандеру.

Учасниками II-го Великого Збору ОУН, квітень 1941 були: Микола Арсенич, Степан Бандера, Василь Бандера, Василь Безхлібник, Яків Бусел, Босий, „Дякобразов”, Петро Башук, Володимир Федак, Олекса Гасин, Дмитро Грицай, Іван Габрусевич, Степан Галамай, Любрик Гладкий, Володимир Горбовий, Федорів, Дмитро Яців, Яворський, Михайло Кравців, Микола Климишин, Борис Левицький, Степан Ленкавський, Юрій Лопатинський, Лімницький, Осип Мащак, Роман Малащук, Дмитро Маївський, Дмитро Мирон, Іван Мітрінга, Юрій Медвідь, Микола Лемик, Зиновій Матла, Могилянський, Петро Мірчук,

Іван Музика, Микола Мостович, Леонід Мостович, Святослав Мотало, Онишкевич, Євген Пришляк, Михайло Палідович, Микола Пухаль, Ізьо Ривак, Лев Ребет, Дарія Ребет, Ярослав Рак, Тиміш Семчишин-Річка, Василь Релевський, Богдан Рибчук, Василь Сидор, Ярослав Стецько, Ярослав Старух, Володимир Стахів, Микола Свистун-Ворон, Осип Сонар, Роман Шухевич, Василь Турковський, Михайло Турчманович, Осип Тюшка, Василь Тупиця, Михайло Черешньовський, Євген Врецьона, Борис Вігошинський, Ростислав Волошин. Разом 65 учасників, в тому 16 з України.

Незабаром покинув я зовсім Варшаву у зв'язку з тим, що наближалася війна німців з москалями, і мені призначено іншу організаційну працю.

Про Варшаву під німецькою окупацією ще варто відзначити, що не була вона дуже зруйнована воєнними діями, що життя плило тут менш-більш нормальним (як на такі часи) руслом, включно з відкритими каварнями, де за 50 грошів (стільки коштувала кава і тісточко), можна було слухати і дивитися досхочу на виступи польських великих і відомих, перед війською, артистів — акторів, співаків, музиків і ін., що їх найбільше було в їхній столиці.

Подією в тому часі було вбивство польського, відомого фільмового актора Іго Сима за співпрацю (так казали) з німцями. Польські підпільні організації ще не розгорнули були тоді видної (пізніше) діяльності.

ОУН підготовляється до війни

З початком травня 1941-го року повернувся я до Кракова. Це був час уже після II-го Великого Збору ОУН, але коли все ще дуже голосною і на всі лади обговорюваною була справа розбиття (як тоді загально говорили) найбільшої революційно-політичної української сили — ОУН на бандерівців і мельниківців. Це не було так, бо йшлося тут про дві політичні концепції в не далекій уже німецько-московській війні.

Отже йшлося про те: з німцями чи, не зважаючи на німців, — реалізувати власний український плян. Важливою справою було теж довір'я, зглядно недовір'я до деяких членів тодішнього ПУН, щодо яких були документовані докази їхніх провин. Андрій Мельник, тодішній голова ПУН, стояв на непо-

рушній позиції і щодо політичної концепції: — йти з німцями, і щодо членів ПУН — що за ними немає вини.

Степан Бандера і „крайовики”, провідні і рядові члени ОУН з ЗУЗ, станули на протилежних Мельникові і „закордонникам” позиціях: відновити і будувати українську незалежну соборну державу, не зважаючи на плян Гітлера чи будь кого відносно України. Мельниківців було кілька чи кільканадцять, а вся ОУН була бандерівською.

А велика війна зближалася невідхильно, — і треба було рішення: як нам бути? Таке вирішення прийнято на II-гому Великому Зборі ОУН.

Ще перед тим, в грудні 1940 року Провід видав МАНІФЕСТ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ:

Існуючий політичний уклад сил у світі, що насильно здавлює вартісні та життєздатні народи, валиться від їх визвольних ударів.

Московська імперія — СССР — сьогодні складова частина того укладу.

Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів та людини.

Розвалюючи назавжди жахливу тюрму народів — московську імперію — творимо новий справедливий лад і кладемо основи нового політичного укладу в світі.

I.

Боремося за визволення українського народу та всіх поневолених Москвою народів.

Боремося проти московського імперіялізму всіх видів, а зокрема проти большевизму, що довів національно-політичний, релігійний, культурний, соціальний і господарський гнет до крайніх меж.

II.

Несемо новий лад Східній Європі й підмосковській Азії.

Несемо всім поневоленим Москвою народам свободу творити власне життя на рідній землі по своїй вольній волі.

Несемо безпеку всім загроженим Москвою народам.

III.

Кличемо революціонерів усіх поневолених Москвою народів до спільної боротьби та співпраці з українськими революціонерами-націоналістами.

Тільки Україна є правдивим союзником усіх поневолених і загрожених Москвою народів у їх боротьбі з московсько-большевицьким імперіялізмом.

IV.

Українці силою об'єктивних умовин є авангардом усіх поневолених Москвою народів у їх боротьбі за повне визволення.

Українці на землях поневолених Москвою народів стають у перші лави їх революційної боротьби.

Кличемо всіх українців — де вони не жили б — ставати у бойові лави Фронту Української Національної Революції.

V.

Творимо в Україні один спільний Фронт боротьби всіх селян, робітників і трудової інтелігенції проти московсько-большевицького гнету й визиску.

За свою владу, за землю, за людське життя!

VI.

Боремося:

проти крайнього пониження людини в її праці та в її хаті, проти ограблення її з усякої радости життя, проти поголовного ожебрачування громадян, проти обтяжування жінок найтяжчими обов'язками під брехливою заслоною „урівноправнення”,

проти злочинного оглуплювання дітей і молоді брехливою большевицькою „наукою”, газетою, кіном, радіом, театром, мітінгами та всією безтолковою агіткою сталінського режиму.

Боремося:

за гідність і свободу людини, за працю визнавати одверто свої переконання, за свободу всіх віроісповідань, за повну свободу совісти.

VII.

Боремося:

проти тиранії і терору большевицької кліки, проти жахливого режиму НКВД у колгоспах, фабриках, заводах, армії, фльоті, партії, комсомолі, школі і хаті.

Боремося:

за право працюючих виявляти одверто свої політичні переконання словом і друком, відбувати свобідно прилюдні збори, та творити свої політичні, громадські та професійні організації.

VIII.

Боремося:

проти економічного грабежу України та всіх поневолених Москвою народів,

проти невільництва у колгоспах, радгоспах, фабриках і заводах,

проти ограблювання громадян із злидених здобутків важкої праці,

проти насильного виселювання з рідних земель.

Боремося за те, щоб кожний поневолений Москвою народ міг вповні користуватися багатствами своєї рідної землі та здобутками своєї щоденної праці.

IX.

Віriamo і знаємо, що близький вже час, коли здійсниться завітня мрія наших батьків і з крові довгої черги героїчних поколінь спалахне вогонь народнього гніву.

Встане Україна і розвіє тьму неволі!

І тільки через повний розвал московської імперії і шляхом Української Національної Революції та збройних повстань усіх поневолених народів здобудемо Українську Державу та визволимо поневолені Москвою народи.

Українці й усі гноблені Москвою народи!

Ставайте до нещадної боротьби з московсько-большевицьким гнетом!

Валіть московську тюрму народів!

Свобода всім поневолених!

Напередодні Другої світової війни, в травні 1941 року Провід ОУН видав вказівки:

Боротьба й діяльність ОУН під час війни
(не повний текст)

ОУН використає війну з ССРСР для розгорнення боротьби за Суверенну Соборну Українську Державу, для прискорення її здобуття.

ОУН бореться за суверенну, неподільну, повну владу українського народу на УЗ. Влада спирається на організованій силі активу народу.

Передумовою здобуття неподільної влади — сильна політична й мілітарна організація по всій українській території та

вироблення кадрів у керівництві державним і суспільним життям.

Генеральна лінія нашої політики й праці на УЗ іде під кутом тривкої основної підготовки згідно з напрямними Української Революції й визвольної боротьби всіх поневолених Москвою народів, проте ж включає особливі умовини евентуальности конфлікту й об'єктивної дійсности, що хвилево модифікують нашу тактику на УЗ.

I. Діяльність ОУН до вибуху війни і в перших її початках

Тим, що приходять на ЗУЗ, треба старатися нав'язати контакт з сіткою. Коли розбита, пробувати ставити її дуже закрито й без акцій. Коли існують завеликі труднощі й загрожує небезпека ліквідації ново-прибувчих, обмежитися тільки до необхідних зв'язків і виждати до війни.

Вижидаючи війни, згл. вияснення ситуації, просліджують ґрунт, настрої серед населення, армії, адміністрації, щоб знати, які гасла кинути, розважають, у яких місцях можна вдарили найвлучніше ворога, які об'єкти легше здобути, підготовляють пропагандивний матеріал, просліджують докладно терен свого діяння, підготовляють загальний плян акції, перегляд людей військово, політично, фахово вироблених та їх приміщення у боротьбі й майбутню організацію.

Особливо мусять тямити, що дуже важні є пропагандивні осередки, зокрема радіо-надавчі станції, яких захоплення й використання, хоча б кілька годин — переважна справа на гочатку збройної боротьби. Завжди мусять тямити, що ніякі малі, дрібні кличі, але велика, фанатична ідея пірве народ до боротьби.

Коли советармія розхитана, режим послаблюється, ЧА нездібна при наглому заскоченні із середини ставити тривалого опору — ОУН починає збройну боротьбу, збройне повстання, ТОТАЛЬНУ боротьбу.

Це значить: ОУН виходить явно на арену життя. Починається вибух Української Революції.

II. Збройний зрив

Засяг революції: пірвати маси до боротьби з Москвою, до боротьби на всіх ділянках життя, а передусім збройної.

Збройні відділи, організовані ОУН з усіх боездатних українців, вдаряють зокрема в війська НКВД і ті частини армії, які

боронять режим. Водночас наша пропаганда — наставлена на здемобілізування військових ворожих частин і перетягнення їх у наші лави та творення спільно з ними української визвольної революційної армії, в склад якої беремо всіх українців та членів поневолених Москвою народів, проголошуючи велику мету нашої боротьби: Революцію на ½ земної кулі з ідеями: свободи народам, свободи людині й соціальної справедливості. При організуванні військових акцій маємо на увазі зокрема здобуття таких військових пунктів, які стратегічно:

легкі до боротьби;

матимуть велике моральне й пропагандивно-політичне значення (Київ — Львів — радіо);

дадуть товчок до вибуху й скріплення революційної боротьби на ОСУЗ, будуть іскрою для Української Революції в цілому ССРСР;

промислові осередки.

Це має бути початком і основою творення правильної української армії, для оборони Української Держави та здійснювання цілей української націоналістичної зовнішньої політики.

Дальша боротьба українського війська проти Москви буде співучасництвом України у протимосковській війні союзних держав, у визвольних змаганнях інших поневолених і загрожених Москвою народів та у встановлюванні нового ладу на просторах теперішнього ССРСР. Цю боротьбу має продовжати українське військо аж до повного розбиття Москви та звільнення від її окупації тих теренів, як це вимагає наша зовнішня політична концепція.

III. Вмарш чужих військ на Україну й українська державність

Якщо фронт боротьби третіх держав з Москвою буде пересуватися через українські землі, тоді військова окупація України побідними чужими військами неминує. Про те рішає відношення реальних мілітарних сил і сама природа війни. Зокрема факт, що Україна не може поставити тепер такої збройної сили, яка могла б сама держати фронт протимосковської війни на відтинку власних кордонів та зробити зайвим вмарш чужих військ на українську територію.

Наше завдання в такій ситуації: не допустити, щоби Україна була тільки тереном розгри чужих сил з нашим ворогом, а вслід за тим об'єктом чужого володіння. Навпаки, власною

боротьбою, будівництвом власної держави власними силами та за власною ініціативою здобути собі роль підмету і партнера, учасника війни та співтворця нового ладу на руїнах московської імперії. Виключаємо роль обсерватора та пасивно-вичікуючу поставу супроти подій, що йдуть на українській землі, а зокрема супроти війни інших держав проти Москви і їхнього порядкування.

Для того держави, які ведуть боротьбу з Москвою і не ставляться вороже до України, трактуємо як природних союзників. Піднімаючи збройний зрив проти Москви та розпочинаючи будову власної держави зорганізованою силою українського народу — створюємо реальну підставу, щоб стати партнером і на підставі тих реальних фактів унормувати відношення між Україною, а тими державами як поміж союзниками.

Основною передумовою того є визнання і пошанування з боку тих держав суверенності і соборності України та дійсно позитивне відношення до української державності. Плятформою тривких союзницьких взаємин має бути спільна боротьба проти большевицької Москви й обосторонні користи із союзницької політичної, мілітарної та господарської співпраці.

Дальше відношення України до тих держав залежатиме від того, як вони будуть трактувати і шанувати права і життєві вимоги України.

IV. Будова Української Держави

Рівночасно з піднесенням збройного зриву проти Москви розпочинаємо відбудову Української Держави.

На звільнених від московсько-большевицької окупації частинах української землі, не ждучи на ніщо, ОУН проголошує відбудову Української Держави, встановляє владу, яка має зорганізувати державне життя в усіх ділянках та кермувати ним.

Мандат до проголошення української державності та встановлювання влади дає нам довголітня революційно-визвольна боротьба, підняття народнього зриву, державно-творча ініціатива та фактична сила.

Таким самим мандатом користувалася б така самостійна українська сила, яка б перша піднесла зрив та розпочала бу-

дову самостійної української держави на Осередніх і Східніх Українських Землях.

При будівництві Української Держави мусять бути сконцентровані всі українські сили, мусять в ній взяти участь всі українці, що щиро й чесно з відданням будуть працювати для неї та обороняти й заступати її інтереси.

Уконститування тривалої державної влади має бути оперте на організованому вияві волі цілого українського народу у формі заініційованого ОУН загальному виборі Голови Української Держави по звільненні більшої частини українських земель та початковому наладнанні державного життя.

Відношення до чинників союзних держав на поданій, попередньо платформі установає державна влада України на самому початку.

Якщо б на Україну прийшли війська таких держав, що вороже відносилися б до української державности, тоді наша визвольна боротьба увійшла б у новий період.

V. Відношення ОУН до іншої революційної і державотворчої ініціативи

ОУН має за завдання дати ініціативу бути проводом і авангардом у реалізації усіх наведених цілей по змозі в цілій Україні, а передусім там, де уже своєю організацією і боротьбою опанувала терен.

При тому ОУН не ставить собі такої цілі, щоби у теперішньому етапі мати монопольне становище, виключно у своїх руках держати всю ініціативу та керму у визвольній боротьбі та державному будівництві. ОУН поставиться вповні позитивно та попре всіма силами кожну революційну ініціативу у боротьбі та державному будівництві, ініціативу політично доцільну, спрямовану на визволення і суверенність України, яку підніме скорше інша організована краєва сила на тих теренах, де ОУН не змогла б в час і вповні покермувати революційним зривом та державним будівництвом.

VI. Відношення ОУН до питання державної влади

Повноту влади в Українській Державі ОУН перебере тоді у свої руки, як своєю політичною діяльністю та організацією опанує достаточо усі українські землі, у своїх рядах зоргані-

зує найкращий, провідний актив цілої України та підготує своїх членів до кермування усіми ділянками державного життя.

Сьогоднішній стан такий, що ОУН вповні опанує ЗУЗ, весь самостійницький, провідний елемент, як теж широкі народні маси. Зате позиції ОУН на О- і СУЗ під оглядом організованої сили набагато слабші. Тому ОУН не буде на самому початку перебирати повноти державної влади в цілій Україні, тільки змагатиме до вдержання її у своїх руках на ЗУЗ, а на Осередніх і Східніх Землях будуть члени ОУН займати керівні пости та обсаджувати державні апарати на різних щаблях в міру можливостей.

ОУН видвигає та здійснюватиме наступну концепцію:

до часу завершення процесу внутрішньої політичної кристалізації та повного охоплення націоналістичним рухом всього провідного активу цілої України, державна влада буде організована під персональним оглядом не на партійному принципі, тільки на принципі авторитетности, особистих і фахових кваліфікацій. То значить, що Головою Української Держави має бути чоловік, що має авторитет і повне довір'я цілого українського народу, свобідно вибраний цілим народом. Керівні пости в уряді з назначення Голови держави будуть займати люди, що на підставі своїх моральних вартостей і провідницьких здібностей мають авторитет і довір'я в народі, а при тому відзначаються високими фаховими кваліфікаціями та організаторськими здібностями. Той сам критерій обов'язуватиме при обсаді цілого державного апарату;

Організація Українських Націоналістів перебирає завдання кермування українською політичною думкою, виховання і вишколювання провідницьких кадрів та виховання цілого народу.

Першою повноправною владою Української Держави буде той уряд, що постане в Україні як провід визвольного зриву, ініціатор та керманіч відбудови Української Держави. Його мусять визнати всі українці.

У випадку, коли б постало рівночасно і незалежно від себе більше провідних осередків визвольної боротьби та державного будівництва, тоді першим завданням їх буде спільно створити один уряд. Коли б цього не можна зараз зробити, тоді обов'язки й права верховної української влади як Уряду Української Держави припадають тому самостійницькому осередко-

ві, що у збройній боротьбі та державному будівництві диспонує найбільшою організованою силою та опановує найбільше української території.

ОУН перебере відразу повноту державної влади на ЗУЗ, як одинока там організована сила і змагатиме до того, щоб своїм вкладом у визвольну боротьбу та державне будівництво зайняти зразу провідне місце в цілій Україні. Одначе, якщо б на Осередніх і Східніх Українських Землях постав скорше інший самостійницький центр, який з успіхом зорганізує визвольний зрив і будову держави, опанує своєю владою більший простір України, та дійсно стоятиме на платформі повної суверенности і соборности України — тоді ОУН визнає його центральною владою України і йому підпорядкується державна влада, встановлена ОУН на опанованих нею теренах. Дальша постава ОУН супроти такого уряду залежатиме від того, як він буде вив'язуватися зі своїх завдань.

ОУН буде докладати всіх зусиль, щоби незалежно від того, яка є позиція її членів в уряді і державному апараті, — ціла державна політика, організація і розвій всіх ділянок національного життя йшли по лінії програми ОУН з найкращою користю для України.

ОУН завжди стоятиме на сторожі добра України та дбатиме всіми способами, щоби той уряд і цілий державний апарат служив тільки Україні і змагав до її найкращого розвитку. Не узнаємо егоїстично-партійного критерія і все, що корисне для України будемо попірати, а все, що шкідливе нищити, без огляду на те, хто це робить.

Вся повертаюча еміграція мусить вповні підпорядкуватися українській самостійній, суверенній владі на українській землі.

Якщо б у зв'язку з розвитком воєнних подій заіснувала така ситуація, що українські землі зайняли б нагло війська іншої держави перед тим, заки успіла б оформитися державна влада, тоді поза теренами, які опановує ОУН і є на ньому дійсною українською владою, компетенції тимчасової української влади належали б тільки такому тілові, що спірається на організованій українській силі, посталої з української ініціативи та добре заступає добро України.

Кожна установа, яка б одержала мандат і владу від чужоземних чинників, хоча б вона складалася з українців, є установою даної держави. Вона не може претендувати до права

сповняти ролю українського представництва як суверенної української влади. Своє відношення до таких інституцій ОУН буде окремо нормувати у кожному конкретному випадку.

Дальша історія загально відома, над чим я в цьому розділі не зупиняюся (а про дещо скажу пізніше).

В Берліні

До Берліну поїхав я на фальшивий документ (і чуже прізвище), вироблений в організаційній „лябораторії” так справно, що я не мав з цього приводу жодних неприємностей ані труднощів на жодному місці. А треба було чейже переїхати поїздом границу „Райху”, зголоситися в Берліні у відповідних урядах — поліційному, мешканевому і ін. (очевидно із цим фальшивим документом). Все це пройшло зовсім гладко, аж дивно, бо це були воєнні часи, а я приїхав не до якого-небудь міста, а до столиці воюючої Німеччини.

В одному з урядів отримав я „күпу” карток, не лише на харчові продукти, але також на одяг, білля, взуття і ін., навіть на напитки й папіроси. Все тут було раціоналізоване, але все можна було дістати в достаточній кількості, лише на картки.

По дорозі до Берліну я вступив був, на кілька днів, до Відня, де мав поладнати організаційні доручення від Проводу ОУН. Затримався в орг. станиці при вул. Ляндштрассе Гавтштрассе, яку провадив тоді Іван Габрусевич — Іртен (згинув в 1944 році в німецькому КЦ-ті Саксенгавзен), автор есею „Місце України в світі” та інших ідеологічно-політичних писань. У цій станиці застав я теж Л. Ортинського (помер у ЗСА в 1961 році) і М. Малецького, тепер у Торонті, знаних мені з моїх відвідин студентської групи ОУН у Варшаві, в лютому 1939 року.

Хочу згадати, що ще в Кракові я отримав стипендію Стипендійного Фонду ім. д-ра Степана Шухевича на продовжування моїх правничих студій. Тепер, користаючи з мого короткого побуту у Відні, я записався на правничий факультет Віденського університету, так на „всякий випадок”: а може німецько-московська війна ще не розпічнеться цього (1941-го) року. І це мені дійсно придалося, хоча зовсім в іншій ситуації і для іншої цілі.

Прибувши до Берліну я зголосився в організаційній станиці, що приміщувалася (ще з часів голови Проводу ОУН

полк. Євгена Коновальця) в одно-згл. дво-поверховому (не пам'ятаю) будинку в дільниці „Вільмерсдорф”, що її провадив (ще з передвоєнних часів) Володимир Стахів. Тут я застав м. ін. також Осипа Тюшку, який покинув був Львів у лютому 1939 року, а тепер виконував обов'язки провідника ОУН терену Німеччини.

Моїм завданням у Берліні було опрацювати тодішній стан України (підсоветської) на основі доступних советських матеріалів, головню преси останніх років — під кожним оглядом: політичним, економічним, культурним, науковим, мистецьким, виборчим, військовим, шкільним, колгоспним, партійним і т. д., з провідними людьми і начальниками включно. Це все було потрібним для Похідних Груп ОУН, що підготовлялися з вибухом німецько-московської війни маршувати в Україну і будувати там українське державне життя. Вони повинні були знати, що застануть в Україні.

Замешкав я в помешканні братів Гамулів, одного з них — Степана, з Городенки, я знав з орг. праці ще з-перед війни, тепер він студіював тут медицину. Вони винаймали мешкання в німки-вдови, а складалося воно з кухні, одної кімнати і „ніші”, тобто кімнати без вікна, де вони спали (господиня спала в кухні). Обидва Гамули працювали в пожежній охороні берлінських великих підприємств, уже тоді налітали, теж і на Берлін, англійські (можливо й американські з англійських баз) літаки, головню ніччю, і кидали бомби, від яких горіли і падали будинки. Власне вночі і працювали Гамули і інші, а в день вони спали, зглядно Степан ішов на виклади в університеті. Я спав уночі в їхній спальні, а в день працював над „описом України”.

В Берліні я стрінув деяких моїх давніх знайомих, між ними Нестора Процика, що студіював тоді медицину, Клавдія Білінського (в них був уже синок Богдан, новий Хмельницький — вони казали), стрінув мою любов зі Львова Олю Галушку, вже заміжно за Антоном Романюком (в них тоді була маленька донечка Романа, в тому часі не перебувала з ними), що не була, як і можна було сподіватись, щасливою в цьому су-пружжі (а опісля стало ще багато гірше). Ми стрічалися декілька разів і вона розказувала мені про своє „щасливе” життя. Працювала тоді в УНО і була активною серед місцевої української громади.

Столиця Німеччини — Берлін був тоді величезним (мабуть 4 мільйони мешканців) містом з дуже добре функціонуючою

комунікаційною системою: густа сітка „У-банів” (підземна залізниця), „С-банів” (наземна залізниця), трамваїв і автобусів — перевозила скоро й справно в кожне бажане місце.

Я їздив підземкою до нашої станиці на Вільмерсдорф по нові матеріали для продовження моєї праці. У звичайно переповнених вагонах не раз стрічав моїх знайомих, що чимсь займалися в Берліні, та чув розмови пасажирів на різних мовах. Раз в одному переповненому вагоні, мій товариш завваживши старшу пані, що стояла, сказав до свого приятеля (що сидів): „встань, нехай ця стара корова сяде”. Цей встав, дама сіла на його місце, а за якийсь час, висідаючи, сказала: „стара кров дзенкує” (стара корова дякує), і можна собі уявити наші „довгі обличчя”. Або обличчя продавця в харчовій крамниці, коли я попросив його, щоб він продав мені „кляйнес брот” (малий хліб), не знаючи як по німецьки називається булка. Або ще „довше обличчя”, коли хтось з нас попросив: „гебен зі мір квач” (начебто пензель до голення).

Неділями я їздив оглядати Берлін. На найбільшому спортовому стадіоні „штатспортсфельд” (державне спортове поле) екскурсовод відмітив: „в 1936 році тут було море...” — і всі здивовано вмовкли, і щойно за кілька хвилин додав: „море голів”. В тому році відбувалася в Берліні Олімпіада, на якій бував і Гітлер, із своїми соратниками, та гратулював кожному переможцеві, а одному американцеві, що переміг усіх у бігу на 100 метрів не подав руки, бо цей переможець був... чорний. А німецька дівоча естафета на 400 метрів прогала і плакала ревними сльозами... (прогали „юберменші” до „унтерменшів”, і плакали як нормальні „менші” — звичайні люди перед... Гітлером).

З Берліну я їздив ще раз до Відня, на знижковий місячний білет Осипа Тюшки, що виконуючи свої орг. обов'язки і завдання, часто їздив по терені Німеччини, — в справі своїх правних студій (а ну ж).

Перед великою бурею

Несподівано, я ще не закінчив був своєї праці, мене викликали до Кракова. Тут я дістав завдання в Плянувальному Осередку Похідних Груп ОУН. Ми в-трійку — Василь Кук, Зенон Матла і я — займалися призначенням, радше наміченням (призначення вирішував Провід ОУН) обласних і повітових проводів ОУН для всієї території України з завданням прого-

лошувати і разом з місцевими — будувати українську державу.

Це була частина приготувань Похідних Груп ОУН, іншими частинами (інструкції щодо різних справ, виряд, провідники Груп) займалися інші. Дуже пряме відношення, як теж до всіх важливих справ, до Похідних Груп ОУН мав провідник ОУН Степан Бандера. Коли ця праця була вже закінчена, мене знов післали до Берліна закінчити почату там працю, що я й виконав.

Повертаючись до Кракова я дістав під опіку групу „дольмечерів”. (перекладачі мов). Це були молоді хлопці українці, що добре знали німецьку мову, а їхнім завданням було бути перекладачами при вищих командах німецьких армій, що мали рупити на Схід — на московсько-большевицьку імперію СССР.

Плян ОУН щодо цих перекладачів був подібний як і щодо легіону під командою Р. Шухевича і Є. Побігущого. Одні і другі мали завдання йти на Схід разом з першими відділами німецької воєнної машини, щоб в Україні на різних місцях і в різних ситуаціях та різними способами допомагати українському народові боронити і будувати українську самостійну державу.

До таких самих основних завдань приготувалися також і Похідні Групи ОУН, і очевидно, ОУН в Україні, яка діяла підпільно під советською окупацією.

Отже ОУН — всіма своїми силами і на всіх місцях приготувалася до великого історичного моменту. Наше покоління, що перебало в свої молоді, дужі руки похилені після програної Перших Визвольних Змагань в 1917-21 роках прапори наших батьків, що провадило революційно-визвольну боротьбу між двома світовими війнами, — мобілізувало все своє членство до вирішального бою.

За Україну — ми йшли! Як вітер, як буря, як гурган:”... щоб підняти з руїни українську державу нову...”.

Прийшов наш час — це відчували і розуміли всі, не лише ми, не лише вся українська спільнота закордоном і весь народ в Україні. Навіть звичайна німка, в якої я мешкав у Берліні, коли я покидав її мешкання сказала мені — „іре цайт іст гекомен” (ваш час прийшов). Так думали німці (але так не думав біснுவатий Гітлер, і тому програв), так думали українці — вояки советської армії, що сотнями тисяч здавалися в німець-

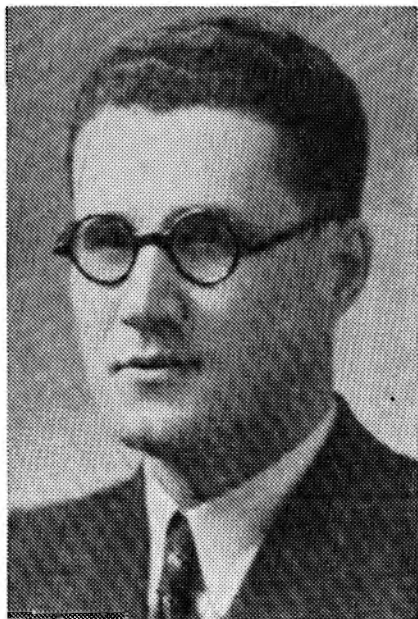
кий полон, щоб обернути свою зброю проти ворога України — Москви. Так думали також і москалі, що серед жаху і поспіху покидали Україну і втікали хто куди міг... Так думали і родовиті москвичі, що вважали Україну „догом Росії”, коли німецькі армії підійшли на 40-30 км під Москву...

До рішального моменту приготувалася не лише сама ОУН, а допомагала приготуватися всій українській спільноті закордоном. З ініціативи ОУН йшли переговори між українськими партіями, згл. між їхніми провідними діячами (бо партії не діяли) і середовищами в цілі створення всеукраїнського національного центру, який мав репрезентувати український народ і сказати своє слово до всієї України і до всього світу в цей історичний момент. Цю складну, але дуже важливу і колючу справу провадили з повноваженнями від Проводу ОУН Роман Ільницький, Ярослав Старух, В. Охримович, Володимир Янів і інші. І успішно. Всі, за виїмком незначної партії мельниківців, з'єдналися, з'їхалися до Кракова і створили Український Національний Комітет, обравши головою ген. Всеволода Петрова, заступником д-ра Володимира Горбового (що з огляду на неприязність на з'їзді Петрова, виконував обов'язки голови). Д-р Горбовий помер, відбувши 25 років московської каторги.

Склад Українського Національного Комітету, Краків 1941, був такий:

Віктор Андрієвський, Роман Антонович, Микола Багрянівський, Іван Базарко, Іван Базяк, Михайло Баран, Степан Баран, Євген Баршівський, Володимир Бочинський, Мирон Богун, Дмитро Бойко, Олекса Бойчук, Василь Болюх, Василь Бобровський, Лев Борщ, Ярема Весоловський, Іван Вітушинський, Борис Вітковський, Михайло Волошин, Іван Волянський, Євген Врецьона, Гайманівський, Михайло Галібей, Лев Глинка, Іван Горбачевський, Володимир Горбовий, М. Гриневич, о. Іван Гриньох, Іван Грипишин, Іван Гіма, Павло Денисенко, Спиридон Довгаль, Лев Дубас, Микола Дужий, Вартоломей Євтимович, Володимир Загайкевич, Олександр Загородський, Євген Зеблікевич, Василь Іванис, Борис Іваницький, Роман Ільницький, Кардачівський, Богдан Карпевич, Василь Кархут, Ярослав Кальба, Василь Качмар, Геофіт Кибалюк, Іван Козак, Богдан Кордюк, Юрій Коритко, Ярослав Костецький, Юліян Костюк, Іван Коцур, Богдан Кравців, Михайло Крат, Василь Крохмалюк, Олекса Кузьмінський, Микола Лівицький, Павло Лісяк, Роман Лобович, Омелян Логущ, Мирон Луцький,

М. Маївський, Майковський, Андрій Макаренко, Андрій Мартинюк, Михайло Марунчак, Роман Марчак, Юрій Матушевський, Микола Мостович, Любомир Макарушка, Микола Маложинський, Василь Мудрий, Василь Нагайський, Сергій Наїдко, Володимир Островський, Василь Охримович, Іван Омелянович-Павленко, Юліян Павликовський, Антін Павлюк, Василь Палідвор, Зиновій Пеленський, Петро Постолюк, Володимир Приходько, Іван Равлик, Ярослав Рак, Василь Рижев-

Д-р Володимир Горбовий

ський, Петро Роцинський, Скочдополь, Степан Сovenко-Скрипник, Богдан Старух, Ярослав Старух, Татомир, Володимир Тимцорак, Томошивський, Клим Трохименко, Михайло Турчманович, Євген Храпливий, Михайло Хронов'ят, Микола Ценко, Іляріон Чайківський, Лев Чикаленко, Микола Чижевський, Богдан Шемет, Юліян Шепарович, Петро Шкурат, Володимир Шевченко, Степан Шухевич, Андрій Яковлів, Володимир Янів, Іван Яремко. (разом 113 осіб).

Президентом Українського Національного Комітету був обраний ген. Всеволод Петрів, першим заступником д-р Володимир Горбовий, другим проф. Віктор Андрієвський, першим секретарем д-р Степан Шухевич, другим Василь Мудрий, керівником Екзекутиви УНК став полк. Вартоломей Євтимович. Тому що ген. В. Петрів не зміг прибути до Кракова (німці не

пустили), обов'язки президента УНК перебрав д-р В. Горбовий.

І 22-го червня 1941 року Український Національний Комітет видав свій „Маніфест напередодні війни“:

У велику і відповідальну годину пора нам чинами і розумом засвідчити святість наших почувань. Як у труді і в крові найкращих синів відроджених народів гартується нове життя, нова мораль і нові закони, наближається день, в якому Україна стане запорукою ладу й спокою на Сході Європи. Від століть Провидінням було нам дано мечем і власною груддю боронити культури, свободи і віри перед ордами кочовиків, перед нальотами поган і заліву новітнього варварства. У безупинній боротьбі записували ми сторінки історії непроминаємою славою, але доводилося нам теж платити дань із власної свободи. Але, проте, не перемогли нас ні разу вороги лицарством і хоробрістю та навіть не численною перевагою. Покорити нас удалося їм тільки тоді, як не ставало у нас єдності і згоди. І тому з радістю проголошуємо, що в час, який вимагає від нас напруження всіх сил, замовкли у нас спори і дійшло до об'єднання української еміграції.

Українська еміграція — політичний провід Народу, воєцтво наших визвольних змагань, націоналістична армія підпілля, повстанці і партизани та чесні українські патріоти опинилися поза межами Батьківщини, викинені хвилею безприкладного терору. Проте, ні на мить не перестало в них битися серце ритмом збірного змагання. І як одноцілим є фронт боротьби на рідних землях, так одноцільно мусимо посилити ту боротьбу й ми, що опинилися на чужині. Бо знаємо, що єдино у висліді нашої боротьби стане Україна Єдина, Самостійна і Соборна, проголошена історичними універсалами 22 січня й досі окупована ворогами. І так відновиться українська державна традиція, що найшла своє втілення в 1917-20 рр., коли Україна існувала й була визнана світом. Наша повсякчасна готовість на труд і жертву має свідчити про нашу волю творити нарівні з іншими народами нове життя грядущої Епохи. І щоби посилити ту боротьбу, щоби дати запевнення нашим борцям і повстанцям на рідних землях, що не розбазаримо нашими внутрішніми спорами і торгами ані нашими партійними чи особистими амбіціями кривавих надбань, окуплених життям найкращих, стаємо від сьогодні під спільним проводом до спільної праці без різниць нашого походження — з усіх частин

України, без різниці наших поглядів і колишніх групових приналежностей чи симпатій, без різниць віку й віри, звання і верстов чи станів. Єдино особиста вартість, тобто характер і працездібність рішають про можливість приступити до нашого гурта. Єдино вклад у розбудову нашого державного життя вкаже завдання, що їх кожному з нас доведеться сповнити. Наш досвід і фахове знання дамо до розпорядимости Українського Уряду, що в Києві відродить Українську Державність.

Для уюднозгіднення наших змагань покликаємо на з'їзді Української Політичної Еміграції, що відбувся в Кракові 22 червня 1941, Український Національний Комітет.

Поза межами України являється він єдиним виявом організованої волі української еміграції до часу відновлення діяльності Української Держави в Києві.

Усіх чесних українських громадян, що досі не мали змоги прилучитися до нашої акції, звиваємо вступити в наші ряди для доказу однодушної постави і солідарности нашого загалу. Не гарними словами і не накликуваням тільки до єдності, а чинною поставою дамо свідоцтво, що у великий час гинуть дрібні амбіції й урази. Добро Нації для нас є й буде найвищим наказом і висказом найглибших мрій, що вели й ведуть нас на бій і сил дають на жертву.

Слава Україні!

Краків, 22 червня 1941.

III. НА ЖИТТЯ І СМЕРТЬ

Війна

Всі сподівалися, але ніхто не знав точного дня і години (крім Гітлера та його соратників), коли німці вдарять на москалів. Не знали також і як показалося, зовсім не були приготовані на війну із своїм союзником московські більшовики із своїм „вождем” Сталіном на чолі.

А раннім ранком, на зорі, 22-го червня 1941 року німці вдарили всією своєю силою, фронтом від Балтицького до Чорного моря, — на свого союзника. Німецькі бомбардувальники скинули свій смертоносний вантаж не лише на прикордонні, але також на дуже далекі, головно промислові і військові об'єкти, а моторизовані панцерні дивізії відразу змели з землі советські опірні пункти разом з їхніми залагами і літаками, які навіть не знаялися у повітря, — і як буря пішли вперед. Здавалося, що жодна людська сила не спинить їх, не стримає їх у їхньому непереможному поході. Советські дивізії й цілі армії здавалися в полон (я вже згадав про причину), а рештки в переполосі і в паніці втікали на схід, встеляючи сотнями тисяч трупів дорогу своєї втечі.

Прийшов повний московсько-советський „Крах” (про який недавно написав, і під цим наголовком, документальну повість український підсоветський письменник Лук'ян Карий, книжка видана закордоном 1984 року), і виглядало, що прийшов кінець московській тюрмі народів.

І так було б сталось напевно, якби не божевільна політика Гітлера, що хотів загарбати Україну і всі східньо-європейські території для німців, а всі народи і людей цих великих просторів перемінити в невільників і гельотів Німеччини.

А всі ці народи хотіли, очевидно, визволитися з московської неволі, побудувати свої власні самостійні держави на своїх власних землях і жити своїм власним, ні від кого незалежним життям. Це ж були колись і недавно самостійні народи з багатівіковою культурою і державницькими традиціями, серед них найбільший український народ.

З цим вирішальним на сході Європи фактором не рахувався Гітлер і саме це, а ніщо інше, довело Німеччину до повної катастрофи.

Не один наїзник, що намагався загарбати Україну, зламав собі хребет на українській землі, деякі втратили все і самі загинули та цілком зникли з лиця землі. Так пропали печеніги, половці, хозари, татари, інші, як турки, монголи, поляки — відступили, переможені українською силою — на свої власні землі. Ще інші, такі, що хоча йшли розбити Московщину, але не рахувалися з Україною, або з українськими плянами (теж і стратегічними), були самі побиті і мусіли відступати, як Карло XII, Наполеон.

І так тепер Гітлер, не рахуючись з Україною і з другими поневоленими в тому часі Москвою народами, не враховуючи досвіду і науки минулої історії (певно, що її навіть не читав, або злегковажив), — пігнав мільйони німецького вояцтва на смерть, а собі на загибель.

Але 22-го червня, після того як німецька сила здобула вже всю Західню Європу, і коли Гітлер ще не показав усіх своїх карт щодо Східньої Європи, в тому головно відносно України, і після перших великих перемог німецької армії на східньому фронті, могло видаватися, що й тут піде все гладко. 30-го червня німецька армія ввійшла до Львова, а вже 19-го вересня здобула Київ та почала підсуватися під Москву.

Історія однак помстилася на „навігласах”: німецькі армії застрягли в болотах, а далі в снігах і морозах. А советські армії (особливо українці) навчені трагічним досвідом перших тижнів війни, вже не піддавалися, але билися — за життя, бо в німецькому полоні була тільки смерть. Альтернативою стало: життя або смерть, битися за життя або гинути під німецьким чоботом.

Я вже згадав, що після закінчення моєї праці в Берліні, я повертався з групою „дольмечерів” до Кракова. Це було якраз у ніч з 21-го на 22-го червня. На одній з берлінських залізничних станцій, де ми всідали до потягу, до іншого ладували німецьких вояків і їх прощали їхні рідні: матері, батьки, дружини й діти, наречені, дівчата. Вони їхали на східній фронт, отже властиво їхали майже на смерть, то ж цілою станцією стрясав плач і ридання жіноцтва, майбутніх вдовиць і сиріт.

Моя група примістилася в поїзді, що йшов на Краків, ніхто нас не прощав, засвистав свисток начальника станції, потім голосно завилала льокомотива і наш поїзд рушив на схід...

Ніч була зовсім спокійна — не чути було жодних сирен, жодних налетів чи бомбардувань і аж на якійсь малій станції недалеко перед Краковом хлопчина приніс газети, з яких ми довідалися, що цієї ж ночі над ранком почалася війна; — німці вдарили на ССРСР.

Це була надзвичайно потрясаюча відомість, на яку чекали всі, з різних причин, чекали і ми із своїх причин, а як вона прийшла, то так, як вдарив грім з ясного неба. Війна! Всі нараз припинили, — стало зовсім тихо і в цій тиші ми доїхали до Кракова.

На схід, на схід...

Передавши групу, яку я привіз з Берліну, в належні руки, я пішов зголоситися у відповідному організаційному пункті, а далі — до моїх друзів і знайомих. Але ні в одному ні в других місцях я не застав тих, кого сподівався. Пішов ще дальше і зорієнтувався та довідався, що „український Краків” раптово майже перестав існувати, — залишилися пустки.

„Зникли” не лише відомі члени ОУН, але також працівники українських і німецьких установ і підприємств, не лиш в Кракові, але й в інших містах.

Для тих українців, що залишилися на місцях, і також для німців, стало ясно — українські революційні сили рушили на Схід...

І справді, як буря відразу рушили на Схід Похідні Групи ОУН, заздалегідь приготовані, вишколені, у все потрібне wyposażені, в якійсь частині також і нашим Плянувальним Осередком, у якому й я попрацював. І я був дуже врадуваний і задоволений, що не застав тепер у Кракові тих, яким ми визначили завдання і місце в Україні — вони вирушили першого дня війни, без найменших вагань і сумнівів виконуючи наказ Проводу ОУН: здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї!

Де кілька днів я ще залишився у Кракові, перевіряючи чи все виконано згідно з плянами і чи не залишилося ще щось мені до полагодження, а потім також і я вирушив на Схід.

До границі в місті Ярославі, через яке я з друзями переїжджав у жовтні 1939 року на Захід, підвіз мене, з кількома друзями, д-р Іван Іваницький автом (мій товариш ще з гімназійної лавки в 1929/30-тих роках у Коломиї), а далі ми мали промишляти самі, як і наші попередники з Похідних Груп ОУН, що вже раніше перейшли цю границю.

Іван Іваницький і Роман Малащук, 1930 рік

Другого або третього дня ми вирушили на границю, якою була ріка Сян. І хоча тут, як і скрізь, границю стерегли німецькі пограничники, а наші їх сліdkували, щоб у відповідну годину допомогти у переході членам Похідних Груп на Схід, то нам це тепер не вдалося. Як тільки ми, розібрані до половини, ввійшли в ріку Сян, несподівано з'явився німецький пограничник і під загрозою свого револьвера наказав нам повернутися на беріг. „Генде гох” (руки вгору) — крикнув старшина і ми — півголі і мокрі — станули на березі з руками вгору перед дулами автоматів. Іншого виходу для нас у цей час не було,

хіба втікати, а це означало певну смерть на місці (ми ж мали завдання до виконання).

І саме тут придалася мені німецька виказка („авсвайс”) Віденського університету (друзі, що йшли зі мною мали інші німецькі „авсвайси), яка свідчила про те, хто я є (не-шпигун чи диверсант, за якими полювали пограничники) і звідки походжу. Ми сказали пограничникам, що ми повертаємось „додому”, в Україну, бо звідтам ми прийшли. Але це не переконало пограничників. „Менш, біст ду феррікт!” — чоловіче, чи ти збожеволів! „це ж війна і ми постріляємо вас тут як псів” — ревів німецький пограничник. Зарепетували рушниці — це ж кінець! — блискавкою закричала в мозку власна думка...

Але, можливо, наші документи стали для них відповідним аргументом, щоб нас не постріляти на місці (що було дуже можливим, бо ж це була війна), а відслати назад на німецьку пограничну станицю в Ярославі, що вони й зробили. На станиці ми якось „викрутилися” і нас відпустили.

Але ж нам треба було йти на Схід, незалежно від усього, і ми почали шукати іншої дороги, як би це зробити. Ми стрінули в Ярославі німця-вояка, що був одним з тих, що транспортували военними вантажними автами потрібні речі для східнього фронту (такі вантажники переїжджали Сян днем і нічю). Цього німця (він був прихильником України, як і багато інших у німецьких арміях, з генералами включно) ми переконали, що ми потрібні у Львові тепер, і він погодився перевезти нас своїм вантажником через границю. Це було, очевидно, ризиковне і для нього і для нас, але ж таким був і тодішній час (війна ж), ми примістилися на його вантажнику і нічю поїхали...

На наше щастя німецька військова сторожа на мості перевіряла лише шоферів, а зовсім не контролювала того, що він везе під брезентом (отже не завважили нас), і так ми пройшли наш „рубікон”. Отак або подібно переходили границю в Україну Похідні Групи ОУН.

Львів — 1941 рік

В ночі на 12-го липня 1941 року ми прибули до нашого Львова, який я покинув в жовтні 1939 року, після „визволення” московськими більшовиками Західньої України. Я мав адресу дружини і родини мого гімназійного товариша і приятеля із студентських часів у 1933-их роках у Львові — Михайла

Голинського, і тут ми затрималися. Він сам ще залишився був деякий час на Заході, а після повернення помер у 1941 році в родинному селі Вербівці, повіт Городенка (2 км від села Сорочки). Михайло Голинський був братанком відомого і славного співака Михайла Голинського, якого і я знав у Торонті (помер в Едмонтоні).

Було вже далеко по півночі, а нас все ще розпитували (і це зовсім було нам зрозумілим) про життя на Заході, про знайомих, а найбільше, очевидно, про Михайла, а далі почали розказувати нам про своє злиденне життя у „визволеному” Львові, і ставили питання (на яке ніхто тоді не мав відповіді): а що буде далі?

Раненько ми вийшли на львівські вулиці. Чи щось змінилося за цих майже два роки нашої відсутності? Нас відразу зупинила українська поліція, вимагаючи наших документів, а ствердивши хто ми такі (ми мали також і українські документи), привітали з поверненням, засалютували і відпустили. Це було на вулиці Набеляка, недалеко від будинку советського консуляту за польських часів.

Перейшовши кілька вулиць ми всіли до трамваю на вул. Льва Сапіги і поїхали в напрямі Ринку і вул. Руської. Було приємно спостерігати, що на всіх трамваях лопотіли синьожовті прапорці, а кондуктори говорили по українськи. Ми висіли на Ринку і в очі кинулися нам величезні українські національні прапори, що звисали на фронтівій частині ратуша. Далі вже пішки попрямували на вулицю Руську ч. 10.

В цьому місці треба мені повернутися деякий час назад.

Я вже написав про те, що зараз таки першого дня війни німців з москалями, рушили і Похідні Групи ОУН на Схід. Треба також сказати про те, що ще заки ця війна почалася, члени ОУН з-за кордону переходили (не раз з боями з большевицькими пограничниками і часто й втратами по обох сторонах) в Галичину для взаємодія з тією частиною ОУН, що залишилася під московською окупацією і вела підпільну боротьбу з окупантом. Згадати треба, що в одному з таких рейдів згинув крайовий провідник ОУН В. Тимчій-Лопатинський, його адютант Микита Опришко-Медвідь і Зена Левицька з окликом: „не здавайсь, слава Україні!”. Великі втрати мали й большевики.

В такому одному рейді в Україну, зі зброєю в руках перейшов кілька тижнів перед початком війни і мій гімназійний товариш у Станиславові сл. п. Володимир Дейчаківський, який пізніше разом з нами був арештований, 14-го вересня 1941 року гестапом, що пройшов спільну з нами тегенну німецьких тюрем і млинів смерті. Помер передчасно, 11-го грудня 1964 року у Торонті. Залишив вдовою Грину (з Ільницьких) і трое сиріт — Андрія, Юрка і 5-літню Мотрю.

Володимир Дейчаківський

Із згаданих уже причин я не пішов з першими Групами ОУН в Україну. А ті друзі, що вирушили відразу, в середущій Похідній Групі під проводом М. Лемика добилися до Львова 30-го червня 1941 року. Цього самого дня, разом з передніми відділами німецької армії, в неділю раненько ввійшов у Львів теж курінь Дружин Українських Націоналістів — ДУН під командою сотника Романа Шухевича.

І можна собі уявити радість Львов'ян, зокрема молоді і дівчат, що засипали рідне військо квітами. Але „радість з журбою обнялась...” Втікаючі москалі залишили гори трупів українців помордованих у Львівських і у в'язницях всієї Галичини, серед них і Юрка Шухевича, рідного брата Романа. Біль, плач і ридання вкрили Галицьку Землю...

Але часу не було на народне горе. Бо вдарила історична година... Невже ж не бути нам — чи бути!

Німецькі армії йшли вперед як бур'я, не зважаючи на гори трупів, своїх і чужих (головно українських советських воєнків), на українській землі йшли криваві бої двох не-українських сил, якраз за Україну, але не за її волю, а за її землі, багатства, що один і другий хотів загарбати для себе, а народ поневолити.

А віковий господар української землі — український народ мав придивлятися і мовчати?! Мовчати в такій страшній історично неповторній хвилині! В хвилині — бути чи не бути!

30 червня 1941 року

Український народ не міг мовчати! За таку мовчанку, і в такій рішальній хвилині — нас прокляли б майбутні українські покоління. І наш народ не мовчав.

Очевидно, український народ — 50 мільйонів людей — не могли промовити всі разом, та ще й у такій надзвичайній військовій ситуації. В імені українського народу повинен був промовити його провід, його провідна організована сила, така, що всі її знали і визнавали. Такою силою, таким проводом була в тому часі ОУН під проводом її Провідника — Степана Бандери.

Ярослав Стецько, Голова Українського Державного Правління

І ОУН сказала своє слово, в імені українського народу. 30-го червня були скликані Національні Збори визначних провідних українців до великої залі Централі Просвіти на Ринку у Львові і тут проголошено відновлення української самостійної держави. Прем'єром уряду — Тимчасового Українського Державного Правління обрано Ярослава Стецька. Текст проголошення звучав:

**АКТ ПРОГЛОШЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**
30 червня 1941 року

1. Волею Українського Народу, Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця і вождя ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-большевицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває увесь український народ не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада.

Суверенна Українська Влада запевнить Українському Народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння його потреб.

2. На західних землях України твориться Українська Влада, — яка підпорядкується Українському Національному Урядові, що створиться у столиці України — Києві.

Українська національно-революційна Армія, що твориться на Українській Землі, боротиметься далі проти московської окупації за Суверенну Соборну Державу і новий справедливий лад у цілому світі.

ХАЙ ЖИВЕ СУВЕРЕННА СОБОРНА УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА!

ХАЙ ЖИВЕ ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ!

ХАЙ ЖИВЕ ПРОВІДНИК ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ — СТЕПАН БАНДЕРА!

Льва-город, дня 30. червня 1941 р.

Голова Національних Зборів
Ярослав Стецько в р.

Ярослав Стецько прибув до Львова в Середущій Похідній Групі ОУН. Ця група негайно пов'язалася з Львівською частиною ОУН, і при її допомозі скликала Національні Збори. Одночасно ОУН відразу опанувала важливіші львівські державні будинки й об'єкти та установи. І саме завдяки проворности

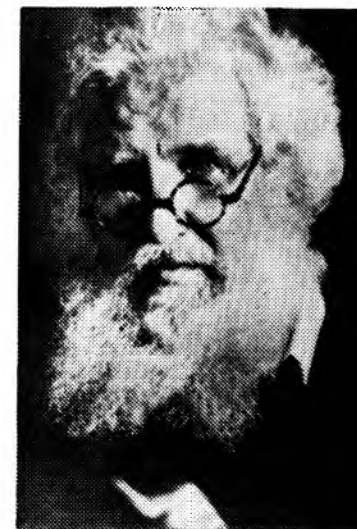
ОУН — на Львівській ратуші замайв синьо-жовтий прапор, а радіостанція (названа тепер ім. Євгена Коновальця) подала історичну вістку всій Україні і всьому світові про проголошення української самостійної держави. Можна собі уявити, з якою радістю прийняв цю відомість український народ!

Львів: кама'яниця Т-ва „Провіта”

Дехто (ще й тепер) робить заміти, чому якраз ОУН проголосила українську державу, а не нпр. Український Національний Комітет, що об'єднав був представників усіх українських політичних партій і середовищ (за виїмком лише т. зв. мельниківців) та проголосив в дні німецько-московської війни, 22-го червня 1941 року, в Кракові свій Маніфест до українського народу. На цю тему на сьогодні написано багато і справа ця повністю висвітлена і вияснена.

На цьому місці я хочу наголосити лише одне, найважливіше. Відомо, що Німеччина поставилась проти української самостійної держави (і держав інших поневолених Москвою народів) і тому — за проголошення української держави треба було відразу сподіватися страшних смертних німецьких ударів. На такі удари була приготована (і не від тоді) і могла витримати лише ОУН. І тому ОУН сама рішилась на такий історичний крок, сама прийняла важкі смертні удари німецького ворога (що був саме тоді в zenіті своєї сили і успіхів), і сама розпочала збройну боротьбу — визвольну війну, з Німеччиною, а далі з Росією, що в 1944 році знов повернулася в Україну.

Митр. Андрей Шептицький

Що не було тоді іншої розв'язки ані іншого виходу в тодішній ситуації — тепер видно всім.

Митрополит Андрей, вислухавши плян про 30-те червня сказав: „...честь України вимагає робити те, що ви задумали. Робіть в ім'я Боже, я благословляю.”

Це підтвердив тоді український народ, що проголосував українську самостійну державу по всіх містах і селах не лише Західної, але і Східної України, де тільки дійшли Похідні Групи ОУН, а вони дійшли аж під Київ, Донецьк, Крим. Чи потрібно більше переконливого народнього плебісциту рішення ОУН!

Підтвердженням бажання українського народу є й Українська Повстанська Армія (УПА), якій народ дав тисячі своїх найкращих синів і дочок, що билися на життя і смерть з обидвома наїзниками — з Німеччиною і Росією, аж до 1950-их років. Ствердили волю українського народу теж і ті, що їм у боротьбі, вороги вибили зброю з рук і вони пішли на каторгу і смерть у німецьких тюрмах і концентраційних таборах і згоріли там у крематоріях, і ті, що їх замучили в московських тюрмах і концтаборах.

Курінь УПА

Треба також наголосити, що Українське Державне Правління складалося з усіх українських політичних партій (за виїмком мельниківців, що не хотіли, мовляв, бо не вони...).

Склад Українського Державного Правління був такий:

Ярослав Стецько — голова і керівник ресорту соціальних реформ, проф. д-р М. Панчишин (безпартійний) — перший заступник голови і керівник міністерства здоров'я, д-р Олександр Барвінський (безпартійний) — державний секретар у міністерстві здоров'я, д-р Лев Ребет (ОУН) — другий заступник голови, ген. Всеволод Петрів (соціал-революціонер) — голова Українського Національного Комітету в Кракові, — міністер

оборони, Роман Шухевич і Олекса Гасин (ОУН) — заступники міністра оборони, д-р Володимир Лисий (соціаліст-радикал) — міністер внутрішніх справ, д-р Кость Панківський (соціаліст-радикал) — заступник міністра внутрішніх справ, Микола Лебедь (ОУН) — міністер державної безпеки, Володимир Стахів (ОУН) — міністер закордонних справ, проф. д-р Олександр Марітчак (УНДО) — заступник міністра закордонних справ, д-р Юліян Федусевич (безпартійний) — міністер справедливості, д-р Богдан Дзерович (безпартійний) — заступник міністра справедливості, інж. Юліян Павликовський (УНДО) — міністер народного господарства (не прийняв), mgr. Дмитро Яців і mgr. Роман Ільницький (ОУН) — державні секретарі міністерства народного господарства, д-р інж. Євген Храпливий (УНДО) — міністер сільського господарства, інж. Андрій П'ясецький (ФНЄ) — міністер лісництва, інж. Ілярій Ольховий (безпартійний) — міністер фінансів, проф. д-р Володимир Радзикович (безпартійний) — міністер освіти і віровизнань, Олександр Гай-Головка (безпартійний) — міністер інформації і пропаганди, Осип Позичанюк і Ярослав Старух (ОУН) — державні секретарі міністерства інформації і пропаганди, Іван Климів-Легенда (ОУН) — міністер політичної координації, Н. Мороз (безпартійний) — міністер пошти і телеграфу, д-р Михайло Росляк (соціаліст-радикал) — начальник президіяльної канцелярії.

Як треба було і сподіватися — німці у відповідь, вдарили, — в першу чергу вдарили по ОУН. Але ці витримали, як і було передбачено. Ми витримали — і в боротьбі і в Авшвіцах і на розстрілах і на шибеницях...

Я вже згадав, що до Львова я прибув ніччю з 11-го на 12-те липня, отже не міг бути учасником проголошення української держави. Прибувши 12-го липня, я відразу пішов на вул. Руську до нашого центру, — центру ОУН і УДП і всього, що тоді діялось у Львові, в Галичині і в Україні.

На директиву з центру

У нікого тоді не було найменшого сумніву, що всеукраїнським центром була Руська ч. 4 у Львові. Звідси йшли всі директиви і накази у всіх справах, які визнавали, їм підпорядковувалися і їх виконували — всі.

І там, на Руській ми стрінули також і наших давніх друзів і знайомих, з якими ми були розійшлися осінню 1939 року,

коли то большевики „визволили” Львів і ЗУЗ: ми пішли на Захід, а вони залишилися, боролися і страждали і гинули від московської руки. Про все вони нам тепер розказували, і головно про тих, що загинули по „Сибірах неісходимих...” а й тепер, гнані страшною силою німецьких армій, втікаючи на Схід, залишили ці наші вороги — гори українських трупів.

Ми раділи зустрічами і сумували спільним, тяжким народнім горем. Як сьогодні бачу дружину — вдову мого товариша і співлокатора із студентських часів — сл. п. Миколи Атаманюка, замордованого москалями в Бригідках, — вся в чорному... як українська Ніоба... плакала не скриваючи свого неутішимого болю і жалю. Бачу її як символ терпінь і страждань усіх українських вдів і сиріт — нелюдського злочину утікаючих в паніці москалів.

Але, як я вже згадав, часу не було на народне горе. Бо ж рішалася доля всього українського народу. Німецькі армії гнали вперед, торощили і брали в полон цілі советські армії. Вперед йшли і Похідні Групи ОУН і проголошували всюди українську державу.

Тепер, після проголошення самостійної держави, всі директиви йшли зі Львова, з вул. Руської. Цим директивам підлягали, очевидно, і ми, що прибули до Львова в першій половині липня. Певно, не все йшло так гладко. Ми проголосили відновлення української держави і почали її будувати, а німці були проти. Деякі військові круги, включно з високими старшинами, були з нами і військові відділи німецької армії брали навіть участь у проголошенні української держави в різних містах Галичини і віддавали салют українському гимнові і прапоріві.

Гітлер і його соратники були заскочені, скаженіли, але і не знали що в цій ситуації їм робити. А війна йшла своєю залізною ходою й у вересні німецькі армії підійшли під Київ. Під Київ підійшла також і Північна Похідна Група ОУН під проводом Миколи Климичина. В цій Групі йшла також, пізніше відома націоналістична провідна діячка, Уляна Целевич, в ЗСА основниця і довголітня голова Об'єднання Жінок ОЧСУ і член Президії СУВФ (померла в Чікаго 18. 8. 1981 року, я прощав її від ОУН і СУВФ).

1-го серпня 1941 року німці прилучили Галичину до (польської) Генеральної Губернії під проводом д-ра Ганса Франка,

а для Українських Земель створили „Райхскомісаріят Україна” на чолі з Еріхом Кохом, як губернатором.

І ось тоді, кілька днів перед тим, як німці стали в серці України — в Києві, конфінованого ще в липні, провідника ОУН Степана Бандеру арештували, а потім арештували теж прем'єра УДП Ярослава Стецька разом з членом УДП Романом Ільницьким і ін. На вимогу Гітлера відкликати Акт 30-го червня С. Бандера і Я. Стецько сказали своє категоричне — ні, Тоді німці рішилися на удар проти українських націоналістів.

Уляна Целевич

„Від Кракова до Берліна — всюди, брате, Україна, а від Львова по Урал — Дойчлянд Дойчлянд ібараль (всюди)....” — казали тоді!?

Німецька реакція була передбачена — ОУН прийняла цей удар і почала збройну боротьбу з німцями в обороні проголошеної української держави.

У Львові я довго не був. На директиву Проводу ОУН, хоч моїм першим призначенням була Полтава, я виїхав, 8-го серпня, до Станиславова на пост Обласного провідника ОУН. Тут я застав мого давнього приятеля і друга д-ра Богдана Рибчука, що став моїм заступником, Володимира Дейчаківського, — організаційний референт і інших. До складу Обласного Проводу ОУН входили ще Василь Бандера, Михайлунів, В. Гүцуляк, Ліда Мойсейович і Микитюк.

В Станиславові

Станиславів (тепер Івано-Франківськ) належав до найбільших міст тодішньої Галичини, мав ок. 70.000 мешканців, у часі Перших визвольних змагань був, якийсь час, столицею Західньої Української Народньої Республіки. Для мене Станиславів — це було найбільше місто, в якому я почав, у 1924/25 шкільному році, ходити до української гімназії, до другої класи (першу класу я вчився приватно в селі Лисівці, повіт Заліщики, де мій батько був тоді директором народної школи), гімназія приміщувалася при вулиці Липовій чч. 44-46. Якась школа, мабуть 10-ти річка, існує під цією адресою і тепер. Але мені і ця школа і теперішній Івано-Франківськ — не відомі.

Обласний Провід ОУН приміщувався в тому часі в якомусь кол. банку при вул. Сап'яжинській. Я, як провідник, урядова у великій кімнаті на партері, — поверх вище працювала харчівня для членів і працівників Обласного Проводу.

В місті діяли всі важливі міські установи, з українською поліцією під командою полк. Банаха включно, обласну управу очолював інж. Ілля Сем'янчук. Взагалі все публічне життя і всі публічні установи зорганізували, поставили і провадили українці. Так зрештою було тоді по всіх галицьких містах (зі Львовом включно) і селах Галичини, і далі, куди прийшли Похідні Групи ОУН.

Проголошення відновлення української держави відбулося в Станиславові, ще заки я туди прибув, з участю мадярських військових частин, що салютували українському національному гимнові і прапорові. А тисячні українські маси, що брали участь у цій небувалій маніфестації, раділи і плакали з радості — як мені оповідали мої друзі, які тоді відразу, з великим ентузіазмом і запалом, взялися за побудову української держави. Під час маніфестації промовляли: еп. Г. Хомишин, інж. І. Сем'янчук і д-р Б. Рибчук. Після паради мадярські військові чинники запросили представників українців на спільну вечерю.

Пам'ятаю многолюдну маніфестацію, що відбулася на великій площі біля парку, 31-го серпня 1941 року, в річницю здобуття Києва українськими з'єднаними арміями в цей день в році 1919-тім.

Український Станиславів віджив, радів, будував..., держав... Прийшов наш час...

Почав я розглядатися в ситуації, перевів потрібні розмови з референтами Обл. Проводу ОУН, намічував пляни дальшої нашої дії. Станиславівська область була велика простором і мені треба було ознайомитися з її поодинокими частинами — районами. Перед тим я ще відвідав табір юнацтва ОУН, який в околиці міста провадив Василь Кущмелин, та деякі установи і їхніх провідних людей в самому місті.

До Коломиї — мого міста

Першим районом, куди я спрямувався, — була Коломия, мое місто з давніх років (ще з 1927 року), де я ходив до вищих клас української гімназії і здав там матуру, де я починав ставити мої перші юнацькі кроки в життя. Тут я й ввійшов у мою молодість, куди вся наша родина з села Сороки перейшла жити на постійне в квітні 1932 року.

Перші мої кроки в Коломиї були до моєї родини, яку я покинув був ще у 1937 році, коли в-друге виїхав був, вже на постійне, до Львова. Дома я застав маму, найстаршого брата Олесья (обое вже відійшли у вічність: мама 1960 року, Олесь 1978 року, поховані на міському цвинтарі, де спочив і наш батько) і наймолодшого Мирона, що майже мене не пізнав. Мій брат Євген тоді ще не повернувся був з Заходу.

В Коломиї я відбув наради з місцевим — районним проводом ОУН, що його очолював Василь Мельничук-Чумак, керуючи перед тим організаційною дією Станиславівської області під большевицькою окупацією. Деяких я знав ще з передвоєнних часів, деякі були нові, але всі ми були собі дуже близькими — коломиїцями. Вони розказували мені про українське життя і свою діяльність у підбольшевицькому часі, я поінформував їх про нашу діяльність закордоном, про наші приготування перед німецько-московською війною, про Похідні Групи ОУН, які в цьому ж часі виконували своє завдання на східно-українських землях, про політику Німеччини щодо України, про наші теперішні напрямні і завдання. Ми говорили довго, багато і про все, що було для нас важливим і потрібним у цьому історичному моменті. Треба підкреслити, що всі ми були однозгідні у висновках — боротися за відновлену самостійну українську державу.

Так було не лише в Коломиї, але скрізь у всій Станиславівській області — всюди будували українську державу і були

готові відстояти її і йти в бій, якщо так треба. Могло бути інакше в цьому історичному часі?!

Щоправда мало хто уявляв собі тоді, що може бути ще жорстокіший ворог України від утікаючого на схід москаля, що на українську землю прийшов новий, страшний окупант — німці.

І все таки треба було трохи часу, щоб наш народ зорієнтувався в дійсній ситуації, і почав ставити опір, а далі пішов у бій проти нового ворога. Перший спротив поставив авангард народу — ОУН, а далі прийшла збройна боротьба — УПА, найкращі сини і дочки українського народу пішли у бій з підтримкою всього народу.

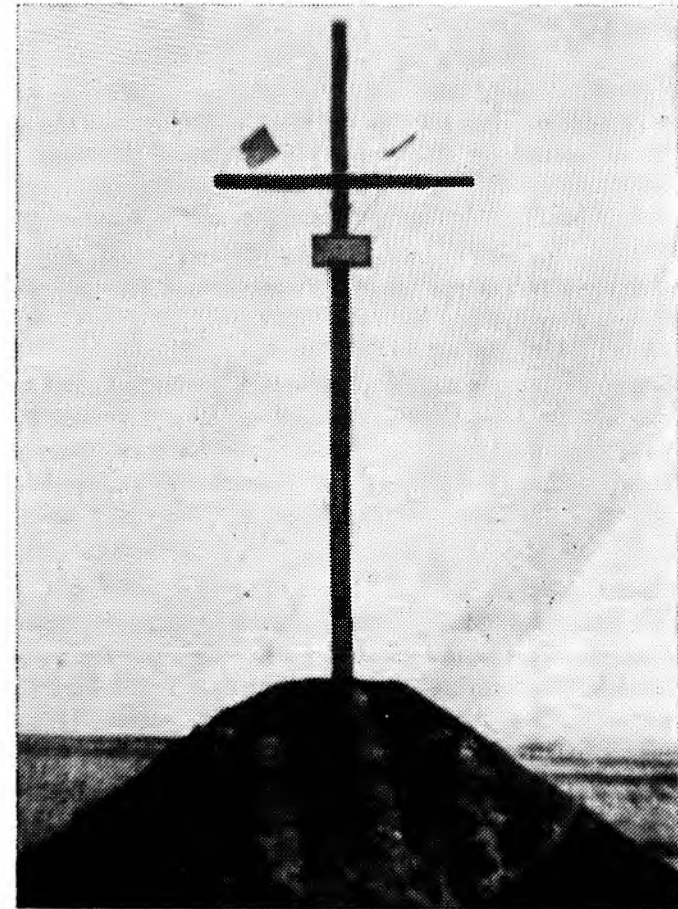
Рік пізніше В. Мельничук, разом з іншими, у тому багатоз Коломиї й Коломийщини — був розстріляний. Подаю список (мабуть не повний).

Розстріляні німцями, Чортків-Ягольниця 27-го листопада 1942 року.:

1. Бабак І.	23. Мельникович О.
2. Бідованець Т.	24. Мельникович Т.
3. Борис І.	25. мгр. Мельничук Василь
4. Борис С.	26. мгр. Миськів І.
5. Бурко М.	27. Мудрий В.
6. Васишак І.	28. Немарівський О.
7. о. Витвицький	29. Немарівський С.
8. Гамаровський	30. Панчишин Ю.
9. Гарча І.	31. інж. Парасюк М.
10. Гірняк	32. Патик М.
11. Григорович	33. Печерський М.
12. Жовнірчук М.	34. інж. Попель В.
13. Закшевський С.	35. Пришлюга І.
14. Змисловий Г.	36. Ревуцький О.
15. Кобелецький І.	37. Ревуцький Т.
16. Копач М.	38. Сатурський Р.
17. др. Коссак О.	39. Сельський Р.
18. Кушнірик П.	40. Сілецький М.
19. Левицький В.	41. Содорук В.
20. Ліцовський Б.	42. Сорук Н.
21. Магур В.	43. Сорока Б.
22. Магур В.	44. Сливка Ю.

45. Станіславів М.
46. Терлецький С.
47. Тихович В.
48. Тулівський С.

49. Ходорівський
50. Чайка О.
51. Шопт М.
52. Юрах В.

Могила розстріляних у Ягольниці

Про все це, про такі перспективи нашої дії говорили ми тоді на нараді районного Проводу ОУН в Коломиї, а це була ще лише друга половина серпня 1941 року. І так було тоді скрізь.

Ще варто згадати, що комунікація в Станіславівській області (напевно і в інших) не функціонувала як слід. Всі засоби комунікації були в заряді і під контролею німецької армії й були повністю на службі постачання німецького війська і воен-

них припасів на Схід, — на фронт. Нам вдалося то тут, то там послуговуватися особовими, або вантажними автами, придбаними в ситуації після втечі большевиків на Схід, що в поспіху не встигли їх забрати з собою.

Таким то нашим транспортом, вантажним автом, я з групою моїх людей, дістався зі Львова до Станиславова, а пізніше автом із Станиславова до Коломиї і назад. Таким же способом пізніше я їздив до Львова, на наради Проводу ОУН, куди викликав мене (і других обласних провідників) Микола Лебець, що виконував тоді (після арешту Степана Бандери) обов'язки провідника ОУН. Коли я їхав автом на цю нараду переїжджаючи місто Стрий, то побачив на одному будинку великий напис, що тут приміщується такий то провід ОУН. Такого напису ми не оприлюднювали в Станиславові, — поступали наші люди як самі вважали відповідним.

Але сталося так, що у Львові німці зареквірували наше авто і жодні інтервенції не допомогли. Яким транспортом я повернувся з нарад Проводу до Станиславова, я вже не пам'ятаю, але знаю, що наші були дуже незадоволені, що я, мовляв, „затратив” організаційне авто. Німці в тому часі забирали ці приватні засоби транспортації від усіх, очевидно не-німців.

Зазнайомлювався я теж із загальним положенням і ситуацією Станиславівської області, викликаючи на інформативні розмови та звітування поодиноких референтів Обласного Проводу ОУН. Почала теж виходити українська газета-тижневик, здається, „Самостійна Україна”, під редакцією Володимира Гуцуляка. Відвідуючи Коломию, я довідався що багато коломиян, у тому й моя родина, були вже на списку тих, що їх мали 22-го червня вивозити (інших вивезли раніше) в „Сибір неісходиму”, але війна перешкодила у виконанні цього диявольського большевицького пляну.

Та прийшов другий ворог, — німці, ще лютіший і почав нищити і мордувати не менше від першого — москалів.

Перший німецький удар

*Другові Василеві Бандері,
замученому в кацеті Авшвіц в липні 1942 року —
присвячую.*

До проголошення відновлення української держави 30-го червня 1941 року в столиці Західньої України — у Львові німці поставилися вороже. Коли Провідник ОУН, Степан Бан-

дера, і Голова Українського Державного Правління, Ярослав Стецько, відмовилися виконати їхню вимогу — відкликати Акт відновлення української державности, їх і інших провідних членів ОУН заарештовано. На більшу акцію проти ОУН німці ще тоді не відважувалися. Перший великий німецький удар — німецька армія підійшла тоді вже під Київ, куди добилася в тому часі й Північна Похідна Група ОУН під командою д-ра Миколи Климишина — впав у другій половині вересня 1941 року.

Микола Климишин

Ми переступили поріг просторої, трохи темної кімнати, й якась вправна рука беззвучно закрила за нами масивні, виложені спеціальним заглушуючим матеріалом двері.

„Генде гох!” („руки вгору!”) — перед нами, немов з-під землі, виросла надміру висока, а при цьому кремезна постать гестапівця. Ми знали його — це був СС гавпштюрмфюрер Крюгер, комендант гестапівської станиці в Станиславівській окрузі. В цьому місті деякі з нас ходили колись до української гімназії.

В одну мить бічними дверима ввалилися до кімнати гештапівці з оголеними пістолями в руках і оточили нас з усіх сторін таким тісним перстеном, що холодні дула їхньої зброї майже дотикали наших одягів. Їх було біля двадцять, чуть не вся залага під тодішню пору в будинку місцевого станиславівського гештапо.

Це сталося в неділю, 14-го вересня 1941 року, в год. 4-й по полудні при вул. Білінського в Станиславові, в деякий довший час по проголошенні тут у липні відновлення україн-

ської державности, проклямованої у княжому городі Льва 30-го червня.

Ми були арештовані — нас чотирьох, окрім мене д-р Богдан Рибчук, мгр. Євген Лозинський (помер у Нью Йорку 17-го грудня 1977 року), і сл. п. Василь Бандера, рідний брат Степана Бандери, що згинув замордований в концентраційному таборі Авшвіц у липні 1942 року. В цьому концтаборі, в цьому часі був замордований другий рідний брат Степана Бандери д-р Олександр. Дещо пізніше згинули тут: мгр. Дмитро Яців, секретар міністра народнього господарства Українського Державного Правління, Микола Коваль, мгр. Роман Полутранка, Леонтій Дяків і інші, разом 17 із перших двох груп, привезених з в'язниці Монтелюпіх у Кракові до Авшвіцу в липні-серпні 1942 року. Повоєнні знавці подають, що в Авшвіці згинуло п'ять мільйонів в'язнів.

Євген Лозинський

Ми були арештовані — нас чотирьох, покищо...

Як довго ми стояли отак з піднятими вгору руками — я не тямлю. Впрочім, чи це важно? Годинник нашого життя й так затримався на 4-ій годині того дня і стояв непорушно дні й ночі, ночі й дні — тижнями, місяцями, роками...

Навіщо гештапівський опричник, що з тріумфуючою й ехидною посмішкою, взявшись за боки, поза перстеном своїх таких же як і він опричників, помалу, наголошуючи кожний склад, немов із заклоїтої книги читає — випльовує крізь зуби: „Ін дер наме дес фюрерс дес Гросдойчландс зінд зі фергаф-

тет” (в імені фюрера Великонімецьчини ви є заарештовані)!? Хіба ж цього й так не видно?

І чому він, вживаючи театральних поз, жестів, слів — виголошує до нас промову? Хіба ж вона тут потрібна — ця промова, і цілий цей вдаваний театр?

Але ж очевидно! Нас чейже було запрошено на... конференцію. І ось саме й відбувається оця „конференція”. Власне це тільки скромний початок цієї „конференції”, яка триватиме довго — роками... Трохи дивна обстановка для „конференції”? Але ж це теж лише початок, так сказати б — пригравка перед першою дією, увертюра до трагічної опери...

І „пан” гавпштурмфюрер говорить „промову” — монолог. Він же ж і предсідник „конференції”. І єдиний промовець. І головний актор.

Мов довбні гатять його слова по наших головах, покищо лише слова, покищо... Він кричить, скаженіє, біситься, горлає, прямо реве. Б'є кулаками об стіл, кидає собою по кімнаті мов дикий звір. Від цих, ударів і несамовитого крику дзвенять шиби у вікнах... — Як хтось смів проти волі фюрера проголосувати українську самостійну державу, як взагалі посміла ОУН щонебудь робити без відома, що більше — проти волі „самого” Гітлера? Він прямо захлистується, не знаходячи відповідно сильних слів, щоб належно назвати „злочин” і „злочинців” з ОУН.

Гавпштурмфюрер виходить із себе, він то червоніє то блідне, на уста виступає піна: — тепер він нам покаже! Це нам не польська поліція і навіть не НКВД, це — геш-та-по! Ми швидко дізнаємось, що це таке — гештапо!

Як довго „промовляв” гавпштурмфюрер Крюгер? — 5 хвилин, 15, пів години, годину? Про це важко щонебудь сказати. Врешті скінчив, втомлений. Нам перешукали кишені, забрали всі знайдені там речі і відпровадили до сусідньої кімнати. Звідсіль водили по одному на переслухання, що тривали годинами. Переслухував „сам” Крюгер при допомозі своїх помічників. Серед цих опричників були теж два брати Маурери, народженці галицької землі. Їхній батько — німець, що давно поселився в Галичині, а сини, виховані серед українського оточення й на українській землі, вигодувані українським хлібом, володіли тепер українською мовою краще як німецькою. З приходом на нашу землю німців обидва вони

сталися фольксдойчерами, одягли гештапівські мундури і були гідними допомагачами Крюгера. Так „віддячувалися” українцям за український хліб. При допитах „допомагав” ще великий, вовчої породи пес. Протягом всього часу допитів одного з нас, решта — три стояли в сусідній кімнаті, лицем до стіни, з піднятими вгору руками і під наглядом озброєної варти.

Далеко по півночі допити були закінчені й нас перевели через подвір'я до поліційної в'язниці, яка приміщувалася в цих самих забудованнях. Нас розмістили в одиночках й так, що побіч кожної одиночки, куди посадили одного з нас, була одна келія порожня. Порозуміння поміж нами було в цей спосіб виключене.

Що буде з нами завтра — ми не знали. Ми були — як написав поет Михайло Драй-Хмара, в'язень советських тюрем і концтаборів — „у кам'янім мішку”. В кам'янім гештапівським мішку.

Ми не знали, що оці ковані залізом двері, що з грукотом закрилися за нами в темну осінню ніч 1941 року, що оці ржаві ґрати у вікнах (нам могло видаватися, спостерігаючи ці вікна, що не ми, а весь світ за ґратами: „чому й за що за ґратами весь світ?”), а згодом колючі дроти концтаборів — це від сьогодні й на довгі роки цілий наш світ... Та що багатьом із нас, за якими цієї й наступної ночі і пізніше закрилися в'язничні двері, — не бувати на волі вже ніколи...

Впрочім поведінка і „промова” гавптштурмфюрера ворожила радше швидкий і радикальний фінал справи для нас усіх і з цим треба було нам серйозно рахуватися.

Та заки ми встигли прийти до будь-якого заключення, до наших келій почали приводити щораз то нових „злочинців”. Не лише із самого Станиславова, але й з Богородчан, Калуша, Надвірної, Галича, Тисьмениці, Товмача, Кутів та других міст Станиславівської округи.

Гештапо добре „попрацювало” цієї ночі. До рана, як це пізніше показалося, було арештованих ок. 200 людей. Та наше положення, очевидно, від цього не покращало. Навпаки. І коли нам не дали нічого їсти в понеділок і вівторок та не допущено нам жодної харчової подачі ані від родини ані від Українського Допомогового Комітету, — то — хоча ніхто з нас цього голосно не висловлював — всі думали про одне: швид-

кий кінець. Всі келії відносно невеликої поліційної в'язниці, включно з тими, де ми напочатку сиділи одинцем, були вивповнені по береги.

А „в середу вранці ішли новобранці...” — нас вишикували на в'язничному подвір'ї, почислили та нагрузили на вантажні криті авта, додаючи до кожного грузовика озброєну варту. Серед арештованих були теж і дівчата, між ними Філя Бзова (тепер заміжня Стахів, живуть у Гамільтоні).

При нагужуванні одному з наших друзів — Володимирові Дейчаківському (номер у Торонті 11-го грудня 1964 року) відібрали коц, який він приніс був зі собою до в'язниці — мовляв, навіщо здався тобі коц, коли й так... Цей, здавалося б не значний випадок, збільшив наші припущення відносно нашої долі.

Почулися свисти і вантажні авта рушили. За містом була дорога, що провадила на Вовчинецьку гору, в ліс... Якщо ми поїдемо цією дорогою, не залишалося жодних сумнівів щодо її закінчення.

Та, видно, ще не прийшов той час, і авта виминувши дорогу в ліс, спрямувалися на Галич-Львів.

У Львові нас „гостинно” прийняла славнозвісна, особливо в підсоветських і піднімецьких часах в'язниця при вул. Лонцкого. Але завдяки німецькій запопадливості в'язниця була вивповнена поза береги, і наш транспорт „заквартирували” на коридорі. Цю в'язницю знали багато з нас із недавнього в ній побуту (в підпольських і підсоветських часах) і тому було тут нам з цієї причини ніби „якось відрадніше” — ніби „в себе дома”.

На другий день рано ми завважили, як на подвір'ї уставляли в ряди транспорт. Серед в'язнів було багато наших друзів зі Львова, Самбора, Дрогобича, Перемишля, Стрия. З цього ми зміркували, що арешти відбулися в цілій Галичині. Нашу Станиславівську групу долучили до цього транспорту і велика валка авт рушила в західньому напрямі — на Краків — „курилася доріженька...”. Проїжджаючи добре нам знайомими вулицями, ми прощалися з нашим Львовом, де в підпіллі гартувалася молодість наша золота, не знаючи, чи й хто його ще колись побачить. Всі зосереджено мовчали... Було 18-те вересня 1941 року.

До Кракова прибули ми пізною ніччю, до тюрми Монтелюпіх. Тут теж було переповнення і до кожної одиночки по-

садили нас по шістьох. До „моєї” келії попав разом з іншими Василь Бандера і мгр. Євген Лозинський.

Це був перший довший етап на нашому шляху. Звідси дороги повели нас на Авшвіц, Мавтгаузен, Ебензее... 1941, 1942, 1943, 1944, 1945... — „...візьми, мати, піску жменю й посій його на каменю, як той, тобі пісок зійде, тоді син твій з тюрми вийде...”

Не всі пройшли ці дороги. Багато загинули в нашому великому поході до завітної мети. Але на місце загиблих на різних місцях і полях і в боях станули нові. Прапори нашої боротьби бере в свої дужі руки молоде українське покоління і маршує далі.

Великий похід українського народу триває і до мети дійде!

„Монтелюпіх”

Новий ворог не видавався нам спочатку таким страшним. Багато з них, що прийшли на нашу землю, і ті в військових уніформах, і ті, що займалися адміністративними справами, вони теж, майже всі, були в уніформах, але іншої краски від фронтовиків, відносилися із симпатією до українців. Вони ж і були першими, чужими, свідками помордованих тисячів українців, головно у в'язницях, утікаючими москалями. Вони ж бачили наше страшне народне горе.

Але ворог є ворогом. Може і не страшний, аж доки не вдарить. І німець вдарив! Але як вдарив: неповні кінцеві підрахунки кажуть, що Україна понесла понад 10 мільйонів втрат (подав американський журналіст Едгар Снов у „Сатирдей Івнінг пост” у січні 1945 року, коли Друга світова війна ще не була закінчена), 2 мільйони пішли до „славних” німецьких концентраційних таборів, де їх поголовно вимордували і спалили в крематоріях. Лише кількадесять тисяч були визволені західними альянтами в квітні-травні 1945 року, коли розгромлено Німеччину.

Про перший німецький удар я вже згадав у попередньому розділі. Цей удар, як і пізніші удари не спинили нас у боротьбі.

Похідні Групи ОУН пішли на Схід, аж по Дніпро, Донецьк, Крим, — жодна сила не могла їх спинити. Потім прийшла УПА і збройна Визвольна війна. Війна на два фронти: з німцями і далі з москалями, які завдяки біснுவатій політиці Гітлера, — в 1944 році знов повернулись на українські землі.

А перед нами — тими, що в боротьбі опинилися в німецьких руках, — простелилася дорога знов на Захід, — але тепер — в тюрми і концентраційні табори.

Нашу Станиславівську групу арештованих (як і групи з інших галицьких міст) перевезли до Львова до центральної тюрми гестапо при вул. Лонцкого, а звідси — до Кракова, до тюрми „Монтелюпіх”, куди ми прибули 18-го вересня 1941 року, якраз напередодні здобуття німецькими арміями столиці України, — Києва.

Навіть чужинецькі знавці твердять, що німці програли війну в Києві (якщо не рахувати Львова), коли на ратуші замість українського національного синьо-жовтого прапора, висіли свій „гакенкройц”. Очевидно правдою є і Львів і Київ, тобто ворожа щодо України (і інших поневолених Москвою народів) політика Гітлера, що в наслідок цього була призначена на невдачу і на цілковитий розгром Німеччини.

У в'язниці „Монтелюпіх” сиділи головно поляки, і так як у Станиславові й у Львові — було тут велике перепоვნення. До келії призначеної на одного в'язня, „впакували” нас шістьох, з яких пригадую собі Василя Бандеру, мгр-а Євгена Лозинського і Романа Полутранку. Харч був мізерний, допомагав нам Український Допомоговий Комітет у Кракові раз у тиждень пачкою, в якій був один хліб і трохи мармоляди — на кожного в'язня. Ці пачки привозив нам о. д-р М. Сопуляк (тепер в Едмонтоні, Канада), спочатку ми отримували лише три четвертини пачки (решту забирала адміністрація в'язниці), а потім, на інтервенцію УДК, кожен з нас отримував цілу пачку.

І так потягнулися довгі тюремні дні на „Монтелюпіх” у Кракові, з якого ми ще так недавно, два-три місяці тому — в червні-липні, так гей би „вчора” вирушили на Схід, повні завзяття, надій, сподівань... Такі самі тисячі вирушили були в тому ж часі з багатьох інших міст і сіл, в яких напередодні 22-го червня були сконцентровані Похідні Групи ОУН.

Але, думав я тоді, — це був лише початок страшної і кривавої війни — всяко ще може бути. Це ж зударилися дві найбільші потуги того часу: Німеччина і Росія на найдовшому у світі фронті — від Балтицького до Чорного моря (2.000 км).

А ще там далеко, на Заході збиралися сили двох найбільших заморських потуг: Англії й Америки. А на найдалшому Сході колосальна східня військова сила — Японія. Ніхто не знає і знати не може (людям цього не дано): хто переможе?

А у війні всяко буває: „один на полі гине, а другий повертає, а третій десь у мурах терпить в страшній неволі”... Ми покищо попали (хоча і передчасно) до цієї третьої категорії: за залізні ґрати в'язничних мурів, але, як сказано, це лише початок і, дослівно, ніхто не знав, що принесе завтра.

Весь світ бачив, що німці йшли як буря, як трошили все на своїх дорогах... Чули як москалі втікали, як цілі армії здавалися в полон (щоб обернути свою зброю проти зненавидженої Москви, але цього німці не розуміли і не брали до уваги). Знали, що впав Київ і що німецькі панцерні дивізії підійшли впритул до столиці СРСР — Москви.

Але потім почало ставатися щось неочікуваного, щось неймовірного: розгром німців під Сталінградом, і відступ німецької потуги на захід. А все це з причин помилкової політики Гітлера щодо України й інших поневолених народів.

Така ворожа політика Німеччини відносно „Сходу” була від самого початку, але навіть ще тоді, в 1942-43 роках був час змінити цю погубну для згаданих народів, як теж і для Німеччини, політику і настанову. Пробували це змінити німецькі військові круги (включно з намаганням атентатом на Гітлера), але це їм не вдалось.

Спроба: творити Українську Дивізію в 1943 році, було „ту літл енд ту лейт” (замало і запізно). Треба було прийняти до відома проголошену 30-го червня 1941 року Українську державу, скріпити її відповідним актом у Києві, і творити українські, й інших народів, мільйонові армії проти Москви.

Німці ведуть українців на розстріл, Дрогобич, грудень 1943.

Така політика і такі діла були б напевно, навіть ще і в тому часі, привели до розгрому московсько-большевицької тюрми народів. Тоді і Західні альянти, з Америкою включно, прийняли б альтернативу воєнної ситуації і напевно змінили б були і курс політики до німецького народу та до побудови нового стану в Європі. Але, як відомо — так не сталося. І всі наслідки цього маємо ми і весь Західній світ ще й тепер.

Але я трохи забіг наперед.

Німці вдарили по українських націоналістах 14-15 вересня 1941 року і частина нас опинилася за ґратами.

В „Монтелюпіх” сиділи ми спочатку в багатьох різних келіях, а потім згрупували нас у кількох більших. В келії, куди мене призначили, було нас біля 30, а нашим „старостою” келії був Карпо Микитчук (тепер у Торонті), він ще перед війною студіював у Відні і знав перфектно німецьку мову, що не раз було дуже потрібним і ставало нам усім „у пригоді”.

На цьому поверсі тюремним ключником був якийсь недоумковатий німець, якого ми прозивали „шайсе” (він дуже часто вживав цього поганого слова). Завдяки добрій німецькій мові нашого Карпа дійшло було до того, що цей ключник, перед яким ми всі мусіли ставати в дворяді на „струнко”, ставав перед усіми нами „дуба”, тобто на голову, а йому „секундував” один з нас, — М. Семчишин, так само „стаючи дуба” (Семчишин згинув у 1945 році в КЦ-ті Ебензее). Очевидно, всі ми оплескували ключника і впевняли його, що він таки краще робить це „копфштеген” як „Люкс” (так він називав свого „суперника” — Семчишина), за що його поведінка з нами всіми була більше людяна від других німецьких ключників. Все таки, мабуть до цього „шайсе” належать слова: „ін фінф ярен вірд аллес форбай” (тобто, — не журіться хлопці — „за п'ять років все це минеться”. І так сталося, а для мільйонів (як от і для Семчишина) пройшло на віки.

І життя на „Монтелюпіх” якимось проходило. Ми влаштовували доповіді на різні теми, деколи попадали нам газети і відомості „зі світа”, проводили ми розмови і гутірки на різні проблеми, ділилися спогадами про минуле, передбачуванням майбутнього — всі ми були „свої” й жили як одна сім'я.

Весною й літом нас возили вантажними автами на працю в різних городах і опущених кам'яницях або домах, з чого ми

були задоволені, бо мали потрібний нам фізичний рух і свіже повітря та могли спостерігати життя „ширшого світу”, хоча будь-якого контакту з цим світом або людьми нам не вільно було мати. Та все таки винахідливість і кмітливість в'язня нам допомагали і ми поверталися з такої праці „повні вражень і відомостей”, якими ділилися одні з другими.

Так минули: осінь 1941 року, зима, а далі весна і прийшло літо 1942 року.

Не залежно від того, що гігієнічні умовини буття на „Монтелюпіх” були, як на ті часи, задовільні, то таки кількох наших друзів (також і в нашій келії) захворіли на тиф. Їх забрали до міського шпиталю, дехто там помер (Курчаба), декого пізніше випустили на волю, між ними відомого провідного (ще з 1930-их років) націоналістичного діяча Володимира Яніва. (довголітній ректор УВУ в Мюнхені, Німеччина).

Про це ми обидва собі згадали під час Студійної Конференції на Іллінойському університеті, що відбулася на початку червня 1985 року на кемпусі в Шампейн-Урбана. Ця конференція п. н. „Україна під час Другої світової війни”, з участю ок. 50 професорів з ЗСА, Канади і Європи, була зорганізована д-ром Д. Штогрином. Проф. д-р В. Янів говорив про Український Національний Комітет у Кракові в 1941 році, а я про українців в німецьких концентраційних таборах. Це так — коротка дигресія.

IV. В ПЕКЛІ – НА ДНІ

Концтабір Авшвіц

Десь на початку літа, не відомо звідки — взялася, поширилась в „Монтелюпіх” чутка, що нас мають вивезти до концентраційного табору в Авшвіці. А КЦ Авшвіц уже тоді мав „славу” як „ферніхтунгслягер” (табір винищування в'язнів), в якому гинули сотні тисяч людей.

Тепер ми знаємо і так твердять дослідники, що в Авшвіці загинули п'ять мільйонів людей. Щоправда, ще й тепер деякі жидівські діячі поширюють відомості, що загиблі були жиди, але це, як і багато іншого (нпр. „коляборація” українців з німцями), неправдивого і фальшивого, поширює теж і Москва, а деякі жиди пішли в цьому на її послугу. Мабуть у надії, що в заміну як найбільше жидів видістануть із ССРС.

В КЦ-ті Авшвіц та в інших німецьких таборах смерти — були ув'язнені й загинули також і українці. Очевидно загинули й інші — поляки (в Авшвіці було їх найбільше), жиди, французи, голляндці, чехи і інші, практично з усіх країн, окупованих Німеччиною.

Вважаю, що навіть москаль чи й жид не в силі доказати українцеві що був в Авшвіці (а кожний із нас має кацетний номер витатуєваний на лівому передраменні), — що він там не був, що він „німецький коляборант”. Не може цього доказати ані Візенталь, ані його ставленик Літман, що в Торонті перед Комісією Дешена (ця Комісія займалася в 1985-86 роках дослідями, чи є в Канаді т. зв. „німецькі коляборанти — воєнні злочинці”) назвав сл. п. провідника ОУН Степана Бандеру — „німецьким коляборантом”.

А всі знають, що С. Бандера сидів у КЦ-ті Саксенгавзен, що двох його братів — д-ра Олександра і Василя замордували в КЦ-ті Авшвіц 1942 року, що його швагра Лева Опарівського німці розстріляли, що його батька, перед тим, і його самого, 15-го жовтня 1959 року, замордували большевики. Ніякий наклеп, жодна фальшивка не може цього змінити, жодна люд-

ська сила не може зробити з білого дня чорну ніч. Про це знає москвин, та й жид також. Але я знов забіг трохи вперед.

Отож перед нами в „Монтелюпіх”, як марииво став Авшвіц. Ми вірили, але й не вірили, як це звичайно буває в життєвих тяжких ситуаціях. Та від самої думки про Авшвіц здригалася і нила душа: і чи витримаємо, скільки і хто витримає?... Тепер

Концтабір Авшвіц (з книжки: Паладій Осинка — „Альбом політв'язня”)

ми знаємо, що в німецьких ляграх — млинах смерти, загинуло ок. 2 мільйони українців.

Всі якось принишкли і знітились, хоча кожен старався „вдавати козака”, мовляв: „ще не таке пройшли”... А в тім — „раз мати родила...”

І сталося... 20-го липня 1942 викликали першу групу — 24-ох „новобранців”. Всадили у вантажні авта і ....„курилася доріженька”... повезли...

„Ні слуху ні диху...” — нічого ми ані про них, ані від них не чули, канули як камінь у воду.

КЦ Авшвіц: головна вхідна брама (з книжки: „Oswiecim”, Interpress)

Аж тут 8-го серпня викликали другу групу 24-ьох „новобранців”, і повезли тою самою дорогою. Мене призначили до другої групи.

Грузовики затрималися перед великою брамою з написом „Арбайт махт фрай” („праця визволяє”... від життя, як ми самі

пізніше встановили). На право й на ліво від брами високі в три метри подвійні колючі дроти і що кількадесят кроків високі вартівничі будки з озброєними СС-манами-вартівниками. Але вже на під'їздах до табору ми бачили сотні в'язнів у смугастих уніформах, як вони бігом виконували працю, як їх били, як вони падали, вставали і як їх далі били і як вони знов падали... Це — Авшвіц... „ферніхтунгслягер”!

Подаю пойменно список нашої першої і другої групи та тих кільканадцятьох, що прибули до Авшвіцу поодинокі, або кілька разом з інших тюрем у 1942 році. Хрестик перед прізвиськом означає смерть у концтаборах, після прізвиська — помер пізніше, зправа — номер у КЦ-ті.

Список українських політ'язнів зв. „Бандера-группе” в концлагері Авшвіц

Перший транспорт, прибув до Авшвіцу 20 липня 1942 р.

1. † Бандера Василь, студент	49721
2. Дейчаківський Володимир, студент †	49722
3. † Дяків Леонгій, абсолювент права і теології	49723
4. † о. Доманський Микола, священник	49724
5. † Галема Теодор, студент	49725
6. Гудима Михайло, студент †	49726
7. † мгр. Яців Дмитро, адвокат	49727
8. † Яворів Гриць, студент	49728
9. † Коваль Микола, студент	49729
10. Коваль Омелян, студент	49730
11. Ленкавський Степан, професор †	49731
12. мгр. Лозинський Євген, адв. конціпіент †	49732
13. Мартинець Володимир, прив. службовик	49733
14. д-р Мірчук Петро, журналіст	49734
15. † Пасічник Андрій, студент	49735
16. Пасічняк Василь, студент	49736
17. † мгр. Полутранка Роман, банковий урядник	49737
18. † Приймак Василь, кооперативний службовик	49738
19. † Пилипенко Олекса, кооп. службовик	49739
20. д-р Рибчук Богдан, правник	49740
21. † Савицький Юліян, студент	49741
22. † Семчишин Михайло, учитель	49742
23. Вінтоняк Олекса, студент	49743
24. Вітошинський Борис, студент	49744

Прибув до Авшвіцу 22 липня 1942 р.:

25. † д-р Бандера Олекса, журналіст	51020

Другий транспорт, прибув до Авшвіцу 8 серпня 1942 р.

26. † мгр. Андрішин Роман, адв. конц.	57317
27. мгр. Балеї Петро, адв. конц.	57321
28. Яремко Михайло, студент †	57333
29. Юревич Теодор, торг. працівник	57334
30. † Карабин Степан, торг. працівник	57335
31. Кіт Іван, робітник	57336
32. Клим Ярослав, купець	57339
33. Климишин Микола, студент	57340
34. Левицький Володимир, студент	57347
35. Лівак Богдан, студент †	57348
36. Малащук Роман, студент	57349
37. Мазурок Пилип, робітник	57361
38. Мостович Леонід, студент	57353
39. Микита Іван, студент †	57354
40. Няйко Кость, студент	57357
41. Пасічник Володимир, купець	57360
42. Поліщук Петро, студент	57364
43. мгр. Ребет Лев, правник †	57368
44. Сілецький Осип, купець	57369
45. Скоропад Гриць, студент	57370
46. Чайковський Данило, книговод †	57373
47. Винницький Зенон, студент †	57377
48. Заблоцький Юліян, студент	57378

Прибули до Авшвіцу з „Монтелюпіх” 30 вересня 1942 р.:

49. мгр. Мостович Микола, гімн. учитель †	66671
50. мгр. Рак Ярослав, адв. конц.	66676

Поодинокі привезені з „Монтелюпіх” осінню 1942 р.:

51. Бушек Сергій, робітник	60723
52. інж. Кравців Михайло, землемір †	75545
53. д-р Кордюк Богдан, геолог	124....

Транспорт з Криниці, прибув до Авшвіцу в січні 1943 р.

54. о. Буранич Григорій, священник.	
55. Гребеняк Василь, хлібороб.	
56. Кобаній, учитель.	

Транспорт з Праги, привезений до Авшвіцу

57. д-р Івановчик Василь, правник.	

- 58. Кірлик Василь, студент.
- 59. † д-р Климко, правник.
- 60. Кулиняк Роман, студент.
- 61. Лятишевський Олекса, студент.
- 62. д-р Марунчак Михайло, правник.
- 63. Околот Богдан, студент.
- 64. Сидоряк Олекса, студент.

Транспорт з Грацу

- 65. Вітошинський Олег, студент.

З інших тюрем:

- 66. Хоманчук Ігор, робітник.
- 67. Костик, робітник.

Про КЦ Авшвіц і про інші німецькі табори смерти написано (й надруковано) відносно багато. Написав також і я, — дещо передруковую в цій книзі, буде надруковано також і в „Збірнику Українського Політв'язня”, що тепер у підготовці. Багато матеріалів багатьох авторів — кол. в'язнів надруковано в 40-річчя нашого визволення з німецьких тюрем і концентраційних таборів — в „Гомоні України” (тижневик, що виходить від 15-го грудня 1948 року у Торонті) на окремих сторінках п. н. „Голос українського політичного в'язня”, з 8-го травня 1985 року починаючи (вийшло дотепер 20 чисел).

22-23-24-го листопада 1985 року відбувся в Торонті Світовий З'їзд — II-гий Конгрес (перший Конгрес відбувся в липні 1946 року в Мюнхені) кол. українських політв'язнів німецького, московського, польського, мадярського й інших режимів, на якому покликано до життя Світову Лігу Українських Політв'язнів. У цьому Конгресі взяли участь ок. 200 політв'язнів з різних країн українського поселення Європейського й Американського континентів.

На можливе питання: чому II-гий Конгрес відбувся аж у 1985 році — я дав вичерпну відповідь у моїй доповіді на цьому Конгресі: „Ми — в боротьбі за Україну” (була надрукована в „Гомоні України”, і буде надрукована в II-му томі).

Ми українські політичні в'язні, роз'їхавшись по всьому світі — були зайняті будовою й розбудовою нового політичного і громадського життя з першим і головним завданням: допомогти визвольній боротьбі українського народу, допомога

Воюючій Україні — тим силам і формаціям, що вели боротьбу: ОУН-УПА-УГВР.

Це — Організації Українського Визвольного Фронту, що поставили собі і всій українській спільноті в Західному світі таке головне і основне завдання. І справді — на цьому становищі стоїть сьогодні вся українська спільнота в усьому світі. Але так не було 40 років тому.

Одночасно деякі українські політв'язні включилися в працю інших українських самостійницьких товариств і установ, з тим самим завданням.

Але повертаючи до КЦ-ту Авшвіц. Коли говоримо і пишемо, що це було пекло на землі, то мабуть уява людська (тих, що там не були) не може нарисувати собі якогось певного образу (зрештою — хто бачив пекло?). Можливо, якщо додати, що в Авшвіці замордовано 5 мільйонів в'язнів протягом 5 років! — у трьох лише місяцях — травень, червень, липень 1944 року згинувло 1,314.000 — то це вже якась конкретність цього пекла. Щоб допомогти читачеві, даю мій нарис п. н. „Чому й як гинули мільйони”.

Чому й як гинули мільйони

Загально відомо, але зовсім замало наголошено, що Другу світову війну розпочала у вересні (1-го) 1939 року не сама Німеччина, але два спільники-змовники: Німеччина і Росія, що ввійшла у воєнні дії цього самого року і місяця (17-го вересня). Відомо, що заки вони розпочали війну, то в серпні (23-го) представники цих двох спільників — Ріббентроп і Молотов підписали в Москві договір-змову про війну, але недостатньо наголошено висновки цієї змови. Очевидний висновок — це війна, але це не все. Одночасним і логічним висновком мусить бути: відповідальність за цю війну.

Що пізніше(в 1941 році) два спільники побилися, в нічому не змінює ані змови ані наслідків цієї змови ані однакової відповідальности обидвох.

В наслідок особливої міжнародньої ситуації, спричиненої обидвома змовниками, один спільник — Німеччина була розгромлена, а другий — Росія завдяки Західному світові (головно ЗСА й Англії) вийшов ціло й ще був, після війни, одним із 4-ьох (ЗСА, Англія, Франція і ССРСР), що засудили свого спільника на судовій розправі в Нюрнбергу.

Друга світова війна принесла у висліді десятки мільйонів втрат у людях, до чого треба додати колосальні втрати майна та культурних здобутків і надбань. Потерпіли всі народи, що брали участь у цій війні або попали в її нещадні жорна. Жиди кажуть, що вони втратили найбільше — 5 мільйонів (жидівський голокост — вони твердять). Але дійсно найбільші втрати понесла Україна, бож на її землі й за її землю йшла найбільша і найдовше кривава боротьба. Американський журналіст Едгар Снов ще в січні 1945 року (тоді війна ще не була закінчена) в „Сатирдей Івнінг Пост” написав, що Україна втратила 10 мільйонів людей. Отже український голокост був два рази більший, як жидівський.

З іншого джерела знаємо, що окрім тих 10 мільйонів були 2 мільйони, що їх німці запроторили в тюрми і концентраційні табори і там їх вимордували. Це був не найбільший, але найжахливіший відтинок українського голокосту. Мова тут лише про тих, що загинули з німецької руки, а скільки загинуло (й ще тепер загиває) в советських концтраках з московських рук!

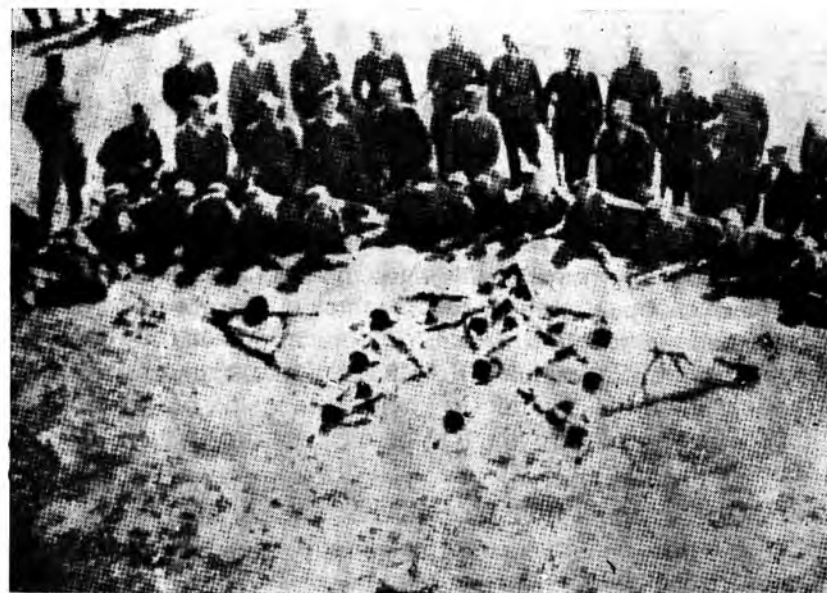
Дослідники твердять, що лише в одному КЦ-ті Авшвіц загинуло 5 мільйонів в'язнів. Не лише жидів (як вони твердять), але українців, поляків, французів, голляндців, чехів, данців, норвежців і ін., фактично — з усіх народів, окупованих німцями. А німецьких концтаборів було багато не лише на німецькій території, як ось Саксенгавзен, Берген-Бельзен, Грос-Розен, Бухенвальд, Дахав, Равенсбрюк, Дора, Мавтгавзен, Ебензее і ін., чи на польській, як ось Авшвіц, Майданек і ін., але також десятки таких концтаборів були на українській землі.

І треба тут дуже сильно підкреслити, що й КЦ Авшвіц (це був „ферніхтунгслягер” — табір смерти, один з таких) і всі інші німецькі концтабори для українців прийшли в наслідок ворожої німецької політики і постави щодо України (й інших народів), до відновленої 30-го червня 1941 року української незалежної держави.

Тому проти Німеччини став тоді український народ, напереді його авангард, що між двома світовими війнами провадив підпільну революційну боротьбу проти тодішніх загарбників-окупантів української землі — зброю підняла ОУН, що в боротьбі створила УПА, збройну силу народу. Проти нового наїзника — Німеччини, а далі проти Москви, що в 1944 році

знов поверталася на нашу землю — стала армія українського народу.

На відтинку збройної боротьби билися і згинули десятки тисяч найкращих синів і дочок українського народу. Десятки сотні тисяч, мільйони згинули на інших відтинках цієї кривавої війни — за Україну. Треба тут врахувати також і тих українців-воjakів советських армій, що на початку німецько-советської війни добровільно йшли в німецький полон з надією обернути зброю проти Москви.

Чота УПА

Але, як відомо, в наслідок біснуватої політики Гітлера — їх німці знищили в таборах полонених, чим приспішили свій повний розгром у травні 1945 року.

А на іншому відтинку війни, в наслідок боротьби українського народу — мільйони попали за залізні ґрати і колючі драти німецьких тюрем і концентраційних таборів. Їм ворог вибив зброю з рук і присудив на повільну мученицьку смерть, як неминучий їхній кінець.

Масові арешти українських націоналістів у Галичині перевели німці 14-15-го вересня 1941 року. Мене з трьома друзями — Василь Бандера, д-р Богдан Рибчук і мгр. Євген Лозинський — підступом арештував цієї ночі начальник гестапо Крюгер у

Станиславові, і протягом ночі припровадив до тюрми на вул. Білінського ще 200 людей. Після трьох днів нас вивезли до Кракова, до в'язниці „Монтелюпіх” через Львів, тюрму на вул. Лонцького, а далі літом 1942 року до КЦ-ту Авшвіц.

З німецьких млинів смерті вийшли на волю лише рештки не домордованих, не догазованих, не достріляних, а вийшли тільки тому, що скінчилася війна і Німеччина впала розгромлена в руїнах. А спільник Німеччини, Росія вийшла ціло, як я вже згадав, і даліше мордує мільйони в'язнів у своїх концентраційних таборах, на засланнях, в психічних казематах і теж і тих, що „на волі”.

Нашим завданням і обов'язком, тих, що вийшли на весні 1945 року на волю, розповісти всім, як жили і гинули мільйони в'язнів.

Недавно, в 40-річчя закінчення Другої світової війни, на телевізійних екранах ми бачили гори трупів „визволених” американськими, британськими і канадськими арміями в багатьох німецьких таборах смерті, ми бачили як бульдозери загортали ці трупи до спільних ям. І якщо говорити про КЦ Авшвіц — то це гори трупів (5 мільйонів!). А вже теж написав, що жиди розголосили, що то — жидівські трупи, але треба ще раз і ще раз підкреслити, що то трупи в'язнів усіх країн, окупованих тоді Німеччиною, теж і українських, згинуло ж у всіх німецьких концетраках 2 мільйони українських в'язнів.

Написав колись Тарас Шевченко: „...понад полем іде, не покоси кладе, не покоси кладе — гори...” (трупів), але ж і тоді чума-холера в Україні не скосила мільйонів, а 7 мільйонів українців скосила голодом в 1932-33 роках московська холера (і косить даліше і тепер). А стріл бойовика ОУН Миколи Лемика в московського високого чиновника в советському консуляті при вул. Набеляка у Львові в жовтні 1933 року — в обороні цих мільйонів умираючих від голоду українців, що їх присудила Москва до такої жадливої смерті — чомусь пропущено у фільмі про цей голод („Жнива розпачі”, без спротиву і без стрілів), випродукованому тут, закордоном.

І хоч як це звучить може й дивно нинішньому західньому обивателю, то треба окреслити, що „способом життя” („вей оф лайф”) в КЦ-ті Авшвіц — була смерть, власне боротьба із смертю. Смерть на кожному кроці, на кожному місці, в кожному часі. Найбільше гинули на т. зв. зовнішніх командах

(командо — це був відділ праці), тих, що працювали поза табором (були такі команда, що працювали в середині табору, нпр. пральня, кухня і ін.)

КЦ Авшвіц: „людей запрягають...”
(з книжки: О. Данський — „хочу жити”)

Чому й як гинули? — непосильна праця, бігом, голод, холод, нужда, биття, знущання, нпр. бігом з навантаженими цементом тачками, скоре викидування землі (під будови чи канали, запряжені до вальця в'язні (замість коней) і т. ін. Хто поганяв? — капи, оберкапи, форарбайтери, такі самі в'язні — поляки і німці, СС-мани. Як мордували? — знеможених такою працею в'язнів мордували згадані поганячі, ставши на горло лежачого в'язня, або ставши обома ногами на дрючок приставлений до горла.

Так замордували при будові — тачки з цементом, бігом — в липні 1942 року братів провідника ОУН Степана Бандери — д-ра Олександра і Василя поляки-„фольксдойчі” Краль і Подкульські. Обидва брати згинули мученицькою смертю. Треба тут сказати, що вся нижча адміністрація в концтаборах була в руках в'язнів, в КЦ-ті Авшвіц у руках поляків і німців-комуністів або кримінальників.

Відомо, що папа Павло Іван II канонізував святим польського священика, в'язня КЦ-ту Авшвіц о. М. Кольбе. Священик Кольбе пішов добровільно на смерть за іншого в'язня-поляка. Як це сталося? Так от, що майже кожного дня на ранньому апелі викликали на т. зв. „леве скшидло” („ліве крило”) в'язнів, що були призначені на розстріл, всі про те знали. І ось як одного ранку викликали багатьох на „леве скшидло” (в Авшвіці „пануючою” мовою була польська поміж в'язнями, а вище, очевидно, німецька), то о. Кольбе став на місце одного викликаного поляка, і пішов на розстріл, врятувавши в такий спосіб свого земляка від смерті. Згинув від одного пострілу. Певно — це велика посвята.

А брати Бандери згинули мученицькою смертю, їх морду-

вали довго... Згинули за друзів своїх. Хіба ж не мученики стають святими?

Так ось жид Візенталь і його ставленник Литман недавно перед Комісією Дешена в Торонті (ця комісія займалася вишукуванням серед українців у Канаді т. зв. „німецьких коляборантів” і „воєнних злочинців”) назвав провідника ОУН Степана Бандеру „гітлерівським коляборантом”. А всім відомо, що Степан Бандера сидів у КЦ-ті Саксенгавзен, що двох його братів — д-ра Олександра і Василя замордували в КЦ-ті Авшвіц, що його швагра Лева Опарівського німці розстріляли, батька і пізніше його самого замордували большевики, Візенталь і Литман також про все це знають. Знають і говорять явну неправду, намагаються клеветами знеславлювати українців. Чому? Бо таку клевету не лише про Бандеру, але про всіх українців, що боролися з московсько-большевицьким наїзником і окупантом, а вони боролися теж і з німецьким наїзником, — поширює Москва. Бо українські „буржуазні націоналісти” (як

Юрій Шухевич

вона їх називає) борються з Москвою й телер — в Україні й у всьому світі, то московські опричники намагаються клеветою, очорнюванням, брехнею, фальшивками послаблювати українську визвольну боротьбу. Очевидно, даремне, бо „брехня має короткі ноги”, а напасті ще більше сцементовують українську спільноту й її активність у Західньому світі.

Оце зовсім недавно Москва, що 35 років мордує сина Головного Командира УПА ген. Романа Шухевича-Чупринки —

Юрія, що його вкінці ще й осліпила, пустила в світ побрехеньку-фальшивку про його „прозоріння” — „осудження українського націоналізму”. Як дуже москалі бояться українського націоналізму й українських націоналістів! Але це — москалі, відвічні вороги України.

КЦ Авшвіц: На волю комином (з книжки: О. Данський — „Хочу жити”)

А жида? Чому жида повторюють видумки і клевети Москви. Чому вони шукають за т. зв. німецькими коляборантами” і „воєнними злочинцями” серед українців? Вони ж добре знають, що українці билися на життя і смерть з обидвома ворогами України — з Німеччиною і Росією, що ми понесли в Другій світовій війні найбільші втрати (10 мільйонів). Жида знають, що українці збройно боролися на двох фронтах — проти обох наїзників, що мільйони українців пішли в німецькі (і московські) тюрми і концентраційні табори, на невільничі роботи, на розстріл, на шибениці.

Вони ж бачили нас в КЦ-ті Авшвіц і в інших німецьких концентраках, вони ж бачили нас у смертному поході — в

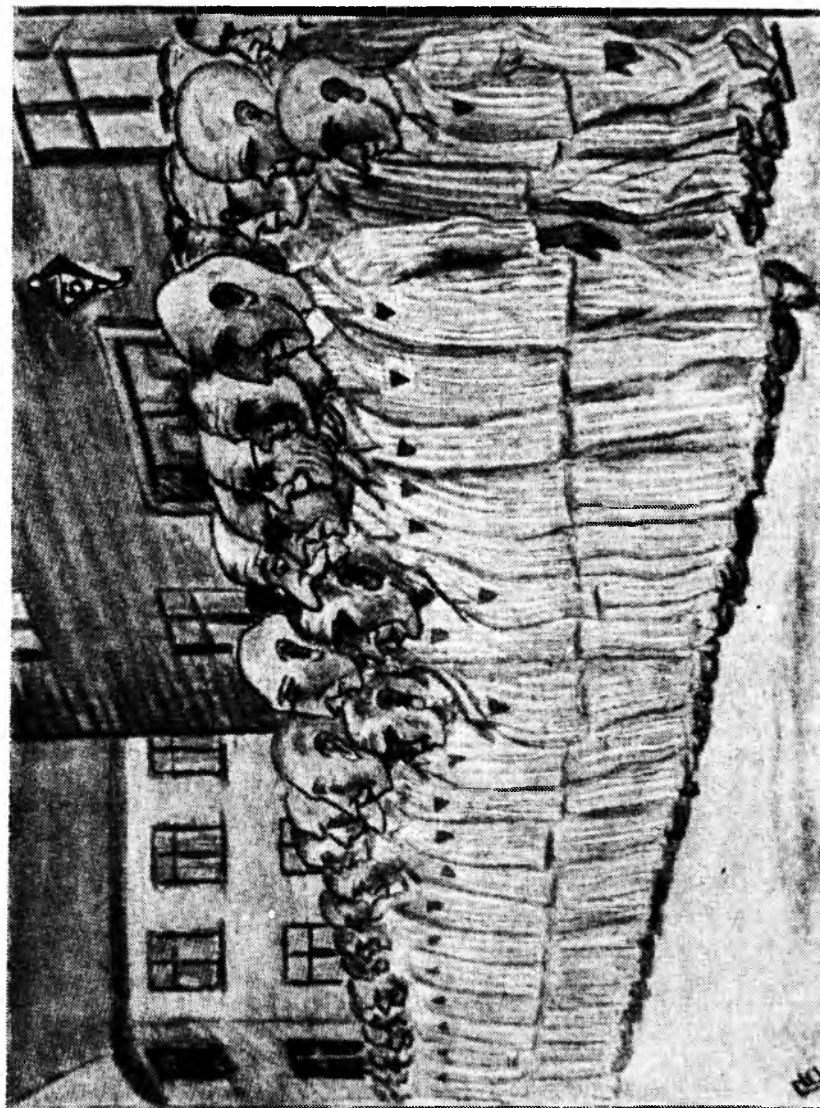
евакуації Авшвіцу до КЦ-ту Мавтгавзен і далі до КЦ-ту Ебензее.

А Візенталеві і Литманові радимо, замість полювати за українцями, — пошукати за тими жидами, що в Авшвіці мордували своїх одновірців, за катом Якубом, що вішав там в'язнів, чи хоч би за жидівськими поліцистами чи членами „Юденратів” в кол. жидівських геттах, за тими жидами, що заганяли жидів і інших до газових комор, що палили їхні трупи в крематоріях.

На можливе питання, чи всі в'язні були однаково трактовані, треба ствердити, що всі однаково „виходили на волю” комином — спалені в крематоріях жиди так само як українці, поляки і інші. Власне найбільше в'язнів були знищені в газових коморах. Деяких брали до газу відразу, навіть не давши їм номеру (всі в'язні в німецьких концтаборах отримували порядковий номер, пришитий на лівій стороні маринарки вгорі і на правій штанці теж угорі, тільки в одному КЦ-ті Авшвіц, окрім цього, номер татуювали на лівому передрамені в'язня). До газу брали також з т. зв. „кранкенбав” (це був ніби шпиталь), в якому зовсім не лікували, а тільки перетримували якийсь час тих в'язнів, що впали з виснаження, а яких не замордували на місці праці. Що якийсь час приходив до „кранкенбав” лікар-німець, СС-офіцер (можливо, що приходив теж і Менгеле, що робив експерименти на тисячах в'язнів), „вибирав” уже нездібних (на його думку) до праці в'язнів і їх зразу вивозили тягарові автомашини до газу.

Найбільше в'язнів гинули в газових коморах, а далі при найважчій праці — викінчувані форарбайтерами, капами і оберкапами (це назви в'язнів-поганячів) на т. зв. зовнішніх командах, розстріляні, повішені, закатовані.

Прощу собі уявити щоденний поворот зовнішніх команд до табору: ідуть через браму — змучені, збиті, голодні — п'ятка за п'яткою, сотня за сотнею, тисячі — море в'язнів... ледве йдуть, але тримають крок і вирівнюють ряди, а поруч везуть на тачках, на возах, ведуть, несуть на плечах тих, що вже не годні йти, оркестра грає марша — „міцен аб” (шапки злітають з голов, в'язні притискають їх до стегна) і „лягерфюрер” СС-офіцер і його прибічники відбирають парад, дефіляду трупів і півтрупів... І починається вечірній апель (що тривав нераз і кілька годин, якщо когось забракло, або зле підраховали) — тисячі стоять вишикувані в довгі ряди, бльок біля бльоку, ті,

КЦ Авшвіц: Апель в'язнів (з книжки: Паладій Осенка — „Альбом політ'язня”)

що вже не можуть стояти — лежать поруч у болоті, в снігу, на дощі (залежно від пори року), бо на апелі мусять бути всі в'язні: живі, мертві і ті, що „доходять”...

Так ось гинули в КЦ-ті Авшвіц мільйони. Якщо хто втік, то до відповідальності притягали ціле командо. Одного разу за одного втікача повісили на вечірньому апелі 12 в'язнів — всіх з цього команда, вішав кат Якуб. А одного разу за такого втікача привели до табору і поставили на підвищенні на позорище всіх в'язнів — його маму і наречену. Утікач повернувся, його поставили на те саме підвищення з написом „гурра, іх бін шон відер да” (гурра, я вже знов тут), потім повісили, а маму і наречену залишили в жіночому таборі (на смерть, очевидно).

До КЦ-ту Авшвіц прийшли три наші групи: одна 20-го липня, друга — 8-го серпня 1942 року з тюрми в Кракові „Монтелюпіх”, пізніше поодинокі або по кілька з „Монтелюпіх” і інших тюрем, 8-ох привезли з Праги, разом 67, і 1-го жовтня 1943 року прийшов транспорт 122-ох зі Львова. Всіх цих ми знаємо поименно, всі ми вписані в реєстр Ліги Українських Політв'язнів у Мюнхені в 1945 році. До Авшвіцу привозили також в'язнів-українців із Східної України (теж і дітей), всі вони тут загинули, та тисячі українців воєнно-полонених, що тут теж усі загинули. Їхньої кількості ані імен (за виїмком кількох) не знаємо.

З нашої групи (Група Бандери) в Авшвіці загинули: д-р Олександр і Василь Бандери, мгр. Дмитро Яців, член Українського Державного Правління, Л. Дяків, М. Коваль, Г. Яворів, А. Пасічник, Р. Полутранка. З роками ми ставали „старими номерами” і вмiли якось давати собі раду, „організуючи” додаткові харчі, на таборовому харчі вижити не було можливим, бо ставалися „музулманами” і „вікінчувалися”, а далі — йшли до крематорії.

Стан в'язнів у КЦ-ті Авшвіц був постійно ок. 15-18 тисяч, а загинуло тут 5 мільйонів, найбільше йшли до крематорії — „виходили на волю” комином, інших вивозили до других концтаборів, на їхнє місце привозили нових. Називали їх „мільйонцями” (з огляду на високий порядковий номер). Наша перша група отримала номери 49.721-744, друга 57.317-378, третя 154 тисячі вгору, і всі — червоні трикутники.

КЦ Авшвіц не був визволений (як написала „Свобода”, а

потім спростувала, визнавши правдою те, що я про це писав), був евакуйований німцями 18-го січня 1945 року — і це був безславний кінець його світової „слави”.

Це не було так просто — евакуйовати 20 тисяч в'язнів. Далеко по півночі ми вирушили в тяжку дорогу — в сніги і морози (було тоді ок. -20°C.). Ми йшли..., по обох боках дороги що десять кроків один СС-ман з відбезпеченим крісом — хто знемагав, того вони стріляли і так залишали в снігах серед дороги, в придорожніх ровах... А ми йшли... ніч, день, знов ніч і знов день. І трупи позначували наш похід. На одну ніч нас загнали до забудовань придорожного фільварку, але всі ці забудовання не були спроможні помістити стільки тисяч, отже велика кількість в'язнів залишалася „ночувати” під відкритим небом. Рано мало хто піднявся до дальшого смертного походу — замерзли... й так їх залишили. Ще один день ми йшли, а тоді заладували нас у відкриті товарні вагони і повезли. Це не допомагало — в'язні замерзали, поїзд-мариво затримувався серед засніжених піль, трупів викидали в сніг, і їхали далше... Один хліб на кожного в'язня і одна м'ясна консерва на трьох, що ми отримали в Авшвіці на дорогу, давно скінчилися, в тяжкій дорозі навіть води не було. Так ми їхали три дні і три ночі, і прибули до КЦ-ту Мавтгавзен, половина транспорту залишилася в снігах... на все... Ні! „Ім дзвони не грали...” на вічний спочинок.

Під гору ми добрали пізнім вечором до табору. Тут нас „примістили” між високими мурами з виходом до лазні, де ми мали перейти т. зв. „дезинфекцію”. Але цілу ніч і цілий день „не було води”, в'язні лягали в сніг і так замерзали. Інші пішли в наступ на лазню, їх місцеві опричники відбивали дрючками, на смерть, хвиля подавалася назад і затоптувала других. Тих, що вкінці перейшли лазню-дезинфекцію, погнали нагих до бараків, в яких було таке переповнення, що навіть стояти не було місця. А в ночі всі мусіли лежати...

Після трьох днів такого „стояння і лежання” — нас почали вивозити групами до побічних таборів. Мене з групою вивезли до КЦ-ту Ебензее біля Лінцу в Австрії. Сюди прибули ми 29-го січня 1945 року. І тут до всіх „новоприбулих” — „лягерельтесте”, найстарший у таборі в'язень, очевидно німець-кримінальник, найвижча „влада” з в'язнів (бо найвижчою справжньою владою був „лягерфюрер” СС-офіцер і його прибічники СС-мани) виголосив промову. „Цього місця, де ви

прийшли, не шукайте на мапі, там його нема. Це місце називається „цемент”, звідси ще ніхто не втік ані не вийшов на волю, єдиний вихід для всіх — це комин.” Так промовляв до нас в’язень німець-кримінальник три місяці перед розгромом Німеччини.

Справді протягом цих останніх трьох місяців тисячі-тисячі „вийшли на волю” комином. Тут згинувло найбільше з нашої авшвіцької групи, між ними: Юліян Савицький, диктор української радіовисильні ім. Євгена Коновальця у Львові, що передав українському народові і всьому світові відомість про відновлення української держави 30-го червня 1941 року, брати Ровенчуки, гүцүльські дуби-легіні, Олекса Пилипенко, М. Семчишин, С. Карабин, Ю. Маршицький, Е. Рудакевич, Сіхневич, два Тації, В. Приймак, В. Цюман, М. Чуйко ст., д-р Климко, М. Шевчук і ін.

Праця в Ебензее була каторжна — день і ніч у штольнях-підземних тунелях, у яких німці плянували примістити свої фабрики зброї й амуніції. Дорогу торував динаміт, а далі наші руки, піт і кров... Голод, холод, нужда, биття викінчували в’язнів „на ходу”. Ебензее — це справжні жнива смерті. Тих, що впали, але ще не були зовсім викінчені, несли на плечах назад до табору, і після апелю, на якому мүсіли бути всі — живі, мертві і „доходяги”, — несли тих, що ще давали знаки життя, на т. зв. „кранкенревір” (ніби шпиталь), а тих, що вже не рухалися — до крематорії.

Я впав два рази — перший раз був я ще притомний, і мене потягнули (по снігу за ноги) на „кранкенревір”, звідки за кілька днів мене викинули як „арбайтсфигіг” (здібний до праці). За другим разом мене, непритомного кинули між трупів, що чекали своєї черги до крематорії. Це було 18-го квітня 1945 року.

Тут, серед трупів, завважив мене д-р Михайло Шевчук („Ігель”), що виконував обов’язки лікаря й його завданням було м ін. перевіряти трупів перед крематорією — може котрийсь ще дихає... Я ще дихав, Ігель забрав мене на „кранкенревір”, а Олекса Пилипенко, що його принесли в тому самому часі — до крематорії — не дихав, він уже не потребував жодної людської допомоги.

Так от, уже й наприкінці війни, гинули мільйони на цьому жахливому відтинку кривавої Другої світової війни, гину-

ли за Українську Справу — за Україну, з рук німецького окупанта.

А жиди Візенталь, Литман і другі полюють за „німецькими коляборантами” і „воєнними злочинцями” серед українців, за „українськими СС-офіцерами, що керували німецькими таборами смерті”, яких ми — в’язні цих таборів, там не бачили, замість шукати за своїми власними коляборантами і злочинцями. На брехливу жидівську атаку треба давати рішучу відсіч, треба йти в контратаку і показати світові не лише жидівських воєнних коляборантів, але також і тих, що були співорганізаторами і ревними виконавцями великого голоду в Україні в 1932-33 роках. Відомо ж, що в СРСР серед 501 найвищих чиновників було 406 жидів. Треба показати і тих московських злочинців, що тоді і в часі війни вимордували (і тепер дальше мордують) мільйони українців. Для них другий Нюрнберг неминучий, їх „чекає зсукана петля”, як писав Василь Симоненко.

В неділю, 6-го травня 1945 року, на наш Великдень американські танки в’їхали в концтабір Ебензее, і визволили рештки недомордованих в’язнів. Ті наші друзі, що ще могли ходити, вийшли відразу на волю, а такі, як я, лежали, не маючи сили навіть піднятися. Біля мене: Данило Чайковський — О. Данський (що написав пізніше свої спомини п. н. „Хочу жити”), В. Мартинець, П. Болехівський-Боян і інші. Такий був кінець німецьких концтаборів, такий буде і московських!

„...Далекий світ, великий час, пливуть літа рікою...”, а я все пам’ятаю вас і те пекло, якого не знав Данте, і тих друзів, що горіли любов’ю до України і згоріли в огні німецьких крематоріїв — за Україну.

Згоріли в німецьких крематоріях. І вони — „німецькі коляборанти”, твердить Візенталь. А ті, що їх палили, що заганяли їх до газових камер — жиди — не є німецькими коляборантами?! А „Юденратати” (в однім із таких був же сам Візенталь!) що самі маркували жидів на висилку — на смерть, і жидівські поліцаї в геттах, що виконували ці доручення — не є німецькими коляборантами?!

Пекло на землі

Як сказано (й як відомо), ніхто з людей пекла не бачив. Але знаємо на основі науки релігії, що пекло — це місце найбільших страждань і мук. І теж у щоденній нашій мові вжи-

ваємо слова пекло на окреслення дуже важкого місця чи життєвої ситуації, але все таки — не безвихідної.

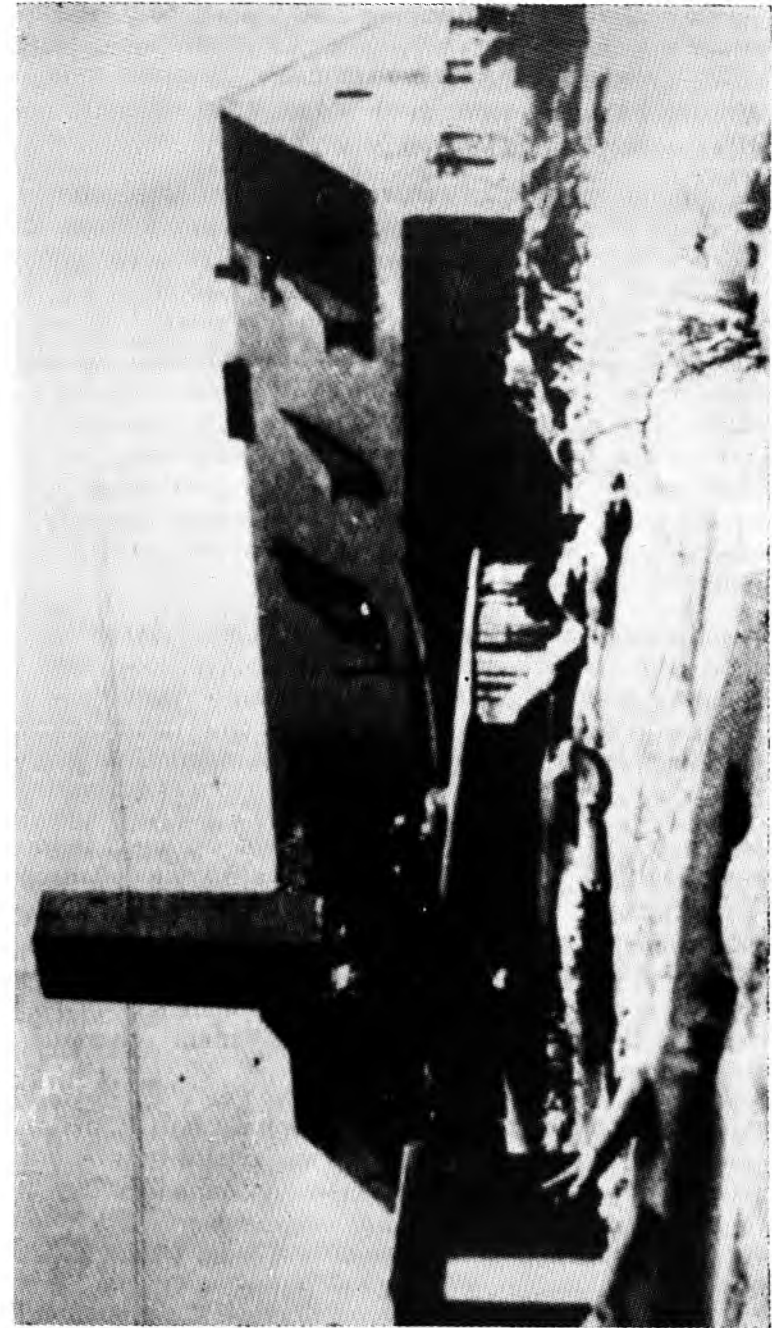
Пекло в КЦ-ті Авшвіц було найтяжчою ситуацією в якій хто-небудь і коли-небудь з нас знайшовся. Також і ті, що були в польському концтаборі Береза Картузька — або в советському — таким його вважали. Найтяжчим, безвихідним і безнадійним: „залиште всю надію ви всі, що входите сюди...” написав колись Данте. Але і Данте не знав, що таке (авшвіцьке) пекло є можливе.

Смерть кладе покоси...
(з книжки: О. Данський —
„Хочу жити”)

Передусім — всі, що пройшли браму КЦ-ту Авшвіц (над якою стояв глумливий напис „арбайт махт фрай” („праця чинить (тебе) вільним”), були призначені на повне і комплетне знищення — на смерть.

Але на яку смерть? — на не людську! В газових коморах, від несподіваної кулі, від затроєної игли (смертний застрік), від побоїв, знущань, тортур, від непосильної праці, з голоду і

КЦ Авшвіц: крематорій (з книжки: F. Muller — „Auschwitz Inferno”)

холоду і т. ін. Взагалі смерть ходила за кожним в'язнем крок-у-крок, на кожному місці і в кожному пору дня і ночі. Недаром КЦ Авшвіц мав назву „ферніхтунгслагер” (табір знищування), так було в дійсності, така була таборова „система”: знищити як найбільше в'язнів (і згинувло ж 5 мільйонів!, за п'ять років 1940-1945), „млин смерти”...

Одні гинули відразу (в газових коморах), другі протягом кількох годин, інші за кілька тижнів (переважно в трьох тижнях), ще інші витримували довше. Головно ті, яким допомагали інші в'язні, ті, що прийшли раніше і змогли якось „притосуватися”, тобто жили коштом других в'язнів, і то дослівно: обкрадали їх з того мізерного пайка, на якому і так вижити не було можливим. Або „організували” (тобто крали) в таких місцях, де було що красти — в харчових магазинах, в кухні, в картоплярні, в пральні — білля, яке „вимінювали” на маргарину або картоплю в кухарів і т. д., були „незлічими” способи „організування”. Нпр. брали пайки призначені для всіх, але не всі вже жили, і аж тоді зголошували трупів, а трупів були сотні кожного дня.

Взагалі людина в КЦ-ті Авшвіц була zdegradована до стану гіршого худоби. Бо ж за худобину господар дбає, вона йому потрібна. А тут: в'язень був номером, його треба було знищити — якнайбільше і якнайскоріше. На їхнє місце приходили інші, приходили мільйони і праця йшла безперервно далше.

Про все це „дбав” „господар” — німець СС-ман і його допомагачі в'язні (переважно кримінальники) „форарбайтери”, „капи”, „оберкапи”. В'язні мордували в'язнів, щоб прислужитися „господареві”, а цих в'язнів мордували потім другі такі ж в'язні (жиди жидів мордували, і жиди служили в „командах смерті” — при крематоріях). І все це відбувалося не лише безкарно, але якраз і було „на руку” цілій „системі” німеньких млинів смерти.

І коли до Авшвіцу прибула наша перша, а потім друга групи, то нам справили таку „лазню” в'язні поляки (що були там у величезній більшості), що ми ледви „позбиралися”. А двох братів провідника Степана Бандери — д-р Олександра і Василя таки в перших днях замордували оберкапо Краль і унтеркапо Подкульські. Викінчили також інших, про яких я вже згадав.

Пізніше ми якось уже вміли давати собі раду, ставши „старими номерами”, як то звичайно в лягрі таких в'язнів називали. А кожного дня прибували все нові й нові і на них була звернена вся увага авшвіцьких посіпак. Ми вже тоді багато могли і багато помогли нашим друзям, що прибули до Авшвіцу львівським транспортом у жовтні 1943 року.

Львівський транспорт, привезений до Авшвіцу 1 жовтня 1943 року

Арсенич Дмитро	Кійко Михайло
Артим Іван	Кійко Іван
д-р Бачинський Володимир	Климко Володимир
Башук Петро	о. Климчак Михайло
Беца Павло	Клюк Олекса
Бирик Володимир	Клюфінський Іван
Бойко Іван	Коваль Михайло
Бойчук Василь	Коваль Василь
Болехівський Петро	о. Ковальський Юрій †
Борис Михайло	Ковальський Петро
Будурович	Коломийчук
Вакуловський Ілля	Корчмарик Франко
Ватагович	Костюк Роман †
Волчук Юліан	Крочак Теодор
Галаса Роман	Крижанівський
Гошовський Микола	Криницький Богдан
о. Гермасюк	Курило
Дмитрів Михайло	Куртяк Степан
Дрогомирський	Кучик Микола
Дубей	Лагола Іван
Дудар Остап	Лазарук
† Жмур	Ласка Михайло
Зарічанський Тимко	Лешко
Зацухний Микола	Левицький Семен
Іванець Іван	Лесюк
Іванець Роман	† Лівшви
Іван Василь	Лилка Іван
Івів Іван	Лобай Володимир †
Качор Богдан	Лобода Гриць
Кашуба Іван	Луцишин Федір
Кардаш Михайло	Лучин Іван
Кардаш Василь	† Маршицький Юрій
Кардаш Іван †	Марушак Іван
	Марушак Григорій

Маслейович Петро
 Масинець
 Матла Зенон
 Мелимука Володимир
 Мельник Тиміш
 Мусікевич Михайло
 † Наконечний
 Наняк Гриць
 Олійник Ярослав
 † Омелян
 † Омелян (брати)
 мгр. Орєнчук Володимир
 Павлишин Ярослав
 Пеленичка Гриць †
 Пастернак Юрко
 Петелицький Степан
 Прокуда Володимир
 Процик Степан
 † Ровєнчук Михайло
 † Ровєнчук Григорій
 Ровєнчук Іван
 Риндяк Василь
 † Рудакевич Евстахій
 Савчак Володимир
 Секрета Михайло
 Сенчак Петро
 † Сіхєевич
 Скоробогатий

Скура Ярослав
 Собків Богдан
 Сосна Гриць
 Солом'яний Михайло
 Сташко Михайло
 др. Стронціцький Михайло †
 † Тацій Мирослав
 † Тацій Никифор
 Фреї Микола
 Федорика Осип
 Цебер Микола
 † Цюман Василь
 Чернега Іван
 † Чуйко Михайло, ст.
 Чуйко Михайло, мол.
 Чорний Іван, ст.
 Чорний Іван, мол.
 Чорний Микола
 Шарко Володимир †
 Шевчук Іван, ст.
 Шевчук Іван, мол. †
 † Шевчук Микола
 Шевчук Михайло †
 Шевчук Павло
 Штокало Василь
 Штокало Володимир
 Яворівський
 Яворський

Летять ніби чайки і дні і ночі...

Так написав поет і цю пісеньку співають і грають і сьогодні. Але так не летіли нам авшвіцькі дні і авшвіцькі ночі. Так не летять ані дні ні ночі на каторзі, на дні пекла. Вони волоклися нам як воли круторогі і видовжувалися як тіні при заході сонця. А як обривалися, то нагло, несподівано, страшно...

Дехто не витримував і сам обривав собі своє життя. Як подумав, що завтра чекає його така сама каторга, то не один „йшов на дроти”, тобто переступивши один дріт з написом „гальт” (стій), біг на високі колючі дроти заряджені електрич-

ним струмом і зависав на них спалений. А СС-ман з вартівничої будки ще й стріляв такого для певности, а може за „...спробу втечі”?! Все це діялося на очах тисяч в'язнів, переважно раненько перед вимаршом команд до праці, або вечером, після повороту цих команд до табору.

КЦ Равенсбрюк: жінка-в'язень конає на дротах

Пам'ятаю такий „веселий” випадок. Переступив в'язень дріт з написом „гальт” і вже біжить на дроти, аж тут крик його колеги: „Янек, сякий такий сину, вруць, бо це збієм на квасне яблуко” („вернися бо зіб'ю тебе на квасне яблуко”). До наелектризованих дротів ще далеко — але СС-ман у вартівничій будці вже „зарепетував” кріса, — Янек зупиняється і завертає на радість і втіху всім. „Настрашився” погроз? Що могло вплинути на його „відворот” від смерті? Відповідь годі дати. Але чи на довго врятувався Янек? чи не принесли його ще цього самого дня, викинченого якимсь капом при праці?!

Робочі команда творились зараз після раннього апелю і кожен „музулманин” (так називали головно тих в'язнів, які ледве трималися на ногах) стрімголов біг до такого команда, яке видавалося йому найлегшим. Але до таких не допускали їх „капо” і „форарбайтери”, обсаджуючи такі команда „своїми” людьми. Отже хоч-не-хоч в'язні мусіли йти до найважчих команд, бо ніхто, окрім внутрішніх (звичайно легких) робіт, не смів залишитися в таборі.

Так мусіли робити і ми. Спочатку йшли на найтяжчі і найгірші команда, а потім (як прибували нові в'язні, що з правила йшли на найгірше) ми, як „старі номери” вміли знайти і влаштуватися на легших командах. Навчилися „організувати” і всяких інших авшвіцьких „штук” та намагалися „не дається” і зберігати життя, — своє і своїх друзів.

Але це зовсім не означало, що в такий ось спосіб ми могли бути певні, що збережемо наше життя. Один не властивий (в оцінці першого-ліпшого авшвіцького посіпаки) крок, не так зробив, не так став, не це сказав, прилапали когось на „організації”, і — горе, тобі, горе! Такий посіпака, що дослівно був „паном життя і смерті” в'язня, міг на місці вкоротити йому життя, або віддати його старшому від себе опричниківі, а цей робив „рапорт” і в'язня брали на публічне покарання, на якому скатували так, що відібрали йому здоров'я. І на пострах для других.

На кожному кроці смерть

Власне смерть, як я вже згадав, ходила крок-у-крок за кожним в'язнем КЦ-ту Авшвіц, і незалежно в якому команді і на якому місці він працював чи знаходився.

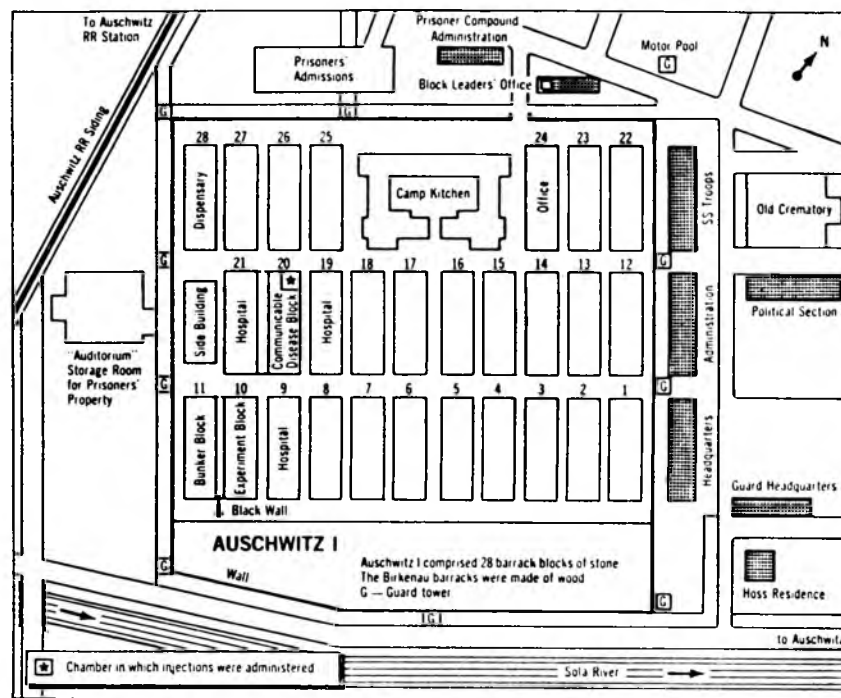
Окрім цілевого і плянового викінчування в'язнів, уже саме харчування було засудом на смерть. Кожен в'язень отримував денно: вечором чверть кілограма (25 дкг.) глевкого, спорядженого з різних „ерзаців” (намісток) хліба з дрібною маргарини або пластинкою (конячої) ковбаси), вполудень пів літри рідкої зупи з брукви, дуже рідко — картопляної, а рано і ввечері по пів літри рідини з якогось зілля — це все.

На таких приділі, якщо його не обікрали „штубові” й інші, мав в'язень працювати 12 або більше (літньою порою) годин денно в найтяжчих умовах, про які я вже написав. То як довго в'язень міг жити!? Тиждень, три тижні, три місяці? Звичайно стільки він і жив, якщо його не замордували раніше.

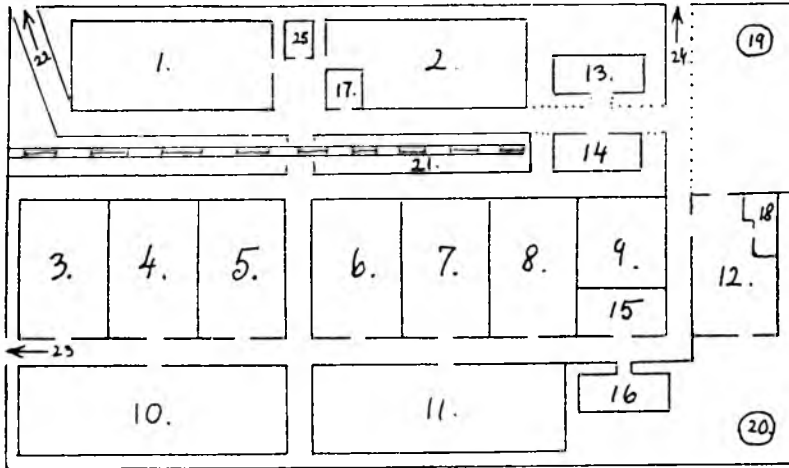
Напрошується питання: як ми вижили (ті, що вижили) в Авшвіці? З часом ми дісталися на ліпші (легші) команда праці і навчилися „організувати” додаткові харчі. Очевидно, не коштом других в'язнів, а з таких місць, де їх було подостатком (головно харчові магазини та СС-івські кухні). Жодної харчової допомоги з-зовні (нпр. від Українського Допомогового Ко-

мітету, як це ми мали у в'язниці „Монтелюпіх” у Кракові) ми ніколи тут не отримували, це було заборонено.

Напочатку наша група була розкинена по різних бльоках (так називали великі одноповерхові муровані будинки, в яких ми мешкали, тобто — ночували), всіх бльоків було 28, в тому не всі були мешкальні. Нпр. три бльоки (9, 19, 21) були відведені на „кранкенбав” (ніби шпиталь), у якому не лікували, а лише „перетримували” якийсь час, що залежало від знайомств з шпитальною обслугою (часто підкупство), але й це було дуже потрібне), один блок, одинадцятий — це був бункер призначений для смертників, що їх розстрілювали під т. зв. „чорною стіною” (під муром), в одному бльоці приміщувалася „клініка” (приймальня хворих, ч. 28), блок ч. 10 був призначений для „медичних дослідів”, переважно на жінках (штучне запліднення і т. ін.), в іншому були бюра адміністрації табору (блок ч. 24). Всіх в'язнів у Авшвіці перебувало 15-20 тисяч, одні „вибували” — їх вимордували, а також вивозили до інших таборів, а на це місце приходили нові і стан був усе такий самий.

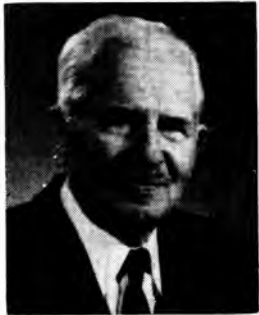

Плян КЦ-ту Авшвіц I (з книжки: В. Naumann — "Auschwitz")

КЦ Авшвіц II — Біркенав . 1 і 2 лагери для арійських жінок, 3 карантанна, 4 лагерь для жидівських родин з Терезієнштадту, 5 лагерь для мадярських жидівок, 6 лагерь для жидів, 7 циганський лагерь, 8 лагерь для хворих, 9, 10 і 11 загальні лагери, 12 „Ефektenлягер” (приватні речі в’язнів), 13, 14, 15 і 16 крематорії, 17 стара лазня, 18 нова „лазня” (газова комора), 19 і 20 костри для палення трупів, 21 залізнична станція, 22 дорога до КЦ-ту Авшвіц I, 23 до бараків ССманів, 24 до Райска (з книжки: П. Мірчук — „В німецьких млинах смерти”)

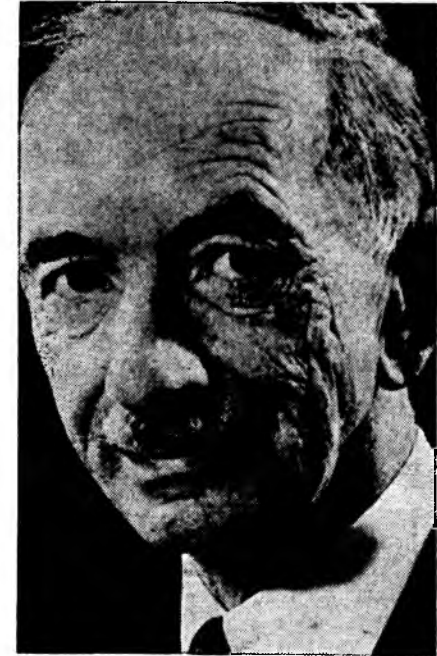
З часом нам майже всім вдалося дістатися не лише до кращих (легших) робочих команд, як кухня, картоплярня, пральня, „ефектенкаммер” (переховання особистих речей в’язнів: одяг, взуття і ін. — треба відмітити що в тім місці в’язні мали найбільшу можливість „організування” із одягів, в

Інж. Михайло Кравців

яких були зашиті дорожочінності, включно з валютою), але також зуміли ми приміститися в одному бльоці і разом в одних кімнатах. В одній кімнаті в бльоці ч. 17 ми мали якийсь час навіть свого „штубового”, гейби старосту кімнати. Це була

кімната „старих номерів”, між якими були: інж. Михайло Кравців (наш сеньйор, що мав тоді „всього” 56 років життя) між нами „молодиками” (18-32-літніми) найстарший, якого ми всі шанували, поважали і допомагали, а як треба було, то ставили кругом нього живий мур наших тіл, по якому „гатили” авшвіцькі посіпаки (бо до нас було їм ближче).

Степан Ленкавський

Був між нами проф. С. Ленкавський (1904 року народження) пізніший голова Проводу ЗЧ ОУН (1959-1968), mgr. Ярослав Рак (1908 року народження) кол. підсудний у Варшавському процесі ОУН, пізніше голова Головної Ради ЗЧ ОУН, Данило Чайковський, мабуть його ровесник, що написав пізніше спомини про КЦ Авшвіц п. н. „Хочу жити”, Микола Климишин, Іван Кардаш з двома синами: Василем і Михайлом, мабуть наймолодшими між всіми нами, кол. вояк УГА (з Львівського транспорту 1943 року), помер у Торонті в 1985 році). Василь був пізніше понад 20 років диригентом відомих ансамблів Осередку СУМ у Торонті: „Прометей”, „Діброва” і „Батурич”.

Згадав я лише кількох „старих номерів”, бо повний список в’язнів поданий в іншому розділі. Це так для ілюстрації, хто був у нашій кімнаті на 17-му бльоці. А нашим „штубовим” (старостою) став mgr. Лев Ребет (замордований у жовтні 1957

року московським агентом Б. Сташинським). Його завданням було втримувати взірцевий порядок кімнати, в чому допомагали йому ми — в'язні (нпр. стелення двоповерхових ліжок, але так, що „муха не сіла”, що контролював „бльокельтесте” — комендант, найстарший в'язень цілого бльоку і „бльокфюрер”, СС-ман), дбати і розділювати харчові приділи, пильнувати щоб ніхто не скрився (перед роботою) в кімнаті і ін. Так ось тепер могли ми почуватися свобідними від побоїв (інших „штубових”), могли свобідно розмовляти, обмінюватися новинами „зі світа” (про які довідувалися на командах, на яких працювали також і не-в'язні) і бути цілком певним, що кожен з нас отримав свій харчовий приділ повністю.

Ярослав Рак

Становище наше на бльоці покращало ще більше, коли до нашого бльоку прибула (після великих митарств) із карантинного лягру Біркенав (Авшвіц II) Львівська група наших в'язнів в жовтні 1943 року. Тоді призначено на наш бльок нового „шрайбера” (писаря) — (попереднього — польського старшину вивезли в невідоме), яким став Павло Шевчук. Покращала тоді й „організація” харчів, безпека для слабих в'язнів, яких скривано на бльоці від робочих команд (а коли „бльокфюрер”, або „лягердінстфюрер” контролювали бльок, писар зголошував їх (на власне ризико) як тих, що мають звільнення з праці від лікаря.

В тім місці варто описати трохи „веселу” подію як „орга-

нізували” харчі. Наші кухарі, що працювали в лагровій кухні „організували” на місці а маючи контакти з кухарями з СС-манської кухні, „організували” звідси теж. Одного разу наш кухар („Оберек” — ми його кликали) із нашої групи договорився із П. Шевчуком, щоб раненько забрав, заховане у вугіллі біля кухні, відро з цукром. Наш „шрайбер” раненько побіг по здобич (наш бльок містився напроти таборової кухні) і в переході вже назад через дорогу до нашого бльоку — його... зловили. Велика втіха для СС-мана, а для Павла? Кара...

КЦ Авшвіц: Павло Шевчук „у присюдах” (з книжки: Паладій Осинка — „Альбом політв'язня”)

Очевидно, „шрайбер” із нашої групи нікого „не всипав” (на радість всім кухарям і шефові кухні — СС-манові, мовляв, в мене ніхто не вкраде) і вечором того дня багато кухарів поляків, включно із Казіком (походив із Кракова) — шефом кухні — в’язнем, прибули до канцелярії нашого бльоку гратулювати Павлові, що нікого „не сипнув” („естесь свуй хлоп”) і кожен подарував „щось” із свого за-пояса, або з кишені. Цей випадок Павла і інших з-поміж наших друзів, нпр. сл. п. Володимир Дейчаківський, під загрозою великої кари, „не сипнув” в’язня француза, який кинув до горіючої печі, пересяклу бензиною, шмату в робітні направи СС-манських роверів (піч вибухнула, а німці вважали це саботажем — отже шибениця!) — у великій мірі збільшив авторитет нашої групи серед в’язнів поляків та й німців. Нас боялися вже зачіпати.

Отож було „так добре” на нашій штубі (в порівнанні з іншими, крізь які ми пройшли), що одного разу Ребет сказав мені (очевидно, жартуючи). „де тобі буде так добре, як у мене”. На дні авшвіцького пекла, посеред мордованих, конаючих і трупів, що було щоденним явищем...

Деякі наші друзі дісталися до команда „кранкенбав” (шпиталь) як т. зв. санітети: М. Марунчак, Леонід Мостович, а навіть один, д-р М. Шевчук, працював там як таборовий лікар. Не одного з нас вони порятували вже тим, що перетримували їх не випускаючи до праці, або охоронили перед газовою коморою.

Що якийсь час приходив до „кранкенбав” лікар німець — СС-офіцер, можливо що й Менгеле, якого шукали пізніше і не знайшли — жиди, переглядав хворих у такий спосіб, що вибирав найслабших до газу. Перед шпиталем стояли вантажні автомашини і всіх „вибраних”, лише в сорочках (не зважаючи на пору року) ладували на ці авта і відвозили до газових комор, а звідтіля — крематорія. Лікар німець не контролював чи докладно всі і ті, що їх він „вибрав”, були заладовані до вантажників, він цим не турбувався, виконавши „смертну норму” на цей день у шпиталі. І від нашого санітета залежало, щоб наш туди не попав.

Взагалі треба сказати і дуже підкреслити, що наша група (а всі знали, що це „Бандера-Группе”) трималася надзвичайно солідарно, товарисько і дружньо; один одному допомагав як і чим лише міг. Хтось сказав, що українці в обороні неперевер-

шені. І Авшвіц — наглядний і переконливий цьому доказ. А в добрі? — нехай читач сам собі дасть відповідь.

В Авшвіці кожен українець, без огляду на його політичні переконання і звідки б він не походив, — був для нас свій Скільки ж недолітків — юнаків із Східної України, вивезених на роботи до Німеччини, що попали за якісь „провини” до Авшвіцу, розкинутих по різних бльоках і командах, перебувало щоденно на наших „штубах”, одержували від нас харчі навіть цигарки, за які вони, як за великий скарб, рятували часто і своє життя. Про це знають і можуть сьогодні сказати ті (включно і з поляками і жидами), що там тоді перебували. Треба ще й додати, що українці сильні і жертвні в боротьбі.

Зовсім інакше поступали інші національні групи: жид мордував жиду, а поляк — поляка, з ненависти або для свого власного добра або, щоб заслужити собі ласку в „старшого поганяча” чи дістати додаткову порцію зупи. Українців поляки прямо переслідували і викінчували. Це вони, діставши добрі місця у відповідних бюрах, старалися про те, що ми довгий час не мали права носити букви „У” (українець) поруч номеру вміщеного спереду, на грудях, а лише „П” (поляк) або „Р” (руський) або „Ч” (чехословак) побіч номеру і червоного трикутника, який означав — політичний в’язень, інші носили трикутник різної іншої краски, а жиди — ще й Давидову зізду.

Із віддалі десятків років виглядає неймовірним, що один в’язень мордував другого такого самого в’язня, не зважаючи, що всі були в однаковому положенні, — накінці якого була смерть для всіх. Але макабрична дійсність була системою концтабору і була справжньою дійсністю.

Як ми цю дійсність пережили (ті, що пережили) і чому не вимордували нас усіх — на це я не маю відповіді, окрім єдиної: Боже Провидіння було над нами і вивело деяких з нас на волю, вважаю, що з завданням, щоб ми, як живі свідки — розказали українському народові і всьому світові про це неймовірне пекло на землі, що його вчинили німецькі наїзники.

І, очевидно, боротися далше — за Україну.

Великі події в кацеті...

Були такі події і в Авшвіці. Не — трупи, що їх щоденно сотнями привозили з зовнішніх робочих команд, не „вибірка” да газу з „кранкенбав”, не крематорія.

Тут, у сьогоднішньому світі — морди і вбивства йдуть на перші сторінки газет, подають як перші відомості в радіо і телевізії. Але не в Авшвіці. Очевидно, там не було газет ні радіо, але такі відомості не вважалися першими для в'язнів. Ми „жили серед трупів” і це не була жодна новина, — „привикли”.

Ми буди „голодні” на вістки „зі світа”: яка ситуація на фронтах, що діється в політиці? Чейже як нас арештували, то німці були в zenіті своєї сили і перли як морські хвилі на схід. А ми знали, що коли Німеччина переможе, то не лише загинуть мільйони на німецьких каторгах (не тільки в концтаборах), але що буде здесяткований весь український народ, що німці залишать лише рабів і „кнехтів” (наймитів), які мусять жити на своїй власній землі працювати тільки на них і для них. Не всі в це вірили, не хотіли вірити. Зрештою ніхто не знає і знати не може, чим і як закінчиться війна, бо на війні всяко буває...

Тепер уже всі певні, що якщо Гітлер застосував би був зовсім іншу політику: якщо б поневолені Москвою народи створили свої самостійні держави, а советські вояки (їх були мільйони добре озброєних і вишколених) обернули були свою зброю проти московського поневолювача, то московська імперія була б розбита вщент. І сьогоднішній Західній світ не мав би тепер такої великої і страшної проблеми. Як би... Але ж у війні всяко буває...

Та це не належить до теми цього розділу.

Першою і найважливішою подією в КЦ-ті Авшвіц було те, що ми таки не далися, нас не вимордували ані не викінчили. Правда, кількох загинули на початку (а наприкінці, в 1945 році загинуло ще більше), але як група ми таки встоялися. Це була велика подія, хоч і не сталася одного дня.

Дуже великою подією для нас, хоча вона й не сталася в Авшвіці, й також не одного дня, була сама відомість, що якось продісталась до нас — зовсім відгороджених і відрізаних від світа. Юлько Савицький, диктор Львівської Радіостанції ім. Є. Коновальця, що проголосив був усім і всьому світові Акт відновлення української держави 30-го червня 1941 року, — приніс звідкись відомість, що на Волині, Поліссі й у Галиччі до збройної боротьби з німцями станула Українська Повстанська Армія (УПА).

Ми перший раз почули цю назву, але я й дотепер не знаю, звідки і коли якраз Савицький приніс нам таку відомість. Не треба й додавати як ця відомість нас усіх скріпила і підбадьорила, вселила в нас нову надію. Ми довго ходили з піднятими головами, немов би хотіли кожному сказати: дивись, наші вже почали війну з німецьким наїзником.

Великою, але не такого характеру, подією було прибуття до Авшвіцу П. (Біркенав) Львівського транспорту в кількості 123 українських націоналістів, 1-го жовтня 1943 року, про що я вже згадав на попередніх сторінках).

Новоприбулі друзі перейшли таке саме „хрищення”, як ми літом 1942 року, але завдяки нашим тодішнім зв'язкам і знайомствам, вдалося „переселити” їх до нас, до Авшвіцу I, і навіть „поселити” в тому самому бльоці ч. 17 (в інших кімнатах). Їхні номери були 154-тисячі вгору, а наших двох груп 49 тисяч і 57 тисяч вгору.

За короткий час ми допомогли їм влаштуватися на відповідні робочі команди та почуватися „як у себе дома” (мовляв, „де тобі буде так добре...”) Тоді то, як вже згадано, „шрайбером” нашого бльоку ч. 17 був призначений Павло Шевчук. Очевидно, про це призначення тоді вже, вирішили ми-в'язні.

Іншою великою подією було Різдво Христове 7-го січня 1943 року. Ми мали навіть ялинку, „зорганізували” друзі пшеницю, мед і навіть мак, — про 12 страв, очевидно, й мови не могло бути. Був святковий настрій, горіла свічка: „... синявий дим снується попід стелю, думки твої біжать за ним у батьківську оселю...”

Були промови й святкові побажання, не одному з нас і сльоза канула..., були спомини минулого і... зовсім невідоме замрячене майбутнє. Нас було тоді багато і були теж тоді з нами і деякі наші брати із Східної України. Ще й сьогодні, як пригадую собі це наше святкування, дивуюся; як?, але ми змогли це тоді зробити. А на другий день — поплило „нормальне” життя, з мордами, трупами...

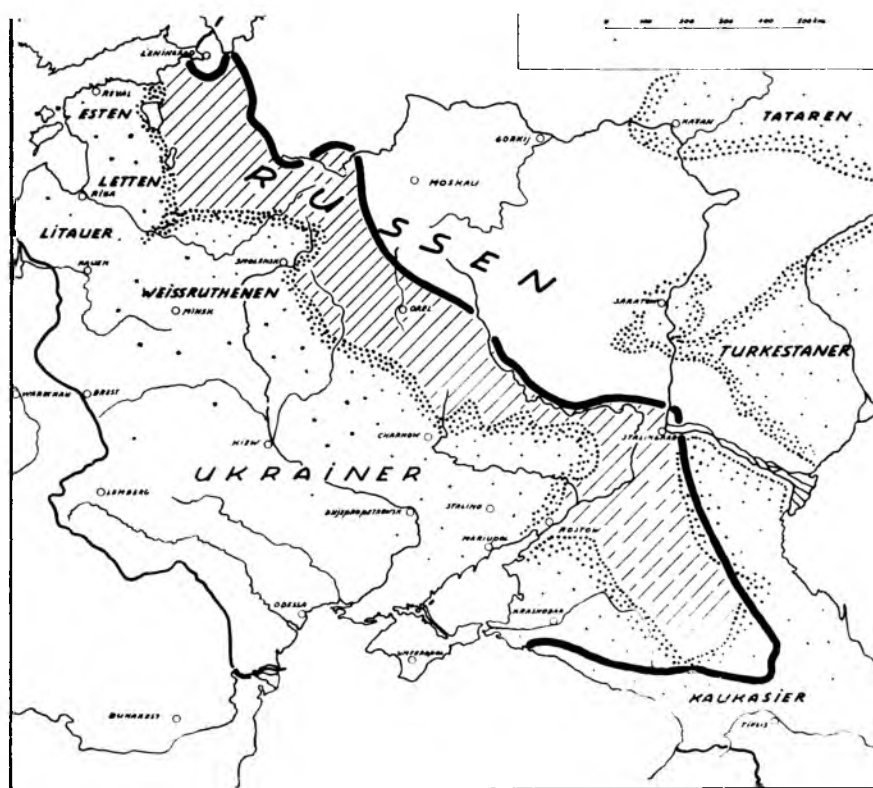
Для мене особисто сталася тоді така, майже неймовірна, подія. Одного дня раною осінню 1944 року мене викликали до бюро адміністрації табору, що приміщувалась поза дротами. Яке ж було моє здивування, коли в цьому бюро я побачив свого молодшого брата Євгена. Всі знали, що побачення з в'язнем у таборі чи навіть поза табором — заборонене і ніколи не практикувалося. А тут — така несподіванка.

Це було в часі, коли рештки розбитої під Бродами Української дивізії перебували на Словаччині, мій брат виконував якесь військове завдання в Желіні (він був у цій Дивізії і був ранений під Бродами), це було недалеко від Авшвіцу і йому дозволили побачити брата, що перебував уже довший час в Авшвіці. І так зустрілися два рідні брати в двох не рідних мундурах... з двох різних фронтів за рідну справу. Яка іронія долі!

Брат попав пізніше в французький полон і його разом з іншими дивізійниками французи видали большевикам. Дістав 10 років концтраку в Сибірі (тоді стільки давали всім з Дивізії).

І в світі...

А в світі відбувалися події, ставалися непередбачені факти, котилася історія. Про все це ми довідувалися від тих наших друзів, що працювали на таких командах, де про це говори-

Німецький східний фронт, літо 1942 (з книжки: Р. Ільницький — Deutschland and die Ukraine)

лося, або з газет, які їм вдавалося деколи „зорганізувати” на тих місцях, де вони працювали.

Ми знали нпр. про розгром німців під Сталінградом, про постійний відступ їхніх армій на Захід. Далі ми теж знали про Українську дивізію „Галичина” в 1943 році і про Броди в липні 1944 року, про зайняття большевиками Львова...

6-го червня 1944 року сталася найбільша подія Другої світової війни: висадка американських, британських і канадських армій в Нормандії — створення другого, західного фронту проти німців. Це відома, точно і детально описана, записана, зфільмована історична подія, що вирішила перемогу над німцями, і зупинятися мені на цій події немає потреби.

Але з цією подією пов'язані дальші великі події в КЦ-ті Авшвіц. В таборі почала осінню кружляти відомість, невідомо ким і звідки принесена, що зближається кінець Авшвіцу. Ми не могли собі уявити, який це буде кінець. Німці могли нас вистріляти, збомбардувати, вигазувати — все могли зробити, що хотіли, згідно виконати відносно нас кожен наказ, що прийшов би від відповідного вирішного чинника. Це було ясно кожному в'язневі, жодних сумнівів відносно цього не було. Було лише питання: що і коли з нами німці зроблять?

З власного прикладу пам'ятаю, що коли в мене в той час почали псуватися зуби і стала кінцевою дентистична допомога, то я собі подумав: а навіщо направляти? — і так кінець, „і так могила і с'як могила” — ми казали, з зубами чи без зубів.

Тут треба додати, що в тому часі ми мали вже такі зв'язки, що могли дістатися до в'яничного дентиста і за відповідний хабар (а „організувати” ми вже вміли) отримати вставлені з якогось металю нові зуби. В іншому випадку (без хабаря) в'язень діставав лише таку допомогу, що таборовий дентист — в'язень виривав зуба (навіть без затруєння). Але таких зв'язків, щоб охоронитися перед смертю — ми не мали...

В такій ось напруженій і непевній ситуації сталася в нас несподівана і не передбачена подія. Одного дня викликали кількох наших друзів і сказали їм, що вони йдуть на волю. Не хотілося вірити — ані тим, кого викликали ані тим, що залишалися, але так воно було. Серед звільнених були: інж. М. Кравців, мгр. Лев Ребет, М. Климишин і ще двох — трьох, а з жіночого табору Маруся Стахів (моя „таборова симпатія”, якої

я навіть не бачив, хоча провадив з нею „переписку”, (як інші друзі з іншими дівчатами) і ще хтось.

Треба тут згадати, що якимись невідомими дорогами йшла не лише „переписка”, а кількох друзів зуміли навіть „видавати” (якийсь короткий час) „журнал” п. н. „Жіноча Недоля” (колись перед війною виходив у Коломиї журнал „Жіноча Доля”, а пізніше ще й „Жіноча Воля”, як багато з нас пам’ятають). Згадані друзі покинули Авшвіц 18-го грудня 1944 року, на самого Св. Миколая — подарунок.

Багато пізніше, вже на волі, після капітуляції Німеччини 8-го травня 1945 року, ми дізналися, що німці, биті і відступаючи зі Сходу, і биті американцями на Заході, — „пригадали” собі українців, — почали „шукати” за провідником ОУН Степаном Бандерою, і „знайшовши” його... в бункрі КЦ-ту Саксенгаузен, захотіли з ним говорити.

Очевидно, — це було вже пізно, далеко і зовсім за пізно. Якщо б це було в 1941 році (а то й в 1942), і якщо б була інша політика німців щодо України (і інших поневолених Москвою народів), може навіть якщо б це було ще в 1943 році — українська самостійна держава, українські армії (а не — Дивізія „Галичина”), самостійні держави й армії інших народів на сході. Але осінь 1944 року?! І вся тодішня політична і мілітарна ситуація? „Ту лейт енд ту литл” (запізно і замало), як тут у нас кажуть.

Знав це, несумнівно, С. Бандера і тому не хотів з німцями говорити на цю тему, а поставив передумову: випустити на волю всіх українських політв’язнів. Німці пішли на це й почали звільнювати наших в’язнів. І саме в плані цього звільнювання бийшли на волю Бандера й інші, а серед них і друзі з Авшвіцу, про яких я згадав. На волі Бандера „зник” і жодних розмов з німцями не провадив а ми й далі сиділи в концтраках.

А східній фронт таки зближався, а в парі з цим невідхильно зближався кінець КЦ-ту Авшвіц. Чи зближався також і наш кінець?...

Сталося так, що нас не постріляли ані не вигазували. Прийшла зовсім несподівана розв’язка: КЦ Авшвіц німці евакуювали на дальший захід. Евакуація відбулася ніччю 18-го січня 1945 року, серед великих снігів і морозів (—20 ° Ц.). Всі в’язні, що могли йти і ті, що сяк-так трималися на ногах, покинули Авшвіц, в якому залишилися лише такі, що вже не були в силі піднятися з ліжка. Їх „визволили” большевики.

Про це большевицьке „визволення” надрукував мильну інформацію щоденник „Свобода (в квітні 1985 року). У відповідь я написав статтю п. н. „Не знають про Авшвіц?”, що її тут передруковую.

Не знають про Авшвіц?

Про німецькі концентраційні табори смерти, а серед них насамперед про КЦ Авшвіц, що стався наче б „символом” — в ньому бо загинуло 5 мільйонів в’язнів, не лише жидів, як дехто каже й пише, але теж українців, поляків, французів, бельгійців, голляндців, чехів, норвежців і інших — написано багато, пишуть тепер і ще будуть писати. Якщо про КЦ Авшвіц пише хтось тепер, то має до диспозиції чимало матеріалу чужого й українського. Треба лише вміти і хотіти цими матеріалами належно покористуватися.

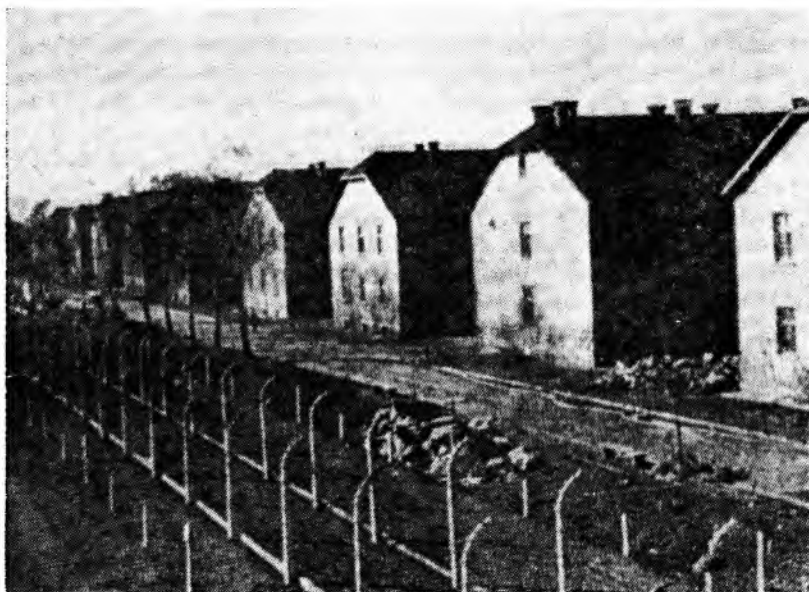
КЦ Авшвіц: бльоки для в’язнів від сторони вулиці (з книжки: Н. Langbein — „Die Starkeren”)

Написала про Авшвіц також і „Свобода” в редакційній статті („Жах правління Гітлера”, „Свобода” з 5 лютого 1985 р.). Але як і що написала?!

Відразу видно, що редактор послужився чужими, а не українськими матеріалами, бо змішує правду з неправдою, чужу пропаганду з історичними фактами. Редактор пише: „страхітливою „славою” покритися історичний гітлерівський кацет на польському Шлеську... Авшвіц... перевишив усі

(німецькі кацети) своїм страхіттям: кругло 4 мільйони чоловіків, жінок і дітей загинули там від червня 1940 року до другої половини січня 1945 року, себто коли до Шлеська підійшли большевицькі війська і всі сторожі того кацету втекли, не встигнувши винищити решти в'язнів". „Саме 27 січня 1985 року минуло 40 років з того часу . . .”

За чужими матеріялами редактор „Свободи” повторює дату 27 січня, як якусь історичну дату Авшвіцу. Чому? Бо цю дату поставили мабуть жиди і може ще дехто з поляків (і „відбули там поминки”). А що саме сталося 27 січня 1945 року? А ось що: московська армія зайняла Авшвід. Що це було? — визволення? Та ж саме так большевики „визволили” Львів, взагалі Україну, а потім і Польщу, Румунію, Чехію і Словаччину, Мадярщину і ін.

КЦ Авшвіц: бльоки для в'язнів від сторони дротів (з книжки: J. Bezwinska — "KL Auschwitz seen by the SS")

Ці й інші відомості про КЦ Авшвіц мабуть зачерпнув редактор з польської книжки „Осьвенцім вальчонци” („Воюючий Осьвенцім”), виданої ще в 1974 році в Лондоні, про яку згадує в цій своїй статті. І мабуть в цій польській книжці вичитав редактор і написав: „Страшенно тугі в оборонній дії поляки . . . уміли створити там (в Авшвіці) підпільну організацію . . .”

Які то поляки були „тугі” в обороні то ми ще добре пам'ятаємо з подій у вересні 1939 року: „не дами ані гузика” („не дамо ані гудзика”), а віддали все в короткому часі. Поляки, як ми пам'ятаємо, були „тугі” під час безславної „лацифікації” безборонного українського населення в Галичині, за що ОУН скарала смертю міністра внутрішньої політики Броніслава Перацького стрілом бойовика Григорія Мацейка в 1934 році у Варшаві (Чи є ще хтось у „Свободі”, що пам'ятає ті часи?).

А щодо поляків „вальчонцих” („воюючих”) в Авшвіці, то власне поляки-фольксдойчі замордували там двох рідних братів Провідника ОУН Степана Бандери — д-ра Олександра і Василя літом 1942 року. Це дуже промовистий показник того, як „тугі” поляки „терпіли” і як „воювали” в своїй підпільній організації в Авшвіці, де вони були в такій великій кількості, що мали в своїх руках такі таборові позиції, що могли таке чинити. А кожний, хто був в Авшвіці, знає, що кожний спротив тим польським опришкам кінчився смертю в'язня. Вся адміністрація в Авшвіці була в польських руках, ССмани були наглядачами і, зрозуміло, сприяли бандитизмові, бо ж КЦ Авшвіц був табором смерті.

Як би так редактор „Свободи” не послужився чужими і ворожими матеріялами, але українськими, а такі є: д-р Петро Мірчук „В німецьких млинах смерті”, книжка видана в Нью Йорку в 1957 році, О. Данський „Хочу жити”, книжка видана в Мюнхені в 1946 році, то не писав би того, що фальшиве піддають чужі. Є теж потрібний матеріял у Календарі-Альманахові „Гомону України” на 1985 рік (стор. 37-65), зовсім недавно, в січні ц. р. українська преса надрукувала мій нарис п. н. „Смертний похід”, це про евакуацію в'язнів Авшвіцу.

З цих і інших матеріялів українських авторів редактор „Свободи” без труду міг довідатися все про Авшвіц.

КЦ Авшвіц не мав дати 27 січня 1945 року, а цю дату мали большевики-окупанти.

КЦ Авшвіц був евакуйований німцями 18 січня 1945 року і з великими людськими втратами, ССмани стріляли всіх, хто не міг дальше йти, його рештки дійшли й доїхали (відкритими товаровими вагонами при -20 степенів Ц. нижче зера) до КЦ Мавтгавзен, а далі групами до менших таборів, я попав з групою до Ебензе 29 січня, де визволили нас американці 6

травня 1945 року (деякі вже були згинули, дехто вже не міг ходити, я важив 40 кілограмів і вже лежав нерухомо).

Так було в дійсності. І це нарешті треба знати самим українцям, заки казати чужим. Ті, що пишуть в газетах, зобов'язані знати правду про те, про що пишуть, а як не знають, мають пошукати, є де прочитати.

Тоді редактор хіба не написав би про 27-ме січня як про дату визволення Авшвіцу. Не напише також і О. КА „про славнозвісний” концентраційний табір в Освенцімі (Авшвіц) з приводу сорокаріччя дати освободження з нього в'язнів”. Повторюю ще раз: КЦ Авшвіц не має дати визволення, має лише дату евакуації 18 січня 1945 року і це був кінець КЦ-ту Авшвіц.

Датою визволення українських політичних в'язнів з німецьких концтаборів є кінець квітня і початок травня 1945 року (бо не всі були визволені одного дня), можна б прийняти дату 6 травня — це є дата визволення останнього німецького концентраційного табору Ебензее американською армією.

А також нарешті українцям, згадуючи німецькі кацети, менше згадувати про те, що нпр. німці „виарештували усіх без винятку польських професорів Ягайлонського університету в Кракові і вивезли до Освенціма”, а більше про те, що в Авшвіці загинули тисячі українців, з воєнно-полоненими українцями-воєнками включно, а між ними вже згадані брати д-р Олександр і Василь Бандери, мгр. Д. Яців, член Українського Державного Правління у Львові в 1941 році і багато інших. Список групи загинулих і ще живих бандерівців та список політв'язнів українців у німецьких тюрмах і концтаборах поміщені в згаданій книжці П. Мірчука (на жаль немає списку воєннополонених українців, яких тисячі вигинули в Авшвіці).

Рерактор „Свободи” згадує в своїй статті про канонізацію Максиміліяна Кольбе, що добровільно пішов на смерть за другого в'язня, а в'язнів розстрілювали в Авшвіці кожного дня. Братів Бандерів не розстріляли німці. Їх замучили в'язні поляки-фольксдойчі, вони загинули мученицькою смертю за друзів своїх. Хіба ж не мучеників канонізують святими?

В травні 1985 року українська преса надрукувала „Відозву” до всіх українських політв'язнів німецьких тюрем і концтаборів. Перше речення відозви звучить: „У 1985 році, в місяці

травні минає 40 років від закінчення Другої світової війни та виходу на волю з німецьких тюрем і концтаборів українських політичних в'язнів”.

Наші вийшли в цей страшний похід 18-го січня (евакуація КЦ-ту Авшвіц) всіх тих, що не могли самі йти (нпр. Ф. Луцишин), ми несли або вели, я йшов з гарячкою 39.5 ° Ц.

Про цей похід КЦ-ту Авшвіц я написав окремий нарис.

Смертний похід

Багато води проплило з того часу в українських і неукраїнських ріках... Багато років кануло у вічність. 40 років... А згадується як би вчора.

Концтабір Авшвіц 1945 рік.

Коли ти вже 4-ий рік за мурами тюрем і за колочими дротами концентраційного табору, та ще й до того такого табору, як Авшвіц, і коли твое ім'я, яке ти носив тридцять років, перемінили тобі вже давно на звичайне порядкове число, то ти вже мало реагуєш на які б то не було події.

Та одного дня сталося інакше. Хтось приніс вістку, що дорогами біля Авшвіцу йдуть і їдуть люди. Не військо, а цивільні люди. І що їх багато.

Довгі валки, які посуваючися в західному напрямі, везли й несли своє прихапцем позбиране добро, говорили про те, що наближується фронтова лінія. Це ж був уже початок січня 1945 року і дороги, що ними проходили ці валки, простягалися на захід від Кракова. На твердій, простій мові це значило, що невідхильно зближається теж і кінець концентраційного табору Авшвіц, біля якого днями і ночами їхали і йшли, не зупиняючись, ці понурі мовчазні передвісники надходячої катастрофи.

Табором пройшов, мов електричний струм. Заметушилися і наші наставники та опричники, не знаючи, що їм робити в такій незвичній і небувалій ситуації. В наслідок цього замішання серед начальства послаб твердий таборовий режим.

В'язні, що їх кожного дня гнали на роботу поза дроти табору, ба навіть ті, що працювали внутрі, почали самовільно не виходити на роботу. Коли ж до цього, одного дня не відбулася звичайна щоденна збірка, на якій мусіли бути всі, живі

і мертві (т. зв. апель), а в повітрі — разом із звичним запахом палених у крематорії трупів, рознісся особливий запах паленого паперу, знак, що палять таборові документи, — всі знали, що прийшов невідкличний кінець табору.

Але який кінець? Ось питання, яке на весь ріст стануло перед 20 тисячами в'язнів, залишками із 5 мільйонів закатованих, помордованих, розстріляних загазованих, повішених у цьому жакхливому таборі смерті. Чи нас перестріляють? Чи збомбардують з літаків, щоб і сліду навіть самого табору не залишити? Чи може ще якийсь інший спосіб нашої заглади придумали кати?

Немов Дамоклів меч зависло над головами всіх в'язнів тривожне питання.

Рішення прийшло до нас зовсім несподіване. Евакуація табору.

В цьому випадку переважив ще погляд зовсім практичної натури. Евакуювати в'язнів далі на захід і до останньої хвилини уживати нашої робочої сили для рятунку імперії, що валилася.

Дня 18 січня 1945 року, на сам Щедрий Вечір, почалася евакуація. Я лежав тоді в гарячці 40° Ц. і перспектива була, що мене залишать на поталу. Була морозна зимова ніч. Десь високо літали літаки і здалека вже було чути гарматні постріли. Була вже крайня пора і тому нам наказали спішитися. Та все ж таки пройшло досить часу, заки 20 тисяч в'язнів вишикувалися на дорозі. Мене стягнули з ліжка і попровадили... в ніч, в мороз, в сніги.

Внутрішній наказ української групи в'язнів був: для взаємної допомоги в дорозі держатися всім разом серед великої маси приречених людей. До того, кількох наших друзів треба було провадити, а одного нести, бо їх усіх забрали прямо з таборового шпиталю і тому треба було спільної помочі їм у першу чергу. Всі інші в'язні, які були в тому часі в шпиталі і яких не було кому забрати, мусіли, очевидно, залишитися. Їх не встигли вже німці постріляти і вони попали в руки большевиків. Щоб охоронити наших друзів від такого кінця, ми забрали їх зі собою.

Перед вимаршем, на кожного в'язня було видано 1 кг хліба і на кожних трьох в'язнів - фунт консервованого м'яса та фунт маргарини. Ми в тому часі ще не знали, що з оцим харчовим „запасом” будемо маршувати цілих шість діб та що під час до-

роги не дістанемо навіть води. Всі в'язні були в звичайному лихому одягу та драному взутті. Дуже багато мали на ногах лише т. зв. дерев'яники, тобто „черевики” на дерев'яних підосвах, при чому полотном були закриті лише пальці ніг, а решта ноги була боса. Ті, що працювали в самому таборі, не мали взимі плащів, не дістали їх, очевидно, і тепер. Я належав теж до цієї групи і йшов без плаща. Про фізичний стан в'язнів немає що й говорити, коли зважити, що нормальний харчовий пайок в'язня складався з 1/4 кг хліба, 1 літри картопляної зупи й 1 літри чаю з якогось зілля кожного дня, і що на цьому харчі в'язні перебували кілька років. Але над цим ніхто не застановлявся.

Був мороз 20 Ц. нижче зера, поля й дороги були засипані грубою верствою снігу, віяв морозний східний вітер.

Було вже далеко поза північ, як похід-мариво рушив у невідому путь, зразу ж загативши собою всю дорогу. По обох боках нашої колони, гусаком, що десять кроків один, ішли з відбезпеченими крісами есесмани. І хоч це була ніч, то про втечу при такій обставині не могло бути й мови. Завданням оцих есесманів було не лише нас пильнувати, але, як ми це ствердили відразу по кількох кілометрах нашого походу, — стріляти всіх тих, що не були в силі йти далше. Якщо в'язень упав зі змучення, його стріляли. Тих, що з цієї самої причини не могли додержати кроку з цілою колоною і відставали, стріляли на ходу в кінці маршуючої колони. Один йшов з постріленою головою і тішився, що живе... недовго.

Не пройшли ми ще кільканадцять кілометрів, як нараз несподівано з недалекого придорожнього лісу посипались стріли. В одній хвилині всі в'язні, разом з есесманами лежали в глибокому снігу в придорожніх ровах... Це стріляли партизани, пробували нас визволити... Дехто пустився втікати в ліс, але стріли більше не повторилися, втікачів спіймали, навели порядок і ми рушили далше.

Рано ми завважили, що по обох боках дороги в ровах що кільканадцять кроків лежали трупи постріляних в'язнів. Кількість цих трупів все далі збільшувалась, серед них було багато в'язнів-жінок. На цій основі ми знали, що перед нашою колоною, десь спереду, йдуть цим самим смертним шляхом жінки, евакуювані з жіночого концентраційного табору. Це був справжній смертний похід.

Куди ми йдемо, як довго будемо йти, скільки нас ще впаде, ніхто з нас цього не знав. Може всі? Може такий буде кінець концентраційного табору Авшвіц?!

Власне, правду кажучи, нам це починало бути байдужим. Наші сили вичерпувалися з кожною годиною, перед собою ми й так не бачили ніяких перспектив. Хіба ж не все одно, чи впасти тут на дорозі, чи день-два пізніше на цій самій дорозі, чи скінчити десь там у новому Авшвіці?

Покищо ми йшли і йшли, відрухово, машинально . . . Бо як впав — то пропав . . . Падав густий сніг і присипав тих, що ще йшли, і тих, що вже впали, замітаючи останні сліди останнього походу концентраційного табору Авшвіц . . .

Наніч нас заганяли до господарських забудовань придорожніх фільварків. Очевидно, що 20 тисяч не могли поміститися в жодних таких забудованнях. По звіринній боротьбі за місце на нічліг під дахом, що була однозначною з боротьбою за саме життя, тисячі в'язнів мусіли ночувати на снігу під голим небом. Вранці залишилися на місці сотні замерзлих, які збільшували і без того велику кількість загинувших. Врешті по трьох днях і ночах цього смертного маршу нас завантажили до відкритих вагонів вантажного поїзду, міркуючи, що треба привезти бодай рештки робочих сил.

Це не помагало багато, бо в'язні, хоча не падали зі змучення, замерзали зі зима, гинули з браку харчів і води. Замерзлих викидали з вагонів і поїзд-мариво посувався даліше. Деколи задержувалися серед чистого поля і тоді ми кидалися їсти сніг, щоб загасити спрагу, яка, більше як голод, давалася нам взнаки.

Вміжчасі ми довідалися, що первісний напрям нашого походу вів на північний захід — до концентраційного табору Гросрозен, але згодом нас спрямовано на південний захід, бо шляхи на північ були вже відрізані більшовиками.

Ще три дні і три ночі їзди поїздом. Ми доїхали до невеличкої станції Маутгавзен над Дунаєм. Тут нас вивантажили з вагонів і повели дорогою на гору, де був розташований концентраційний табір Маутгавзен. Здалека ми бачили, як в'язні працювали важко джаганями в каменоломах. Був уже вечір, як ми вийшли на цю прокляту гору. Перший раз по шістьох добах ми одержали гарячу зупу, що смакувала нам краще, як найбільш вибаглива страва.

Настала ніч і нас загнали в замкнений простір поміж високим таборним муром і великим будинком таборної кухні. Там ми перебули на снігу й морозі до ранку. В'язні були так вичерпані й помучені цілотижневим походом, що багато лягли прямо на сніг і поснули вічним сном.

А тисячі почали штурм за доступ до таборної купальні — задні тиснули передніх, а їх відтискали дрючками по головах місцеві наставники. Тих, що впали під ноги, затоптали на смерть.

По оцій звіринній боротьбі нас, голих, викинули з купальні на сніг, а далі ми опинилися в бараках, де отримали лише білизну. Тут було таке переповнення, що ми стояли тісно один біля одного. Але вночі ми мусіли в такій товпі всі сидіти. Наші нові наставники „допомагали” нам в цьому, б'ючи гумовими дрючками куди попало. І так всі таки мусіли вміститися. Так „просиділи” ми три ночі і простояли три дні. На коженденний апель нас виганяли в білизні на повір'я і там ми вистоювали на снігу і на морозі по кілька годин.

З Маутгавзен нас розподілили до кількох менших таборів, підрядних цьому головному таборі. Нашу групу, що держалася до цього часу разом, роздрібною по менших таборах, з яких найважчим був концтабір Ебензее. Я дістався якраз до цього табору. Він показався важчим ніж Авшвіц. Тут загинуло багато наших друзів. Мене, що догоряв, вирятував кінець війни 6 травня 1945 року.

Отак ми, розпочавши на Щедрий Вечір, 18 січня 1945 року, наш похід до останнього концтабору, закінчили його 29 січня того ж року, в річницю славетного бою під Крутами.

Але до закінчення нашої неволі було ще далеко. І не всі з неї вийшли. Чужий вітер розвіяв їх дим по чужих полях . . .

КЦ Ебензее або „цемент”

Нашу авшвіцьку групу, після кількох днів „гостювання” в КЦ-ті Мавтгавзен, розбили на частини і післали до побічних таборів. Я з іншими дістався до КЦ-ту Ебензее — „Цемент”, як „представив” нам його „лягерельтесте” (найстарший, завідуючий табором в'язень-німець), наголошуючи в своїй „привітальній” промові, що звідси єдиним виходом на волю є комин.

До Ебензее ми прибули 29-го січня 1945 року, і хоча до кінця війни було всього три місяці (про що, очевидно, ані ми

ані ніхто не знав і не міг знати), то саме тут загинуло найбільше наших друзів — вийшли на волю комином.

В Авшвіці після кількох, дуже тяжких, перших місяців нам удалося якось улаштуватися, як „старі номери” ми давали собі раду, хоч смерть крокувала разом з нами і „гори трупів” кругом. А тут, в Ебензее ми стали знов „мільйонцями”, розкидані по різних бараках (тут мурованих будинків не було), без жодних зв'язків чи знайомств. Як „новоприбулих” нас усіх наново „христили” всякі капо, оберкапо, форарбайтери, штубові і різні інші таборові опричники, днем і ніччю, на кожному місці. До щоденної оприщини доходив ще голод (більший як в Авшвіці), холод, сніги — це була гірська околиця, отже холодніша в цій порі року, і претяжка, виснажуюча праця. Тут властиво було для всіх в'язнів гей би одне робоче командо, розділене на багато груп — всі працювали в штольнях, на три зміни — вдень і вночі. Була це тричі каторжна праця, з якої три рази на добу приносили трупів до крематорії.

Не було жодної можливості дістатися до якогось легшого робочого команда, бо такого тут практично не було. А про кухню чи картоплярню, то навіть „мріяти” не було можна нам „мільйонцям” і „музулманам”, бо там зайняли місця місцеві „старі номери”, ну й зв'язків, як я вже згадав, жодних ми тут не мали.

Не знаю дотепер, яким „чудом” дістався на „кранкенревір” (авшвіцький „кранкенбав” — ніби шпиталь) наш друг д-р М. Шевчук на працю таборового лікаря. Він, очевидно, і тут допоміг багатьом нашим друзям, між ними і мені — забрав мене вже з-під дверей крематорії, завваживши, що я ще дихав і примістив на „кранкенревір”-і. А тут я, вже майже не рухаючись, пів — труп, під його опікою дочекався визволення американською армією 6-го травня 1945 року, — в день нашого Великодня.

Наш Великдень

Друзям, що згинули в концентраційному таборі Ебензее на весні 1945 р. —

присвячую.

Теж і цього року, як звичайно в цій порі, була вже скрізь весна. Молоде, дуже й завжди непереможне життя ламало крижані зимові окови, як дитячі іграшки.

Хто? Які сили можуть спинити весну? Хто на прою стане, хто поважиться протиставитись всесильному життю?!

Та тут, на цьому проклятому клапті землі, щільно відгородженому від решти світу грубими подвійними й потрійними колючими дротами й засіками, не було весни.

Тут була смерть.

Концентраційний табір Ебензее.

Серед понурих гірських скель — 28 бараків, а побіч на невеликій віддалі кільканадцять чорних отворів, немов пащі якихось великанських переднотопових звірюк — оце царство смерти. Бараки — місце перебування 12 тисяч приречених на смерть в'язнів, чорні пащі — вхід до підземних тунелів, скроплених потом і кров'ю тисячів, місце каторжної праці.

КЦ Ебензее: ССмани заганяють в'язнів до штольні (з книжки: О. Данський „Хочу жити”)

Як добрий косар, не спочиваючи ні на хвилину, смерть кладе покоси. Вдень і вночі. В штольнях, на будовах, у верстатах, по дорогах, або таки в бараках. Найбільше в штольнях. Робота в штольнях — це якраз найголовніше заняття, чи, власне, головний засіб винищення в'язнів.

Крематорій працював безперервно вдень і вночі, але ні як не міг впоратися зі своїм завданням і трупи в'язнів лежали як дрова до великанської печі, дожидаючи черги. Ці вже не потребували нічого — ні звільнення, ні хліба, ні весни. Їхні весни перемінювалися в попіл і в дим, що густими, чорними клубами виривався з високого комина і стелилися низько поза колючими дротами і даліше...

А десь там далеко їхні страждаючі матері і батьки, і жінки, і діти надаремно ждали на своїх, що вже не повернуться ніколи.

У підніжжі скель, ми вверчувалися в твердий граніт і будували довжелезні, просторі коридори. В тих коридорах-тунелях мали приміщуватися німецькі військові фабрики, щоб охоронитися перед бомбардуваннями. Стоячи в воді й болоті, голодні й обдерті, притрушені сірим пилом, ми вгризалися в камінну скелю. Дорогу торував динаміт, а далі наші руки. Піт і кров... Робота йшла безперервно днем і ніччю.

І днем та ніччю приносили до табору десятки погиблих в'язнів. Поруч з погиблими несено ще й тих, що впали на дорозі й самі вже не могли йти. Бо при контролі, на т. зв. апелі мусіли бути всі в'язні, живі й мертві. Щойно після апелю, мертвих відряджували до крематорію, а тих, що ще давали ознаки життя, відносили до т. зв. лічниці та скидали гуртом на цементову долівку. Оце й було все лікування. Ті, що видержали, лишалися кілька днів у лікарні, звідки їх знову викидали до штольні. За другим разом несли вже прямо до крематорію. Врешті крематорій це й був останній етап і єдиний нормальний вихід для в'язня концтабору Ебензее. Надії на евакуацію були марні й даремні. Гітлерівська імперія доживала свої останні дні й евакуювати було нікуди.

До цього табору привезли нашу групу, що нараховувала біля 50 людей, ще в кінці січня 1945 року. Це була частина українських політичних в'язнів, евакуйованих з Авшвіцу до Мавтгавзену 18-го січня.

Вирвавшись з пекла концтаборів Авшвіц і Мавтгавзен, ми дуже швидко переконалися, що Ебензее перевищує все, що

ми пройшли дотепер. До того ще й наші сили були вже не ті, вимотали їх попередні роки за ґратами, мурами й дротами.

Друзів зразу розкинули по бараках і по штольнях. Ми працювали на різних змінах, одні вдень, інші вночі, так що дуже рідко й стрічалися. По кількох тижнях почали знемагати. Каторжна, понад силу робота, гонення, биття, голод і проникливе зимно, висотували останню силу. Ставало ясно — всі не видержать.

Ішла весна, танув сніг, а з ним танула й остання надія...

Вже був час, щоб прийшла весна і до нас. Але як вона могла прийти до нас? Чейже всі дороги, всі шляхи і всі стежки були загороджені багнетами, завалені трупами, залляті кров'ю. То як могла прийти весна??

А тисячі в'язнів ждали на весну ніби на своє спасіння. Рештками сил вони чіплялися за химерну нитку життя, що рвалося як павутиння і скапувало як догаряюча свічка...

Видержати, за всяку ціну видержати! Стільки пройшли від 1941 року починаючи, аж дотепер, стільки видержали, Невже ж прийдеться отак марно пропасти? Ось війна кінчиться, зближається воля, давно втрачена, по чужих дорогах розгублена воля. Весна... Життя...

Лише видержати, не датися.

Як мене принесли напівживого зі штольні, було 13-те березня.

Під час апелю я лежав на снігу, щоб було до рахунку, а потім мене потягли до „лікарні". Через кілька днів мене викинули в такому самому майже стані, як прийняли. Я знав, що за другим разом вже не буде потреби тягнути мене до „лікарні".

Та припадок хотів, що бльоковий того бараку, куди мене призначено, був знайомим одного з моїх друзів, а головне — він завдячував йому свій рятуюнок ще коли ми були в Авшвіці. І ось тепер бльоковий приобіцяв, що переховає мене в бараку. Тому, що в цьому бараку були в'язні різних робочих змін і в кожній порі дня і ночі котрась зміна спала, це було можливим.

Однак і це тривало недовго. До Ебензее почали приходити транспорти з інших концтаборів, евакуйованих і загрожених фронтними діями околиць і у зв'язку з цим я попав до іншого бараку.

Війна таки зближалася до кінця. До штольні я вже не пішов, а став рубачем дров таки в самому таборі. Але й для цієї роботи сили в мене не було.

В тому часі я довідався, що біля 15 друзів загинули в штольнях, декілька в „лікарні”, а інші ще борються зі смертю, але вислід цієї боротьби наперед відомий. В рахунок входив лише час. Як довго ще?

16 квітня на апелю я вже не міг стояти власними силами. Мене підвели під барак і там покинули.

На руках і колінах я заповз до бараку. Брудна вода і болото, стікаючи з мого лахміття, позначували мою дорогу. Лице засмароване пилюгою і потом, шапку я згубив. Зібравши всі свої сили, я вхопився за стовп, що підпирав стелю бараку, і піднявся. Але ноги не витримали тягару 80 фунтів мого виголодженого тіла і я обсунувся на долівку. Найбільшим зусиллям я знову піднявся по стовпі, і знову обсунувся. Хотів закричати, але голос застряг у горлянці. Нагло все обірвалося і померкло. Навіть остання моя опора і надія — стовп — стався мені непотрібним. Чорно — червоно — чорно... Темрява... порожнеча... ніч...

Ні, це не була смерть.

На цементовій долівці „лікарні” того дня вечером, серед гурту скиданих, мов дрова, в'язнів, лежали ми вдвох з другом Олексою Пилипенком. До „лікарні” забрали лише мене, все ще в непритомному стані, Пилипенко не потребував вже „лікарні”, він не жив...

Мене завважив серед трупів один з наших в'язнів, що виконував тут обов'язки лікаря М. Шевчук. Він забрав мене до „лікарні” і положив на дошки, намагався привести мене до життя. Нагло заревіли сирени, за кілька хвилин загуділи тяжкі бомбардувальники і засипали все кругом бомбами, Всі світла в таборі погасли, лікареві опали руки, всяка надія на порятунок вмерла.

А на дворі була весна... Як звичайно кожного року в цій порі...

Ми не помічали весни. Як трупи лежали ми по двоє, троє і четверо на одному ліжку, а в головах нам сиділа смерть.

В ряди-годи доходили до нас важкі відомості. В штольні загинув друг Карабин, з роботи при звалищах збомблених домів привезло вантажне авто трупи, серед них — друга Галему. Немає вже в живих друзів Сіхневича, Тація, М. Семчиши-

на, згинули брати Ровенчуки, сильні як дуби гуцульські легіні. Закатували друга В. Приймака, по дорозі до лікарні на руках Павла Шевчука згинув друг Ю. Савицький спікер радіо-висильні ім. Є. Коновальця у Львові, що 30 червня 1941 р. подав світові відомість про відновлення української самостійної держави.

„Тисячолітній” Райх підняв руки вгору: білий прапор на комині крематорія КЦ-ту Ебензее (з книжки: П. Мірчук — „В німецьких млинах смерті”)

В останніх днях квітня почало приходити до Ебензее щораз то більше транспортів. Серед них прийшли теж наші друзі, що їх з Мавтгавзену розкинули були ще в січні по різних менших таборах. Ми були знову всі разом.

Всі? Половина групи, що дісталася до Ебензее, вже не існувала, а решта викінчувалася на очах. В таборі видавали вже денно лише один кілограм гливкового хліба на 12 в'язнів і по пів літра зупи, що була звичайною зафарбованою водою.

Непомітно квітень змінився травнем. Ми знали, що Великдень цього року припадає на 6-те травня.

Хто з нас доживе цього великого свята? Ми видирали у смерти вже не дні, а години.

Вартові стояли озброєні у своїх вартівничих будках, коли перші американські танки в'їхали до табору. На димарі крематорію весняний вітер грався білим прапором... „Тисячолітній” Райх підняв руки вгору.

Шалений рев 20-тисячного натовпу в'язнів сколихнув повітрям. Танки застрягли серед великої людської гущі, що біла об них як морські хвилі. В одну мить були розбиті харчові магазини. Серед куряви і в ровах валялися трупи бльоккових і наглядачів, що не встигли втекти від справедливої розправи в'язнів.

А в лікарні в цей час помер на наших руках друг Цюман. Він не діждався визволення...

Над табором ясніло травневе сонце... кругом шумів зелений ліс...

Біля мене лежали: Д. Чайківський, В. Мартинець, П. Болехівський.

І до нас прийшла весна...

Воістину Христос воскрес посеред нас!

У 10-річчя нашого визволення з німецьких тюрем і концтаборів я написав: „Ім дзвони не грали...”

ІМ ДЗВОНИ НЕ ГРАЛИ...

(Роздуми в 10-річчя визволення з німецьких концтаборів)

1945 — 6.5. — 1955

Українським політичним в'язням, що загинули в німецьких концентраційних таборах за українську державу.

За днями йдуть дні... І так тижні, місяці й роки...

Життя поганяє нас як господар коня або як (тут) водій своє авто: вперед, далі, більше, скоро, скоріше, швидше. Кожний день, кожна година накидає нам свої справи, свої проблеми, свої клопоти й турботи, які дуже часто виростають у наших очах до великих, важких і складних життєвих питань, що в свою чергу забирають нам нашу силу, нашу енергію, полонять наші думки, наш ум, наші почування і не раз навіть зганяють сон з наших очей.

За щоденною дрібною метушнею, поспіхом, роботою, справами — ми навіть і не помічаємо, як проминають дні, тижні, місяці. Як з місяців стають роки. Багато років. Ми навіть не зауважуємо, як ці роки відбиваються на нас самих, на наших близьких, на нашій спільноті.

Немає часу думати про це. Немає часу думати про майбутнє, а ще менше або й взагалі — про минуле. Сьогоднішній день зі своїми, нами самими перебільшеними й нами самими ускладненими т. зв. проблемами і справами (а їх завжди в нас повні руки) — абсорбує нас повністю. Високий, щільний, нами самими збудований мур — сьогоднішній день — закриває нам майбутнє. Такий самий мур — сьогоднішній день — щільно відгороджує нас від минулого.

І так ідуть дні, а кожний з них є сьогоднішнім днем, так що ми навіть і не помічаємо, як багато вже пройшло оцих днів, оцих „сьогодні”.

А насправді воно не так. Наше життя не може складатися із самих „сьогодні”. Життя — це вчора, сьогодні і завтра. І лише органічне пов'язання вчора з сьогодні й сьогодні з завтра становить справжнє людське життя. Це в рівній мірі відноситься до одиниці, до людини і до спільноти, до народу. Цілість становлять живі, мертві і ненароджені — як сказав великий син українського народу Тарас Шевченко.

Отож зупинімо нашого коня, пустімо його, хай відпочине, хай попасеться на зеленій леваді, а самі пристаньмо. Пристаньмо й огляньмося назад. Зупинімо на хвилину час.

Від цього не буде жодної втрати для нашого „сьогодні”. Навпаки — це потрібне, це необхідне для нашого життя. Як весняний дощ і сонце. Як повітря.

Повернімося лицем до тих минулих часів, коли не раз один день, одна година видавалася нам віками, вічністю, і коли вічність тривала одну мить.

Тих, що для них вічність була одною миттю, — вже немає між нами. Вони вже по той бік земського життя. А ми, що для багатьох з нас години були віками, ми ще є. Ми живемо. ми працюємо, ми діємо.

Повернімося лицем до тих минулих часів, коли життя становило неоціненну цінність і в той же самий час воно не

варте було зламаного шеляга. Коли людина й народ боролися за життя, що його не можна зважити, ні зміряти, ні в долярах вирахувати, як тут сьогодні, що, мовляв, такий-то вартує стільки-то тисяч долярів.

Ні, ні, там і тоді йшлося про життя, про справжнє людське життя, про людину, про народ. Про вартості, які не вичислюються долярами. Найвищі цінності: життя, людина, народ, свобода, держава, самостійність були поставлені як ставка. Не сьогоднішні наші щоденні перебільшені турботи в індивідуальному, родинному і суспільному житті, не сьогоднішні наші нарікання, на життєві умови, на труднощі, на брак часу й сили на переобтяження щоденною роботою, не сьогоднішні невдоволення і бідкання на наші маленькі й дрібненькі життєві перепони, або такі чи інші бізнесові невдачі, які виростають у наших очах до величезних розмірів і незвичайної важливості. Ані не сьогоднішні малі наші радості чи вдоволення з чогось досягнутого, нашого сьогодні ніби великого, а насправді — дрібного й малого.

Ми відриваємося від минулого й затрачуємо міру справам, проблемам і подіям, з яких одні, менше важливі неспівмірно перебільшуємо, не раз ускладнюємо, виповнюємо ними наше сьогоднішнє життя, а другі — саме істотні життєві справи не доцінюємо, не надаємо їм такої ваги й значення і не ставимо їх у цілості життя на таке місце, на якому вони є. На якому вони були завжди й будуть завжди. Незалежно від того, як до них ставиться і як їх оцінює сьогодні світ, серед якого ми живемо.

Маю на увазі дні й роки Другої світової війни. Маю на увазі ті вічні життєві вартості і цінності, за які люди платили (й завжди платитимуть) найвищу ціну, ціну власної крові і самого власного життя.

Цілі, за які боровся український народ, і за які згинули мільйони наших братів і сестер: на полях боїв, у ворожому полоні, в тюрмах і концентраційних таборах, на каторжних роботах, на засланні, розстріляні, загазовані в газових коморах, голодом виморені, бомбами збомблені, повішені, винищені, змасаковані, закатовані — чоловіки, жінки, молоді, старі й навіть діти — ці великі наші життєві цілі не були досягнуті.

У наслідок цього — наш народ далі в неволі. І далі бореться і приносить жертви. А ми розкидані по всьому широкому світі якось, немов, привикаємо й ніби мовчки миримося з положенням. Я не кажу, що ми зовсім забуваємо за минуле, або що ми нічого не робимо для нашої великої справи. Ні, ми працюємо. Працюємо для нашого власного життя, для родини, для спільноти, для народу, для справи. Але — признаймося — не стільки, скільки ми б повинні працювати й не стільки, скільки ми можемо працювати.

За 10 років призабулося багато з того, що було. Забуваються тодішні події, проблеми, люди. Навіть наші найближчі стоять перед нашим уявою так, мов би за якоюсь мрякою. Лиш тут, то там, в пресі, в книжці, в спомині, при якійсь святковій нагоді хтось колись десь згадає ту чи іншу подію, спом'яне тих чи інших. І може ще дехто часом на самоті в чотирьох стінах, що відмежовують від гамору й метушні сьогоднішнього щоденного життя, згадає в якійсь хвилині про те, що діялось колись і про тих, з якими ділили колись долю й недолю.

Багато з них вже немає поміж живими, а про багатьох немає жодної вістки — чи живуть ще. Якщо живуть, то вдома, в яких жахливих, нелюдських умовах.

Для них, наших батьків і матерів, наших братів і сестер, наших синів і дочок — для них „сьогодні” є зовсім інше, як для нас тут наше „сьогодні”. Наші сьогоднішні справи і проблеми, всі наші сьогоднішні турботи і клопоти, разом з усіма нашими труднощами, болями, невдоволеннями, розчаруваннями, неприємностями і невдачами, разом з усім, що приносить нам кожний день, кожне сьогодні — все це разом блідне, никне, стається прямо нічим у порівнянні до того, що приносить кожний день, кожне сьогодні — їм, там. Там, де йде боротьба за саме життя, де кожного дня й кожної хвилини ставкою є життя.

Може бути хоч якесь порівняння нашого „сьогодні” до „сьогодні” наших там, на рідній землі? Вважаю, що жодного порівняння немає.

І таких „сьогодні” там є незлічима кількість. Це не один день, не тиждень, не місяць, не рік, не десять, не двадцять...

А ми ж частина їх, ми — частина народу. Це ж і наше

недавнє минуле, наше вчора. Дарма, що минає 10 років, як ми вирвалися з того пекла. Ми вирвалися, але наші рідні залишилися там. Мільйони там залишилися.

Чи треба нам багато й великих слів? — Вистачить лиш на одну мить повернутися думкою туди — до теперішнього і до вчорашнього. Вистачить одна мить.

Я бачу їх. Тих, що на карту поставили все, що мали, разом зі своїм власним життям. Бачу, як вони борикаються за найбільші цінності, які може мати людина, може мати народ. Все інше не важне, не має жодної вартості. Все це валяється під ногами — потоптане, знищене, понівечене. Борня йде за найвище, за свободу й за саме життя. Все можна знову мати, відбудувати, відновити, знов здвигнути, підняти з попелу, знищення і руїн. Але передумовою є життя і свобода. За це власне йде борня. На ніщо інше не залишається ні часу, ні місця, ні потреби.

Серед усіх інших я бачу тих за колючими дротами й за сітками концентраційних таборів. Їх уже ворог викреслив з життєвого реєстру, відтяв від життя. Вони вже призначені на знищення. Перед ними вже нема жодних перспектив.

Я бачу, як десятки тисяч тих приречених після цілоденної каторги стоять у темну ніч уформовані у довгі-довгі ряди на вечірньому апелі-перевірці на подвір'ї концтабору Авшвіц. Ввесь простір невеликого подвір'я, всі дороги і всі місця поміж бльоками — все забите людьми. Іде пізній осінній дощ зі снігом. Холодна вода ллється за ковнір, морозить вітер, ноги грязнуть у болоті. А вони стоять. Багато лежить побіч у болотяних калюжах — вони ще живі, але їх уже не підніме жодна сила. З димарів крематорій стелиться густий чорний дим і повітря пересичене згаром палених людських тіл. Це, ті, що вчора лежали в болоті на вечірньому апелі, виходять сьогодні на волю . . . димарем. Десятки тисяч стоять. Минає година, дві, три . . . Вони стоять. Борються за життя.

„І де тобі буде так добре, як у мене” — шибенично жартував наш тодішній „штубовий” Лев Ребет.

І знову апсль. Ведуть групу — 12 чоловік. Без шапок і без сорочок. Рукі зв'язані на спині. Конвой гестапівців з готовими до стрілу автоматами, хоч втекти нікуди. Вдаряють барабани. Засуджені йдуть твердим кроком, з гордо піднятими го-

ловами, з туго затисненими устами. Німо вступають на ешафот. 12 шибениць. Одна мить — для них вічність. А тисячі в'язнів стоять нерухомо, мов вкопані в землю. Лиш листя дерев шелестить на весняному вітрі . . .

Лев Ребет

Я тямлю, як мордували двох братів — Олександра і сильного й здорового як дуб Василя Бандеру. Їхня смерть тривала не один день і не два, — „. . . та не день не нічку, та й не годиночку...” — страшно вони вмирили. Я бачу тисячі таких крепких і сильних як дуби. Я бачу їх гнаних, битих, виголоджених і знеможених докраю. Я бачу, як вони падають, встають і знов падають — від втоми, з голоду, зі спраги, під побоями. На морозі, на дощі, під жарким сонцем, у снігах, у болоті. Їх ведуть, тягнуть, несуть, везуть і я ще тепер чую, як при вхідній брамі до табору, мов на глум маршової грає окрестра й ті, що ще йдуть — рівняють ряди і тримають крок.

Я бачу також тих, що їх серед лютої зими, лише в сорочках вивозять тягаровими автами до газових комор. Як вони востаннє помахом посинілих від морозу рук прощаються з тими, що ще залишаються живі. Вони так прощаються також з тими своїми найближчими, що десь далеко навіть не передчувають, що їхні рідні пішли в останню дорогу. Я бачу тих, що їм затроєна смертоносна ігла втинає нитку молодого життя. А також тих, що самі йдуть на дроти, щоб закінчити своє життя.

Я бачу евакуацію Авшвіцу 18-го січня 1945 року. Довгі ряди людських тіней бредуть снігами. Тих, що знеможені не в силі додержати кроку, стріляють, приложивши дуло автома-

та до потилиці і так залишають серед дороги, у придорожніх ровах. Зимовий морозний вітер співає їм похоронної й білий сніг їм грабарем... Ні! „Їм дзвони не грали...” І хреста ніхто їм не поставив.

Після визволення: „побоевище” КЦ-ту Берген-Бельзен (з книжки: Bela von Block — „Butchers of Berlin”)

Я бачу, як з великими втратами похід доходить до концтабору в Мавтгаузен і як в'язні після довгої дороги стоять на подвір'ї в снігу й на морозі, бо нікуди їх подіти. Стоять ніч, стоять день. Без ложки страви, без краплі води. Як люди падають у сніг і замерзають. Як тих, що залишилися, ведуть снігами голих і босих до бараків, в яких немає місця навіть, щоб можна було стояти, а вночі всі мусять лежати. Як? — про це вже „дбають” наганячі.

Я бачу рештки людей в концтаборі Ебензее. Як вони мов кроти риють підземні тунелі. Обшарпані, цілі в грязі й пилі,

босі ноги лише в дерев'яниках, хоч надворі лютий. Лупають скалу, риються в землі під нагаями форарбайтерів, капів, есесманів. В холоді, голоді й спразі. Я бачу, як вони падають. В штольнях, по дорозі, на апелі. Як їх волічуть до крематорії. Як кожного дня тануть наші ряди. І як нарешті — 6 травня 1945 року на наш Великдень для деяких приходить визволення. Ми вольні, вольні, вольні всі! — хотілось кричати. Всі??

Ми віддаємо пошану тим усім, що погинули, не доживши цього дня.

Вони не полягли на полі бою, не впали на полі слави.

Ні, вони полягли на інших полях, загинули за ту саму велику справу, за яку полягли й загинули мільйони на всіх полях української і не-української землі. Не всі впали від куль. Їхня смерть тривала довго. Роками.

В повісті „Легіон 1936” пера еспанського письменника Педро Гарсії Суареза є розділ, в якому пишеться про легіонера, молодого поручника Антуанеза. Поручник після 15 днів перебування в легіоні зголошується до капітана Берналя. Він каже: „... прийшов просити вас, жадати від вас, щоб ви призначили мене на фронт. Хочу йти воювати й умерти, коли цього треба”. Старий, досвідчений капітан Берналь, який 15 років командував легіоном, вилаяв молодого поручника: „... ви хочете вмерти? Що ви знаєте про смерть? ... Ми живемо серед такого трагізму, серед такого напруження, що для кожного легіонера — вмерти це нічого не значить... Ви, який має силу й молодість, ви здоровий й повний життя, ви хочете вмерти без терпіння? Хочете бути героєм без страждань? Хочете слави, не відчувши пекла?”

Ми не знаємо сьогодні імен усіх тих, що пройшли пекло концтаборів. Ми знаємо лише, що вони його пройшли. Пройшли мужньо і гідно як ті, що знають, про що йдеться і яку треба дати ціну. Вони не нарікали, ані не жалілися, ні пощади не просили. Не тремтіли, ані не гнулися перед ворогом. Як падали, то не на коліна, але під побоями, з голоду, зі спраги, від скритовбивчого пострілу...

Згаданий тут капітан Берналь говорить: „Легіонер ніколи не каже, що він змучений, аж упаде мертвим...” Такі були вони.

Ми не знаємо, скільки їх було. Ми не знаємо теж всіх імен, ні кількості всіх тих, що сьогодні проходять пекло московського окупанта. Може ще пора не зовсім відповідна

для цього, щоб робити такі підсумки. Пекло ще не скінчилося, хоч не всі ми тут і не завжди про це пам'ятаємо. Ще триває боротьба і ще падуть воїни.

Одне ми знаємо напевно, що ім'я їм легіон. І що український народ зберігає і збереже про них вдячну пам'ять. Вони згинули вчора і гинуть сьогодні за те, щоб народ жив і був вільний завтра.

Згадуючи їх всіх — відомих і невідомих — і віддаючи їм пошану та пам'ятаючи про них завжди й повсячасно і поступаючи в усьому нашому житті, у всіх наших справах і ділах так, як поступали вони, — ми всі наново стаємося такими, що мають не лише сіре „сьогодні“, але такими, що мають вчора, сьогодні і завтра.

І тоді спільними зусиллями, трудами і жертвами — народ там на рідній землі й усі ми тут, у всьому світі, допомагаючи народові в боротьбі, здвигнемо українську державу і знову будемо рівні між рівними й між вільними вільні.

І український народ знов буде господарем на своїй власній українській землі.

На волі

Яке чудове слово — воля! Скільки криється в ній різних почувань, людського щастя, радості... Особливо для нас — тих, що її втратили ще в 1941 році і майже чотири роки, на грані життя і смерті, проходили пекло німецьких млинів смерті.

„Немає гірше як в неволі — про волю згадувать...“, писав колись Тарас Шевченко, проходячи московську каторгу. І ми так згадували нашу втрачену волю, нашу молодість, нашу „юність золоту“, нашу боротьбу, наших рідних і близьких, що їх ми залишили були десь там далеко поза колючими дротами Авшвіцу...

А заключним акордом цих міркувань було: тут нам усім кінець. Кінець нашої дороги. Це ж промовисто підтверджували „гори“ трухів кругом нас. Ми ще тривали, бо хтось десь ще не поставив нас у чергу, але ця наша черга неодмінно прийде...

І „за думою дума роєм вилітає, одна давить серце, друга роздирає, а трета тихенько — тихесенько плаче у самому серці, може й Бог не бачить...“ А може? — може станеться щось неймовірного...

До таких що вірили в це неймовірне належав і мій приятель Богдан Рибчук, що завжди казав: „а ми звідси таки вийдемо“ (ніби староримське: „цетерум цензео...“ а я все таки думаю, що...).

На волі: зліва О. Лятишевський, д-р Богдан Рибчук, В. Кірлик, сидить О. Клюф

І неймовірне сталося. Ми на волі (щоправда, не всі), американські танки розірвали колючі дроти, розкрили нам залізну браму КЦ-ту Ебензее — можемо йти, куди хочемо, можемо робити, що хочемо, ми вольні! Ті, що мали ще силу, — вийшли, між ними вийшов і Рибчук. Але інші, ті, про яких я вже згадав, між цими і я, не змогли вийти. Ми лежали нерухомо і навіть з ліжка не було сили зійти, а ще з „другого поверху“, на якому я лежав.

Теж і про цю подію — наше визволення, невірну інформацію надрукував щоденник „Свобода“, порушуючи одночасно й іншу важливу тему. Я дав відповідь.

Кому потрібна така „оборона“?

Написала п-і Ольга Кузьмович довжелезну статтю („Свобода“, 3-го травня 1985 „Наші неспокійні сусіди“), в якій намагається боронити українську спільноту перед безосновними

напастями, що останніми часами полились на нас як зливний дощ. У своїй статті називає деякі „прізвиська тих, що ведуть перед у цьому цькуванні нашої спільноти”. Візенталь, Раен, Нелсон, Сімес”. Їх є, очевидно більше: назвати б нпр. ставленника Візенталю — Литмана, що в своїй безличності назвав перед канадською Комісією Дешена у Торонті (завдання цієї комісії є шукати в Канаді за т. зв. „воєнними злочинцями”) Степана Бандеру, голову Проводу ОУН — німецьким коляборантом. А всі знають, що С. Бандера був арештований німцями в липні 1941 року, зараз після проголошення відновлення української держави 30-го червня 1941 року у Львові, і сидів у німецькому КЦ-ті Саксенгаузен. Знають теж, що його двох братів — д-ра Олександра і Василя замордували в КЦ-ті Авшвіц.

Авторка згаданої статті в „Свободі” правильно наголошує, що „наші неспокійні сусіди” (так вона називає тих, що нас тепер цькують) стали тепер знаряддям іншої сили”, що „вони зловилися на вудку чужої фальшивої пропаганди”. А чому б не сказати, що цими цькувачами є жиди, а їхніми „спонсорами” є москалі. Читач української преси має бути правдиво і точно поінформованим про що саме йдеться і про кого, а не додумуватися. (Це нагадує „пораду” „Свободи” в часі виборчої кампанії в ЗСА в 1984 році, щоб українці голосували на тих, кого вважають відповідним, замість сказати: голосуйте на Роналда Регена і кандидатів його партії).

Це раз. А два: чи справді нашою обороною повинно б бути, як пише авторка, „шукати та виявляти випадки допомоги українців жидам у роках німецької окупації...” (як це робить „Гв’язда Полярна”, гей би приклад для авторки).

І це мала б бути „оборона”? Вважаємо, що не такої оборони тут потрібно. Оборonoю на наступ на нас, та ще й фальшивий і диригований Москвою, має бути наш справедливий протинаступ, наступ всієї української спільноти в усьому західньому світі. Треба нпр. показати світові, хто був співорганізатором і виконавцем організованого Москвою голоду в Україні в 1932-33 роках (а не лише розпач з приводу цієї трагедії). Це ж ті самі спільники, що сьогодні хочуть зацькувати українську спільноту, бо вона своєю активною і всесторонньою діяльністю зганяє сон з очей московських злочинців і агресорів, що дуже добре розуміє президент ЗСА Роналд Реген і його співробітни-

ки. І відповідно до цього й ведуть свою політику у відношенні до Москви.

Після визволення: „побоевище” КЦ-ту Нортгаузен (з книжки: Bela von Block — „Butchers of Berlin”)

Ми не маємо що скривати чи затаювати перед світом того, що ми робили в Другій світовій війні. Навпаки — це тяжка й славна сторінка нашої історії. Це ж якраз Україна в час, коли Німеччина була в zenіті своєї воєнної потуги, проти волі Німеччини проголосила відновлення своєї самостійної держави. Це ж українські націоналісти, авангард свого народу, пішли в бій

проти німецького наїзника й агресора. Це ж на нас упав перший потужний удар німецького молота, що бив і нищив всією своєю силою український народ — з заходу. А на сході те саме робив і робить ще й тепер спільник Німеччини московсько-большевицький окупант. Україна знайшлася між німецьким молотом і московським ковадлом та в такій найтяжчій ситуації підняла зброю проти обох ворогів. ОУН і УПА боролися на життя і смерть проти обох наїзників — це була перша і найважливіша справа всього українського народу.

Американський журналіст Едгар Снов, що був тоді (в 1945 році) в Україні, написав у „Сатирдей Івнінг Пост”, що це була українська війна і що Україна втратила 10 мільйонів людей, не враховуючи в цю цифру тих, що носили уніформи. Інше джерело подає, що в німецькі тюрми і концентраційні табори пішли 2 мільйони українців. І ми і весь світ знаємо, як по геройськи на два фронти билася УПА, і ще довго після формального закінчення (8-го травня 1945 року) Другої світової війни, аж до 1952 року. І що Україна різними способами і в різних формах бореться і тепер.

То як можна приписувати українцям якість коляборантство з німцями?! І деж тут у цій страшній борні з німцями і з москалями за саме буття українського народу, могло тоді бути місце на якусь неіснуюче для нас тоді жидівське питання?

А всякі Візенталі і Литмани повинні б зайнятися своїми жидівськими коляборантами з німцями, нпр. жидівськими поліцистами в жидівських геттах, жидами в'язнями нпр. в КЦ-ті Авшвіц, де вони взаємно себе вимордовували, палили жидівські й інші трупи в крематоріях, а жид Якуб був катом і вішав других в'язнів.

А вже найгіршою „обороною” перед жидами — в статті п-і Кузьмович є таке речення: „... колишні в'язні (німецьких) концентраційних таборів найкраще можуть подати нашому оточенню факти, що українці були не лише сторожами і помічниками у цих таборах, — як пише Раен та інші йому подібні, а також в'язнями на рівні з жидами”. Раен може не знати, і він належить до цькувачів, але як такий фальш може повторяти за ним п-і Кузьмович?

Стільки вже написано і надруковано (також дещо і в „Свободі”) про українських політичних в'язнів у німецьких кацетах, що вже хіба недопустимим писати чи повторяти такі

нісенітничі в будь-якій українській газеті. Треба отже читати (і не лише те, що в „Свободі”) і тоді писати або взагалі нічого не писати на цю тему. Напишуть інші, ті, що були в німецьких млинах смерті, і знають. А рівні, не з жидами, але всі в'язні, були у всьому, а найбільша рівність була в основному: на волю всі виходили кошином.

На Громадському зібранні (500 учасників, в тому 36 кол. в'язнів) 6-го травня 1985 року в Торонті — в 40-річчя визволення українських політичних в'язнів з німецьких тюрем і концентраційних таборів, на якому промовляли четверо кол. в'язнів, схвалено резолюції і між ними таку: „6. Рішуче заперечуємо неправдиві інформації деякої канадської преси, радіо і телевізії, що „українські СС офіцери керували німецькими таборами смерті” — українські в'язні німецьких концентраків таких не бачили”. Було б доцільним „Свободі” (і ін.) передрукувати всі ці резолюції (гл. „Гомін України” з 15-го травня).

Ці резолюції були схвалені у відсіч всім тим, що тут (і деінде) робили напасти і наклепи на українців. А кожен українець і без цих резолюцій знає, бо так твердять і пишуть кол. українські в'язні німецьких млинів смерті. Чому не знає цього п-і Ольга Кузьмович?

А якими очима вона дивилася на в'язнів німецьких концтаборів, то сама пише в цій же своїй статті так: „І вкінці бачимо найбільше потрясаючу картину, коли воєнна хуртовина закинула нас в австрійські Альпи в сусідстві Ебензее, де знаходився один з (німецьких) концентраційних таборів. Це були перші дні травня рівно сорок років тому...”

До речі українська преса надрукувала недавно мій нарис про КЦ Ебензее („Наш Великдень”), де в страшних умовах сконала велика частина нашої групи, евакуйованої з КЦ-ту Авшвіц 18-го січня 1945 року саме до КЦ-ту Ебензее.

А „Свобода” в редакційній статті (в лютому), а за нею і п-і Кузьмович писала про „освободження Авшвіцу” в січні 1945 року (навіть про точну дату, а саме 27-го січня) коли то Авшвіц окупували большевики. Цю дату справила вже нарешті і „Свобода” з 29-го березня 1985 року („Про дату окупації і звільнення”), надрукувавши чомусь лише витяги з моєї довшої статті п. н. „Не знають про Авшвіц?”, яку повністю видрукувала в своєму часі українська преса, а я вислав її також і до „Свобо-

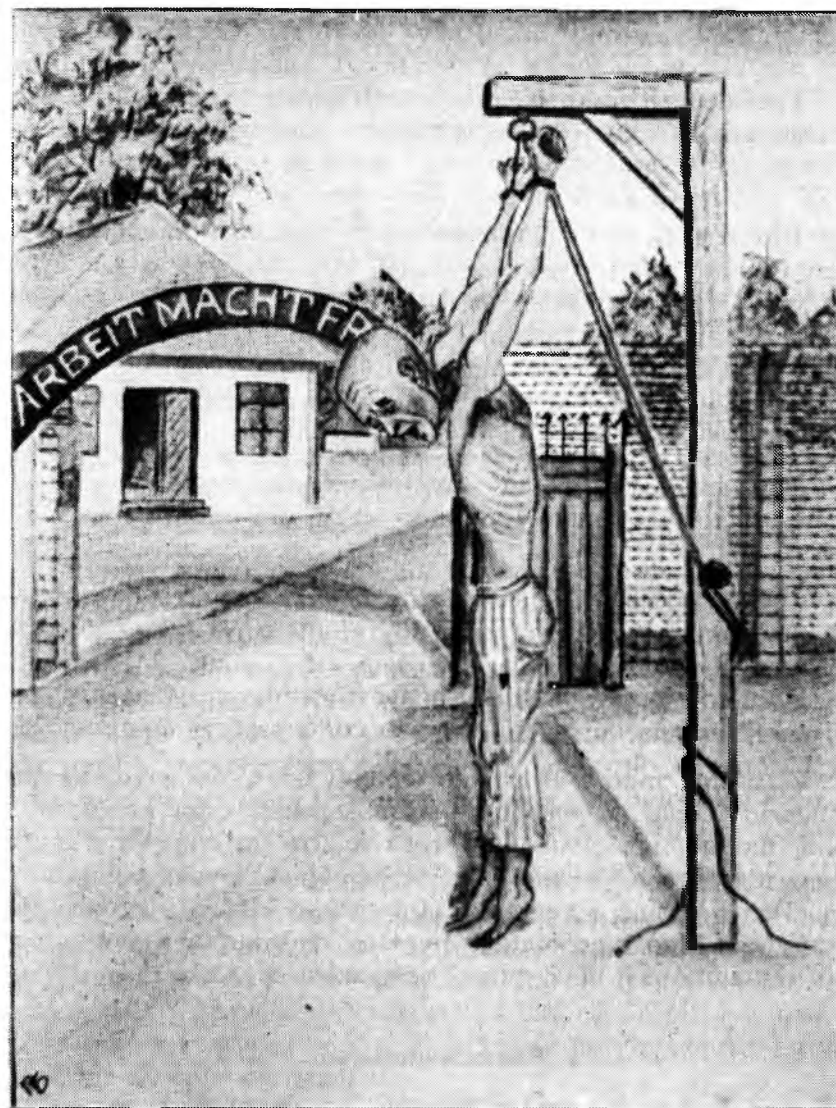
ди". І ще написала Кузьмович... в'язні саме виходили (це було після того, як американська армія визволила КЦ Ебензее 6-го травня, на наш Великдень) гуртами в своїх смугастих одягах — живі трупи з білими обличчями. Ішли піддержуючи один одного і ніхто тоді не ділився на групи народів, бо всі були однакові..." (підкреслення моє). Отак нічим не обосноване своє власне суб'єктивне враження подає авторка як правдиву картину, мовляв — однакові смугасті одяги, то й всі люди однакові. І кому потрібне таке? Це щось так, як в Совдепії: „ето всьо равно...".

І зовсім забула, що також і в „Свободі" вже було надруковано (29-го березня), що в'язні поляки-фольксдойчі замордували в КЦ-ті Авшвіц двох братів провідника ОУН Степана Бандера — д-ра Олександра і Василя. А і ті, що мордували і ті, яких замордували, були в однакових смугастих одягах. То думає наївно, що такі самі тепер у Ебензее „один одного піддержували". Або ті, що взаємно себе вимордовували або ті, що палили трупів в'язнів у крематоріях КЦ-ту Авшвіц, що вони без жодної різниці „не ділилися на групи народів, бо всі були однакові...".

Написала ж: „... ми сподівалися, що в таборі (Ебензее) є українці і пішли шукати за своїми. А чому ж не пішли шукати за іншими, нпр. за поляками, жидами, чехами, франпузами, що теж йшли „у своїх смугастих одягах — живі трупи з білими обличчями...".

Пише далі, що знайшли „ред. Данила Чайковського, який потребував негайної лікарської допомоги і її він від нас дістав". Це добре. Але нпр. мене і других, що лежали поруч з Чайковським якимось не завважили (і ми не маємо найменших претенсій, хоча були в однаковому тоді положенні, і належимо до одного народу). Не завважили теж могил тих наших друзів, що сконали вже після визволення американцями. Пише: „Його (Чайковського) немає вже між живими", і повторяє свою заявлену фразу: „але може є інші, що були там (в КЦ-ті Ебензее) разом та пам'ятають ті хвилини. Ми ж були тільки випадковими глядачами".

Дуже правдиве оце останнє: „випадкові глядачі" А такі випадкові не можуть писати на ці теми, бо нічого не знають. Ще гірше: не знають і не читають тих, що „може є інші, що там були". Отже були, і тепер пишуть, друкує дещо навіть і

КЦ Авшвіц: підвішення (з книжки: Паладій Осинка — „Альбом політв'язня")

„Свобода”. Але треба їх читати, а не видумувати таке, чого не було. Не прочитала п-і Ольга Кузьмович навіть і згаданого Д. Чайковського: „Хочу жити”, якому було потрібно тоді багато більше, як одноразової лікарської допомоги. І він і я й інші дістали тоді постійну лікарську допомогу (мені допомагали три місяці, заки я звівся на свої ноги). Але справа не в цьому.

Треба знати тематику, хотіти, шукати і знаходити правдиві інформації, заки братися за перо, за оборону і допомогу.

**

Що думали про нас американські військові лікарі, які відразу взялися нас рятувати, — я не знаю. Мабуть за всю свою лікарську практику вони не бачили таких шкелетів — пів — трупів. Вони казали дати нам їсти, багато й обильно, що мало, на їхню думку, врятувати нас від смерті. Але сталося, очевидно, навпаки: виголоджені шлунки не витримали, і сотки пішли в могилу.

Я належав до тих, що вже не сприймали їжі, я вже не розумів, що треба щось їсти, щоб жити, мій організм викінчувався.

Ще пам'ятаю, як американці забрали нас усіх з бараків — „кранкенревіру”, спаливши все внутрішнє устаткування, голов-но сінники і коци (щоб не кинулась якась пошесть), і примістили під своїми величезними польовими шатрами, давши свої ліжка (одне для кожного) і багато коців замість сінників.

Пам'ятаю також, як кожного ранку приходив до нас американський лікар, перевірював здоровельний стан кожного, а мені, що не мав сили підвестися навіть до сидячої позиції, давав цілу жменю різних пігулок, найбільш певно різних віта-мін. Над головою в мене висіла постійно банька з кров'ю або з плязмою, що відповідною руркою проходили в мої жили. Так минали дні й ночі, тижні — травень-червень...

Життя перемагає...

За той час я поволі і поступенно почав набирати що раз то більше фізичної сили, приймав що раз більше їжі. Я втримався — молодий дужий організм не дався смерті. Також, вважаю, завдяки тому, що в моїх гімназійних і голов-но в студентських роках я вправляв руханку, легкоатлетичку, їздив на лещатах,

на совгах, плавав, ходив на далекі прогульки, голов-но в наші Карпати — прикладав, як і всі націоналісти, велику увагу фізичній заправі, бо й так тоді від нас вимагали. Тепер мені це придалося. Поволі я почав зводитись з ліжка і спираючись на якийсь дрючок, почав ставити свої „перші” кроки, спочат-ку в шатрі, а далі й поблизу шатра.

Пригадую собі таку пригоду. Одного разу завважив мене якийсь американський вояк, і щоб зробити приємність нещас-ному „музулманинові”, дав мені папіроса й ще й запалив його. Перед війною я взагалі не курив, тим більше в концентраку (хоча були й такі, що міняли кусень хліба або зупу на папі-роса), але курив на „еміграції” в Кракові. Тепер мене „закор-тіло”, я взяв від вояка подарованого папіроса і „затягнувся”. Але лише один раз, бо „закрутилося” відразу в голові і я впав майже непритомний. Мене віднесли до шатра і поклали до ліжка, я дістав гарячку. Ну й що ж — „пушка духу”, скаже не один курець, але випадок зі мною — це промовистий показ-ник, що нікотина таки шкодить.

Трапилось так, що одного дня, в липні, відвідав нас д-р В. Пасічник, щоб був лікарем у недалекому Гмунден-і (мабуть „спрямував” його до нас д-р П. Мірчук, що належав до тих, які після визволення, відразу пішли на волю). Цей лікар казав відвезти мене до недалекої санаторії Травнзее — Бухберг, де лікувалися хворі на легені (інших відвезли до інших санаторій). Багато надій на мене він не покладав. Коли привезли мене до санаторії і посадили на крісло, щоб зробити „рентгена”, то я хилився на всі боки і треба було мене підтримувати в сидя-чій поставі.

Все таки — я залишився в тій санаторії. І може наперекір усім — почав приходити до здоров'я. Переконливим показ-ником було те, що я дістав великий апетит і мені приносили до кімнати, в якій був я лише сам, більше і частіше їжу, як всім іншим „нормальним” пацієнтам цієї санаторії. Щоправда сам власними силами навіть ще й тоді я не міг ходити, і тому не йшов до спільної їдальні.

З кожним днем я оживав, виходив уже на проходи на под-вір'я і город, розмовляв з іншими пацієнтами (це були австрій-ці і один кол. в'язень Авшвіцу і Ебензее, поляк), разом з усіма ходив до їдальні.

І ось одного дня, зовсім несподівано й неочікувано з'явився

в моїй кімнаті Б. Рибчук. В дружній приятельській розмові він сказав, що приїхав забрати мене до Мюнхену. Очевидно, я дуже зрадив, що можу врешті покинути моє осамітнення серед чужих мені людей і поїхати між своїх і друзів.

Я не мав у що вбратися, але Богдан привіз мені якісь піввійськові „лахи”, я попросився з санаторією, ми всіли на товарний поїзд (як у 1939 році до Кракова) і в другій половині серпня прибули ми до Мюнхену. Це було немов друге моє народження.

А Мюнхен був тоді, і пізніше, українським центром, щось як би Краків в 1939-1941 роках, або наш Львів поміж двома Світовими війнами (якщо порівнювати велике з малим).

КЦ Бухенвальд: пропам'ятна плита

Українським політичним в'язням
поляглим за волю України
— українці на чужині

RÉSUMÉ

“From the Book of My Life” is not simply a broad description of the life, political growth, problems and struggle of its author. One can say that it is a story of the whole Ukrainian generation that was born before or during the First World War and which left its mark in Ukrainian history in the Inter-War Period, during, and long after World War II.

The main fighting and vanguard force at that time was the Ukrainian Military organization (UVO), and later, the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN). Both the UVO and the OUN were founded and led by Colonel Yevhen Konovalets, who was murdered on May 23, 1938, in Rotterdam, by a Soviet-Russian agent.

In Western-Ukraine, where the initial underground-revolutionary struggle of the OUN began, with the goal of gaining an independent, sovereign Ukrainian State, the leader of the struggle was Stepan Bandera, who died at the hands of a Russian KGB agent on October 15, 1959, in Munich, West Germany.

The story begins with the period of the first Ukrainian War of Liberation (1917-1921), during and after World War I, a war that ended in failure, with the independent Ukrainian state lost and divided amongst four neighbouring states: Soviet-Russia, Poland, Czechoslovakia and Romania.

The revolutionary struggle of the UVO-OUN was carried on mainly in the lands under Polish rule, but from 1939, and more so from 1941, the war of liberation of the OUN-UPA spread to all corners of Ukraine. All this took place after the historic proclamation of the re-establishment of the Independent Ukrainian State on June 30, 1941. The armed struggle of the Ukrainian Insurgent Army lasted until 1952.

The book emphasizes the fatal policies of conquest of the Hitler regime towards Ukraine (and towards other Moscow-enslaved nations). It shows and emphasizes the fact that due to such

fundamental political mistakes and genocidal practices, Ukraine once again fell under the rule of the Russian invaders, while Germany lay devastated in ruins.

Ukraine paid for Hitler's raving politics with 10 million human lives, while 2 million Ukrainian prisoners were burned in the fires of the crematoria in German concentration camps.

The author, who himself survived German prisons and concentration camps, widely and vividly presents this inhuman hell on Earth in his book.

The first volume of "From the Book of My Life" bears the title "You Will Grow Up My Son, and You Will Find Your Way", the words of the Ukrainian poet, Vasyl Symonenko, who died prematurely in 1963, at the age of 28. Symonenko is considered the greatest poet of the resistance movement in the 1960's ("Shes-tydesiatnyky" — "The generation of the sixties"). The poet's words best convey the author's trend of thought.

The contents of the first volume are divided into four sections: I. "Happy and Carefree Boyhood"; II. "On the Road of Life"; III. "For Life and Death"; and IV. "In the Depths of Hell". Every section is divided into chapters whose sub-titles lead the reader through the author's story.

"From the Book of My Life" is not a history, for not every detail of the period is relayed. It is the story of one of the participants and initiators of a unique era in Ukrainian history. It is about those who championed and carried the burden of that era of history, for whom the highest law and command has been: "A sovereign Ukrainian State, strong and unified from the Tys River to the Caucasus". These men and women acted according to that command and fought and died true to their pledge: "You will regain the Ukrainian State, or you will die in the struggle for it!"

The second volume, entitled, "You Cannot Choose But One Fatherland", is the story of the life, work and struggle beyond the borders of Ukraine in the diaspora on the second, back-up front of the Ukrainian struggle for liberation.

(Translated by Yevhen Kachmarskyj)

СПИСОК СВІТЛИН

Емблема Світової Ліги Українських Політичних В'язнів	5
Роман Малащук	7
Вперед! — жетон ОУН	14
Родина Р. Малащука	16
Станиславів: середмістя	38
Станиславів: українська гімназія	43
Станиславів: гімназійний професорський збір	48
Коломия: ратуш	57
Коломия: церква	58
Коломия: українська гімназія	61
Коломия: Народний Дім	69
Коломия: станція при вул. Боднарській	76
Марійка Левицька	81
Микола Левицький-Макаренко	82
Курінь УПА	98
Олена Кисілевська і Надя Голяш	106
Андрій Бандера	117
Львів: ратуш	126
Великий Театр у Львові	127
На могилі Степана Бандери	130
Симон Петлюра	132
Євген Коновалець	134
Микола Міхновський	135
Степан Бандера	137
Роман Шухевич-Чупринка	138
Василь Симоненко	139
Академічний Дім	143
Високий Замок	145
Богдан Хмельницький	147
Собор св. Юра	148
Василь Білас	149
Дмитро Данилишин	149
Володимир Янів	151
Микола Лемик	153
Григорій Мацейко	154
Микола Лебедь	156
Катерина Зарицька	157
Ростислав Волошин	159
Ярослав Старух	172
Микола Арсенич	174

Марія, Христя і Роман Малащуки	176
Ольга Галушка і Роман Малащук	179
Михайло Колодзінський	180
Осип Тюшка	187
Ярослава Опарівська-Бандера	188
Мирослав Тураш	190
Дмитро Мирон-Орлик	191
Цица, Р. Малащук, С. Левицький	213
О. Малащук, І. Іваницький, В. Книгиницький	214
Д-р Володимир Горбовий	230
Тризуб	232
Іван Іваницький і Роман Малащук	236
Володимир Дейчаківський	239
Ярослав Стецько	240
Будинок „Просвіти” у Львові	242
Митрополит Андрей Шептицький	243
Курінь УПА	244
Уляна Целевич	247
Могила розстріляних під Ягольницею	251
Микола Клімшшин	253
Євген Лозинський	254
Німці ведуть українців на розстріл	260
Емблема ОУН	262
КЦ Авшвіц: загибель в'язня на дротах	264
КЦ Авшвіц: головна вхідна брама	265
Чота УПА	271
„Людей запрягають...”	273
Юрій Шухевич	274
КЦ Авшвіц: на волю комином	275
КЦ Авшвіц: апель в'язнів	277
Смерть кладе покоси	282
КЦ Авшвіц: крематорій	283
КЦ Равенсбрюк: жінка-в'язень конає на дротах	287
КЦ Авшвиц I	289
КЦ Авшвіц II — Біркенав	290
Інж. Михайло Кравців	290
Степан Ленкавський	291
Ярослав Рак	292
Павло Шевчук	293
Німецький східній фронт	298
КЦ Авшвіц: бльоки для в'язнів	301
КЦ Авшвіц: бльоки для в'язнів	302

КЦ Ебензее: СС-мани заганяють в'язнів до штольні	311
„Тисячолітній” Райх підняв руки вгору	315
Лев Ребет	321
„Побоевище” КЦ-ту Берген-Бельзен	322
О. Лятишевський, д-р Б. Рибчук, В. Кірлик, О. Клюф	325
„Побоевище” КЦ-ту Нортгавзен	327
КЦ Авшвіц: підвішення	331
Українським політичним в'язням поляглим за волю України	334

Рейд УПА на Захід
Посередині поруч. Лев Фугала

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- Андрієвський, Віктор, проф., 230
Антуанез, 323
Арсенич, Микола, 174, 175, 183, 209
Арсенич, Степан, 183, 184, 193
Атаманюк, Микола, 66, 144, 170, 183
Банах, полк. 248
Бандера, Андрій, 117
Бандера, Василь, 99, 176, 247, 252, 254, 258, 259, 263, 271, 273, 274, 278, 284, 303, 304, 321, 326, 330
Бандера, Олександр, д-р, 99, 254, 263, 273, 274, 278, 284, 303, 304, 321, 326, 330
Бандера, Степан, 22, 67, 94, 95, 96, 99, 107, 11, 125, 129, 136, 137, 138, 140, 150, 155, 156, 158, 167, 188, 189, 195, 198, 201, 202, 203, 212, 216, 228, 240, 241, 247, 252, 254, 263, 273, 274, 278, 284, 294, 300, 303, 326, 335
Бабіцькі, Віра, Надія, Люба, 64
Бабіцька, Люба, 102
Базалі, 62
Балагутрак, П., 56
Балацький, Іван, 159, 188, 189, 199, 209
Баньковські, 63, 107
Барвінок, Ганна, 47
Басараб, Роман, інж., 56
Бачинський, Юліян, 94, 95
Башук, Петро, 130, 194
Безвінска, Я., 302
Безхлібник, Василь, інж., 84, 117, 193
Безручко, М., ген., 210
Бенеш, Ярослав, о., 56
Березовський, Данило, 66, 166
Березовський, Степан, інж., 106
Берналь, 323
Бзова-Стахів, Філя, 257
Бігун, Микола, 158
Білас, Василь, 149, 178
Білас, Марійка, 178, 198
Білінський, Клявдій, 177, 192, 209, 226
Білінські, 253, 272
Білобрам, Корнило, проф., 39, 40
Білозор, В., д-р, 76, 77
Блавацький-Трач, Володимир, 67, 70
Блок, фон, Бела, 322, 327
Боголюбський, Андрій, 133, 151
Боднарук, Юліян, мгр., 158, 170
Боксівна, Ірина, 107
Болехівський-Боян, Петро, 176, 281, 316
Боровець-Бульба, Т., 99
Бродович, В., 56
Буйняк, Теодосій, мгр., 117
Бурачинська-Негрич, Марія, 80
Бусел, Олекса, 159, 188, 189
Бусел, Яків, 158, 159, 188
Валюх, 191
Вараниця, Іван, 117
Вахняк, Дмитро, о., 19, 100
Вахняк, Євген, 19, 57, 62, 63
Вахняк, Марійка, 19, 57
Вахняк, Марта, 19, 57, 62, 63, 79
Велигорський, 119
Вербицький, Михайло, 71
Виговський, Іван, гетьман, 132
Винниченко, Володимир, 73, 128, 129
Витвицька, Люся, 116, 166
Витвицька, Маруся, 166
Витрикуш, 45
Візенталь, С., 263, 274, 276, 281, 326, 328
Вітушинський, Іван, 145, 178
Войтків, Богдан, 166
Володимир Великий, князь, 96, 104
Волошин, Ростислав, 141, 145, 156, 159
Воробець, 174, 175
Врублунна, Марія, 62
Г. Олександр, 159
Гаврилишин, Михайло, 142
Гайвас, Ярослав, 84, 158, 194
Галамай, Степан, д-р, 14, 209, 210
Галема, 314
Галема, І., 173
Галушка, Ольга, 145, 175, 178, 179, 189
Ганкевич, Лев, д-р, 155
Ганківський, Володимир, д-р, 67, 77, 106, 107, 108, 161, 168
Ганківські, Аскольд, Оксана, 121

Гарасевич, Ярослав, 56
Гарасимчук, о. 154
Гарасимюк, Дем'ян, 66
Гасин, Олекса, 158
Гітлер, Адольф, 179, 180, 181, 195, 197, 202, 206, 216, 227, 228, 233, 234, 246, 247, 255, 258, 259, 260, 271, 301, 335, 336
Гнатишак, Нестор, 66
Гнатківська-Лебедь, Дарка, 67, 155
Грабовенська, Марійка, 107, 166
Гранківська-Боднарук, Дарка, 145
Гоголь, Микола, 82
Голинський, Михайло, опер. співак, 67, 102, 238
Голинський, Михайло, 102, 122, 177, 238
Горбовий, Володимир, д-р, 155, 201, 204, 229, 230, 231
Горницька, 62
Гошовські, брати, 107
Гошовський, Антін, 170, 209
Гошовський, Богдан, 178
Грабець-Батько, Омелян, 177
Григорців, Северин, інж., 177
Гринів, В., 190
Гриньох, Іван, о. д-р, 185
Гуцұл, 212
Гуцұляк, В., 247, 252
Габрусевич-Іртен, Іван, 225
Гамули, брати, 226
Гамула, Степан, д-р, 226
Гела, Степан, інж., 178
Геник-Березовський, Юліян, 204
Гібчинські, проф., 63, 73, 77
Голяш, Надя, 106
Гоянюк, Іван, 104
Гоянюківні, сестри, 104
Грабські, 205
Дамокль, 306
Данилишин, Дмитро, 149
Данило, король, 47, 121, 147
Данте, 281, 282
Дацків, 175
Дейчаківський, Богдан, 51, 80
Дейчаківський, Володимир, 51, 56, 294, 257
Дейчаківські, Андрій, Мотря, Юрко, 239

Депутат, 45
Дешен, 263, 274
Дзівак, Валентина, 159
Дзівак, Микола, 159
Дида, Богдан, 200
Дмитренко, Юліян, 156
Дмоховська-Левицька, Дора, 145
Добровольський, 80
Довбуш, Олекса, 59
Донцов, Дмитро, д-р, 94, 95, 195, 210
Драй-Хмара, Михайло, 256
Дудар, Я., 177
Дяків, Леонтій, 254, 278
Євтимович, Вартоломей, полк., 230
Жолкевич, о., 104
Жолкевич, Володимир, о., 64, 104
Жолкевичі, Богдан, Іван, Люба, Надя, 104
Жолкевич, Люба, 166
Загайкевич, В., д-р, 201
Заверуха, Ольга, 117
Зайончковські, Генік, 58
Зарицька-Сорока, Катря, 145, 155, 157
Заславський, Осип, проф., 42
Захаркевич, В., 200
Зем'ялковські, 183
Змієнко, ген., 211
Змієнко, Галина, 211
Золотий Захарій, о., 176
Зоцук, Степан, д-р, 107
Іваницький, Василь, д-р, 76, 84
Іваницький, Іван, д-р, 76, 81, 82, 85, 204, 236
Іжик, Семен, о. митр., 9
Ільницька-Дейчаківська-Малащук, Ірина, 239
Ільницький Роман, мгр, 9, 14, 229, 247, 298
Кавацюк, 76
Казанівський, Богдан, 9
Камінські, 63
Калин, Валя, 166
Кальба, Ярослав, д-р, 201
Капустинський, о., 169
Карабин, С., 280, 314
Карачевський-Свобода, Осип, 207, 208

Кардаші, Іван (батько), Василь і Михайло (сини), 291
Карло XII, король, 115, 234
Карпинець, Ярослав, 155, 156
Качанівський, Олесь, 41
Качмар, Василь, 109
Качмарський, Євген, 155, 157
Качмарський, Євген, мол. 336
Квасниківський, Іван, 174
Кисілевська-Ганківська, Ганна, 67, 106, 121
Кисілевський, Володимир, 67
Кисілевська, Олена, 67, 77, 106, 107, 161
Кіф'як, Іван, 67, 108
Климишин, Микола, д-р, 9, 56, 155, 156, 246, 253, 291, 299
Климко, д-р, 280
Кірлик, О., 325
Кліш, Володимир, мгр., 117
Клюф, В., 325
Кнігиницький, Василь, 81, 82, 85
Кобилянська, Ольга, 67
Кобринський, В., 118
Ковалюк, Марія, 158
Ковалюківна, 178
Коваль, Микола, 254, 278
Ковталюк, Йосиф, 29, 30
Ковталюк, Іван, 29, 30, 36, 37
Ковталюк-Петрицька, Клявдія, 30
Ковталюк-Николяк, Корнелія, 29, 30
Ковталюк, Михайло, 30
Ковталюк, Наталка, 29
Ковталюк, Стефанія, 29
Когут, Михайло, інж. 56
Когутяк, Корнило, 14, 30
Козак, Едвард (ЕКо), 109
Козаченко, Васька, 80
Кок, Володимир, 178
Колодзінський-Гузар, Михайло, полк., 66, 180, 181, 193
Конашевич-Сагайдачний, Петро, гетьман, 210
Коновалець, Євген, полк., 20, 22, 36, 87, 94, 95, 96, 111, 125,
Колтик (помилково надруковано: Колитко), 66
Кольбе, М., о., 273, 304
133, 134, 136, 137, 140, 296, 315, 335
Кордуба, Оксана, 180
Копач, Михайло, 158
Коперник, 145

Кордецькі, 183, 187
Коржан, Михайло, 158, 170
Кос, Марійка, 84
Кос, Микола, 158
Коссак-Тарнавський, Зенон, 180, 193
Костецький, Сергій, 177
Костюшко, 186
Косюк, Василь, 84
Котецький, проф., дир., 72, 169
Котляревський, Іван, 75, 146
Кох, Еріх, 247
Коцький, Василь, 42, 49
Коцюбівна, Дора, 175
Кочій-Кононів, Іванка, 166
Кравців, Богдан, 148, 149, 152, 194
Кравців, Михайло, інж., 290, 299
Краль, 273, 284
Крашевські, 63, 118
Крушельницький, Лев, 53
Крушельницька, Соломія, 67
Кубійович, Володимир, д-р, 202
Куздровський, Йосиф, 28, 31
Куздровська, Іванка, 30, 31
Куздровський, Казимир, 30, 31, 32, 35
Куздровська, Ольга, 16, 30, 31
Кузьма, Марійка, 64, 66, 107, 116, 166
Кузьма, Марта, 64, 66, 105, 166
Кузьмович, О., 304, 325, 328, 329, 330, 332
Кук, Василь, 227
Кукурба-Барицький, 66
Кулеба, Г., 139
Курп'як, 86
Крюгер, 253, 255, 271
Курчаба, 262
Купецький, Григорій, 39
Кušмелин, Василь, 249
Лагодинська, Ангеліна, 30, 170
Лагодинський, Антін, 30, 170
Лагодинський, Володимир, 29, 35
Лагодинський Левко, 30
Лагодинська-Малашук, Олена, 15, 16, 25, 28, 30, 31, 53, 58, 104,
168, 169, 170, 198

Лагодинський, Тадей, 29, 34
Лагодинська-Куздровська, Марія, 28, 29, 30, 170
Ластовецький, Микола, 144
Лебедь, Микола, 155, 156, 167, 212, 252
Левицька-Малащук, Марійка, 80, 81, 83, 104
Левицький, Борис, 174, 175, 177
Левицька, Зена, 238
Левицький-Макаренко, Микола, 66, 80, 82, 177
Левицький, Осип, проф., 46
Левицький, Святослав (Свентик), 177, 178
Лев, галицький князь, 121, 147
Лемик, Микола, 36, 110, 128, 152, 153, 154, 155
Ленкавський, Степан, проф., 188, 291
Лепкий, проф., 73
Лепкий Богдан, 73
Лещишин, Іван, о., 56
Лисенко, Микола, 71, 75, 119, 146
Лисогір, Йосиф, 84
Литвинович, Омелян, 177
Литман, 263, 274, 276, 281, 326, 328
Лівчак, Богдан, 177
Ліськевич, Дмитро, проф., 39
Лозинський, Євген, мгр., 56, 176, 254, 258, 259, 271
Лозинський, о., 33, 34
Логуш, Омелян, 141, 177, 178, 186
Лонці, 122, 124, 257, 259, 272
Лопатинський-Калина, Юрій, 180, 189
Лиса, Ольга, 189
Лисий, Роман, 189
Луговий, о., 84
Луцишин, Федір, 305
Люхнич-Дейчаківська, Марія, 80
Лянґбайн, Г., 301
Лясковська, Наталка, 83, 116
Лятишевський, О., 325
Мазепа, Іван, гетьман, 46, 95, 96, 115, 132
Маїлов, 36, 128, 152
Макар, Володимир, 9, 56, 117
Максимів, 199
Максимюк, Микола, 66
Маланюк, Євген, інж. 210
Малащук, Володимир, 17
Малащук, Володимир, о., 30, 36

Малащук, Євген, 16, 19, 20, 25, 33, 58, 59, 62, 63, 67, 72, 75, 76,
112, 164, 169, 170, 171, 172, 249
Малащук, Євгенія, 31
Малащук, Іван, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 25, 27, 28, 30, 31, 33, 40, 43,
53, 56, 64, 68, 79, 86, 100, 103, 104, 112, 116, 123,
145, 163, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 248, 249
Малащук, Іван, о., 30, 36
Малащук, Мирон, 17, 25, 104, 169, 198, 245
Малащук, Олександр-Тарас, 15, 16, 19, 25, 31, 33, 37, 44, 45, 51,
54, 55, 56, 59, 60, 62, 63, 72, 78, 82, 85, 104, 112,
114, 170, 198, 249
Малащук Олесь, 36
Малащук, Тарас, 15
Малащук, Роман, д-р, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 19, 55, 58, 60, 63, 72,
76, 81, 112, 114, 117, 130, 151, 154, 158, 164, 166, 176,
179, 183, 186, 190, 192, 196, 198, 199, 200, 206, 207, 213,
225, 226, 227, 235, 236, 245, 248, 249, 254, 268, 271, 280,
297, 298, 303, 306, 309, 310, 313, 314, 325, 329, 332
Малащук, Христина, 104, 176
Малецький, Мирослав, д-р, 210, 225
Малюца, Іван, 155, 156
Мартинець, Володимир, 176
Мартинюк, Богдан, 158
Марченко, Андрій, 159, 160
Марунчак, Михайло, д-р, 294
Маруняк, Володимир, 66, 107
Маршицький, Ю., 280
Марусик, Микола, 57, 62
Матвійчук, Микола, 177
Матковський, Михайло, 64, 114, 165
Матла, Зіновій, 227
Матла, Олександр, 117
Матла, Ярослав, 174
Маурери, брати, 255
Мацейко, Григорій, 37, 83, 84, 110, 111, 125, 154, 155, 211, 212, 303
Мащак, Осип, 158
Мельник, Андрій, 98, 99, 191
Мельник, Петро, 177
Мельничук-Чумак, Василь, 106, 249, 250
Менгеле, 276, 294
Мечник, Степан, 9, 202, 215, 216
Мигаль, Богдан, д-р, 84

Мигаль, Роман, 83, 84, 85, 155, 157
Микитчук, Анастасія, 67
Микитчук, Василь, 67
Микитчук, Карпо, 261
Микитюк, 247
Миндюк, Роман, 56
Мирович, Роман, 177, 178
Мирон-Орлик, Дмитро, 158, 190, 191, 195
Митлюк, Микола, 39, 63, 66, 73
Михайлунів, 247
Михалевський, Антін, 116, 119
Михалевський, Зиновій, 66
Мицак Ірина, 117
Мілянч, А., 193
Мірчук, Петро, д-р, 9, 190, 290, 303, 304, 315, 333
Мітрінга, Іван, 178
Міхновський, Микола, 87, 94, 95, 96, 135, 136
Міцкевіч, Адам, 60, 62, 64, 104, 124, 146, 183, 186, 187, 191
Могила, Петро, 143, 145
Мойсейович, Лідія, 247
Мойсейович-Янів, Софія, 158
Молотов, В. 196
Мороз, Валентин, 67
Мороз, Михайло, 59
Мостович, Микола, проф., дир., 72
Мостович, Леонід, 294
Мудрий, Василь, 230
Музика, Павло, 183
Муравйов, 151
Мурин, 170
Мусоліні, 107
Мюллер, Ф., 283
Наб'еляк, 152
Навманн, Б., 289
Наполеон, 234
Негрич, Дмитро, інж., 80
Нелсон, 326
Нехцай, Павло, 45, 51, 55, 56
Николишин, Дмитро, проф., 60, 72, 114
Николяк, Ірина, 29
Никорак, Ю., 112, 173
Ніклевич, Степан, 183

Ніоба, українська, 246
Новицький, Осип, 56
Огієнко, Іван, проф. — Іларіон, митроп., 210
Овідій, 83
Окіпнюк, Володимир, 117
Олесницький, 177
Олесницька, 63, 107
Онгищук, Євген, 66
Опарівський, Лев, 107, 263, 274
Опарівська-Бандера, Ярослава, 67, 107, 177, 189, 212
Опришко-Медвідь, Микита, 238
Оренштайн, 72
Ортинський, Любомир, 210, 225
Осинка, Паладій, 264, 277, 293, 327, 331
Осьмомисл, Ярослав, князь, 178
Охримович, В., 229
Павенцький, Олександр, д-р, 155
Павло Іван II, папа, 273
Паладійчук-Вітушинська-Кривинюк, Оріся, 145
Паладійчук, Роман, 145, 178
Палідович, Михайло, 141, 177, 178, 186
Паліїв, Дмитро, 94, 109, 184
Палій, Андрій, інж. 67, 108
Пасічник, Андрій, 278
Пасічник, В., д-р, 333
Пастух, В., 37
Пастернак, Ярослав, проф., д-р, 178
Пашницький, Василь, 40, 41, 54
Петрицька-Присовська, Стефанія, 30
Пеца, І., 173
Пилипенко, Олекса, 280, 314
Підгайний, Богдан, 155, 156
Подкульські, 273, 284
Приймак, Василь, 280, 315
Присовська-Когутяк, Дарка, 30
Прокоп, Мирослав, 97, 141, 177, 178, 186
Процик, Нестор, д-р, 189, 204, 209, 226
Пшеничний, Ігор, 158
Пушкар, 94, 161
Пеленський, Любомир, 189, 210
Петлюра, Симон, 87, 95, 96, 132, 133, 136, 137, 140
Петречко, Юліян, 183

Петрів, Всеволод, ген., 229, 230
Перацкі, Б., 37, 83, 84, 125, 154, 155, 166, 211, 303
Питляр, 177
Пілсудські, Юзеф, 78
Пісецький, Григорій, 66
Пласкач, Богдан, 189
Побігуший, Євген, полк., 66, 206, 228
Поврозник, Я., д-р, 53
Поготовко, М., полк., 211
Погружальський, 59
Полуведько, 191
Полутранка, Роман, мгр, 56, 254, 259, 278
Почемсаний, Ярослав, 104
Раєн, 326, 328
Рак, Ярослав, мгр., 155, 291, 292
Ребет, Лев, д-р, 158, 291, 294, 299, 320, 321
Реген, Роналд, президент ЗСА, 41, 326
Рекшиицька, Ірина, 116, 166
Рибчук, Богдан, д-р, 13, 112, 175, 176, 177, 178, 186, 187, 188, 190,
198, 200, 201, 209, 210, 254, 271, 325, 334
Ривак, Василь, 158
Ріббентроп, 196, 269
Ровенчуки, брати, 280, 315
Романенчук, Богдан, д-р, 143, 145
Романишин, Олег, д-р, 117
Романова, княгиня, 46
Романюк, Антін, інж., 189, 226
Рубінгер, Роман, проф., 71, 119, 165
Рудакевич, Е., 280
Рудко, Василь, 141
Рудко, М., 117
Рудницький-Кедрин, Іван, 94, 95, 96, 97, 99, 100
Русин, Олександр, о. прелат, 74, 120
Сабаль, Іван, 177
Сабат, Микола, проф., д-р, дир., 39, 48, 52, 56
Савицький, Юліян, 280, 296, 315
Садовський, ген., 210
Сальський, полк., 210
Сапіга, Лев, 122, 142, 238
Сатурський, 106
Свенціцька, Віра, 145,
Світлик, Ксеня, 166

Семчишин, Михайло, 261, 280, 314
Семчишин, Тиміш, 177, 178, 186, 200, 201
Сем'янчук, Ілля, інж., 248
Сеник, О., 111, 155, 156, 191
Сенишин, Є., 211
Сенів, 122
Сеньчук, Роман, 177
Сельський, суддя, 105
Сельський, Константин, 66, 105, 106, 165
Сельський, Роман, 106
Сельська-Березовська, Марія, 105
Сецінський, Осип, інж., 174
Сим, Іго, 215
Симоненко, Василь, 10, 13, 79, 93, 139, 281, 336
Сілясіє, Гайле, цісар Абіссинії, 107
Сімес, 326
Сіхневич, 280, 314
Скалозуб, Олекса, 83, 114
Сковорода, Григорій, 113, 117, 118, 161, 164
Сливинський, Осип, 105, 166
Сліпий, Йосиф, патріярх, 173
Словацкі, Юліюш, 62
Смітюх-Орлин, Борис, д-р, 29
Смітюх-Орлин, Михайло, інж., 29
Смолинський, Іван, проф., 53
Снов, Едгар, 258, 270, 328
Собескі, 210
Соколик, Андрій, 14
Соколовська, Надя, 145
Солонинка, Василь, 117
Солонинка, Марія, 117
Сопуляк, Михайло, о. д-р, 259
Ставничий, Роман, проф., 105, 117, 165
Старух-Стяг, Ярослав, 141, 145, 158, 173, 174, 175, 183, 202, 204,
206, 229
Сталін, 233
Стахів, Володимир, 226
Стахів, Євген, 177
Стахів, Маруся, 299
Стахів, Матвій, 94
Сташинський, Богдан, 292
Стебельський, Богдан, д-р, 56, 117

Стефаник, Василь, 67, 204
Стефанович, Олекса, 151
Стефанів, Маркіян, о. митр., 104
Стецько, Ярослав, 9, 240, 241, 247, 253
Стрільців, Василь, проф., 43
Студинський, Кирило, 199
Ступар, Іван, 171
Стус, Василь, 83
Супінські, 122
Суарез, Гарсія, Педро, 323
Сціборський, М., інж., 191
Тарнавський, Мирон, ген., 96, 181, 182
Тарновецька, Галя, 107
Тації, брати, 280, 314
Терлецька, Христина, 189
Тиктор, Іван, 102, 109
Тимочко, 75, 76
Тимчій-Лопатинський, В., 190, 201, 238
Тичинський, Богдан, 165
Тофан, 71
Трильовський, Кирило, 67
Триндик (Гірний) Федь, 122
Тураш, Мирослав, 124, 158, 190, 191, 201
Турковський, Василь, 158, 190
Тюшка, Осип, мгр., 141, 150, 158, 187, 188, 226, 227
Українка, Леся, 41, 48, 52
Умриш, Богдан, д-р, 56
Фединський, Володимир, 177
Федів, 120
Филипчак, Микола, 177
Фіголь, Іван, о., д-р, 45
Франк, Ганс, 246
Франко, Іван, д-р, 41, 48, 72
Франко, Петро, інж., проф., 41, 72
Фріц, 76
Футала. Лев, 339
Харина, М., о., 154
Харкевич, Л., 177
Хмельницький, Богдан, гетьман, 147
Хомишин, Григорій, єпископ, 248
Хомів, Ярослав, 112, 177, 178, 200, 201, 209
Хромовська-Вертипорох, Леоніда, інж., 52

Хрущ, П. о., 204
Целевич, Уляна, 246, 247
Цибик, Євген, 165
Цица, П. 212, 213
Цімура, інж., 174
Цісик, Дарія, 158
Цюман, В., 280, 316
Цьвіль, Ю., 177
Чайковський, Андрій, 66, 72
Чайковський, Данило-Данський, О., 9, 56, 174, 176, 264, 273, 275, 281, 291, 303, 311, 316, 330, 332
Чайковський, Йосиф, 72, 73, 107
Чеботарів, полк., 210
Чепак, Ярослав, 185
Чередарчук, Василь, проф., 73
Чеховські, 85
Чеховський, Ілярій, 56
Чикаленко, Євген, 122
Чорній, Яків, 155
Чубатий, О., 145
Чуйко, М., старший, 280
Шадурський, Павло, 159, 188, 189
Шашкевич, Маркіян, 146, 178
Шкамбара, Марія, 117
Шевченко, Тарас, 41, 48, 53, 71, 75, 77, 80, 83, 84, 87, 94, 95, 96, 114, 139, 154, 200, 272, 317, 324
Шевчук, Михайло, — Ігель, д-р, 280, 294, 310, 314
Шевчук, М., 280
Шевчук, Павло, інж., 11, 13, 159, 188, 189, 292, 293, 294, 297, 315
Шептицький, Андрей, митрополит, 99, 100, 115, 147, 182, 243
Шефель, 64
Шефель-Богун, Нуся, 64, 80
Шипайлівна, 195
Шлапак, Ярослав, д-р, 155
Шлемкевич, Микола, 94
Штикало, Дмитро, 141, 145, 172
Штогрин, Дмитро, проф., д-р, 262
Шубський, Ігор, 158
Шуст, Леся, 117
Шухевич, Роман, — Чупринка, Тарас, 66, 87, 96, 97, 98, 99, 137, 138, 140, 158, 180, 201, 206, 228, 239, 274
Шухевич, Степан, д-р, 230

Шухевич, Юрко, 239, 274, 275
 Щербій, В., 56
 Яблоновські, 203, 204, 206
 Яворів, Григорій, 278
 Якимович, Євгенія, 80
 Якуб, 276, 278
 Янів, Володимир, проф., д-р, ректор, 9, 141, 145, 151, 152, 193,
 229, 262
 Януф. проф., 162
 Яців, Дмитро, мгр., 254, 278, 304

Список учнів III-ої б класи Станиславівської гімназії 1925/26	55
Список учнів III-ої а класи Станиславівської гімназії 1925/26	55
Список арештованих студентів під час Конгресу 20-21-го березня 1939 року у Львові	192-193
Список учасників II-го Великого Збору ОУН 1941 року	214-215
Список членів Українського Національного Комітету, Краків 1941	229-230
Список членів Укарїнського Державного Правління 1941	244-245
Список розстріляних під Ягольницею	250-251
Список українських політв'язнів, привезених до КЦ-ту Авшвіц у 1942 і 1943 роках	266-267-268
Список українських політв'язнів, привезених до КЦ-ту Авшвіц зі Львова 1-го жовтня 1943 року	285-286

ЗМІСТ

Вступне слово — Павло Шевчук	9
Від автора — Роман Малащук	12

I. ВЕСЕЛІ Й ЩАСЛИВІ ХЛОП'ЯЧІ ЛІТА

Початок був такий	15
На нашій не своїй землі	17
Хто переможе?	20
На кін виходять українські націоналісти	21
Мій перший арешт	23
Проба сил	24
Вийжджаємо до Коломиї	25
Моє рідинне село — Бедриківці	26
Товсте — осідок-центр родини	28
В селі — Лисівці	33
„Сільська гімназія”	36
З села у великий світ	37
„Виростеш ти, сину...”	40
В „Селянській бурсі”	40
Гімназія в Станиславові	43
Гімназія на параді	44
На станції в терціяна	45
В Пласті	46
„Французи і німці”	47
Директор Сабат	48
Тверда школа життя	49
Несподівана допомога	51
А життя учнів у гімназії пливе	52
Три роки в Станиславові	53
Коломия — наше місто	56
Космач — землі гуцульської краса	59
Дві гімназії в одному будинку	60
Наші „станції”	62
Коломия — файна	64
Коломия — славна	65
Гімназисти — гіназистки — семінаристски	68
Учні й їхні професори	72
Українська сила	73
Гімназійні дні	75
Наш спротив	78

Перші юнацькі кроки в життя	79	Вишкіл у „Бавдінст”-і	207
Моя матура в 1931 році	85	Через Краків до Варшави	209
II. В ЖИТТЄВІЙ МАНДРІВЦІ		ОУН підготовляється до війни	215
„... Вирушиш в дорогу...”	87	Боротьба й діяльність ОУН під час війни	218
Наші противники	93	Діяльність ОУН до вибуху війни і в перших її	219
Серед українського народу	100	початках	219
Молоді ми — і світ нам відкритий	104	Збройний зрив	219
Дещо про ОУН у Коломиї	111	Вмарш чужих військ на Україну й українська	220
На інших відтинках	113	державність	220
„Верховино, світку ги наш...”	114	Будова Української Держави	221
Українське громадське життя в Коломиї	116	Відношення ОУН до іншої революційної	222
Львів — столиця Західньої України	121	і державної ініціативи	222
Український Центр	125	Перед великою бурею	227
Здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі	128	III. НА ЖИТТЯ І СМЕРТЬ	
за неї	128	Війна	233
Герої не вмирають	130	На схід, на схід	235
Я — у Льва-городі	141	Львів — 1941 рік	237
Серед студентського життя	144	30-те червня 1941 року	240
Неповторні славні роки 1933 і 1934	148	Акт проголошення відновлення української держави	241
Стріли в обороні мільйонів	152	На директиву з центру	245
Після тяжкого удару	157	В Станиславові	248
Понад Прутом моя Коломия	160	До Коломиї — мого міста	249
Знов у Львові	162	Перший німецький удар	252
Мое місце постою	164	„Монтелюпіх”	258
Найважчий удар у моїй родині	167	IV. В ПЕКЛІ — НА ДНІ	
На пості в КЕ ОУН	171	Концтабір Авшвіц	263
Відновлюю студентську сітку ОУН	175	Чому й як гинули мільйони	269
Маніфестації і демонстрації у Львові	181	Пекло на землі	281
Найбільша демонстрація	183	Летять ніби чайки і дні і ночі	286
Студентський Відділ діє	187	На кожному кроці смерть	288
Студентський Конгрес у тюрмі	191	Великі події в кацеті	295
Історичні події	193	І в світі	298
Большевики перейшли Збруч	196	Не знають про Авшвіц?	301
Займають Львів	196	Смертний похід	305
Зустріч з Бандерою	198	КЦ Ебензее або „цемент”	309
Прощай рідна земле	199	Наш Великдень	310
На другому березі	201		
Краків — український центр	201		
Табори для біженців	202		
3 таборів у далекий світ	205		

„Їм дзвони не грали...”	316
На волі	324
Кому потрібна така „оборона”?	325
Життя перемагає...	332
Résumé	325
Список світлин	337
Показчик імен	340
Зміст	355

Кінець першого тому